

HET STAATSWEZEN

IN DE

VEERTIENDE EEUW,

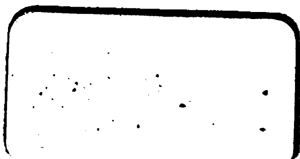
HISTORISCH ONTWIKKELD.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

VAN

H. P. G. QUACK.

SPECIMEN HISTORICO-POLITICUM INAUGURALE

DE REPUBLICA

QUALIS FUERIT

SECULO XIV^{MO},

QUOD,

FAVENTE SUMMO NUMINE,

EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI

BERNARDI TER HAAR,

THEOL. DOCT., ET PROF. ORD.,

AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CONSENSU

ET

NOBILISSIMI ORDINIS JURIDICI DECRETO,

PRO GRADU DOCTORATUS,

SUMMISQUE IN

JURE ROMANO ET HODIERNO HONORIBUS AC PRIVILEGII

IN ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA

RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS,

PUBLICO OMNIUM EXAMINI OFFERT

HENRICUS PETRUS GOTHOFREDUS QUACK,

E PAGO SETTEN (PROVINCIA GELRIAE)

A. D. XIII M. DECEMBRIS, A. MDCCCLIX, HORA I.

AMSTELODAMI,

APUD JOANNEM MÜLLER.

MDCCCLIX.

HET STAATSWEZEN

IN

DE XIV^DE EEUW.

HET STAATSWEZEN

IN

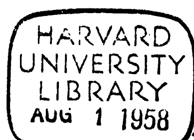
DE XIV^DE EEUW.

HISTORISCH ONTWIKKELD

DOOR

H. P. G. QUACK.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1859.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

AAN

MIJNE OUDERS.

VOORREDE.

Het zij mij vergund zeer kort den oorsprong van dit mijn proefschrift te verhalen. In de maand October van 't jaar 1857 *had ik 't geluk een gouden medaille te ontvangen voor een beantwoording der door de hoogeschool van Groningen (naar aanleiding van de goedgunstige beschikking van onzen geëerbiedigden Koning) uitgeschreven prijsvraag. Het stuk door mij te dien einde ingeleverd, behelsde een voorstelling van dát tijdvak, dat in de Duitsche Staats- en Rechtsgeschiedenissen het eerste voorkomt, en betiteld wordt met den naam van "de Germanen voor de Volksverhuizing." Het was dus een ontleding van de zuivere Germaansche beginselen voor zoover ze in staats- en privaatrecht dier dagen te onderkennen waren, en de aard van de vraag bracht mede dat het aanwezen dierzelfde Germaansche beginselen, wanneer ze behouden bleven, ook in den loop der volgende tijden werd aangetoond. Ik had dus het voorrecht gehad van de eerste kiemen van de nieuwe ontwikkeling, die Europa na den val van het Romeinsche rijk zou doorloopen, te leeren kennen, het Germanisme had ik, voor zoover mijne krachten 't mij toelieten, wat nader onder de oogen gehad. Deze omstandigheid bepaalde al dadelijk het onderwerp van eene dissertatie. Het eerste tijdperk, als 't ware de wording der middeleeuwen, was voor mij een weinig duidelijker geworden, en ik nam mij nu*

voor het tweede tijdperk der middeleeuwen de feodaliteit wat meer opzettelijk te bewerken. Na eerst reeds een ander onderwerp, hoewel ook uit de tijden der feodaliteit onder handen te hebben gehad, vestigde ik mijne keuze op eene voorstelling der veertiende eeuw. Ik kreeg toch zóó de aanleiding om den val der groote denkbeelden, die de wereld der feodaliteit bewogen, te bespieden, had dus die gedachten goed te ontleden zoowel in hare kracht als zwakte, om de punten aan te wijzen waar ze aantastbaar en overwinbaar bleken te zijn. In hoeverre dat mij gelukt is, heeft de goedgunstige lezer, zoo die mij te beurt valt, te beslissen; het was mij natuurlijk niet te doen om de wetenschap te verrijken — verre van mij zulk een aanmatigende gedachte — maar om zelf een eerlijke overtuiging te verkrijgen; ik gevoel maar al te zeer dat ik "non nova" bijbreng, gelukkig als soms een enkele lezer in stilte er bijvoegt "sed oblita." — Het is een wonderlijk gevoel, een dissertatie in 't licht te geven, voor deze enkele maal misschien in ons geheele leven, is voor ons gewone menschen, het boek *tot een* daad *geworden. Ja zoodra wij dit boek laten rondbrengen, weten wij dat wij iets gedaan hebben; wij hebben niet alleen eenige vellen druks met 't resultaat van compilatie, studie en overdenking, in meerdere of mindere mate te zamen gaande, opgevuld; wij hebben niet slechts bladzijde op bladzijde beschreven met feiten en ideeën waarvan we, zelfs op zijn best in gemoede toch niet veel anders en beters kunnen zeggen dan de fijne woorden die Tristram Shandy ons in den mond legt: I don 't acquaint the learned reader — in saying it — I mention it only to show the learned, I know the fact myself. — Neen we hebben ook een tijdvak gesloten, het boek dat wij geven is een teeken daarvan, we hebben iets gedaan. Die daad sluit in zich een belofte voor de toekomst,*

een dankzegging voor het verleden, en een blijde omzien in het tegenwoordige.

Een belofte voor de toekomst. Het is toch onze vurigste wensch dat in deze dissertatie niet gemist zullen worden die begrippen, welke, God geve het! ons geheele leven zullen besturen. Liefde voor de vrijheid, eerbiediging van elk gezag, dat nog een ander steunpunt heeft dan 't geweld dan 't feit alleen, vijandschap voor elke laagheid, en afschrik voor elk dogmatisme dat 't eergevoel en de ware humaniteit zou wenschen te verstikken.

Voor het verleden behelze onze dissertatie een warmen en oprechten dank aan allen die mij in zeer bijzondere mate goede meesters zijn geweest. Moet ik op gevaar af van ondankbaar te schijnen uit al die zoo hoog vereerde namen enkele zeer geliefde noemen, het zij mij vergund hier te vermelden de namen van de literarische hoogleeraren Hulleman en Boot, van de juridische van der Hoeven en de Bosch Kemper.

De beide eersten, en niet het minst de eerste, al was hij toen nog in anderen kring werkzaam, hebben den lust en de orde in de studie bij mij opgewakkerd, hebben mij de waarde van de oudheid in haar aesthetische, intellectueele en moreele strekking doen gevoelen; zij hebben mij weten opmerkzaam te maken op de versterkende mannelijke kracht van een literatuur die niet doet weenen, maar doet denken; die niet de telkens toenemende valsche gevoeligheid nog vermeerdert, maar die het krachtsgevoel in den mensch opwekt, en een heilzaam middel is tegen de koortsachtige en zenuwachtige trillingen, soms te veel door een moderne literatuur nagejaagd.

Aan de beide laatste hoogleeraren dank ik mijne rechtskundige opleiding. U dank ik zóo veel, hoogleeraar van der Hoe-

ven! aan wien ik immer onwillekeurig dacht, zoo dikwijls ik bij het schrijven mijner dissertatie een dier peinzende gestalten uit de middeleeuwen ontmoette. Zoo als zij, staart ook gij zóó vast op het oneindige, dat het alles om u heen voor u verdwijnt. De leerling, dien gij vroeger soms in liefde bij u mocht ontvangen, heeft 't ondervonden, wat het zeggen wilde, indien gij 't beeld der waarheid voor hem wildet ontsluijeren. Onvergetelijk zullen hem die uren blijven, waarin zoowel het recht als de andere wetenschappen van uit haar hoogste beginselen door u werden ontwikkeld. Toen uw woorden als vliegende pijlen over de hoofden uwer toehoorders snorden, en zoo weinig het harte troffen, aan wie lag de schuld, Hoogleeraar! aan ons, die zoo laag ter aarde immer bogen, of aan u, die zoo hoog het doelwit steldet?

Hoogleeraar de Bosch Kemper! Uw welwillende heuschheid, uw goedronde Hollandsche aard, uw humaniteit waarmede uw kennis en bibliotheek steeds voor allen openstaan, hier te vermelden of te prijzen, zou door u zelven gewraakt worden. Verba valent sicuti nummi. En bovendien toen gij het aannaamt hoogleeraar te zijn, hebt gij niets anders beoogd dan bij den reeds verkregen roem dien te voegen van de liefde van leerlingen te verdienen. U dus daarom te prijzen, zou niet anders beteekenen dan dat gij uw doel hebt bereikt. Maar men vergt meer van u. Men ziet ook op, waar men u niet persoonlijk kent, naar uw naam. Van dien reeds in twee geslachten zoo beroemden naam de eer ongekreukt te bewaren, een vaderlandsch hoofd aan een vaderlandsch hart te paren, en in elken werkkring dien gij bekleedt, geen grooter lofspraak te kennen dan "de beste burger" te heeten, dat kan misschien de eerzucht streelen van den zoon van Joan Melchior Kemper,

dat zal misschien de reden zijn waarom zoovelen zich beroemen uw leerling geweest te zijn.

Ook mijn promotor houde zich verzekerd van mijn oprechten eerbied, de vriend van professor de Bosch Kemper vindt reeds van zelf bij diens leerlingen warme hoogachting.

En nu wat het tegenwoordige betreft. — Voorzeker, indien iemand dankbaar mag omzien, dan mag ik mij dat voorrecht gunnen, van zoo vele kanten ontmoet 't oog vriendelijke blikken, vindt de hand van zelf der vrienden hand. Het "et in Arcadia ego" kan ik gerust uitspreken. Hebben wij, zoo velen wij ons vrienden heetten, altijd het hart vrij hoog gedragen, hebben wij soms enkele leuzen te heftig verdedigd, de ondervinding heeft ons wel veel buigzamer tegenover de anderen, maar des te inniger slechts aan elkander verbonden. De één kent den ander zoo volkomen, dat ieders leven voor den ander een stuk van zijn eigen leven is geworden. Wij zeggen ons dan ook niet vaarwel, werwaards wij ook uit elkander gaande, onze schreden richten, wij blijven in den geest vereenigd, en ons aller wachtwoord zij het woord, dat de stervende keizer Severus aan zijn krijgers gaf: "Laboremus." Ja werken wij nu en altijd! —

1 December 1859.

INHOUD.

I.

TER INLEIDING.

Men heeft den ontwikkelingsgang der menschheid bij de vorm van een spiraal vergeleken; schijnbaar soms op dezelfde hoogte blijvende stilstaan, dan weêr eene gansch tegenovergestelde beweging doorloopende, is er eerst een zekere tijd noodig om te bespeuren of men inderdaad gevorderd is. Zoo was het ook, toen met de groote Germaansche volksverhuizing het Romeinsche rijk in elkander stortte. Zeer zeker ontging aan den denkenden geest van den scherpsten waarnemer wel niet zoo zeer de waarheid, dat die val een onvermijdelijke was geworden, als wel het bewustzijn dat het staatswezen op de puinhoopen van de oude wereld gevestigd, betere kiemen voor eene meer vruchtdragende toekomst in zich bevatte. Toch was het zoo. De staat der oudheid had alles willen omvatten, ook den mensch met al zijn vermogens, zijn krachten en uitingen; de mensch was slechts daar voor den staat, hij werd slechts een middel om het staatswezen verder te volmaken. De staat was het eerste en wezentlijke, het individu slechts een deel van het "gemeenebest", de staat was er eerder, leerden de ouden, dan de enkele menschen, de menschen moeten dus opgaan in den staat. Misschien was deze opvatting veroorzaakt door eene wijsgeerige beschouwing, die de individualiteit der menschen alleen van hare negatieve zijde, als we ons dus mogen uitdrukken, opvatte, en het bepaalde positieve daarin miskende; met andere woorden, die in elke individualiteit slechts zag eene beperking, eene onklare openbaring van het algemeene begrip, niet de

onvermijdelijke voorwaarde tot verwerkelijking van die algemeene gedachte. In plaats dat de staat de persoonlijkheid hielp om zich te ontwikkelen, moest volgens de ouden de persoon zich eerst overgeven aan het begrip van den staat, om tot eene zekere vastheid te komen; hij moest werktuig worden van algemeene wetten. Hoe dit ook zij, toen te midden van zulk eene staatsbeschouwing die vruchten had gedragen harer beginselen waardig, de Germanen het recht en de eischen der persoonlijkheid, al zij het ook geweldadig, kwamen handhaven, was daar zeer zeker vooruitgang: profetie voor eene andere en betere ontwikkeling. Ontleden wij nu kortelijk de drie elementen, waarmede het Europeesch staatswezen zou beginnen te werken.

Vooreerst het *Germanisme*, de beginselen door de Germanen aangebracht, voor zoover zij tot den staat betrekking hebben. Wij kunnen die tot twee bepalen: het persoonlijkheidsgevoel en de trouw, beiden verzinnelijkt in de twee groote epopeën der Germanen, de Nibelungen en de Gudrun. Het persoonlijkheidsgevoel zoo keurig omschreven door deze woorden van Guizot: "le plaisir de se sentir homme" is de groote karaktertrek der Germanen. Zich onafhankelijk te gevoelen, als het ware met het leven te kunnen spelen, een held te zijn, op avonture uit te gaan en eer te winnen, en in alle bedrijven eene eigene individualiteit te toonen, was voor hen het hoogste. En let wel op hoe bij hen het gevoel van deze vrije persoonlijkheid haast nog boven het genot zelve van de vrijheid stond; men sla toch eens 't oog op het geval door Tacitus in zijne "Germania" ons verhaald: zij zijn verwoed, zegt hij, op het dobbelspel, en met zoo groot eene roekeloosheid spelen zij, dat wanneer zij alles verloren hebben, zij in den laatsten worp hunne eigene vrijheid zetten. "Victus voluntariam servitutem adit". Vergelijk dit eens met het Romeinsche idee. Op de vraag toch of men zich zelven verkoopen mocht, zeide het Romeinsche rechtsgevoel immer neen. Te weten, het recht strekt om de persoonlijkheid te verhoogen, en dan immers zou men het recht gebruiken om die persoonlijkheid te dooden. Bij de Germanen daarentegen gold het beginsel der "Ehre", zoo als

de oudduitsche bronnen het noemen; als nu een Germaan, aan het dobbelspel overgegeven, zijne vrijheid op 't spel zette, dan openbaarde zich zijn adel hierin, dat hij zijn woord getrouw bleef, hoe ook gehoond en gesmaad, als slaaf gevoelde hij zijn trots; zijne persoonlijkheid was gered. Daarom zoude men dan ook het beginsel van den Germaan liever door het woord *Ehre* dan door het woord vrijheid wedergeven. Het is eene vrije spontaneiteit in geheel zijn wezen; het is het mannelijk principe, en het referein hunner daden is daarom immer 't begin der Nibelungen:

"Uns ist in alten Mären wunders viel geseit
"Von Helden lobebären und grossen Arebeit."

Het tweede meer vrouwelijk beginsel in hun karakter is geschilderd in de Gudrun. Het is het volgend het meêgaand beginsel, dat de gevolgschappen deed ontstaan, het is de echt Germaansche deugd der *trouw*. *Trouw* en *waarheid*, waarvoor de Engelschen slechts een woord hebben: *true*. Maar het is niet de gehechtheid aan een begrip bijv. den staat, maar de gehechtheid van man tot man, die het kenmerk van deze gemoedsaandoening was. Zij schaamden zich niet trouw tot in den dood te zijn, zij kenden nog niet 't egoïsme, dat alleen voor zich zelven zorgt, voor elke opoffering terugdeinst. Den dapperen, den edelen waren zij overgegeven, met den dood werd de verrader gestraft, en juist omdat zij trouw tot in den dood waren, is — het is eene fijne opmerking van Rosenkrantz — in hunne gedichten overal geteekend de verrader, de valsche vriend, de duivelsche raadgever, die persoon deed de tegenovergestelde deugd des te scherper uitkomen, zoo Loki in den Edda en Hagen. De geschiedschrijver die de Germanen schetst, zal met dubbele aandoening dien trek nagaan, hij zal er op wijzen hoe in de gansche Duitsche geschiedenis die plooi in 't karakter zichtbaar is, hoe het referein van al hunne daden besloten is in de woorden uit de laatste strofe van de Gudrun:

— "Sie Schwuren da gesammt
"Einander feste Treue" —

Het zamenzijn van deze twee karaktertrekken en wel het zóó zamenzijn, dat het een zich niet ten koste van het andere deed

gelden, maakte de Gemeente bij de Germanen mogelijk. Waar het persoonlijkheidsgevoel zich te sterk deed hooren en dan alles dreigde uiteen te gaan, daar hield de trouw van man aan man de gemeente weder te zamen. De Germanen hadden nog geen begrip van het staatswezen; uiterlijke vrede binnen hun kring handhaafde slechts het volk, maar dit stond vast, dat elke staatsvorm die uit hunne inrichting moest ontstaan, de waarde van den persoon moest eerbiedigen en op het beginsel van trouw moest letten. Wij zijn zoo ver niet van de feodaliteit.

Het tweede element, waaruit het Europesche staatswezen zou ontstaan, was het *Romanisme;* de tradities van het Romeinsche keizerrijk zoo als ze gewijzigd en vervormd werden door de Romaansche volken. Het waren de eigenlijk staatsvormende beginselen zoo als de moderne staat ze grootendeels heeft opgenomen, maar die zich zelven hadden vernietigd of liever tot bloote vormen waren geworden, omdat zij zich te ver hadden uitgestrekt, ja de taak zich schenen te hebben gesteld om den mensch in den mensch te vernietigen, zij hadden om te kunnen bestaan onder de menschen, de eerste voorwaarde van het bestaan het vrije leven en de persoonlijkheid der burgers willen verstikken, "propter vitam vivendi perdere causas" scheen hun leus geweest te zijn. Een gesloten staatsgeheel, eene vaste organisatie predikten zij, maar die vaste organisatie had zich veranderd in een reuzennet van centralisatie, dat over alles was heêngetrokken, en overal de grootste gelijkheid werkte, zoodat de bevolking geleek op een korenveld, toen de stormwind er over heên woei, bogen alle halmen zich neder, geen enkele uitgezonderd. Dat administrative despotisme leidde tot het begrip van staatsalvermogen, alles zweeg, wanneer de "raison d'état" sprak, de zedelijke belangen, het vrije initiatief der individuen werd opgeofferd, de staat sprak, het was de orakelstem die gehoorzaamd moest worden. En waartoe zou dat staatsalvermogen strekken? Op deze vraag kon geen ander antwoord gegeven worden dan dit ééne, om algemeene welvaart te verspreiden en te bevorderen. Mocht de Germaan er een duister bewustzijn van hebben, dat de staat daar was om de persoonlijkheid van elk individu vrije werking te laten en des noods te

ontwikkelen, hier was 't het welzijn van het algemeen, dat op den voorgrond werd gezet: en wel het materieel welzijn. Men begrijpt van zelf hoe dat uitliep op het sterkste materialisme, en hoe de adel van den mensch geheel werd verwaarloosd. Maar de tradities van het Romanisme behelsden nog een ander beginsel, het was het principe van het Romeinsche imperium; de staat moest zijn een algemeen rijk, dat de geheele wereld zou omvatten; het eene volk na het andere moest zijne eigene nationaliteit opgeven om tot vervulling mede te werken van de regel die de Romein zich zelven had gesteld: "tu regere imperio Romane memento."

Het derde element, dat het zijne zou bijbrengen om het Europeesche staatswezen te grondvesten, was het *Christendom*. Het Christendom trad op als absolute waarheid, als een wonder. De menschheid had tot nu toe als met gekruiste armen tegenover een stroom gestaan, die immer zijne golven voortrolde, diep en dieper hadden zij in dit water tot den bodem toe pogen te zien, tot eindelijk eensklaps de wateren zich scheidden en de Godheid zich aan hen in Christus openbaarde. Augustinus drukte het uit in deze woorden, de wijsgeeren hadden altijd naar God gezocht en gesmacht, tot op eens de woorden weêrklonken: "venite ad me qui laboratis." De tegemoetkoming van God aan de wereld is het ware wezen van 't Christendom zoo als het optrad. Het werd nu geopenbaard, dat alles Gods werk was, dus ook de staat. Het duurde een geruime poos eer het Christendom zich niet alleen de Romeinsche, maar ook de Germaansche wereld veroverd had. In het begin van de zevende eeuw waren deze waarheden eerst algemeen overal bekend gemaakt. Toen was het werk der verbreiding volbracht. Aan het meer van Constanz te Bregenza — dus leert ons eene legende — was Columbanus met zijn leerling St. Gallus eindelijk aangekomen, na oneindige zwerftochten en zij bouwden daar een klooster. St. Gallus was een ijverig visscher, en voorzag de broeders met verschen visch uit het meer. Een stille nacht, toen hij bezig was met visschen, hoorde hij van uit den hoogsten bergtop, de stem van den geest der bergen roepen tot den geest der wateren in de diepte van het meer. "Ik ben

hier" was het antwoord. "Kom dan op ter mijner hulp tegen die vreemdelingen, die mij van uit mijn' tempel hebben verdreven, laat ons hen uit het land verdrijven." Maar de stem des anderen weerklonk droevig; "Een van hen is juist bezig in mijne wateren, maar ik kan zijne netten niet breken, want ik word verhinderd door den machtigen naam in welken hij voortdurend bidt."

Die machtige naam van Christus had de wereld veroverd. Voor den staat had dat feit bij uitnemendheid drie gevolgen: vooreerst mocht van nu af aan de staat slechts strekken tot verwezentlijking van een groot Godsrijk, dan moest de staat niet langer als menschen werk, maar als Gods werk beschouwd worden, en eindelijk was de wezentlijke vrijheid verplaatst in de conscientie der menschen, niet langer in inrichtingen buiten hen. Het resultaat van dat alles was, dat het Christendom praktiesch slechts een groote staatsplicht leerde, namelijk volstrekte gehoorzaamheid, en over het algemeen in de staatsinrichting passief zou werken.

Die drie elementen dan het Germanisme en het Romanisme en het Christelijk beginsel vereenigden zich voor het eerst volkomen in Charlemagne. Germaan van afkomst en zeden, Christen door 't geloof en Romein in de wetenschap, vertegenwoordigde hij in zich zelven de fusie die hij in het westen van Europa wenschte te doen plaats hebben. Met de eene hand houdt hij den Germaanschen onafhankelijkheidsgeest binnen zijne grenzen, met de andere heft hij het Romaansche rijksbeginsel weder op, en de doordringing van de beide elementen zoekt hij door het Christendom te bewerken. De arbeid van eeuwen werd door hem alleen gedaan. Eene groote gedachte deed hem handelen, om al de Christelijke volken te vereenigen, zij het dan ook met geweld, opdat de beschaving van nu af aan haren loop rustig zou voortzetten. In dat bewustzijn stierf hij, al waren ook de forsche armen hem een oogenblik mat langs 't ligchaam gevallen, en had het doordringend oog zich met tranen gevuld, toen een korte poos voor zijn dood het echt Germaansche beginsel tegen die rijks eenheid had geprotesteerd, sinds op hunne dobberende hul-

ken de Noormannen tot onder 's Keizers oogen zich durfden vertoonen.

De beginselen door Charlemagne voor een oogenblik praktiesch uitgewerkt, vormden zich langzamerhand tot eene *Staatsleer* [1], die weldra in de middeleeuwen een traditioneel karakter verkreeg; het werd een uit allerlei bronnen (vooral de Bijbel, de natuur en Aristoteles) geputte vast zamengesloten massa van leeringen en begrippen die eeuwen door dezelfde bleef, en slechts op verschillende tijden verschillend bewerkt werd; minder een organieke reeks van op elkander volgende systeemen dan een altijddurende verscheidenheid van modulaties en variaties op hetzelfde thema vinden wij in de schriften der middeleeuwsche staatswijsgeeren. De hoofdbegrippen van deze staatsleer ontdaan van hunne scholastieke omkleedsels kunnen tot de drie navolgende gebracht worden. Allereerst vormde de geheele Christenheid een *groot Godsrijk*, een rijk door God zelf verordend, waarvan het doel was een christelijk leven op deze aarde en zoo ook bewaring en bescherming van het geloof te bewerken. Dat allereerste beginsel der Romeinen van een universeel rijk gesterkt en gewijzigd door het Christendom zou thands door de Germanen op alle volken worden toegepast. Het was niet zoo zeer het begrip dat één staat alle volken moest omvatten, als wel dat alle natiën ééne eenheid vormden en wel eene Christelijke eenheid. De heidenen moeten overweldigd worden, opdat zij tot Christus kruis zich bekeeren en intreden in het heilige rijk en zijn vrede. De kruistochten waren de uiting van die gedachte geweest, tegenover het Mahomedanisme dat overal zegevierend zich uitbreidde en dat van zijn kant ook eene geheele wereldheerschappij wilde vestigen, moest de Christelijke wereld als eene eenheid toonen, dat zij hetzelfde doel zich had gesteld; voor God

[1] De eenige studies over de middeleeuwsche staatsleer die wij kennen en gebruiken, zijn Stahl, "Geschichte der Rechtsphilosophie" 1847, p. 51—69, — F. Förster, in het "allgemeine Monatschrift für Wissenschaft und Literatur" 1853, October p. 832—864 en November p. 922—937, — Bluntschli, "Ueber den Unterschied der Mittelalterlichen und der modernen Staatsidee" 1855, — Wilhelm Schreiber, "Die politischen und religiösen Doctrinen unter Ludwig dem Bayern" 1858.

moest de Christenheid zich verantwoorden hoe zij het begreep een Christelijk wereldrijk, een Godsrijk te stichten; en merkt wel op hoe de eenheid, die aldus door de volken gevormd was, niet eene eenheid in de gedachte was, maar een bepaald rijk met door God ingestelde hoofden, en zoo komen wij tot het tweede hoofdbegrip der middeleeuwsche Staatsleer, de *leer van het geestelijk en wereldlijk hoofd,* de leer van Paus en Keizer. Zeer sterk was die onderscheiding of laat ons liever zeggen, die afscheiding tusschen het geestelijke en wereldlijke in het begin geweest. Augustinus had alleen aan het eerste element een blijvend en wezentlijk bestaan toegekend, langzamerhand was echter de onderscheiding deze geworden, er is een wereldlijke staat, die noodzakelijk is, omdat het individu alleen op zich zelf staande en in geen organiseerend zamenleven ingelijfd, noch zijne aardsche behoeften bevredigen, noch zijn geestelijken aanleg kan ontwikkelen; die wereldsche staat is dus niet slechts om uiterlijke welvaart daar, maar heeft ook tot doel het leven volgens deugd en plicht te bevorderen; maar dit laatste bevordert hij alleen, in zoo verre die beginselen van deugd waarnaar gestreefd moet worden door menschelijk nadenken en overleg kunnen gevonden worden, zoodra die beginselen begrippen zijn door God aan de menschen geopenbaard, houdt de werking van den wereldlijken staat op en begint die van den geestelijken. Het rein menschelijke in den mensch, zoowel zijne zinnelijke als geestelijke behoeften, wordt dus ontwikkeld in den wereldlijken staat, het goddelijke in den toestand van den mensch in zooverre zijn leven met het geopenbaard Christelijk geloof zamenhangt, is de zaak van den geestelijken staat. De eerste heette nu bij uitstek de staat, de laatste kerk. Aan het hoofd van den staat stond de Keizer, aan het hoofd der kerk de Paus. Beiden zijn zij de hoofden van het Christelijke algemeene wereldrijk, elk heeft zijn eigen sfeer die hij te bevelen heeft en waarin hij werkt. Absolute door God ingestelde hoofden waren het, wier magt niet te ontkennen viel, elk zwaaide zijn eigen zwaard hem door God gegeven in zijn heerschappij om, en beiden waakten zij, dat het beginsel van de eenheid van 't Christe-

lijk wereldrijk niet aangerand werd. De kerk sprak daarom slechts ééne taal, de latijnsche: de cathedralen verrezen in hun symbolischen bouwtrant overal in dezelfde vorm, het outaar werd naar 't oosten, waar de zon opgaat, gericht, de spitsbogen wezen steeds ten hemel, terwijl de drie torens beantwoordden aan het geheimzinnige getal der personen in de godheid, de gestalte van 't kruis werd aan de kerk gegeven en de roos was de grondfiguur van alle aangebrachte versiersels. Het kruis en de roos vormen de hoofdzinnebeelden van de geheimzinnige gebouwen, waarin de kerk de eenheid der geloovigen tot het hemelsche vaderland riep. Zoo dan stond het rijk ingedeeld in staat en kerk als een absolute macht daar, waarin ieder op aarde moest intreden. Het derde beginsel nu der middeleeuwsche staatsleer was een beginsel dat hoe minder het in de schriften der staatswijsgeeren was ontwikkeld, des te meer slechts in het eigenlijke staatsleven ingreep. Het was het beginsel der reciprociteit, der wederkeerigheid van rechten en plichten tusschen overheid en onderdanen, tusschen beheerschers en beheerschten, het systeem van de *feodaliteit*. Het is uiterst moeijelijk juist aan te geven een begrip van dat meest zamengesteld en tot in de fijnste punten uitgewerkt systeem dat ooit bestaan heeft. Het best omschrijven wij het wanneer wij zeggen, dat het een verdeelen en versnipperen van de souvereiniteit was, zoodanig dat overal waar een voldoende sociale groep was, ook eene macht werd gecreëerd, welke machten of souvereiniteiten dan door onder en nevens elkander plaatsing, door eene wisselwerking van rechten en plichten tot een organisch zamenstel werden verbonden, tot een hierarchischen trap werden gemaakt, aan welks hoofd de Keizer stond. Het had zijn grond gehad in de verovering des lands, en dit is zoo waar, dat toen de groote veroveraar onzer dagen Napoleon de landen aan zijne heerschappij onderwierp, hij een groot gedeelte van de feodaliteit weder in 't leven riep, en weder vorsten als vasallen van eene kroon werden beschouwd [1]. Dit systeem van de

[1] Het is een opmerking van St. Marc. Girardin.

feodaliteit bewerkte vooreerst weder op zijne beurt de bevordering van de eenheid van het Christelijke wereldrijk, de ridders droegen niet alleen in hun hart de trouw (zoo als ze zeiden) maar het enthousiasme van het dienen, werd door hen tot eerste deugd verheven. En wat anders zouden ze dienen dan de idealen door de Christenheid aan zich zelve gesteld? Uitwendig moesten zij den vijand van het geloof bekampen en de grenzen van den staat zoo ver mogelijk uitbreiden, inwendig moesten zij die deugden in 't leven roepen en ten toon spreiden, die de kerk boven allen aanprees en wel ootmoed, vrijwillige ontbering, zelfverloochening; zoo waren zij de altijddurende staande legerbenden van het Christelijke wereldrijk. Dit was hun eerste plicht. Maar ten anderen bewerkte de feodaliteit de instandhouding van het echt Germaansche beginsel der vrije persoonlijkheid. Door dat ieder overal op eigen gebied geisoleerd werd en slechts door een zwakken band in het organisme gesloten was, werd ten zeerste in ieder onafhankelijkheid opgewekt. Door dat ieder zijn staatsrechten als privaatrechten opvatte, had ieder edelman zijn grootheid en kracht uit zich zelven, niet door zijne betrekking, il le tenait de soi-même. Bovendien de feodaliteit was als 't ware een contract tusschen verschillende eigenaars op een hierarchische schaal en de beoordeelaar, de rechter over die overeenkomst, was ieder deelhebber zelf, 't individu beoordeelde zelf zijn staatsrechtelijken toestand, 't staatsbegrip rustte in 't hart van 't individu, en juist daarom voelde hij ook de kracht in zich, om zich tegenover zijn vorst wanneer deze zijn rechten te buiten ging te verzetten, om op eene wederkeerige plichtsvervulling aan te dringen.

De middeleeuwsche staatsleer nu steunende op deze drie hoofdbeginselen, was in de dertiende eeuw het voortreffelijkst tot een organisch systeem gebracht door Thomas van Aquino. Zijn stelsel geheel opgericht in den Gothischen scholastieken bouw dier dagen, verhief zich als een versteend kunstig gevormd gewrocht, trotsch tot in de wolken. Terwijl hij het absolute bestaan van het universeele rijk en de onderscheiding, doch ook zamenwerking van het geestelijk en wereldlijk

element erkent en op den voorgrond stelt, leerde hij ook reeds de leer der reciprociteit in die merkwaardige woorden [1]: perturbatio regiminis tyrannici non habet rationem seditionis, magis autem tyrannus seditiosus est. Over den oorsprong, het doel, de vorm van den staat schrijvende, komt hij reeds tot de moderne beschouwing, dat de staat een levend organisme moet zijn. Uit alle bronnen puttende, beurtelings den bijbel, de natuur, Aristoteles bepeinzend, ontrolt hij, de doctor Angelicus zoo als zijne leerlingen hem noemden, het tafereel van de volkomenste eenheid. De ijzeren knods van zijne redenering verpletterde zijne vijanden, en nimmer hield hij op steeds voort te denken, al sloten zich de oogen des ligchaams de ziel bleef waken helder als ooit: eens verscheen hem (zoo zegt de legende) Christus en vroeg hem welke belooning hij wilde hebben voor zijne heerlijke boeken, geene andere dan U o Heer, riep hij uit. Dus was de gedachte die den diepsten staatswijsgeer der middeleeuwen bezielde.

Zoo meende men dan in de *dertiende eeuw* tot de zoo lang gewenschte eenheid gekomen te zijn: de staatsleer had al die verlangens, al die idealen in een vast organisch systeem geplaatst en het staatsleven zocht ze te verwerkelijken. En zeer zeker wanneer men met wat idealiserende oogen, met oogen als van Montalembert den gang der gebeurtenissen van die eeuw wil beschouwen, dan zou men haast geneigd zijn het vers van Schlegel toe te passen.

"Eins war Europa in den grossen Zeiten,
"Ein Vaterland, dess Boden hehr entsprossen
"Was Edle kann in Tod und Leben leiten.
"Ein Ritterthum schuf Kämpfer zu Genossen,
"Für einen Glauben wollten alle streiten,
"Die Herzen waren einer Lieb' erschlossen.
"Da war auch eine Poesie erklungen
"In einem Sinn nur in verschiednen Zungen."

Want de dertiende eeuw was een van die tijdperken in de historie die meer dan ooit de vrucht van een ontwikkeling kun-

[1] De plaats is ons door Ernest Renan verstrekt in zijn studie over Guizot.

nen heeten. De middeleeuwsche beschaving kwam toen tot haar hoogtepunt. Het werk van eeuwen resumeerde zich zoo in een prachtige bloem, die op een ideëele en werkelijke wijze het verleden en de ziel der volken uitdrukte. Bewonder de bloem in haar harmonieuse veelkleurigheid, geniet de geur die van de zijden en fluweelen ontplooide bladen u toewasemt, geniet 't wel, want de stormwind komt en de bloem knakt op haar stengel. Of liever het ontbindingsproces ving aan, de kiemen van een nieuwe, gansch aan de middeleeuwen tegenovergestelde, ontwikkeling werden gelegd. Dat ontbindings- en scheidingsproces was het werk van de *veertiende eeuw*. Men heeft zeer goed gezegd dat wat de achttiende eeuw geweest is voor de beschaving en letteren op de beginselen der renaissance gebouwd, de veertiende eeuw geweest is voor die der middeleeuwen: het verlangen om te weten, de kennisdorst verstikte de vermogens van te gevoelen, van lief te hebben, van te scheppen in de sfeer van het ideëele. Daarom heeft die veertiende eeuw, die zoo arm is in poësie en in vindingskracht, die zoo ver beneden de dertiende staat, wat de groote oorspronkelijkheid van haar gedachten betreft, in het wezen der zaken zooveel vergelijkingspunten met onze moderne tijden, waar de eenheid ook wel gezocht, maar de splitsing gevonden wordt. — En wanneer wij nu de beginselen van de veertiende op het staatswezen dier dagen willen toepassen, dan moeten wij ze bevestigd vinden èn door staatsleer, èn door staatsleven. En wel allereerst treft de verscheidenheid in de behandelingswijze *der staatsleer* onze oogen. In de staatsleer zelve, zooals ze het best door Thomas van Aquino was ontwikkeld, waren reeds de punten aanwezig die tot verbreking van de eenheid in de opvatting aanleiding gaven: het waren de twee leerstukken, over het geestelijke en wereldlijke element in het wereldrijk, en over den goddelijken of misschien ook menschelijken oorsprong van den staat, die de gelederen der staatsdenkers splitsten. Wat het eerste punt betrof, de onderscheiding van het geestelijke en wereldlijke, daar was het de stelling van het wereldlijke hoofd — de keizer — die den strijd deed ontbranden, en ook op het gebied der wetenschap de partijen van Guelfen en Ghibellijnen zich deed vormen.

Was het de geheele strekking van de middeleeuwen, vooral sinds Hildebrand de kerk van den staat had vrij gemaakt, om aan den paus de opperste leiding te geven, als hoofd van den geestelijken staat, des te meer slechts werkte nu de reactie van de tegenstanders om den keizer tot eenigst hoofd, vrij van de bevelen van den paus zich te denken. Van den eenen kant dus nog een Thomas van Aquino, zich in de gedachte der menigte reeds vervormend tot een guelfisch partijhoofd door de vervolgen die Tholomaeus van Lucca op zijn boek maakte; van den anderen kant een Dante en een geheele schaar strijders, die ten tijde van Lodewijk van Beijeren het pausdom aanvielen. — Maar nog een andere splitsing had er plaats onder de staatswijsgeeren: zij was veroorzaakt door een geheel eigenaardige omstandigheid, onder de bronnen toch die men bij het construeren van het middeleeuwsche staatsbegrip gebruikte, stond op een zeer vooruitstekende plaats Aristoteles; het was de wolf die in lamsgewaad was binnengedrongen. Want het kon niet anders of de middeleeuwsche denkers die met het meest vaste geloof aan een godsrijk op aarde, de boeken van dien verwonderlijken geest doorlazen, werden soms als medegesleept door de strenge dialectische methode van den Griekschen wijsgeer, en onder het bewerken en schrijven van hunne oneindige tractaten, zagen zij zich op het einde vervormd in leerlingen van Aristoteles, in zoo verre ook zij aan den staat een menschelijken oorsprong stelden. In twee punten uitte zich dat: met betrekking tot het zich vormen van den staat, en wat aangaat de menschelijke oorsprong van het gezag in den staat. De vorming van den staat toch werd allengs ook door hen teruggebracht tot het wezen van den mensch als ζῶον πολιτικὸν. Aegidius Romanus, leerling van Thomas van Aquino, liet zich reeds verschalken, Marsilius van Padua volgde bewust uit eigen overtuiging Aristoteles, en vooral was het Engelbert van Volkersdorf, abt in het klooster Admont in Stiermarken, die van 1250 tot 1331 leefde, die op dat idee van den staat als een menschelijk kunstwerk zoodanig drukte, dat hij toen reeds tot deze gedachte kwam: Nadat in de oudste tijden de menschen als door de natuur, door de rede,

en door het ondervinden van dagelijksche behoeften er toe aangedreven, zich in veilige plaatsen te zamen neêrgezet hadden, onderwierpen zij zich *bij verdrag* aan een in verstand uitnemenden man, opdat hij hen beschermen en regeren zou. Rousseau had zeker uit de verte zijn onbekenden voorganger gegroet, zoo hij geweten had dat zulk een man had geleefd onder "le gouvernement féodal, système absurde s'il en fut jamais," zoo als hij 't noemt. Engelbert wijst dus reeds op den menschelijken oorsprong van 't gezag in den staat, maar meer dan allen was het Marsilius van Padua, die dit laatste streng ontwikkelde, en de leer der volkssouvereiniteit in haar uiterste vorm huldigde. Terwijl dus deze twee groote leerstukken, de betrekking van kerk en staat, en het opvatten van den staat als menschelijk kunstwerk of als bepaald Godsrijk de staatswijsgeeren scheidden, kon men de schrijvers dan weer onderscheiden of zij dogmatisch dan wel historisch hun weg zijn gegaan. Genoeg om aan te toonen hoe in de 14de eeuw de eenheid van de middeleeuwsche staatsleer gebroken was, en er afscheiding, strijd en dus ontwikkeling kon plaats hebben. — Maar wanneer wij het oog slaan op *het staatsleven*, hoe blijkt het dan dat de éénheid verloren is! — Het wereldrijk was feitelijk, haast ook rechtelijk vernietigd, een kring van wordende staten omgaf allengs het Germaansche rijk, op andere beginselen gebouwd dan waarop het zelf steunde, en dwong dat rijk zelf een andere stelling in te nemen, sinds de breede grondslagen waren weggenomen waarop het rustte: het Christelijk wereldrijk lostte zich op in een veelheid van staten, en uit die verscheidenheid van staatsinrichtingen zou nieuwe levenskracht geboren worden. Een op verschillende plaatsen verdeelde en aldaar in elken staat op zich zelf werkende beschaving zou hulpmiddelen hebben die een eenvormige overal in denzelfden toon gekleurde beschaving niet kon bezitten. Het systeem der tegenwichten zou ontstaan, de eene staat zou in zijn te despotieken vaart belemmerd worden door de vrijheidsinstellingen in den anderen, en de verdeeling van Europa zou de waarborg van haar vrijheid worden. De orbis romanus was voor het staatkundige een kwaad geweest, daar buiten dien gesloten cirkel geen element van hernieuwing, van

wedergeboorte kon worden toegelaten: aan dat gevaar was het Europa der middeleeuwen ontsnapt. De nationaliteiten ontstonden, elk onder eigen voorwaarden van bestaan. Elk volk dat een persoonlijkheid was geworden, zou tot een staat zich vormen, eerst in de noodwendig geworden volkspersoonlijkheid wortelden de kiemen tot een vrije staatkundige ontwikkeling. De strijd tusschen noodzakelijkheid en vrijheid, dat is tusschen door de geschiedenis gegeven toestanden en vrije persoonlijke werking van het volk, zou in het leven worden geroepen, nu het wereldrijk werd verbroken. Met dat systeem van het Christelijk rijk zonk de betrekking tusschen paus en keizer, zoo als de middeleeuwen die opgevat hadden, of liever de kerk scheen voor een oogenblik al hare macht verloren te hebben, en de feodaliteit ging haar val te gemoet.

Het is nu ons voornemen in onze dissertatie een tafereel op te hangen van de veertiende eeuw, voor zoo ver haar hoofdtrekken zich laten wedergeven.

Tweeërlei gedachte zal onze studie beheerschen. Wij zullen trachten te schilderen den val van de groote denkbeelden die de middeleeuwsche staatsontwikkeling hadden doordrongen. De ontbinding van het wereldrijk, het schokken van de kerkelijke hierarchie, het zinken van de macht der feodaliteit, zijn de punten van onderzoek. Maar aan den anderen kant zullen wij het opkomen van het moderne staatsbegrip pogen op te speuren, en wel in de drie groote staten, die tot nu toe den meesten invloed op Europa hebben gehad, in Frankrijk, Engeland en Duitschland.

Eenige woorden mogen volstaan, voor dat wij ons werk aanvangen. Wij hopen namelijk door onze behandelingswijze mede bouwstoffen te leveren tot een *vergelijkende staatsbeschouwing* van de drie genoemde landen in de veertiende eeuw. Al ons werk zal het wezen de gansche individualiteit van elk volk in zooveel mogelijk juiste trekken uit te drukken, trekken die het eigenaardige karakter aangeven, zoodat de geheele geschiedenis van elken staat als 't ware in onze beschouwing van de veertiende eeuw moet doorschemeren. Daarvoor moeten wij het gansche volk in al zijn uitingen soms onder de oogen nemen:

vrij bestudeere men soms enkel de inrichtingen van menschelijk maaksel, koningschap, aristocratie, kerk, staatsvergaderingen en rechtbanken, maar de hoofdvraag blijft toch altijd hoe denkt en voelt de natie: wij hebben daarom soms nog meer op de toegepaste dan wel op de geschreven wet gelet, soms de poësie dier dagen ter hulpe genomen om de gedachten die door 't volk woelden, te leeren kennen, wij hebben zoowel de maatschappij als den staat getracht te ontleden. Ons voornemen was het aan te toonen hoe in Frankrijk bij het ontwikkelen van den staat, dadelijk op den voorgrond stond het huldigen van de *rechte lijn*. Logisch moest de loop der zaken zijn, wordt het idee vrijheid gewild, welnu dan vrijheid tot de uiterste grens; wordt het begrip autoriteit op den voorgrond gezet, dan doe men die autoriteit gevoelen tot in het geringste. Geen hipocrisie wordt geduld. Gelijk in den krijg de fransche furie hen bezielt, zoo ook in hun politieke beginselen. Maar verduidelijken hopen wij 't ook, dat het in de politiek niet waar is dat de kortste weg tusschen twee punten de rechte lijn is, en dat het fransche terrein wel zeer geschikt is om snel te bouwen, maar niet om langzaam maar zeker te planten en te kweeken. — In Engeland daarentegen willen wij laten zien hoe de geheele manier van handelen door het volk in het staatkundige altijd het *compromis* is; de overeenkomst op de vlakte van Runnimede tusschen volk en vorst, is de type van al hunne politieke daden. Reeds de twee rassen, Anglosaxers en Normandiërs, moesten dat verbond maken eer dat de staat kon ontstaan. Wij zullen daarom van Engeland meer dan van de twee andere landen de geschiedenis moeten meêdeelen, omdat de gewichtigste staatsrechten soms ongeschreven zijn, en zich eerst met de omstandigheden hebben voorgedaan, en het toch zeer noodzakelijk is den tijd waarop een groot beginsel opkwam, te bepalen. Een organisch systeem van waarborgen werd door den practisch energischen geest der Engelschen gewrocht, en terwijl in Frankrijk de autoriteit in den staat langzamerhand de centralisatie van alle denkbare macht en volkskracht werd, beteekende ze in Brittanje slechts waarborg voor vrijheid. De Engelschen wisten het te goed dat de politiek die alles of niets zegt, nooit lang

aan iemand ter wereld baat. — Duitschland eindelijk zal ons blijken zoo geheel van de anders zoo schoone regel van Necker doordrongen te zijn: "il ne faut pas être envieux du temps," dat er bijna geen vooruitgang komt. Alleen een beginsel zal, nadat de eenheid gebroken is, voortdurend voortwoekeren, aan aller bloei daar knagen, het *particularisme*, die eigenschap, die met alles eindelijk leert tevreden zijn, en den geest doet vluchten in het rijk der idealen, in plaats van op aarde het best mogelijke te verwezenlijken.

Het was voorts ons voornemen om in elken staat de verschillende *staatselementen* naauwkeurig aan te geven. De Romantische school, zeide een geestig schrijver ten onzent, riep de nacht der middeleeuwen op om in die duisternis te tooveren. De eenige wijze om ons vrij te waren van dat verwijt is, te maken om op duidelijk gestelde vragen bepaalde antwoorden te hebben. Toegegeven voor een oogenblik dat wij van den nacht der middeleeuwen mogen spreken, dan nog moeten wij als 't ware daglicht eischen om die duisternis van den nacht recht duidelijk te kunnen zien. Wij zullen dus trachten (men neme een voorbeeld voor lief) om het begrip der standen in elken staat klaar te ontwikkelen, na te sporen onder welke voorwaarden zij bloeijen, hoe zij kunnen medewerken of reeds medearbeiden tot de inrichting van den staat. Van zelf zal onze beschouwing ons dat aan de hand doen, daar op het eind der 13de eeuw bijna terzelfder tijd overal in Engeland, Frankrijk en Duitschland de derde stand door middel van de steden, het eerst vertegenwoordigd wordt in de groote staatsvergaderingen. Wij zullen aantoonen hoe de harmonie tusschen die standen, de eendrachtige zamenwerking tot één doel van de verschillende maatschappelijke bestanddeelen des volks in Engeland den hoogsten bloei veroorzaakt, hoe het zich onttrekken in Frankrijk door de aristocratie van haar wezentlijke staatsplichten, de eerste vruchten van een vrije staatsontwikkeling aldaar reeds dadelijk vernietigt, en hoe in Duitschland elke stand zijn eigen weg gaat zonder ooit om zamenhang te denken.

Eindelijk zal overal een treffend verschijnsel ons tegemoet treden; een nieuw persoon treedt op waarvoor de middeleeuwen

niet zoo bijster veel aandacht gehad hadden, *het volk.* In plaats van een decoratie op den achtergrond, werd het meer en meer een zelfstandige, ja een hoofdfiguur. Of liever het was tot nu toe een breede rei geweest, die het ronde veld omgaf, waar het grootsche toernooi der edelen en ridders werd gehouden. O, dat toernooi had zoo menig druppel bloeds zien storten, de kamp in spel begonnen, was zoo dikwijls van hartdoordringenden ernst geworden, en vruchteloos hadden paus en keizer, die dat edele werk zouden regelen en wijden, vrede vrede geboden! Ja de strijd was heftiger telkens ontbrand, misverstand op misverstand hadden op dat toernooi partijen doen ontstaan, die immer elkander bekampten, zelfs paus en keizer waren gescheiden — en het volk stond maar altijd staroogend dien geweldigen strijd aan te zien, en 't hoofd schuddend met domme wijd geopende oogen ziende, als niet begrijpend waarom telkens die slag op de wapenrusting viel, en de eene ridder na den andere bezweek. Wel schrikten zij soms geweldig achteruit, wanneer het veld te klein in omvang scheen geworden te zijn voor die edele strijders, en de rossen zich stootten in hun midden, en het zwaard maaiend hun reien dunde. Handewringend waren zij gevlucht, de oogen sluitend, niet anders verwachtend dan den smadelijken dood, totdat de telkens herhaalde invallen van die edelen ook hieraan hen deden wennen; zij verstoutten zich de oogen te openen, en de half gesmoorde vraag speelde hen om de lippen: of zij, zoo ontzaggelijk in aantal, niet weêrstand zouden kunnen bieden, of zij integendeel niet wat velds aan die ridders zouden ontnemen. Zij deden aldus. Het demos, het volk trad in de 14de eeuw op, de Jacquerie in Frankrijk, Wat Tyler in Engeland, de woelingen der democratie in de Duitsche steden zijn bekend. Ook de kerk zag in de fraticelli het democratische element zich verheffen. En als waren wij in onze eeuw, zoo begeleidt het socialisme tevens die opstaande volksgroepen. Arbeidende leven, of strijdende sterven, was een leus die ook toen in dat ver verleden reeds gehoord werd. Want in de 14de eeuw kwam de arbeid en met den arbeid het begrip van kapitaal overal op. De middeleeuwen waren den handel niet toegenegen geweest.

Thomas van Aquino had duidelijk 't verklaard, hoe de op winzucht tukke geest slechts lage omkoopbaarheid voortbrengt, en de dapperheid en edelen zin doet verdwijnen, ja de kerk had het gevoel van die waarheid tot overdrijving gehuldigd, door van 't bedelen een deugd te maken, en de heiligheid aan volstrekte armoede te verbinden. Maar wat had zij over voor armoede die niets ontvangt wanneer zij vraagt, die geen uitkomst ziet, die der wanhoop is prijs gegeven? — Niets. Is het dus te verwonderen, dat het woord van Louis Blanc toen reeds onbewust gemompeld werd: "de chacun suivant ses facultés, à chacun suivant ses besoins," en dat de volksdroomen een eigenaardig hoofdstuk vormden bij het ontstaan van een nieuwe wereldorde?

Een wereldorde waarin schisma's zouden ontstaan, het geestelijk gebied zou afnemen, en het wereldlijk gebied wassen: waarin vergaderingen der standen zouden tusschen beide treden, en het vertegenwoordigend stelsel een plaats zou verkrijgen; een wereldorde waarin de arbeid des geestes zou toenemen, en de universiteiten als brandpunten van geleerdheid zouden schitteren, waarin de handenarbeid een ontwikkeling zou nemen, vroeger niet gekend, en de grondslagen van 't moderne bestaan en vermogen zou vestigen. De toestand van onvrij te wezen hield van alle kanten op, de gemeenten traden met bewustzijn voort op hun eigen baan, en de strijd, zoo dikwijls ze ontbrandde, werd ook reeds 't tooneel der wetenschap, niet langer van krachtsuiting alleen, want het buskruid werd uitgevonden.

En de slotsom van dit alles is deze: dat de proef, waaraan men elke theorie in den staat onderwierp, voor dat men ze aannam, een gansch andere was geworden. Van nu af aan zou elke theorie slechts gelden niet naar mate van de wonderen die zij beloofde, maar naar gelang van het practische resultaat dat ze vooreerst en dadelijk opleverde. Men trad terug tot het oude denkbeeld der Britsche bisschoppen. Toen van uit Rome gezonden Augustinus en zijn volgelingen in Engeland landden, vonden zij daar reeds het Christendom verspreid slechts onder eenigzins andere vormen gehuldigd. De Roomsche priesters eischten onderwerping aan hun leer, en de aanneming van hun

ceremoniën op de betwistte punten. De Britsche bisschoppen sloegen niet gereede toe. Daar stelde Augustinus voor den uitslag van de aanneming of verwerping te doen af hangen van een wonderwerk. Het wonder werd door hem gedaan, een blinde trad op en herkreeg 't gezigt. Maar het wonder maakte niet den minsten indruk op de *verharde* Britten. Zij vroegen een andere bijeenkomst, en besloten het Christendom der vreemdelingen op een zonderlingen toets te stellen, een *zedelijke proef* was voor hen meer overtuigend dan het schitterende wonder. 't Ware Christendom — zeiden zij — is zacht en nederig van harte, *zóó* moet deze man (Augustinus) zijn als hij een man Gods is. Wanneer hij hoogmoedig en afstootend is, dan is hij niet uit God, en wij mogen zijn woorden wantrouwen. Laat dus de Roomsche Christenen het eerst op de plaats der bijeenkomst komen. Zoo hij bij onze nadering van zijn zetel oprijst om ons met zachtheid en nederigheid te ontvangen, dan is hij de dienaar van Christus, en wij zullen hem gehoorzamen. Zoo hij ons veracht en zitten blijft, dan laat ons hem verachten." Augustinus bleef zitten, toen zij aankwamen, in zijne onbuigzame waardigheid: en de Britten weigerden dadelijk zijn bevelen te gehoorzamen.

Het is deze proef die de ideeën der middeleeuwen in de 14de eeuw moeten doorstaan.

II.

DE KERK.

De tweede aanval die de Roomsch Catholieke hierarchie sinds haar ontstaan en voortgang had te verduren, zou in de 14de eeuw plaats hebben [1]. Was de vorige eeuw getuige geweest van den opstand, maar ook van de geweldige onderdrukking der Albigenzen: niet minder gevaarlijk voor de eenheid en de kracht van het Latijnsche Christendom zou de periode wezen, die de Italiaansche schrijvers gewoon zijn met den naam van de Babylonische gevangenschap te bestempelen: wij bedoelen het tijdvak dat de Pausen te Avignon hun zetel hadden. Wel is het een merkwaardig teeken van de levenskracht van het R. C. stelsel, dat het toen niet alleen al de openlijk verklaarde vijandschap van machtige staten bestond, niet alleen de knagende afmattende ziekten die inwendig het ligchaam der hierarchie dreigden te verderven, te boven kwam, maar zelfs als overwinnaar nogmaals de teugels der wereldheerschappij opnam die het vrijwillig scheen te hebben laten varen. Wij kunnen echter al de beteekenis van die zoo gewichtige 14de eeuw voor het pausdom niet krachtig doen gevoelen: zoo wij niet even den blik terugslaan, en de verschijning van de Pausen Coelestinus V (1294) en Bonifacius VIII (1294—1303) schetsen.

Paus Nicolaas IV de Franciscaan op den stoel van Petrus was gestorven, de cardinalen verzamelden zich in het paleis

[1] Zie het essay van Macaulay, Tauchnitz, tom. IV, pag. 108, cet.

van den overleden kerkvoogd om den nieuwen te kiezen. Sinds het jaar 1059 toen door het tweede concilie van 't Lateraan het benoemen aan de cardinalen alléén was toegestaan [1], was de wijze van die keuze na nog enkele veranderingen — wij behoeven hier slechts te herinneren aan de wijzigingen aangenomen onder het pausdom van den geweldigen tegenstander van Barbarossa Alexander III [2] — voor goed geregeld op het concilie van Lyon onder het pausdom van den machtigen en wijzen Gregorius X ten jaren 1275 [3]. Tien dagen na den dood van den paus, moesten de cardinalen zonder op afwezige leden te wachten, in één kamer van 't paleis des afgestorvenen opgesloten worden: geen gemeenschap hoegenaamd met de buitenwereld werd toegelaten: wanneer binnen drie dagen geen keuze was gedaan, werd het voedsel voor de volgende 5 dagen tot één gerecht bepaald: daarna werd alleen brood en wijn toegestaan: en zoo zoude door vasten en uithongeren de eenparigheid verkregen worden. De benoeming van den opvolger van Nicolaas II, schijnt wel een bittere parodie op die regelen. Reeds een jaar was verloopen, driemaal waren de cardinalen reeds bijeen geweest: maar met geen uitslag hoegenaamd. Nogmaals zouden zij te Perugia weder zich verzamelen. De keus scheen tusschen een Orsini en een Colonna te wankelen. Acht maanden duurde de strijd: tot op eens het noemen van een naam door den cardinaal Malebranca het pleit beslistte. Was het diepe overtuiging van de geschiktheid van den drager van dien naam, die op eens hem paus deed verklaren; was het dat aan een ingeving van den Heiligen geest werkelijk geloofd werd, of was het veeleer die echt menschelijke trek in ons karakter om in moeijelijke ingewikkelde zaken de eerste de beste uitredding aan te grijpen, blijde dat we ten minste nu het verleden achter den rug hebben! Genoeg, de kluizenaar Peter Morrone werd paus. Wonderlijk moet het den prelaten,

---

[1] Dean Milman's History of Latin Christianity, 2d. Edition 1857 vol. II, pag. 473 en 475.

[2] Milman, III, pag. 420. [3] Milman, IV, pag. 449.

de boodschappers van de keuze van 't conclave te moede geweest zijn, toen zij na met moeite gidsen gevonden te hebben, om hun de verblijfplaats van den heremiet te wijzen, eindelijk in de vallei van Sulmona, aankwamen bij de grot waar het volk in den omtrek de orakeltaal van Peter Morrone kwam hooren. Zij vonden een ouden man met een langen baard, met diepzinkende oogen, met zware wenkbraauwen, de oogen gezwollen door het altijddurende weenen, de wangen bleek en hol, de leden uitgeteerd door 't vasten. Zoo was de aanblik van den heilige in zijn grot, waarin hij noch rechtuit opstaan noch geheel zich nederstrekken kon. Zij vielen voor hem op de knieën, en hij stortte voor hen neder. Maar nog wonderlijker moet het den kluizenaar zelven geweest zijn, toen hij hunne woorden hoorde: hij geloofde dat het een droom was, hij weigerde bepaald en herhaaldelijk, maar reeds was het volk in den omtrek bijeengevloeid, Peter Morrone kon niet meer ontsnappen, hij werd paus onder den naam van Coelestinus V. Doch zeer schielijk kwam het aan 't licht, dat voor een paus grooter kennis van de wereld noodig was, dan een kluizenaar in zijn eenzaamheid had weten te verkrijgen: van al die veelvuldige ingewikkelde rechtsvragen, van al die zich kruisende belangen, begreep de nieuwe paus niets: te Napels was hij tot nu toe gebleven, men kon hem niet bewegen naar Rome te gaan: de cardinalen begaven zich tot hem: wat al wereldsche wijsheid en list werd er vereischt om niet iedereen te kwetsen, weldra werd het gerucht waarheid, dat de paus afstand zou doen: en nog binnen 't jaar, — juist tijds genoeg om als paus getuige te zijn van de overbrenging naar Italië der Santa Casa te Loretto [1] — ontdeed hij zich van de pauselijke waardigheid en vluchtte naar de eenzaamheid. Er was echter in 't geheim een volkspartij, die in den kluizenaar een hervormer van de wereldsche gezindheid der geestelijkheid had willen zien: zij, — en hun geroep werd luider, toen het bleek wie de opvolger van Coelestinus was, — hielden steeds vol, dat die afstand niet had mogen geschie-

[1] Zie Alberdingh Thijm in de Dietsche Warande 1857, pag. 337 en p. 471.

den door een paus en bovendien opgedrongen was, zij hielden aan: en het is om de belangrijkheid van die partij, dat we op de verschijning van Peter Morrone de aandacht hebben gevestigd [1].

De opvolger van Coelestinus V was Bonifacius VIII. Al had de vorige paus de wet van Gregorius X, omtrent de keuze eens pausen nog eens uitgevaardigd [2], niet al te streng werden echter die bepalingen in 't oog gehouden: en weldra was de keus, door welke middelen dan ook, gevestigd op Benedetto Gaetani, den kardinaal die juist die kennis in de hoogste mate, maar dan ook die wijsheid alleen bezat, die aan Coelestinus V ontbroken had. Het was een volkomen staatsman, maar niet uit het geslacht van Gregorius VII en Innocentius III, die het gebouw der hierarchie van op zijn vaste fondamenten optrekkende, het als een Gothische dom steeds hooger en hooger oprijzende, des te dichter bij den hemel het brachten of meenden te brengen, — neen, de wereldsche staatsman mag bij wijlen om zijn geslepenheid onze belangstelling vragen, bij een paus is het verloochenen van het beginsel waarop hij staat, en uit de vlammen van Dantes hel [3] kan niemand hem verlossen, hem van wien reeds de tijdgenooten bij zijn dood zeiden: dat hij op den Petrus stoel gegleden was als een vos, geheerscht had als een leeuw, en gestorven was als een hond. En zeer zeker, het was voor een man als Bonifacius VIII, een gevaarlijke hoogte waarop hij zich bevond; wij lezen in Oostersche verhalen van een man, wiens minste wensch tot werkelijkheid werd, doch wiens uitgestrekte bevoegdheid slechts door eene bepaling beperkt was. dat hij nimmer tot zelfs de kleinste begeerte eens geuit kon terugnemen. Welnu, in zulk een toestand was de pausselijke macht tot nog toe geweest. Dit scheen de les voor de pausen te zijn: daar is geen grens voor de aanspraken die zij tot vergrooting der hierarchie mochten maken, maar om de

[1] Men kent de beroemde versregel van Dante, over den afstand van Coelestinus V, Inferno III v 60 Che fece per viltate il gran rifiuto.

[2] Zie Milman, IV, pag. 492.

[3] Zie Inferno XIX vers 52 seqq.

minste van die vorderingen terug te nemen, zou boven hunne anders onmetelijke macht zijn. Zien wij werwaards dat hen gevoerd had. Van het noorden tot het zuiden was de geestelijke censuur over elke daad van alle vorsten van Europa hun toegestaan. Wereldlijk soeverein waren zij, zij 't dan ook feitelijk, van den kerkelijken staat. Maar nog meer: over bijna al de kleinere staten had de paus de actuëele susereiniteit, op welke wijze dan ook door vroegere voorgangers verkregen. Volgens de wonderlijke beweering, dat landen op de ongeloovigen veroverd aan den paus behoorden [1], was Portugal een leen van den paus verklaard: om zich de koningskroon vaster op 't hoofd te drukken, had Pedro van Arragon zijn rijk als leen aan Innocentius III gegeven [2]. Engeland had hetzelfde lot onder koning Jan ondergaan, Schotland werd als leen door den paus beschouwd [3], Sardinie en Corsica werden als eigendom van den Roomschen stoel opgevorderd, in zooverre de paus de opvolger was van den Oosterschen keizer [4]: de zonderlinge wet toch dat alle eilanden aan Rome behoorden, had nog niet zijn volle kracht erlangd: het enkele gezegde dat Napels en Sicilië een leen waren van den paus, had die aanspraak door de Noormannen weten te eerbiedigen: en Hongarijë en Bohemen hadden zich onder zijn bescherming geplaatst. Maar dit was nog niet alles. Zijn macht strekt zich ook uit over de twee groote staten. De keizer van Duitschland was wat zijn troonsbestijging betreft, gebonden aan de bekrachtiging van den paus, wat zijn daden betreft, hing zijn afzetting door den paus als een dreigend zwaard hem steeds boven het hoofd: mocht ook al de strijd der investituren zijn geëindigd, stof was er steeds in overvloed, om telkens den kamp te hernieuwen; en de koning van Frankrijk, ook hij kon er steeds aan herinnerd worden, hoe paus Zacharias de kroon op het hoofd van Pepijn had geplaatst, hoe de troons-

---

1 Milman, IV, pag. 35.
2 Milman, IV, pag. 40.
3 Milman, IV, pag. 59.
4 Milman, IV, pag. 307 noot, en Gregorovius, Corsica, Stuttgart 1854, d. I, pag. 16.

beklimming der Capets de goedkeuring van den paus had moeten verwerven: bovendien reeds sinds geruimen tijd scheen het de politiek der pausen geweest te zijn, den steun dien het verbond met Duitschlands keizer had moeten geven, maar niet gaf, bij Frankrijk te zoeken en zoo Frankrijk in zekere afhankelijkheid te brengen. Paus Calixtus II: dezelfde die in 't jaar 1122 het eerste geregelde concordaat en wel met den keizer sloot, het concordaat te Worms dat den investituren strijd sloot, (1119—1124) [1] had deze staatkunde het eerst begonnen, paus Urbanus IV, (1261—1264) de begunstiger van Karel van Anjou, had gebruik makende van het heilige en kracht inboezemende karakter van Lodewijk den heilige aan deze richting van het pausdom een vaster koers gegeven [2]: het werd de Guelfische politiek, weldra zou het blijken wat nooit voorziene gevolgen dit verbond zou hebben. Dus was de verhouding van de pauselijke macht tegenover de staten van Europa. Om echter hier het geheel van de pauselijke macht in Europa voor te stellen, moeten wij nog hierop opmerkzaam maken, hoe in elken staat de geestelijkheid een eigen koningrijk had; haar goederen toch beliepen in vele van de toen bestaande rijken bijna de helft van het landeigendom waarover zij het volle gebruik had; zij had verder het recht om van alle landerijen de tienden te heffen; zij had vrijdom van lasten, zoowel wat de persoon als de goederen betreft: en vrijdom om door den wereldlijken rechter geoordeeld te worden: voeg hierbij het recht van eigen rechtspraak tot zelfs over leeken, en men zal zich niet verwonderen, dat telkens uit 't bezit van al die voorrechten botsing met de wereldlijke macht in elken staat ontstond. Welnu de geheele geestelijkheid was onderworpen aan den paus, en van daar inmenging van den wil des pausen in elken staat en indirecte vermeerdering van diens macht [3]: terwijl voorts de in de vorige eeuw opgerichte orden der Dominicanen en Franciscanen een staand leger vormden, dat overal voor zijn rechten streed.

---

[1] Zie Milman, III, pag. 205 en 206. [2] Zie Milman, IV, pag. 414.

[3] Zie de stukken van Laurent, l'Eglise et l'Etat. Libre Recherche Fevrier, Mars, Avril 1858.

Het voortdurend arbeiden van die beide bedelorden, had eindelijk het wezen van het pausdom zelf gewijzigd. Was Innocentius III, nog altijd de machtige feodale monarch geweest aan het hoofd van een onderdanige geestelijke aristocratie, de pausen na hem werden absolute vorsten met een welingericht onmetelijk groot staand leger [1]. Dit alles nu stond ten dienste van Benedetto Gaetani, toen hij als paus Bonifacius VIII, zijn blik over Europa liet weiden. — Wij kunnen hier niet de geschiedenis van zijn bestuur herhalen, wij vergen zeker niet te veel van het oordeel onzer lezers, wanneer wij dit zoo merkwaardige bewind als bekend veronderstellen, en er slechts aan herinneren hoe na de vervolging van Coelestinus den vorigen paus, in wien hij nog altijd te recht de hoop eener machtige partij zag, na het geweldig onderdrukken der Colonnaas in Rome, na zich in Duitschland tegen den nieuwen keizer Albrecht van Oostenrijk verklaard te hebben, hij zich vooral tegen Engeland en Frankrijk richtte. Daar regeerde Eduard I, die het zich ten taak scheen gesteld te hebben om de Britsche eilanden onder zijn heerschappij te brengen en te bevestigen, en die niets om dat te bereiken ontzag; hier heerschte Philips de Schoone zijn evenbeeld met dat onderscheid, dat waar Eduard krijgshaftig zich betoonde, Philips met getelde en afgemeten schreden als de tijger zijn prooi benaderde, om dan met één sprong hem te grijpen. Om de bezittingen van Engeland in Frankrijk ontstond de krijg tusschen die beide landen. Van weerszijden werden alle onderdanen ook de geestelijkheid door de vorsten belast. Toen vaardigde Bonifacius VIII zijn bekende bul de *Clericis Laicos* uit, [2] verbiedende op straffe van excommunicatie de geestelijkheid te belasten, zonder des pausen goedkeuring. Deze bul had nergens de gewenschte gevolgen: in Engeland verliet de geestelijkheid na eenige tegenkanting haar *eigen* standpunt, en verstond zich met den koning: zij zocht van nu af aan slechts heul in de voor allen openstaande rechten en

[1] Zie Milman, IV, pag. 322.

[2] Zie de bul bij Gieseler, B II, Abth. 2, pag. 187.

vrijheden van 't rijk, waar niemand tegen zijn eigen wil kon belast worden, en hielp het allengs zich ontwikkelende constitutioneele Engeland met haar krachten voor haar deel schragen. In Frankrijk, waar integendeel alles tot de absolute monarchie neigde, was de toestand voor den paus, zoodra hij den strijd begon, veel hagchelijker: de koning nam als 't ware gretig den handschoen op: tot nog toe immers maakte de geestelijkheid het eenige groote evenwicht uit tegen zijn absolutisme: en tegenover die geestelijkheid nu had allengs onder de schaduw der universiteit van Parijs een macht zich gevormd, die weldra op de parlementen zich zou doen gelden, pleitende en kampende voor de koninklijke rechten alleen, de rechtsgeleerden. Op hen steunende, begon van zijn kant Philips de Schoone de vijandelijkheden. Zoodra niet was de maltôte (zoo heette de belasting op de geestelijkheid) verboden, of Philips verbood alle uitvoer van goud en zilver uit zijn rijk, en dus alle opbrengst aan Rome [1]. De paus ook verschrikt door de allengs zich ontwikkelende onafhankelijke geest onder de Fransche geestelijkheid — eene onafhankelijkheid die als punt van uitgang, de hoeksteen van de latere Gallicaansche kerk, te weten de pragmatieke sanctie van Lodewijk IX, den Heilige, nam [2], — gaf toe en abrogeerde zijn bul voor Frankrijk. Weldra zelfs werd de paus als privaatpersoon tot scheidsrechter tusschen Engeland en Frankrijk geroepen: en toen van alle kanten weldra bij het eindigen van de eeuw de vrome bedevaartgangers naar Rome zich spoedden, om hunne giften op de graven der Apostelen te offeren, om van den paus vergiffenis van zonden en 't eeuwige leven terug te ontvangen, dacht zeker niemand er aan dat het "plus ultra" der pausselijke macht zoo spoedig in een "plus citra" zou verkeeren. Dat jubilé — heilrijke uitvinding van Bonifacius VIII — overtrof de stoutste verwachtingen, Villani spreekt van tweemaal honderd duizend pelgrims, en onder al die ontelbare menigte, was er één man die de herinnering aan dit grootsche schouwspel zou vereeuwigen, door aan dat jaar

[1] Zie de gewisselde stukken daarover bij Gieseler, pag. 188 en 189.
[2] Zie over dit belangrijke stuk vooral Milman, IV, pag. 440 tot 443.

1300 vast te knoopen de ontrolling van zijn gloeiende schilderij [1] — Dante. Maar spoedig verkeerde die luister. Want heftiger dan ooit ontbrandde de twist weldra weder tusschen Philips den Schoone en Bonifacius VIII: de koning nam de Colonnaas, de bloedvijanden van den paus, bij zich op, sloot met den Duitschen keizer, tegen wien de paus zich verklaard had, een verbond; en na de Staten-Generaal van zijn rijk 10 April 1302 verzameld, en zich van hun vertrouwen verzekerd te hebben, wachtte hij zijn tegenpartij af. De paus, na eerst den bij den koning gehaten bisschop van Pamiers, Bernhart van Saisset, gezonden te hebben, ontbood de fransche geestelijkheid op een concilie te Rome, en sprak daar de zoo bekende bul UNAM SANCTAM, en weldra den ban uit over den koning. Men weet het einde. Smadelijk te Anagni geslagen door den ijzeren handschoen van Colonna, werd de oude paus bijkans verheven door die wilde en stomme smart waaraan hij stierf [2].

Wij kunnen thands, meen ik, beter ons op het standpunt van de pauselijke hierarchie plaatsen: de geschiedenis van de twee pausen, wier verschijning wij in weinige trekken geschetst hebben, geeft ons tevens een geschikte gelegenheid aan de hand om de *twee schokken*, waardoor het gebouw van het pausdom in 't begin van de 14de eeuw dreigde te zullen ineen vallen, te begrijpen.

I. De eerste schok kwam van den kant, waaruit bijna al de verwikkelingen, waarin het pausdom zich van tijd tot tijd bevonden had, voortgekomen waren, namelijk van de betrekking

---

[1] Zie J. J. Ampère "La Grèce Rome et Dante," 1850. pag. 124 en 125, "Philarête Chasles Etudes sur le moyen age," pag. 303, en "Fauriel Dante et les origines de la langue et de la litterature Italienne, 1854, I, pag. 170.

[2] Dante die, hoe hij ook over den mensch dacht, de pauselijke waardigheid nooit ongestraft liet beleedigen, geesselde deze daad zoo, zie Purgat, c. XX, 86,

Veggio in Alagna entrar lo fiordaliso,
E nel Vicario suo Cristo esser catto,
Veggiolo un' altra volta esser deriso:
Veggio rinnovellar l'aceto e il fele,
E tra nuovi ladroni essere anciso.

Zie verder Ampère loc. cit., pag. 271.

waarin kerk tot staat stond. Vatten wij daartoe nog eens goed de bul Unam Sanctam onder de oogen. Zij behelsde voornamelijk dit [1]: "Door het geloof worden wij gedrongen te gelooven en vast te houden aan ééne heilige catholieke en apostolische kerk. Derhalve heeft deze ééne en éénige kerk ook één ligchaam, één hoofd, (niet als een misgeboorte, twee hoofden) namelijk Christus, en den plaatsvervanger van Christus dat is Petrus en diens opvolger. Het evangelie nu leert dat er in de macht van den opvolger van Petrus *twee zwaarden* zijn, een *geestelijk* en een *tijdelijk*. Want toen de Apostelen zeiden: ziet hier twee zwaarden (Luc. 22: 38), namelijk in de kerk, toen antwoordde de Heer niet: dat het te veel, maar dat het genoeg was. Beide zwaarden zijn alzoo in de macht der kerk: het geestelijke en het stoffelijke: maar het laatste moet *ten dienste van*, het eerste *door* de kerk gebruikt worden: het eerste in de hand der priesters, het andere in die der koningen en krijgslieden, maar volgens de wenken en het welgevallen der priesters. Het ééne zwaard behoort echter onder het andere, de wereldsche macht aan de geestelijke onderworpen te zijn: dat volgt uit 's Apostels woord: Er is geen macht dan van God, en die er zijn, zijn door God verordend (Rom. 13: 1), er zou echter geen ordening zijn, wanneer het ééne zwaard niet onderworpen was aan het andere. Te weten volgens het getuigenis van de waarheid moet de geestelijke macht de aardsche inrichten en verdeelen, wanneer zij niet goed meer mocht zijn. Zoo wordt naar aanleiding van de kerk en de kerkelijke macht de profetie van Jeremia tot waarheid: Zie, heden heb Ik u gesteld over de volken en de koningrijken, en wat er verder volgt (Jer. 1: 10). Derhalve, indien de aardsche macht verkeerd handelt, zal zij geoordeeld worden door de geestelijke macht; maar zoo een lagere geestelijke macht verkeerd handelt, zal zij geoordeeld worden door een hoogere: de hoogste geestelijke macht zal alleen door God, niet door een mensch kunnen geoordeeld worden, getuige het Apostolische woord: de geestelijke mensch

---

[1] Zie de bul bij Gieseler, pag. 203, en "Gids" 1854, II, p. 369 en 370, en verder Hallam, "Middle Ages," Ed. 1855. vol. II, p. 231.

oordeelt alles, zelf wordt hij echter door niemand geoordeeld (1 Cor. 2: 15). Al wie dus deze door God gestelde macht wederstaat, wederstaat Gods ordening, of hij moet zich inbeelden, zoo als de Manicheër, dat er twee beginselen zijn. Verder verklaren, zeggen, bepalen en spreken wij uit dat het volstrekt noodzakelijk is tot de zaligheid voor alle menschelijk schepsel, om onderworpen te zijn aan den Roomschen Paus." — Zie hier dus de leer van de volstrekte onderworpenheid van den staat aan de kerk, in haar volle naaktheid: zien wij echter vluchtig hoe zij zich historisch ontwikkeld had [1]. Wij hebben in de inleiding gezegd hoe de middeleeuwen zich den staat en het statensysteem van Europa dachten. Tegenover de begrippen der ouden, die den staat als menschenwerk opvatten, had het Christendom, zoo als het toen begrepen werd, het denkbeeld geleerd van den staat als een inrichting, ordening Gods. Datzelfde Christendom had nog een andere hervorming in het bewustzijn des volks opgewekt: had namelijk de oudheid altijd haar *eigen* staat in het oog, en was voor haar de *burger* slechts bevoegd tot de rechten van den staat, was iedere staat nationaal, zoo werd in de middeleeuwen voorop gezet het denkbeeld van Christelijke broederschap en van een Christelijk wereldrijk. Dit idee was versterkt toen de Arabieren onder Mahomets opvolgers overal doordrongen. De koran had aan dezen hetzelfde begrip van een algemeen Mahomedaansch wereldrijk medegedeeld. Ieder dier beide aanschouwingen van God, wilde aan haar God de wereld onderwerpen. Het Mahomedanisme maakte in dien zin het Christendom én militans, én vooral één in streven en bewustzijn [2]. Voeg hierbij hoe het Germaansche karakter, terwijl het de bij de ouden begrepen gedachte van staatsrecht als een der betrekkingen van het individu tot het nationaal staatsleven

---

[1] Zie vooral Robert von Mohl, "Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften," B. I, p. 224 en 225, verder pag. 15, 23, 42 en passim — en verder de zeer goede verhandeling van Bluntschli, "Ueber den Unterschied der mittelalterlichen und der modernen Staatsidee." München, 1855, pag. 5, 7, 10 en 13 en passim — en verder Bluntschli, "Allgemeines Staatsrecht," 1857, Th. I, p. 51, 174, 260 en passim.

[2] Zie vooral de belangrijke opmerkingen van Milman, I, pag. 489 seqq.

omverwierp, om alles op de persoonlijkheid van 't individu te laten rusten — hoe dat karakter, zeg ik, alzoo het leenrecht en de feodaliteit grondvestende, van zelf het begrip van nationalen staat flaauwer had doen worden. Zoo was men langzamerhand tot het zeer theoretische begrip gekomen van een algemeen Christelijk wereldrijk met zijn twee van God ingestelde hoofden: het geestelijk hoofd de paus, 't hoofd der kerk, aan de spits van de priesterlijke hierarchie, en 't wereldlijk hoofd, de keizer, beschermvoogd der kerk en als opvolger van den Romeinschen keizer, de opperste heer van alle staten en vorsten. Dit stelsel had men verder gesymboliseerd in de leer der twee zwaarden, het geestelijk en het wereldlijk zwaard. In zoo verre ging alles goed. Maar nu de gevolgtrekkingen. Wie stond hooger, de geestelijke of de wereldlijke macht? Wij kunnen in de opvattingen van dit probleem twee historisch op elkander volgende periodes onderscheiden. In het eerste vestigt men niet zoo zeer de aandacht op de scheiding van die twee machten, als wel op hunne zamenwerking. Reeds van zelf sprak het dat, daar de middeleeuwen den staat als van God geordend begrepen, politiek en religie, staat en kerk vermengd waren. De feodaliteit had die vereeniging hoe langer hoe meer bewerkt. Toen eenmaal het beginsel doorgedrongen was dat de geestelijken ook wereldlijke macht mochten hebben, werd niet alleen de geheele hierarchie feudalistisch ingericht, welke gebeurtenis van Karel den Groote dagteekent, maar elk geestelijke was van nu af aan een dubbeld persoon: de metropolitaan, de bisschop, de abt had nu een tweevoudig karakter: van den eenen kant was hij een opperst -bedienaar van de kerk, van den anderen kant een leenhouder van 't rijk [1]. En die vereeniging was 't zichtbaarst bij de verhouding tusschen keizer en paus, de keizer toch moest de godsdienstige wijding van den paus ontvangen, en de paus had zijn wereldlijk gebied alleen door den keizer. Zoo rustte de geheele inrichting van kerk en staat op een vast verbond, op de harmonie van verschillend werkende krachten; wat Ovidius van de aarde zingt, was van

---

[1] Zie Milman, II, pag. 223 en 231.

toepassing op de inrichting der maatschappij: "ponderibus librata suis." — Maar de gedurige botsingen deden al spoedig bemerken dat hier geen harmonie was: geen harmonie kon zijn: en de strijd tusschen paus en keizer begon van weerszijden. De investituren of namelijk de keizer 't recht zou hebben de in zijn rijk benoemde geestelijken den ring en den staf te geven of te weigeren, was het signaal van den strijd: totdat keizer Hendrik V eindelijk het recht moest opgeven; doch had het Frankische huis in zijn twee laatste keizers den eenen oorlog met den paus slechts geëindigd, om na korten tijd den anderen weder te beginnen, der Hohenstaufen leven zou slechts één voortdurende strijd wezen, overal waren Guelfen en Ghibellynen, de aanhangers van den paus of van den keizer: wat wonder dat ze ook in de wetenschap gevonden werden. En werkelijk, de keizer en zijn partij moesten wel alle krachten inspannen, want wilde men geheel billijk zijn, welnu, daar men eenmaal het Europeesch statensysteem als een Godsrijk had opgevat, zoo was het slechts consequent, de kerk als een meer bijzonder goddelijk rijk te denken, en derhalve de kerk boven den staat te stellen. Zoo begreep ook in de 13de eeuw tegenover het systeem, dat Dante later in zijn boek "de Monarchia" (de eerste plaats aan den keizer toekennende) tot zijn grootste hoogte zou voeren, Thomas van Aquino, de diepzinnigste staatsphilosoof der middeleeuwen, de opperheerschappij van den paus [1] in zijn boek "de regimine principum." Hij begreep 't aldus. Elke regering, stelt hij voorop, moet de menschen die zij regeert, brengen tot hun wezentlijk doel. Om dus de werking van eene regering te bepalen, moeten wij weten wat het doel van de geregeerde menschen is. Neem den mensch nu, en vraag hem of al die besturingen die zijn tijdelijk behoud en geluk bevorderen, hem genoeg zijn? hij zal u moeten antwoorden dat behalve al die doeleinden die in zijn natuur liggen, hij een hooger doel nog heeft, te weten een doel buiten hem, de eeuwige gelukzaligheid in Jezus Christus door middel van de be-

[1] Zie H. R. Feugueray, "Essai sur les doctrines politiques de Saint Thomas d'Aquin." Paris 1857, pag. 142—161.

dienaren van de kerk. En ziedaar, vervolgt Thomas van Aquino, wat waar is van 't individu, is ook waar van de maatschappij. De maatschappij heeft vooreerst een tijdelijk doel, met haar natuur overeenstemmende, om gelukkig, om deugdzaam te leven, en om dat doel te bereiken, dient de koning: maar behalve dat heeft zij een doel buiten haar, hetwelk bestaat in het bezit van God: het is niet genoeg deugdzaam te leven, men dient nog door middel van de deugd in 't bezit van God te geraken. Dat bezit kan de maatschappij alleen verkrijgen door Jezus Christus, en door hen aan wien Jezus Christus de zorg der geestelijke goederen heeft gegeven. De groote wijsgeer komt dus door middel van de overweging dat altijd het hoogere doel de mindere doeleinden moet beheerschen, tot de gevolgtrekking van de heerschappij van de geestelijke macht boven de wereldlijke. Maar hij laat aan de wereldlijke macht toch haar eigen werkkring, en alleen daar waar het godsdienstig belang het vordert, waar een godsdienstig doel moet bereikt worden, daar heeft het geestelijke zwaard het wereldlijke te gebieden. Wij willen dit pogen te verduidelijken. Volgens de theorie van Bellarmino zijn er twee opvattingen over de theocratie, de indirecte macht van de theocratie wordt door eenigen, haar directe macht door anderen verdedigd. Volgens de eerste opvatting zijn er twee afzonderlijke sfeeren, de geestelijke en de wereldlijke macht: elk wordt naar haar eigen regel bestuurd: alleen is de eerste ondergeschikt aan de tweede, voor zoo ver het de belangen van de godsdienst geldt: volgens de tweede theorie daarentegen heeft de paus van Jezus Christus in de persoon van Petrus volkomen macht over de wereld gekregen, zoowel in het geestelijke als in 't wereldlijke, met dit onderscheid, dat de paus zelf het geestelijk gebied moet besturen, terwijl hij het wereldlijk gebied heeft overgedragen aan wereldlijke vorsten, die dat bestuur voor hem en volgens zijn bevel moeten waarnemen. Reeds dadelijk ziet men hieruit dat Thomas van Aquino onder hen die de indirecte macht voorstaan, kan geteld worden: maar die directe theorie die de groote wijsgeer niet had durven uitspreken, werd op eenmaal luide aan de wereld verkondigd in de bul die wij zoo even hebben afge-

schreven, de bul van Bonifacius VIII. Had Innocentius III in zijn bekenden brief aan de steden van Italië [1] het geestelijke gebied met de zon, het wereldlijke met de maan vergeleken, er op drukkende, hoe de maan alleen haar licht van de zon ontvangt: hij had ten minste aan elke sfeer haar eigen loopbaan toegekend — maar al de vorige stellingen waren tot hun toppunt gebracht, al de vorige pausen hadden slechts de nooten aangeslagen, nimmer het accoord gegrepen, "en arrière on vous a surpassé," Bonifacius VIII vaardigt zijn Unam Sanctam uit. Doch de bul was wel is waar het toppunt, maar ook het keerpunt van de theorie. Reeds een leerling van Thomas van Aquino, de Romein Aegidius di Colonna, schreef onder denzelfden titel, als dien zijn meester aan zijn werk gegeven had, "de regimine principum", een boek, waarin hij de volkomen onafhankelijkheid van de monarchie tegenover de pauselijke macht betoogde [2]. Het zwaard van Petrus te dikwijls gebruikt, was stomp geworden in de handen der pausen. Weldra zouden de twee zwaarden gescheiden worden. De 14de eeuw is volgens de uitdrukking van de Sacy als 't ware 't jaar 1789 voor het pausdom, het concilie van Constanz is haar "assemblée constituante" geweest [3].

II. De tweede schok zou van een geheel anderen kant komen. De traditie verhaalt hoe toen de H. Dominicus de Gusman het denkbeeld had opgevat om een orde te stichten van monniken, die predikers van 't geloof zouden zijn, en hij met dat voornemen naar Rome was gegaan, hij den eersten nacht een wonderen droom had. Hij zag Christus, die zich gereed maakte om de schuldige wereld te straffen, maar Maria kwam tusschen beide, en toonde aan haren Zoon Dominicus met eenen anderen, dien hij nog nooit had gezien. Den volgenden dag een kerk binnengetreden zijnde, zag hij daar een man in lompen gehuld, in wien hij den medgezel herkende, dien de moeder des Verlossers hem gegeven had; dadelijk stortte hij zich in zijne armen: "Gij

[1] Zie Milman, III, p. 452, en hetzelfde bij Bluntschli," Staatsrecht, II, p. 295.
[2] Zie Ferrari, "Les Revolutions d'Italie, III, pag. 124.
[3] Zie S. de Sacy, "Variétés Littéraires, 1858, tom. II, pag. 260.

zijt mijn broeder," riep hij uit, "gij snelt naar hetzelfde doel waarheên ik wil. Laat ons te zamen werken, niemand zal tegen ons bestaan." Die bedelaar was de H. Franciscus van Assisi, de roemrijke arme in Christus ("il glorioso poverello di Cristo") [1]. Van de beide orden door die twee mannen gesticht, die onder het pontificaat van Innocentius III der hierarchie nieuw leven hadden gegeven, hadden de Franciscanen zich altijd het dichtst bij het volk en wel bijzonder bij 't lagere volk gehouden. Twee karaktertrekken waren het voornamelijk wier herinnering altijd een snaar deed trillen in 't hart van de armen dezer wereld. Hun gelofte van *armoede* vooreerst maakte van hun orde als 't ware de democratie van 't Christendom. Franciscus zelf, volgens de schoone uitdrukking van Dante, huwde de armoede, die sinds meer dan 11 eeuwen, sedert zij haar eersten echtgenoot Christus verloren had, versmaad ter nederzat; de melaatschen verzorgde hij, hij genas er zelfs één met een kus lezen wij bij Bonaventura, en daar is iets teeders in het zoo bepaalde gebod aan de broederen van de orde, om voor deze uitgebannenen van de maatschappij te zorgen. In het begin mochten zij zelfs geen boek hebben, hun eenigste boek moest 't kruis wezen. Duizenden bij duizenden schaarden zich dan ook bij hen sinds hun eerste kapittel in 1215 gehouden. En geen wonder — was niet langzamerhand een kreet opgegaan uit het volk tegen den rijkdom van de geestelijkheid, hadden niet reeds eenige tientallen jaren te voren de arme lieden van Lyon zich aansluitende aan Petrus Waldo hetzelfde begonnen en armoede gepredikt, al ware 't ook, dat zij eenmaal in 't bezit van een vertaalden bijbel, zelfs durfden beweren dat de heiligheid van een priester niet bovenal in zijn ambt, maar ook in zijn leven was gelegen [3]. Maar nog meer, overal reeds smeulden de vonken van zeer de-

---

[1] Zie Montalembert, "Histoire de Sainte Elisabeth" 1855, tom. I, pag. 65 seqq. en Karl Hase Franz von Assisi 1856, pag. 73.

[2] Dante, Paradiso, c. 11 v. 64—65:

Questa, privata del primo marito
Mille e cent' anni e piu dispetta e scura,
Fino a costui si stette sensa invito.

[3] Zie Milman, IV, pag. 99.

mocratische bewegingen, die later ten jare 1251 in de tochten der Pastouraux onder hun' meester van Hongarije in Vlaanderen en Frankrijk zulke opschudding zouden maken, uitingen van 't volk dat bij zoovele armoede en gebrek eindelijk den nijd tegen de rijken niet meer bedwingen kon, maar stout en fier ook "un peu de place au soleil" vraagt. Al die begeerten en verlangens werden gevoed en gestreeld door de woorden van den H. Franciscus. Maar wij spraken van twee karaktertrekken. Nevens de armoede toch was in den H. Franciscus een diep *mystiek gevoel* kenbaar, dat ook zijn volgelingen niet verliet. Men weet hij was dichter, en in onzen tijd vooral heeft de helaas te vroeg gestorven Ozanam der Franciscaansche poëzie al haar recht doen wedervaren [1]. Hoe hij de natuur broederlijk liefhad, den leeuwrik in zijn vliegende vaart en jubelend lied nastaarde, en de lammeren op 't veld koesterde, het is alles bekend even als zijn gloeijende hymne aan de Zon. En ons, die bij zooveel anders heilzame twijfelzucht zijn opgevoed, kost 't soms moeite na het doorloopen van dat grootsche leven ons geloof te moeten weigeren aan dat wat al zijn tijdgenooten, geen een uitgezonderd, als waarheid aannamen, hoe namelijk de wonden van Zijn gekruisten Heer op zijn ligchaam zichtbaar waren. Genoeg: het volk vereerde hem bijna als een tweeden verlosser en voedde zijn geheime mystieke denkbeelden, die altijd onbewust in de borst schuilen, hun hoop op schooner toekomst, met de allengs zich uitspinnende en telkens wonderbaarder wordende verhalen van den H. Franciscus. Jacopone di Todi was het vooral die na zijn dood die mystieke volkspoëzie zou ontwikkelen, die tevens de reinste parel zou hechten aan de snoer van middeleeuwsche Christelijke hymnen: 't stabat mater dolorosa; alleen misschien geëvenaard door dien verhevenen angstkreet 't Dies Irae van den Franciscaan Thomas de Celano. Zoo stond de franciscaner orde met deze twee ankers aan het volk zich hechtend in de 13de eeuw. Zien wij thands wat lotgevallen de 14de eeuw aan hun geschiedenis bracht. — Eene zaak treft

[1] Zie het werk Ozanam, "Les poëtes Franciscains en Italie" au XIII siècle, 2de Ed. 1855, pag 45—85, en verder vooral de bladzijden gewijd aan Jacopone.

ons dadelijk. Zoo populair de orde was in de 13de eeuw, zoo impopulair is zij in de 14de. En zoo wij naar de oorzaken vragen komt ons al dadelijk de vraag voor den geest of zij misschien ook de twee hefboomen heeft laten varen waardoor zij zich vroeger zoo hoog ophief in 't hart van 't volk. Wie weet 't, misschien zou dat wel de reden kunnen zijn? Zeker is het ten minste dat de orde de gelofte van armoede niet streng gehouden heeft, overal verheffen zich haar kerken en praalgebouwen; reeds de eerste generaal broeder Elias had de regel van geheele armoede geschonden, en rijker en rijker was de orde steeds geworden; nu waren de hoofden er slechts op uit om de pausen en voornamelijk Bonifacius VIII te bewegen, hun van de gelofte van armoede, van hun regel om geen goederen te hebben te ontslaan, maar te vergeefs, de paus bleef onverbiddelijk, vandaar haat en wrevel. — En wat de tweede hefboom betreft, wij hebben 't kunnen zien hoe de Franciscanen niet tevreden van nederig van harte op 't volksgeloof zich te steunen, ook op 't gebied der geleerdheid de eersten willen zijn. En zij hebben reden misschien. Want bogen de Dominicanen trotsch op hunnen Albert den Groote en Thomas van Aquino, ook *zij* konden roemen op drie namen, die met de twee genoemde het vijftal groote meesters van de scholastiek vormden: Bonaventura, Duns Scotus, en in onze 14de eeuw Willem van Occam. Hoe het zij, zij vorderen tegelijk met de Dominicanen leerstoelen op de Universiteit van Parijs. Reeds in 't jaar 1231 weten zij in de Universiteit binnen te dringen [1]. Doch de overige geestelijkheid begint zich te verzetten; de tegenstand wordt heftiger en omstreeks 't jaar 1250 begint Willem van St. Amour den strijd met de reguliere orden op leven en dood [2]. Van weêrszijden beschuldigt men elkaâr van de hatelijkste ondeugden, tot op eens een aantijging tegen de bedelorden, maar vooral tegen de Franciscanen merkbaar geloof begint te vinden, en aan de orde een meer dan gewonen slag toebrengt; de beschuldiging

---

[1] Zie Milman, IV, pag. 404.

[2] Ruteboeuf is de dichter die dien strijd bezongen heeft; zie ook Lenient, "La Satire en France" 1859, pag. 70.

luidde dat zij geloofden aan het Eeuwige Evangelie. — Wat was dat eeuwige Evangelie? In hoeverre was de verklaring dat de Franciscanen er aan geloofden juist?

Van tijd tot tijd worden wij in de middeleeuwen [1] met denkbeelden verrast, die aan oude dwalingen, aan lang vervlogen tijden herinneren, aan de stoute ideeën der vroegere Montanisten. Van tijd tot tijd wordt de Heilige Geest opgeroepen door langgespannen hoop, Zijn nabijheid wordt gevoeld door opgewekte verbeelding, en 't enthousiasme getuigt van de wonderwerken door Hem geschied, van Zijne nadering, als derde openbaring, voltallig makende de trits van de Wet, het Evangelie en den Geest. Wilde hoop! verwarde illusie! Tot op onzen tijd hebben wij echoos van diezelfde getuigenis kunnen hooren, de ridders van den H. Geest, die 't oude recht zullen vernieuwen, die de burchten zullen slechten, en 't knechtenjuk zullen verbreken, herinneren zij niet aan die oude dwalingen? [2] En zeer zeker, waar de Christus *alleen* wordt opgevat als de man der smarten; waar het leven een bedwelming der zonde, en elke genieting hoe edel ook, als dartelheid wordt voorgesteld, waar de toestand op aarde wordt afgeschilderd als een ledige stilte, waarin alleen het kloppen van 't beangstigd geweten moet gekend worden, daar verzet zich soms 't hart, te recht of te onrecht, tegen dien God der droefheid, daar haakt 't hart naar de *vreugde*, daar gevoelt ieder iets van hetgeen Luther moet gevoeld hebben, toen hij zijn overwinningslied deed schallen over bergen en dalen, in de steden en over de vlakten [3]. De bange zucht of dan toch eindelijk waarheid wordt, wat telkens als een nieuwe loopkring begon waar de oude geëindigd was, ieder jaar werd getuigd: "'t was 't jaar des Heeren" wordt profetie voor de toekomst; hoort de zegekar rolt reeds in de verte

[1] Zie Milman, I, pag. 37.

[2] Wij gedenken hier slechts het bekende vers van Heinrich Heine in zijn "Harzreise."

> Jetzo, da ich aufgewachsen,
> Viel gelesen, viel gereist,
> Schwillt mein Herz, und ganz von Herzen,
> Glaub ich an dem Heil'gen Geist, etc. etc.

[3] Zie de fijne opmerkingen van Michelet, "Reforme" 1855, pag. 97 seqq.

tot ons, ziet de dageraad tintelt reeds aan de kimmen! Zoover was het echter nog niet; toch was daar een boek geschreven [1] waarin al de begeerten, al de geheimste wenschen, de meest verborgen tochten van die wilde boezems waren neêrgeschreven, een boek dat meldde hoe de mensch de rechte hand van God meende gevoeld te hebben, die hem uit de duisternis op zou heffen. Dat boek was toegeschreven aan den anders heilig verklaarden abt Joachim, die op 't einde van de 12de eeuw de abdij van Flora in het koningrijk Napels bestuurde, en werd het *Eeuwig Evangelie* genoemd [2]. De mantel van den profeet scheen op den abt gevallen te zijn, zijn boek was vol van de wonderlijkste profetieën; en de inleiding vooral van dat zoogenaamde evangelie goot een stroom vol licht op de anders in 't duister gehulde gedachten over 't rijk van den Heiligen Geest. De periode van den Vader, van de wet, was lang vervlogen, die van den Zoon verdween langzamerhand, en met den Zoon zou de kerk, de hierarchie, haar macht, haar rijkdom en luister verdwijnen; ziet, aller oogen waren gevestigd op het wegstervend avondrood, maar de nieuwe morgen daagt, de eeuw van den Heiligen Geest komt; die zou de wereld in armoede en nederigheid hernieuwen, het evangelie van dien Geest maakte nutteloos de vorige vier evangelies. Naauw was dit boek bekend of paus Alexander IV sprak zijn banvloek er over uit, en over allen die er aan zouden gelooven. Hoe kon men nu meenen met dat boek de Franciscanen te vernietigen? — Te weten, er was langzamerhand in de orde gemor ontstaan over de telkens vermeerderde afwijkingen van den regel door Franciscus bepaald; een machtige partij had zich alzoo gevormd die terugkeer tot de oude eenvoudige armoede verlangde, die partij had omstreeks de helft van de 13de eeuw uit haar midden een generaal doen

---

[1] Zie Milman, V, pag. 255 en IV, pag. 407; Gieseler, pag. 355 — en vooral Bunsen, "Gott in der Geschichte," Th. III, pag. 187—191 en Michelet, "Renaissance" 1855, pag. 60—64 de l'introduction.

[2] Dante plaatst Joachim in 't paradijs, Beatrice zegt van hem Par. XII, v. 139:

Rabano è qui, e lucemi da lato
Il Calavrese abate Gioacchino,
Di spirito profetico dotato.

kiezen, Johannes van Parma. Geruchten losweg verspreid als of hij deel had aan het Eeuwige Evangelie, hadden hem doen afzetten, en al de wijsheid van een Bonaventura, zijn opvolger, was noodig geweest om voor een oogenblik den twist binnen de orde bij te leggen, maar na diens aftreden was de breuk onherroepelijk; de strenge volgelingen van Franciscus, hoewel in de orde blijvende, kregen weldra den naam van Spiritualisten, van Fraticelli; zij nu, de deugden van den stichter hunner orde nog overdrijvende, grepen de wilde theorieën van het Eeuwige Evangelie aan, zagen in den Heiligen Franciscus den inleider in de periode van den Heiligen Geest en dreigden, revolutionair als zij waren, de hierarchie met een wissen val, vorderende dat de kerk zich van haar rijkdommen zou ontdoen. Op die gemoederen nu — wij kunnen thands de verschijning van Paus Coelestinus V beter begrijpen — had de benoeming van Peter Morrone als een tooverslag gewerkt; van hem werd hervorming gewacht, en de orde door den Paus gesticht, de Coelestianen vermengde zich al schielijk met die Fraticelli, waarom zich al de ketterijen die overal opdoemden, weldra schaarden. Het geweldig uitbreken van hun wilde democratische verlangens waar het religieuse element zich met het politieke vermengde, had in de 14de eeuw plaats. Reeds onder paus Bonifacius VIII was uit hun midden opgestaan Johannes Petrus Oliva, die de droomen van de toekomst aan de interpretaties van de Apocalypse had vastgeknoopt, en was een weinig jaren later Wilhelmina van Bohemen opgestaan, in welke vrouw zich de Heilige Geest had geïncarneerd: toen een andere franciscaan in het noorden van Italië de sympathieën van velen die slechts naar uitersten zochten opwekte. Het was Gerard Sagarelli. Zijn overdreven armoede was zelfs te sterk voor de sterkste franciscanen. Had de heilige Franciscus den Christus in alles zoeken na te volgen, Sagarelli nam zich de apostelen geheel tot voorbeeld; de apostelen herleefden in hem. Zoo ten minste was het volksgeloof. Wij ontmoeten dikwijls verschijnselen van dien aard in de middeleeuwen, en wij slaan soms de handen in één van verwondering hoe men zoo niet alleen de anderen, maar meest van allen zich zelven bedriegen kon. De oorzaak schijnt mij echter zoo duister

niet te zijn; wij herinneren ons dan een voorval door Samuel Rogers in zijn eigenaardig gecondenseerden stijl medegedeeld [1]: "Gij bewondert die schilderij, zeide een oude Dominicaan tot mij te Padua, toen ik in de eetkamer van zijn klooster een nachtmaal des Heeren beschouwde, waarvan de figuren levensgroot waren. Ik heb daarvoor gedurende mijn middagmalen zeven en veertig jaren gezeten; en zoo groot zijn de veranderingen die bij ons hebben plaats gehad; zoo velen zijn in dien tijd gekomen en gegaan — dat wanneer ik op het gezelschap dáár zie — zoo als ze aan die tafel steeds zwijgend zitten — ik somwijlen geneigd ben te gelooven dat niet zij, maar wij de schimmen zijn." Stel u nu eens 't leven van Sagarelli voor. Dag en nacht zat de franciscaan binnen de muren van een klooster op welks wanden eene voorstelling was afgemaald der apostelen, dag en nacht brandde voor die schilderij een lamp, die haar geheimzinnigen gloed op die figuren wierp. Was het wonder, dat afgepijnd door het vasten, de leden uitgeteerd en stram, ten leste de apostelen in zijne verbeelding weder leven kregen en in *hem* herrezen. Genoeg, hij stichtte een met de fraticelli verwantte orde [2], de apostelbroeders, en verbrand door de geestelijke macht, zouden zijn leeringen slechts des te sterker uitgesproken worden door Dolcino van Navarra. Deze zijne denkbeelden huwende aan al wat er nog in 't Ghibellinisme tegen de hierarchie gistte, vestigde zich met zijne volgelingen in de schoone vallei Val Sesia in Piemont, waar nog altijd de herinnering levendig was aan de Waldenzen. Ieder der broederen had eene zuster met wie hij in de meest volkomen kuischheid trachtte te leven; in alles behalve in hun aanvallen op de hierarchie waren zij streng orthodox. Van alle kanten stroomden dan ook leerlingen tot hen. Maar de hierarchie begreep 't gevaar dat haar dreigde, zij begon den aanval te weêrstaan, en zij besloot tot een verdelgingsoorlog. De bisschop van Vercelli was aan 't hoofd van 't leger dat hen zou vernielen. Eerst op den berg Monte Calvo geweken, versterkten zij zich eindelijk

---

[1] "Italy" bij S. Rogers, Edit. 1854, pag. 308. Zie ook Hayward's "Collected Essays" 1858, vol. I, pag. 92.

[2] Zie Gieseler, pag. 651 en Milman, V, pag. 261.

op den bijna onneembaren berg Zerbal. Maar wat hun kracht was, hun ontoegankelijkheid, was ook hun zwakte. Zij hadden niet gerekend op den hongerdood. Men kent de verzen waarmede Dante hun de onsterfelijkheid heeft gegeven [1]. Zij vielen; de inwoners van Novarra en van Vercelli hadden de bloedige eer van die overwinning. Slechts schimmen waren er over, ook die werden niet gespaard. Dolcino en zijn zuster Margareta werden onder de wreedste folteringen ter dood gebracht. Deze bestorming geschiedde onder den eersten paus te Avignon, Clemens V. Het was voor Johannes XXII bewaard om die vervolgingen tegen al de ketters op grootscher schaal voort te zetten. Want weldra zouden al die stellingen der Fraticelli, of zoo als zij meer in 't noorden heeten, der Begharden, weêrklank vinden tot in de geleerde uiteenzettingen van Marsilio van Padua, en van Willem van Occam — weldra zou een Riensi zich van die stoute droomen bedienen; het pausdom gordde terecht tot zelfbehoud 't zwaard aan. Wij hebben eenigzins uitvoerig de *twee schokken* nagegaan, van den eenen kant klacht over de wereldlijke macht en vordering van de afscheiding der twee zwaarden; van den anderen kant klacht over de rijkdommen van de kerk, soms overslaande in 't betwijfelen of wel het ambt van priester alleen den priester zoo hoog boven den leek zette. Wij zullen nu in korte trekken het wezen van het Pausdom te Avignon schetsen, en zien hoe van vier zijden vooral, door de vorsten, de staatsmannen, de rechtsgeleerden, en de ketters telkens dezelfde verwijten aan het pausdom worden gericht, om eindelijk, terwijl wij de aanvallen tegen de geestelijkheid in de ontwikkeling der verschillende staten behandelen, opmerkzaam te maken op de *drie zeer bepaalde schokken*, die der pausselijke hierarchie op het eind van onze 14de eeuw wachtten.

---

[1] Zie Inferno, XXVIII, vers 55 seqq. Dante wordt gevraagd de volgende boodschap aan Dolcino te brengen:

Or di a Fra Dolcin dunque che s'armi,
Tu che forse vedrai il sole in breve,
S'egli non vuol qui tosto seguitarmi,
Si di vivanda, che stretta di neve
Non rechi la vittoria al Noarese,
Ch' altrimenti acquistar non saria leve.

Benedictus XI had naauwelijks den tijd gehad, bij den dood van Bonifacius VIII, zijne stelling tegenover Frankrijk te erkennen, en besloten om, daar geen concessie hielp, den strijd te hernieuwen, toen hij stierf. De aartsbisschop van Bordeaux, na den franschen koning, Philips den Schoone, wel verzekerd te hebben in een geheim verdrag van zijn ijver om diens belangen te bevorderen, werd paus. Hij nam den naam aan van Clemens V, riep de cardinalen die te Rome waren, op, om te Lyon de krooning van den nieuwen paus bij te wonen: fransche cardinalen werden weldra benoemd: de bul Clericis Laicos afgeschaft: de bul Unam Sanctam werd verklaard niets ten nadeele van den franschen koning te zullen en te kunnen behelzen; hij bleef in Frankrijk en vestigde zich te Avignon, toebehoorende aan den koning van Napels als graaf van Provence: kortom, hij was een fransche paus, wien weldra Philips de Schoone niet losliet voordat hij zijne belofte had volvoerd, om den banvloek uit te spreken over de nagedachtenis van Bonifacius VIII. Reeds had hij toegegeven aan den wensch des konings, om de tempelieren te gaan vernietigen, reeds Charles van Valois, in naam keizer van het Bizantynsche rijk gemaakt, maar nog altijd drong de koning aan, en het proces begon te Avignon: aantijgingen van de wildste soort werden door de rechtsgeleerden, de onverzoenlijkste vijanden van Bonifacius, bijeengebracht: het was een ware anthologie of liever spinologie van alle denkbare ondeugden: zonden van de grofste soort zouden altijd door den overleden kerkvoogd goedgekeurd zijn met de als in zijn mond bestorven woorden: het is geen grooter zonde dan om zich de handen te wasschen. En dragen die beschuldigingen door hun overdreven en zich tegensprekend karakter van zelf het bewijs van hun ongegrondheid met zich: zij bewijzen in allen geval de onzedelijke dampkring van dien tijd, toen men zich onder de leiding van een paus met het onderzoek van zulke gruwelen kon bezig houden. Eindelijk gaf de koning het op, en de paus vaardigde zijn bul uit van 27 April 1311 [1]. Bonifacius' eer bleef ongeschonden, maar tevens die van Philips.

[1] Zie Gieseler, B. II, Abth. 3, pag. 9.

De bul brak voor altijd de tooverkracht die er school in den naam des pausen. Men kon dus een paus in staat van beschuldiging stellen, zijne heiligheid aanranden, men kon hem alle grove en ergerlijke zonden ten laste leggen, en dit alles bleef ongestraft: waarlijk het geestelijke zwaard was uit de hand gevallen van hen die het vroeger zoo dapper wisten te hanteeren. Dit alles moest nu door een concilie bekrachtigd worden; het kwam 15 October van hetzelfde jaar bijeen: drie vragen waren aan de orde gesteld [1]: I. de ontbinding van de orde der tempeliers; II. de herovering van het heilige land; III. de hervorming van de zeden en van de kerkelijke tucht. Het is hier de plaats niet uitvoerig het eerste punt te onderzoeken, en na te gaan in hoe verre de beschuldiging van 't orientalisme, een verwijt, dat ruim een eeuw te voren reeds aan Jan zonder Land was gedaan [2], al of niet gegrond was: over de vorm van rechtspleging tegen de orde is maar één stem: en wat een kruistocht betreft: voor dit denkbeeld liet in deze eeuw zich niemand meer opwinden: beter luisterde men naar het derde vraagpunt: de inwendige hervorming van de kerk. Twee zeer belangrijke rapporten werden voorgelezen, een door den bisschop van Meude, een door een ongenoemde, beide het toenemend verval van de kerk blootleggend, beide echter onvermogend om tot krachtige hervormingen te leiden.

De paus had tot dusverre geheel Frankrijks inzichten gevolgd, toch had de schrandere kerkvoogd den koning eenen grooten slag toegebracht, en Europa van de alleenheerschappij der Capets bevrijd, door de keuze van Philips broeder tot keizer van Duitschland te verhinderen en Hendrik VII van Luxemburg de keizerskroon te doen verkrijgen: en als wilde hij tevens zijn overigens zoo zwakke positie in Frankrijk door meerdere aanmatiging tegenover het buitenland vergoeden, richtte hij zich tegen Italië. Om het bezit van Ferrara sprak hij zijn heftigsten banvloek uit tegen het Byzantijnsch gekleurde handeldrijvende, sinds den 4den kruistocht zoo machtige Venetie, weldra verbond hij zich zelfs eenigzins met den nieuwen keizer, toen deze,

[1] Zie Milman, V, pag. 219.
[2] Zie Milma , IV, pag. 16.

Dante's ideaal, zijn tocht naar Italië begon. De dood van dien heldhaftigen vorst, wiens graf de vreemdeling nog steeds te Pisa gaat bewonderen [1], deed echter spoedig weder de aloude Guelfische politiek hernieuwen, een politiek die bij den dood van Clemens V, in hetzelfde jaar overleden als Philips de Schoone, zich des te sterker tegen Duitschland zou wenden. — Vooraf echter een paar opmerkingen. Het karakter en het bestuur van Clemens V duidde een geheelen omkeer aan in de pauselijke heerschappij [2]. In plaats van zich zelf bewuste macht, werd het nu sluwe staatkunde: de wereldlijke machten tegen elkander in 't evenwicht te houden: hoofdig te zijn waar vroeger edele trots zich deed gelden: plooizaam zich te toonen waar voorheen de plaatsvervanger van Christus nederig zich voegde; meer op woorden strijdende dan feiten verdedigende, ziedaar de rol die de pausen zich te Avignon kozen. En dat zij van nu af aan meer op in 't verleden erkende rechten dan op gezag in de toekomst 't oog sloegen, blijkt reeds daaruit, hoe de authentieke verzameling van het canonieke recht met de decretalen van Clemens V sluit. Wel kwamen later nog ettelijke constituties, maar deze werden als extravagantes aan de authentieke collectie toegevoegd. Het kanonieke wetboek was dan ook een onuitputtelijke bron geworden, waarin vooreerst genoeg te vinden was. Sinds paus Siricius in 't jaar 385 [3] de eerste decretale die als wet zou gelden, uitvaardigde, verbiedende het huwelijk aan de geestelijkheid, wat al wetten waren er toegevloeid! Was het wel steeds een donkere plek geweest in dat wetboek, toen onder het pontificaat van den anders zoo machtigen Nicolaas I, den tegenstander van Photius van Constantinopel en Hincmar van Rheims, in de 9de eeuw de valsche decretalen als anticipatie op de toekomst er in werden opgenomen [4]: de monnik Gratianus had [5] in 't midden van de

[1] Zie Ampère, Op cit, pag. 221.

[2] Zie ook de kritiek op Milman, "Edinburgh Review," Januarij 1858, pag. 59.

[3] Zie Milman, I, pag. 72.

[4] Zie Milman, II, pag. 303 seqq.

[5] Zie over Gratianus ook Milman, III, pag. 385, en Warnkönig, juristische Encyclopaedie, pag. 249.

12de eeuw aan de onverwerkte massa de vorm van een wettenverzameling gegeven — sedert hadden Gregorius IX [1] en Bonifacius VIII het alles vermeerderd, totdat Clemens V het volledig maakte. Toch was het tijd dat het kanonieke recht op vaste grondslagen werd gevestigd. Men herinnere zich slechts het concilie van Lyon, onder den grijzen paus Gregorius IX, den geweldigen strijder tegen Frederic II van Hohenstaufen: op dat concilie wilde de paus den keizer afzetten. Daar stond de rechtsgeleerde Thaddeus van Suessa op, ter verdediging van zijnen meester, en bepleitte 's keizers zaak [2]. Dat was de eerste stoute botsing van den in het Romeinsche recht ervaren jurist, tegen den drom der canonieke rechtsgeleerden geweest. Later hadden die civiele juristen [3] zich aan 't hof van Lodewijk IX, den Heilige, een vaste plaats weten te verwerven, en nu onder het pausdom van Bonifacius VIII waren dezelfde remeinsche rechtsgeleerden een macht geworden in Frankrijk, waartegen zelfs een paus niet had kunnen worstelen [4]. Reden genoeg om de studie van het canonieke recht aan te wakkeren. Het pausdom toch was reeds meer dan te veel onder den invloed van Frankrijk gekomen. Geleek het niet op dien stouten zwerver, waarvan de oostersche verhalen weten te gewagen, die op 't eiland gekomen, waar hij den ouden man op de schouders had genomen, nu gekneld en gedrukt door die ijzeren leden, den last niet van zich weet af te werpen? Want de paus was niet meer de bisschop van het door haar naam alleen alles beheerschende Rome, hij had de heilige beenderen en de kerken der Apostelen verlaten, de troon van St. Petrus stond ledig te Rome, de paus was fransch prelaat geworden. — Ja reeds op zich zelf beschouwd, — en zie hier onze tweede opmerking, — had de vestiging van den paus te Avignon dit nadeel, dat meer dan ooit het leven van den paus een weelderig hofleven werd. Dat geheele zuiden van Frankrijk toch waar de natuur haar

[1] Zie Milman, IV, pag. 272, hij deed 't met behulp van Raimond de Pennafort. Zie ook "Edinburgh Review" April 1856, pag. 465 en 466.

[2] Milman, IV, pag. 327.

[3] Milman, IV, pag. 384.

[4] Laurent, "La libre Recherche" Avril, p. 18 seqq.

beste gaven kwistig ten toon spreidt: waar het landschap, naauwelijks gescheiden van Italië, óók zich met citroenboomen tooit, gelijk de oranjeboom er bloeit: waar in de 13de eeuw Toulouse de innige vereeniging van zinnelijk weelderige schoonheid en ridderlijk eergevoel had pogen te bewerken, toen de zangen der troubadours weergalmden en de cours d'amour haar zittingen hielden: dat land waar al de kracht van een door Germaansche elementen doordrongen Christendom noodig was geweest, om een half oostersche half westersche beschaving voor een oogenblik te vernietigen, — was wel niet geheel geschikt om het pauselijk hof te ontvangen. Weldra werd dat pauselijk hof dan ook het vereenigingspunt van al de vernuften van dien tijd en de zetel der vreugde, en 't scheen dat het paleis van den kerkvoogd en de hovelingen die zich daar verdrongen, de plaats innamen van die oude vergaderingen van hoofsche ridders en minnelijke vrouwen, waar de dichters zoo roemrijk een onthaal vonden [1]. Weldra zullen wij er Petrarca ontmoeten. — Clemens V stierf hier omringd van al de weelde der aarde: zijn schatten waren overdadig, en 't gerucht fluisterde immer den naam van de schoone Brunisonde de Foix, gravin van Talleyrand Perigord, als van de vrouw die het meest op den paus had vermocht. De opvolger van Clemens V was Johannes XXII, nadat de keus ruim twee jaren had geduurd [2]. Deze paus was het vooral onder wiens bewind de botsing met de twee vijandelijk indringende machten plaats had, te weten met de voorstanders van de politieke opperheerschappij van de wereldlijke macht, en met de antipapistische ketterijen door de fraticelli beleden. Niettegenstaande zijne beloften te Avignon blijvende, vond de paus weldra gelegenheid zich te mengen in den strijd van Lodewijk van Beijeren om de keizerskroon. Eerst wachtte hij den strijd af, doch toen Lodewijk van Beijeren zijn tegenstander overwonnen had, gispte de paus het streng, dat hij zich als Roomsch keizer deed gelden, voordat de pauselijke goedkeuring er was: Lodewijk beriep zich op der keurvorsten keus: Johannes sprak

[1] Zie vooral Gidel, "Les Troubadours et Petrarque," 1857, pag. 68, 83 seqq.
[2] Zie Milman, V, pag. 247.

toen den banvloek over hem uit. Zoo begon de strijd op nieuw. Reeds Clement V had na den dood van Hendrik VII de leer van de volstrekte pauselijke opperheerschappij in de twee bullen van 21 Maart 1314 nog eens uitgesproken [1]. Duidelijk was daarin gezegd, hoe de pausen, na het Romeinsche rijk van de Grieken aan de Romeinen gegeven, en het recht om een keizer te benoemen, aan zekere keurvorsten overgedragen te hebben, zich zelven het recht voorbehouden hadden om de keus te billijken, en om van den keizer den eed van getrouwheid te ontvangen. Dit denkbeeld was het standpunt van Johannes XXII en werd door de monnikken Augustinus Triumphus en Alvarus Pelagius verder voor hem uitgewerkt [2]. Doch de keizer stond niet alleen, de juristen (ook Bartolus) verdedigden hem overal, Occam en Marsilius van Padua schreven voor hem hunne geleerde verhandelingen, en het volk ondersteunde hem op allerlei wijze. Had de keizer wat meer op zijn idee gebouwd en vertrouwd, zoo als vroeger Philips de Schoone! Zien wij de vier geleerde schrijvers wat naauwer onder de oogen, die van 't begin van de 14de eeuw af de rechten der keizers tegen den paus hadden volgehouden. Het zijn vooral Dante, Occam, Marsilius en Leopold von Bebenburg [3]. Dante's *de Monarchia* verscheen omstreeks het jaar 1314 [4]. Onder de monarchie verstond Dante de heerschappij van den Romeinschen keizer, die volgens 't idee der middeleeuwen, dat wij reeds ontwikkeld hebben, heer van het Christelijk wereldrijk was. Het werk zelf splitst zich in drie boeken. In het eerste boek bewijst Dante dat deze opperheerschappij des keizers noodzakelijk is tot het welzijn der menschen. Noodzakelijk is zij, opdat er vrede heersche [5], opdat

---

[1] Zie de bullen bij Gieseler, 3, II, pag. 24, en vooral Hallam, "Middle Ages," II, pag. 234.

[2] Zie Gieseler, 3, II, pag. 42—47.

[3] Te vinden in de collectie van Simon Schardius, "de Jurisdictione, autoritate et praeëminentia imperiali ac potestate ecclesiastica." Edit Basileae 1566.

[4] Zie Dante, "Sein Leben und Werken von Hartwig Floto," 1858, pag. 80—88, en ook Ozanam, "Dante et la philosophie Catholique," 1845, pag. 275 en 65, vooral Cesare Balbo, "Vita di Dante." Edit Le Monnier 1853, pag. 345—358, en Eugène Rendu, "l'Italie et l'Empire d'Allemagne," 1859, pag. 12 seqq.

[5] Men kan de schildering van de zaligheid van den vrede door den vermoeiden

er een opperste leider zij, die aan alles eenheid geeft, opdat er gerechtigheid zij op aarde, opdat vrijheid er werkelijk besta. Uit deze oogpunten wordt dan dat eerste punt klaar en duidelijk ontwikkeld. In het tweede boek zoekt hij te bewijzen, dat God eerst het Romeinsche volk, en daarna de Romeinsche keizers tot die opperheerschappij over de menschheid had uitverkoren. Om de waarheid van deze stelling te doen blijken, tracht hij aan te toonen hoe de Romeinen het edelste en rechtvaardigste volk op aarde geweest zijn, en hoe zij daarom het heerschersambt verdiend hadden: tu regere imperio populos Romane memento, was door Virgilius hun reeds toegeroepen, en Christus was dan ook in hun rijk geboren, door hun magistraat Pilatus gevonnisd. In het derde boek dan komt hij tot dat, waar 't alles op aan kwam, namelijk dat de autoriteit des keizers onmiddelijk door God verleend is, niet door een ander als plaatsvervanger van God, den paus. Dante gaat in dit gedeelte de bestrijders van zijn idee en hunne gronden na, hij toont aan hoe hun meeste bewijzen valsche gevolgtrekkingen en symbolische verklaringen zijn. Eerst zeggen zij: God maakte twee lichten, een dat den dag, een dat den nacht regeert: dus, vervolgen zij, staat de paus boven den keizer. Of zij zeggen: de maan krijgt haar licht van de zon, dus de keizer zijn macht van den paus. Of zij komen met het bekende: ecce duo gladii — dus heeft de paus beide 't wereldlijk en het geestelijk zwaard. Neen, zoo is de slotsom van Dante, geestelijk is de heerschappij van den paus; hij sluit zijn mededeelingen met ons aan te toonen, hoe de kerk niet de basis kan zijn van de keizerlijke autoriteit, want toen de kerk er nog niet was, stond het keizerschap reeds in zijn vollen bloei: derhalve stamt het van God. Derhalve slin-

---

balling niet zonder aandoening lezen. "Unde manifestum est, zegt Dante (Schardius pag. 240) quod pax Universalis est optimum eorum quae ad nostram beatitudinem ordinantur. Hinc est, quod pastoribus de sursum sonuit, non divitiae, non voluptates, non honores, nec longitudo vitae, non sanitas, non robur, non pulcritudo: sed *pax:* inquit enim coelestis militia: Gloria in altissimis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis." Zeer schoon is die zucht naar vrede ook uitgedrukt in het bekende sonnet van Longfellow op Dante.

gert de dichter in zijn grootsch gedicht zijn vloek op elken keizer, die niet op dat idee vertrouwen wil, men herinnere zich zijn verzen tegen Albrecht van Oostenrijk en diens vader [1]; daarom heeft hij slechts groeten en zegeningen over voor zijn opvolger Hendrik VII, o, laat de keizer slechts komen, hij zal zien hoe *zijn* Rome weent, hoe dag en nacht de weduwe zucht: "Mijn Caesar, waarom zijn wij niet vereenigd!" — daarom worden de twee typische verraders van Caesar, Brutus en Cassius in de hel naast den verrader van Christus geplaatst [2]. — Het doel van den staat, dat is van die Christelijke wereldmonarchie drukte Dante in deze schoone woorden uit: actuare semper potentiam intellectus possibilis; tot daad of feit te maken de gansche kracht van de mogelijke gedachte [3]. Dat ideaal van den monarch dat Dante bezielde, stond ook Shakspere voor den geest in zijn bekende verzen uit den Hamlet [4]. Maar is de opmerking in 't algemeen juist, dat "gelijk Dante in de wereld was gezonden om als op muziek de godsdienst van de middeleeuwen, haar innerlijk leven te beligchamen, zoo Shakspere het uiterlijk

---

[1] Zie de geheele heerlijke imprecatie tegen Italië Purgatorio VI, v. 76—151, beginnende met: Ahi serva Italia, di dolore ostello, in 't bijzonder:

O Alberto Tedesco, che abbandoni
  Costei ch'è fatta indomita e selvaggia
  E dovresti inforcar li suoi arcioni
Giusto giudicio dalle stelle caggia
  Sovra 'l tuo sangue etc. etc.

en verder.

Vieni a veder *la tua* Roma che piagne
  Vedova, sola, e di'e notte chiama:
  Cesare mio, perchè non m'accompagne?

[2] Zie ook Lamartine Cours familier de Littérature, waarvan de Entretiens 17 en 20 over Dante zijn, 20 pag. 114.

[3] Zie Stahl Geschichte der Rechtsphilosophie 1847, p. 58, en C. Balbo, pag. 346.

[4] Zie Hamlet act III, scene 3. Ed. Knight, p. 179. Let vooral op:

it is a massy wheel,
Fix 'd on the summit of the highest mount,
To whose huge spokes ten thousand lesser things
Are mortis'd and adjoin'd: which, when it falls,
Each small annexment, petty consequence,
Attends the boist'rous ruin. Never alone
Did the King sigh but with a general groan.

leven van Europa, zoo als het de vrucht der middeleeuwen was, voor ons optooverde met zijn ridders, zijn hoofschheid, zijn nukken en eerzuchtige driften, met al de practische wijze van denken, doen en zien in deze wereld als de menschen toen hadden" [1] — in 't bijzonder komt het ook uit in zijn voorstelling van het koningschap, waar 't idee alleen in betrekking tot ons aardsche nut en voordeel wordt opgevat. — Men vergeve ons deze uitweiding. Wij wenden ons thands tot *Occam*. Had Dante, hoewel de sfeeren van het wereldlijk en het geestelijk gebied goed *onderscheidende*, ze niet van elkander *afgescheiden:* had hij altijd blijven erkennen, toen hij eens bewezen had, dat de monarchie niet onderworpen was aan den paus, dat de staat van het geestelijk rijk de kracht der genade krijgt door middel der zegening van den paus, zoo als hij zich uitdrukt [2], Occam gaat zoo 't kan, nog veel consequenter en beslissender te werk. Om dat goed te begrijpen moeten wij echter de ontwikkeling wat algemeener ophalen. Wij hebben bij gelegenheid van den strijd met Bonifacius de opvatting van het Christelijk staatsrecht in de middeleeuwen medegedeeld: als een algemeen Christelijk wereldrijk met zijn van God ingestelde twee zwaarden. Evenwijdig en gelijktijdig met deze opvatting, liep door de geheele middeleeuwen een andere. Die beschouwingswijze steunde op de schriften uit de oude wereld, en vooral op Aristoteles [3]. Zoo namen de staatswijsgeeren van Aristoteles over, den oorsprong van den staat te zoeken in de gezellige natuur der menschen — de mensch is een ζῶον πολιτικὸν — verder het doel van den staat te stellen in het bene vivere, welk bene vivere dan weder in de deugd bestond. Verder kwam van Aristoteles de indeeling der staatsvormen en het denkbeeld dat boven het bewogen zijnde een bewegende kracht is, om zoo tot bewijs te dienen dat alle heerschappij van God is. Kortom, naast de geheele theocratische opvatting van den staat, liep een volmaakt men-

---

[1] Zie Carlyle on Heroes. New-York 1854, pag. 90.
[2] Zie Stahl, Geschichte der Rechtsphil., p. 61.
[3] Zie Robert von Mohl, I, pag. 226.

schelijke aan de oudheid ontleend. De schrijvers over staatsrecht bedienden zich van beide beschouwingen tegelijk. Men zag niet genoeg in hoe de een de andere ophief; hoe als men eenmaal den staat uit een wilsuiting van God had afgeleid, men niet meer den oorsprong van den staat in de gezellige natuur der menschen behoefde te zoeken enz. In deze begripsverwarring, men herinnere zich onze vroegere ontvouwing, was ook eenigzins reeds Thomas van Aquino gevallen [1]. En toch de knoop was zoo moeijelijk niet te ontwarren dachten anderen, op de sfeer van het geestelijk gebied passe men de Christelijk theocratische beschouwingswijze toe: in de sfeer van het wereldlijk gebied heersche de wijsgeer Aristoteles. Dit zoo scherp mogelijk uit te werken, was de taak die Occam zich voorstelde. Hij werkte zijn denkbeelden uit in zijn Dialogus, en in zijn Opus nonaginta dierum, dus genoemd, omdat hij het in negentig dagen had afgewerkt. Al dadelijk begint hij het geestelijk van het wereldlijk gebied af te zonderen, en de basis van hun verschil plaatst hij in de openbaring Gods aan de menschen: de wereldlijke zaken zijn zij, die betrekking hebben op het bestuur van het menschelijk geslacht voor zoo ver het in den natuurstaat is, afgescheiden van elke goddelijke openbaring, de geestelijke zaken zijn zij die betrekking hebben op het bestuur der vromen in zooverre zij geleid worden door een goddelijke openbaring. De goddelijke openbaring heeft alleen betrekking op 't geloof: macht en heerschappij behoort dus uitsluitend tot het wereldlijk gebied: de kerk heeft dus inderdaad geen rechtsgebied, omdat zij geen een middel tot bedwang heeft [2]. Tot zoover gaat alles goed, maar Occam was franciscaner monnik, en behoorde tot de partij der fraticelli. Wij hebben reeds boven gewezen op de niet alleen antipapistische, maar ook wat den staat betreft, democratische ideeën die in 't brein van de volgelingen dezer secte woelden Voeg hierbij hoe toen men eenmaal de Aristotelische methode van redeneeren op 't wereldlijk gebied had

[1] Zie vooral J. J. Rossbach, "Die perioden der Rechtsphilosophie" 1842, pag. 66, seqq.
[2] Zie Laurent Libre Recherche Juillet 1858, pag. 54—58.

toegepast, men van zelf tot 't idee dat de staat menschenwerk was, het denkbeeld der orden, moest terugkeeren, zonder nog de objectiviteit der Grieken te kunnen begrijpen en 't idee staat op te vatten als een organisch hooger geheel, in 't welk ieder als dienend lid opgaat. Wat wonder dat de meest democratische opiniën bij Occam gevonden worden, hij is de demagoog onder de scholastieken [1]. En zoolang die beginselen in de zoo droog uitgerekte vertoogen bleven, waarop waarlijk soms toepasselijk is 't woord van Goldsmith: it is easier to write that book than to read it, kon dat geen kwaad, maar bij den geweldig vernieuwden strijd tusschen keizer en paus, werden die gedachten in populaire vorm door de franciscanen her en derwaards verspreid, en gretig aangenomen door ieder die tegen den paus zich gekeerd had. Dit was vooral het geval met de gedachten van den derden kampvechter voor den keizer wien wij nu gaan behandelen. Wij keeren ons namelijk tot *Marsilius van Padua* [2]. Hij was noch geestelijke noch rechtsgeleerde, maar de geneesheer des keizers, doch deed in diepe theologische kennis en dialectische vaardigheid voor weinigen onder. In 't jaar 1324 gaf hij zijn boek *Defensor Pacis* uit. Voor het eerst werden gedachten, tot nu toe slechts in apocalyptische taal door onbekende en fanatieke ketters geuit, duidelijk zij het dan ook met groote breedvoerigheid uiteen gezet. De meeningen der fraticelli vonden hier hun geleerden verdediger. Het werk is verdeeld in drie boeken. Het eerste handelt over oorsprong en doel van den staat, het tweede over den oorsprong, de beginselen en grenzen van de kerkelijke macht, het derde trekt 41 conclusies uit het behandelde [3]. Hij begint met de volstrekte afscheiding tusschen de geestelijke en wereldlijke macht te betoogen. Maar de wijze waarop is zoo geheel verschillend van al zijn voorgangers, zoo wild en toch

---

[1] Zie Milman, VI, pag. 293 en 275 en ook Hauréau Philosophie Scolastique, tom II, pag. 419 seqq.

[2] Zie de twee ontwikkelingen van zijn systeem, bij Laurent Libre Recherche Juillet 1858, pag. 58—65 en bij Milman V, pag. 297—301.

[3] Zie de belangrijkste van die conclusiën en uittreksels uit 't geheele werk bij Gieseler, II, 3, pag. 35—42.

zich zoo aansluitend aan de gedachten, die door de spiritueele franciscanen onder het volk waren verspreid: met zooveel stoutheid slingerde hij zijn argumenten tegen Rome, dat de worp in 't doorloopen van eenigen tijd slechts wat meer kracht behoefde te verkrijgen, om het gansche gebouw van de hierarchie te verbrijzelen. Te weten, hij begint de rechten der pausen te ontkennen door zich alleen op het Evangelie te baseeren. Waar stond dáár dat Christus wereldlijke rechtsmacht had gegeven aan den bisschop van Rome of aan ieder ander priester? Waar wordt die scherpe afscheiding tusschen de geestelijkheid en de leeken geleerd als of de geestelijkheid alleen de kerk vormde? De vraag is niet welke macht Christus als Godmensch bezeten heeft, maar welke macht hij aan de apostelen heeft overgedragen: en dan zien wij, gaat hij voort, dat God alleen de zonden kan vergeven, en dat de priester slechts deze vergiffenis aankondigen kan, de priester is als de cipier die geen rechterlijke macht heeft, al mag hij de deuren open en toe maken. — Men ziet het Marsilius brengt de quaestie op een breeder terrein, bestrijdende de wereldlijke macht van de geestelijkheid tast hij tegelijk haar goddelijk recht aan. En nu wapent hij zich met het spiritualisme van de kerk om haar verder te treffen. Christus was nederig, zoo moeten ook de priesters zijn. — Christus was arm, dus moeten ook de priesters arm zijn. — Christus onderwerpt zich aan den Romeinschen staat, betaalt den cynspenning, zoo ook moeten de priesters onderworpen zijn aan den staat. Wat zou het einde zijn wanneer in elken staat twee machten waren? Neen, de rechten van den paus zijn meestal aangematigde rechten. Waar staat het dat hij de opvolger van Petrus is? Waar dat Petrus de eerste der apostelen was? Is Petrus wel ooit te Rome geweest, en waarom is Paulus niet bisschop van Rome geweest? De suprematie van den paus was niet meer dan deze; dat hij na met de geestelijkheid geraadpleegd te hebben, een verzoek kon richten aan den souverein om een concilie bijeen te roepen, dat de paus dat concilie kon voorzitten, en met toestemming van die vergadering wetten maken en uitvaardigen. Wat de krooning van den keizer betreft, die was

niet meer dan een gewone ceremonie, niet meer beteekenende dan dat de aartsbisschop van Rheims den koning van Frankrijk kroonde. Dat werk, de defensor Pacis, waaraan misschien ook Johannes Jaudune heeft medegewerkt, werd weldra gevolgd door een tweede geschrift van Marsilius: de translatione Imperii waarin dezelfde meeningen worden ontwikkeld. In beide deze werken van Marsilius wordt tevens, en wij verzoeken hier wel op te letten, het idee staat geheel op de wijze der ouden behandeld [1]. Volgens hem is het volk, dat is hetzij de burgers hetzij ook hun valentior pars, de wetgever of de eerste en eigenlijk bewerkende oorzaak der wetten. Dat volk, is ook de bron van alle vorstelijke macht, en heeft zelfs de bevoegdheid de vorsten wegens grove wetsovertredingen te straffen: ja zelfs moet geheel naar den wil en de overeenstemming van het volk geregeerd worden: daarom verklaart hij zich dan ook ten gunste van de monarchie bij keus, liever als voor de erfelijke. — Aldus waren de aanvallen van Marsilius van Padua tegen Rome, vele van dezelfde argumenten werden later door de Gallicaansche kerk gebruikt: want niettegenstaande de bul van den paus die tegen den defensor Pacis gericht was, werd het boek in 1376 in het Fransch vertaald, le Songe du Vergier, dat zooveel gerucht makende werk herhaalde toch soms woordelijk de schriften van Marsilius: de schrijvers van dien droom Raoul de Praelles en Philippe de Maiziéres, beide leden van den staatsraad van Karel V van Frankrijk gebruikten, hoewel veel voorzichtiger, dezelfde denkbeelden, dezelfde bewijsvoeringen: welke argumenten de laatste dezer twee auteurs nog eens als ten overvloede in zijn Songe du Vieil Pélerin te boek stelde [2]. — Eindelijk moeten wij nog onze oogen vestigen op den vierden strijder tegen de pauselijke opperheerschappij, op *Leopold von Bebenburg.* Onderwezen in de rechtsgeleerdheid door den kundigen Johannes Andreas uit Bologna, groot redenaar, en toch de stilte van het afgetrokken leven boven alles stellend, geleerd in de theologie dier tijden, werd hij tot nu toe domheer

---

[1] Zie Stahl, op cit., pag. 67.

[2] Zie Lenient La Satire en France, pag. 217—227.

wegens al die goede en gelukkige eigenschappen in 1352 eenstemmig tot bisschop van Bamberg verkozen. Hij stierf 1362 en liet het werk na over de rechten des Romeinschen keizers, de juribus regni et imperii Romanorum. Zijn werk is volgens Eichhorn misschien het belangrijkste van allen, daar hij zich vooral met het positieve recht, de geschiedkundige feiten bezig houdt. Zijn werk kan in 't bijzonder tot bewijs dienen, dat zij, die aan het werkelijk bestuur der staatszaken deel hadden, in de kennis van de geschiedkundige ontwikkeling der staatszaken steeds niet zoo onwetend waren, als men gewoonlijk denkt. Hij onderzoekt de stelling van Karel den Grooten, den eersten Germaanschen keizer, toont aan hoe deze geheel onafhankelijk van den paus was, betoogt verder hoe de door de keurvorsten gekozen Roomsche koning of keizer rechtelijks na de gedane keuze dien titel kon aannemen, en de regering zoowel in Italië als in andere provinciën des rijks, volgens de bestaande wetten kon aanvaarden. Niet eens is hij verplicht zijn bevestiging aan den paus of de Roomsche kerk te vragen, want de geheele geconstitueerde dynastie der Carolingers geeft het overtuigend bewijs, dat de pauselijke zalving en krooning slechts een godsdienstige plechtigheid is, welke herinnert aan de Goddelijke wijding der overheid, en haren grondslag geenszins in wettelijke bepalingen maar alleen in den godsdienstigen ijver en vroomheid der Germaansche vorsten heeft. — Zuiver geschiedkundig, moge zijn werk niet zulk een verbazenden invloed gehad hebben, als dat zijner voorgangers, tot afronding van den aanval tegen den paus, was zijn arbeid zeker niet de minst krachtdadige [1]. — Wij hebben de bondgenooten van Lodewijk van Beijeren nu behandeld, hoe paus en keizer tegen over elkander stonden, hebben wij dus gezien. Welk een verschil als toen de Hohenstaufen zich het zwaard aangordden tegen de hierarchie! Het was anders weer een ouden strijd. De keizer trok naar Italië, en liet een tegenpaus benoemen. Maar Italië was zijn ongeluk. Uit Italië teruggekomen, ver-

[1] Zie Schreiber die Politischen und religiösen Doctrinen unter L. d. Baijern 1855, pag. 50—59 en Eichhorn III, pag. 30.

zocht hij om vrede met den paus. Maar Johannes XXII wilde hem dien niet geven. Hij wees den keizer trotsch terug. En toch, niettegenstaande die schijnbaar zoo ernstige gevolgen was in werkelijkheid het verschil van dezen strijd met dien van vorige eeuwen vergeleken voor iedereen zichtbaar. Neen het baatte den paus niet meer de volken onder 't interdict te plaatsen, zij bleven hun heer toch getrouw, de keizer verloor geen duimbreeds grond: geen waagde het tegen hem op te staan. Het was het onderscheid tusschen 't woord en het feit. De paus matigde zich in woorden de opperheerschappij aan, maar waar was de strijder die dat woord tot daad zou maken? Was 't wonder dat in omgekeerde verhouding de woorden steeds heftiger en driftiger werden, en de hartstocht groeide naarmate er minder gevolg aan werd gegeven? Jean Paul zegt ergens, dat de driften dichterlijke vrijheden zijn, die de zedelijke vrijheid neemt, als dit waar is, dan is de strijd tusschen Johannes XXII en Lodewijk v. Beijeren wel het meest poëtisch oogenblik in de geschiedenis, want nimmer voorzeker werd de drift meer onbewimpeld geuit. Maar alles liep voor zoover den paus betrof ten einde. Philips van Valois, die de zwakke opvolgers van Philips den Schoone had vervangen, maakte ook aan den anderen kant 't hem reeds gedurig lastiger, door op een kruistocht aan te dringen [1], zoo zelfs, dat de paus eens het voornemen koesterde te Bologna, waar zijn neef of zoon Bernhart du Poyet, pauselijk legaat, alles aan zijn macht had onderworpen, zijn zetel te vestigen, toen hij stierf, onverzoend met Lodewijk v. Beijeren.

Maar de paus had in allen gevalle moeijelijk aan den keizer kunnen toegeven, wilde hij zijn gezag ten minste eenigzins doen eerbiedigen. Frankrijk onder den schijn van hem te helpen, schreef hem de wetten voor, en inwendig werd het gebouw van de hierarchie aan 't wankelen gebracht door de woelingen der franciscanen. Zien wij of de paus tegen deze met gelukkiger uitslag zich bewoog. De Fraticelli hadden zich overal verspreid, onder de verschillende vormen van Fraticelli,

[1] Zie Milman, V, pag. 314.

van Begharden, van Broeders van den vrijen Geest, werden zij overal gevonden, ook om Avignon, waar luider hun geroep werd na het zooveel gerucht makende proces van Johannes XXII om de schatten van zijn voorganger. Een onderzoek begon, 't welk weldra aan de gewone inquisiteurs de Dominicanen werd opgedragen. Men weet met welk een woede deze strenge ijveraars tegen de Albigenzen, toen het eerst de inquisitie was opgericht [1], waren te werk gegaan. Sinds had die inquisitie te Toulouse naast den bisschop zich voor goed gevestigd, en een code van procedure zamengesteld, welks beginsel een systeem van delatie was, waarvoor de slechtste der Heidensche keizers als te onrechtvaardig zou hebben teruggedeinsd [2]. Een bul van Gregorius IX in 1231 had dit zoo gevaarlijke gericht voor goed in de handen der Dominicanen gegeven. En ze togen nu aan 't werk tegen de fraticelli, waaronder Ubertino di Casali en Hendrik de Ceva zich in den laatsten tijd een naam hadden gemaakt. Maar een wonderlijk incident gaf al dadelijk meer uitbreiding aan de zaak. Al de gevangenissen in 't zuiden van Frankrijk waren reeds vol, maar bijna alle beschuldigden beriepen zich op de bul van Nicolaas IV den franciscaan, die de volmaakte armoede van Christus en diens Apostelen had gehandhaafd, en 't spiritualisme der franciscanen goedgekeurd. [3]. De aartsbisschop van Narbonne en de groot inquisiteur Johan de Beaune, zaten weder te recht over een Beghard. Een van de geincrimineerde artikelen was zijne verklaring van de volmaakte armoede van Christus en zijn Apostelen. De rechters gingen hem veroordeelen, toen een der mindere geestelijken Berengar de Talon zich met den beschuldigde eenstemmig verklaarde, en zich beriep op de bul van Nicolaas IV. De paus greep de gelegenheid aan om die bul te vernietigen, en begon vooreerst 't anathema weg te nemen, dat de straf was voor 't heropenen van de discussie. Het geheele kapittel der franciscanen ver-

[1] Zie Milman, IV, pag. 150 en 164.

[2] Zie een korte schets van die procedure bij Milman, IV, pag. 379—381.

[3] Zie Gieseler, II, 3, pag. 209, en II, 2, pag. 359 (de woorden "Nicolas III, 1279" aldaar zijn zeker toch niet goed?)

gaderde nu dadelijk, en voorgezeten door Michael di Cesena, hun generaal die vroeger den paus zelfs tegen de fraticelli geholpen had, verklaarde het zich nu tegen Johannes XXII. De paus ontstak in woede, herriep de bul van paus Nicolaas, en vaardigde verscheidene bullen uit, waarin zij, die beweerden dat Christus en zijn apostelen geen eigendom gehad hadden, der verdoemenis waardige ketters verklaard werden [1]. De Franciscanen keerden het argument slechts om, en beschuldigden den paus van ketterij: welke beschuldiging hem in den strijd tegen den Duitschen keizer veel nadeel deed [2]. Deze beschuldiging had zóó een dadelijk practisch gevolg: al de tegenstanders van den paus, ook Michaël di Cesena vluchtten naar den keizer, en versterkten Lodewijks partij [3]: en geweldige opschuddingen door de pastoureaux ook in 't zuiden van Frankrijk, ter zelfder tijd te weeg gebracht, gaven aan die ketterijen nog meer gewicht. Maar met des te meer woede werden zij overal vervolgd in de geheimste heiligdommen werden zij opgezocht, en de paus scheen de ketters geheel ten onder gebracht te hebben, toen hij zelf ten tweede male van een ketterij beticht werd. Johannes XXII toch vrij trotsch op zijne geleerdheid, had in verscheiden sermoenen beweerd, dat de zielen der heilig afgestorvenen God werkelijk niet zagen, en dus niet volmaakt zalig waren, tot op den dag des laatsten oordeels [4]. — Te midden van al die beroeringen stierf de paus. — Wij willen den paus echter nog niet verlaten, zonder eenige karaktertrekken van hem op te teekenen, die het best den geest van zijnen tijd kenmerkten. Hij werd namelijk als een der geleerdste mannen van zijnen tijd beschouwd, niet alleen omvatte zijn kennis de theologie, maar ook het canonieke en civiele recht. En toch was juist hij 't, die 't meeste geloof sloeg aan toovenarij en alle soorten van magie. Allerlei vervolgingen werden dan ook op dien grond begonnen, wat vermocht niet de woede van een paus, die geloofde dat het be-

---

[1] Zie Milman, V, pag. 277.
[2] Zie Gieseler, II, 3, pag. 52.
[3] Zie Milman, V, p. 311.
[4] Zie Gieseler, II, 3, pag. 59.

houd van zijn leven afhing van den ring, gedragen door de gravin van Foix [1]? En hoe verlicht hij was, blijkt uit 't contrast dat zijn handelingen tegen de Joden vormen, in vergelijking met wat een Bernard de Clairveaux in de 12de eeuw geleerd had. De Joden werden wederom van alle kanten nu door de Pastoureaux vervolgd en gefolterd, en de paus Johannes XXII vond goed, in datzelfde jaar, ze niet te beschermen, neen, om ze nog heftiger te vervolgen in zijn tegen hen gerichte bullen. — Zoo als bijna alle pausen te Avignon, stierf ook hij onmetelijk rijk: de broeder van den beroemden florentijnschen historieschrijver Villani, moest den inventaris er van opmaken: wij kunnen dus Villani als zekere gids op dit punt aannemen. Hij somt op dat de paus bezat 18 millioen goudgulden in geld, en 7 millioen in andere schatten en juweelen. "De goede man," merkt Villani op, "had de spreuk vergeten: Vergader u geen schatten voor deze aarde, maar misschien" — en me dunkt we zien de dunne lippen even zich bewegen tot een glimlach van den echten Italiaan, — "misschien," gaat hij voort, "bestemde hij zijn rijkdommen tot herovering van het heilige land."

In 1334 was hij opgevolgd door den abt der Cisterciensen, die den naam aannam van Benedictus XII. Hij was monnik en zeer verstandig, bezat echter grooter voorzichtigheid dan moed, was wijs in woorden, arm in de daad. Zijn geheele pausdom was dan ook een trachten tot vrede maken, waar zijn onrustige voorganger alles omgewoeld had. De orthodoxe leer der Catholijke kerk herstelde hij na de laatste ketterij van Johannes, en ook met den keizer Lodewijk wilde hij vrede maken, — doch dit belette hem de koning van Frankrijk. De keizer reeds van zelf gedreven door zijne begeerte om toch tot allen prijs voor zijn eigen zielsrust de goedkeuring van den paus te verwerven, wiens handelingen in deze eeuw, nu tot het bestaan als keizer de erkenning van den paus niet meer volstrekt scheen noodig te zijn, wel het beste bewijs leveren, hoe diep het geloof aan den geheiligden werkkring van

[1] Zie Milman, V, pag. 231.

de geestelijkheid, zoo goed uitgedrukt in de woorden van Shakspere:

> To give a warrant from the hand of Heaven,
> And on our actions set the name of right
> With holy breath — [1],

nog in den boezem van allen geworteld was — de keizer gedreven van het eene uiterste tot het andere — nu eens al zijn bondgenooten en geleerde verdedigers afzwerende — dan met den koning van Engeland zich tegen Frankrijk en den paus wapenende — moest eindelijk door zijn onderdanen zelven van zijn goed récht overtuigd, en op zijn standpunt gezet worden. In 1338 kwamen zes keurvorsten (de zevende de koning van Bohemen ontbrak) bijeen, en sloten het eerste keurverdrag te Rense [2], bepalende dat de door de keurvorsten gekozen vorst dadelijk zonder de tusschenkomst van den paus keizer zou zijn. De begrippen die sinds Karel den Groote vereenigd de middeleeuwen hadden beheerscht, werden hier voor altijd vanéén gerukt. De scheiding van kerk en staat werd op dit terrein reeds voltrokken. De opperheerschappij van het geestelijk zwaard werd hoe langer hoe meer een bloote formule. De macht van den paus in Duitschland was verbroken. Had slechts de keizer zich maar geheel op dit standpunt geplaatst! maar neen, nogmaals vroeg hij verzoening, hij bleef aandringen, totdat de paus stierf. — Paus Clemens VI beklom in 1342 nu den pauselijken stoel. Hij was het die door de partij van Johanna van Napels, de Maria Stuart van 't zuiden [3], tegen haar onderdanen op te nemen, zich 't voorrecht gunde van Avignon aan te koopen, en dus 't eerst heer en eigenaar van dit gedeelte van Provence werd. Overigens zocht hij zooveel mogelijk de strijdlustige politiek van Johannes XXII omtrent Lodewijk van Beijeren te hernieuwen. 's Keizers weifelmoedigheid gaf den paus schoon spel, en hij vaardigde eindelijk de bul

---

[1] Zie King John, act. V, sc. 2. Edit. Knight, pag. 71.

[2] Zie Ferrari, Guelfes et Gibelins, III, pag. 278. Gieseler, II, 3, pag. 67, en Becker, Alg. Geschiedenis (Schotel), III, p. 50.

[3] Villemain, "Litterature du Moyen Age," 1852, II, pag. 45, noemt haar zoo.

van 13 April 1346 uit, welk document door lord Brougham te recht het onzinnigste stuk genoemd wordt, bijna ooit door een paus zamengesteld [1]. "Wij smeeken de goddelijke macht," zoo lezen wij dáár, "om den waanzin van Lodewijk te verdelgen, zijn trots te buigen en te breken, en hem door de kracht van haar regte-hand ten onder te brengen, hem zelven in de handen zijner vijanden en vervolgers gebonden te voeren en vernietigd hem voor hen over te leveren. Moge hem een strik gespannen worden, dien hij niet ziet, en waarin hij valt. Hij zij vervloekt als hij ingaat, vervloekt als hij uitgaat. Dat hem de Heere sla met zinneloosheid, met blindheid, met geesteswoede. De hemel stortte zijn bliksem op hem neer. De toorn van den almachtigen God en van de gezaligden Petrus en Paulus, wier kerk hij heeft vermeend en nog denkt te kunnen doen ineenstorten, brandde in hem nu en in de volgende eeuwen. De geheele wereld strijde tegen hem, de aarde opene zich en verzwelge hem levend. In zijn geslacht zij zijn naam uitgewischt, en de herinnering aan hem verdwijne van de aarde. Alle elementen mogen zich tegen hem verheffen. Zijn huis worde eenzaam en verlaten, en al de verdiensten der Heiligen worden tegen hem gekeerd, en wreken zich openlijk op hem in dit leven. Ja zijne zonen mogen uit hunne woningen worden geworpen, en voor zijn oogen in de handen hunner vijanden en verdelgers worden gevoerd" [2]. Waarlijk bij het lezen van deze ontzettende verwenschingen, komt ons levendiger dan ooit voor den geest de fijne satire, waarmede Sterne in zijn "Tristram Shandy" den banvloek van Ernulphus behandelt, en we zijn geneigd met den trouwen Uncle Toby uit te roepen: "Ik verklaar u, dat mijn hart mij zelfs den duivel in eigen persoon niet met zooveel bitterheid zou laten verwenschen." — De keizer werd nu hoe langer hoe dieper vernederd. Een tegenkeizer, Karel van Boheme, werd zelfs gekozen. En een bloe-

[1] Zie Lord Brougham, "Political Philosophy," 1853, I, pag. 552, zie de bijl. bij Gieseler, II, 3, pag. 77.

[2] De uitwendige vormen van een excommunicatie heeft Shakspere ook opgeteekend in zijn "King John," Act. III, Scene III. Edit. Knight, pag. 43, zie ook de nooten daar, pag. 91.

dige strijd werd alleen voorkomen door den dood van Lodewijk van Beijeren, in October 1347. De verkiezing van den nieuwen keizer gaat met zulke belangrijke omstandigheden voor het staatsrechtelijke van het pausdom gepaard, dat wij, nog even eerst den blik slaan op Clemens VI, om des te vrijer de wel wat ingewikkelde betrekkingen na te gaan waarin de paus vervallen was.

Clemens VI had vooral van het verblijf te Avignon een weelderig fransch hofleven gemaakt. Langzamerhand hadden de kardinalen zich villa's gebouwd langs de lagchende boorden van de Rhône: de vorige paus was begonnen een prachtig paleis op te richten; Giotto had er zijn heerlijke frescoos geschilderd, en alles duidde aan dat de hierarchie voor goed in 't zuiden van Frankrijk haar hoofdzetel had: de kunsten werden er aangekweekt, des pausen stoeterijen waren beroemd: feesten volgden elkaâr op, en der edele vrouwen aanwezigheid gaf aan alles nieuwen luister — en onder en boven die allen schitterde dáár Petrarca [1]. — Wat was daar sinds 't jaar 1327, toen hij als 23jarig jongeling voor 't eerst te Avignon in de kerk zijne Laura had gezien, tot op haren dood in 1348 — door hem een boek geschreven, waarin dag voor dag was opgeteekend, elk gevoel, elke gedachte, elke uiting, elke vluchtige ontmoeting, die op den dichter slechts indruk had gemaakt, terwijl hij in die sfeer van *platonische liefde* verkeerde, die vroeger de mystieke band tusschen Dante en Beatrice geweest was, die terzelfder tijd onder de Perzen een zanger vond in den bij uitstek lyrischen dichter Hafiz [2]! Door die verzen van Petrarca heen beweegt zich als 't ware, stil en statig die schoone ver-

[1] Zie een goede levensbeschrijving in 't werk: "les hommes célèbres de l'Italie. Les portraits par Deveria," 1845, pag. 128 seqq. — Villemain, "Litterature du Moyen Age," II, p. 8—31. — De strenge kritiek bij Sismondi, "La litterature du midi de l'Europe," 1837, I, pag. 250—268. — Cantu, "Histoire Universelle," XII, pag. 629—639. — Gidel, "Petrarque et les troubadours," pag. 83 seqq. — De Lamartine, "Cours familier de Litterature Entretien 31 en 32," 1858.

[2] Zie "Dante, ou la poesie amoureuse," par E. J. Delecluse, t. I, pag. 133 seqq. en t. II, pag. 455, en St. Marc Girardin, "Cours de litterature dramatique," 1852, t. II, pag. 401 seqq, en Sainte Beuve, "Causeries du lundi." Tome Complementaire, pag. 174. — Hafiz leefde 1310—1397.

schijning die eens zoo de blikken van den dichter had geboeid: en zich aansluitende in dat land der liefdepoësie bij uitnemendheid, aan de vroegere gedichten der troubadours, schildert hij ons trek voor trek, 't beeld van de vrouw, "in wie de natuur haar keurigst werk had gewrocht, en wie iedereen moest gaan bewonderen: die te laat kwam, hij zou er voor altijd om moeten weenen" [1]. Maar Petrarca, behalve dat hij buitendien uitstekend geleerde was [2], en op alle mogelijke wijze de studie der oudheid weder in eere trachtte te brengen, ja dit als zijn grootste roeping beschouwde, waartegen hij zijn rang als Italiaansch dichter zeer gering achtte, — Petrarca was niet zoo zeer Fransch geworden, dat hij zijn vaderland zou vergeten. Wij zullen later zien, hoe dat Italië verscheurd was door binnenlandsche twisten, en hoe hij zijn heerlijken zang: "Italia mia, benche il parlar sia indarno," tot de strijdende vorsten richtte, thands gaan ons slechts ter harte zijne pogingen om de pausen te bewegen weder naar Rome te gaan, en trekt vooral onze aandacht zijn schilderij van het te Avignon weelderig levende pausdom [3]: men moet die drie zoo bekende sonnetten over Rome zich herinneren, om al de vertwijfeling te begrijpen, die Petrarca moest bezielen, toen hij uitriep: "O bron van smart, verblijf van toorn, school der dwalingen, en tempel der ketterijen, waar 't goede sterft, en 't kwaad weelderig opschiet, o hel voor de levenden, een groot wonder moet er geschieden, zoo Christus ten laatste niet over u in woede ontsteekt," — maar men kan zich ook tevens een denkbeeld maken van de hoop, waarmede hij een nieuwe revolutie begroette, die het pausdom wakker schudden, en Rome weder aan 't hoofd der volken zou zetten, wij bedoelen zijn bekende ode aan Rienzi [4]. — Reeds

[1] Zie Sonnet 190. Uitgaaf Leopardi.

[2] Zie ook Prof. Bake, "Gids" 1842. Boekbeoordeelingen, pag. 642—647.

[3] Zie Bunsen, "Gott in der Geschichte," III, pag. 194—196, Gidel, pag. 153. Zie de Sonnetten. Edit. Leopardi Firenze, 1854, pag. 432—435. — Zie voorts "Essais Litteraires et Historiques," par A. W. de Schlegel, Bonn 1842, pag. 425 seqq. naar aanleiding van Rossetti.

[4] Zie Gibbon, London 1822, vol. VIII, p. 321. De ode "Spirto Gentil," zie Editie Leopardi, pag. 413.

vroeger had hij dien toekomstigen tribuun van Rome te Avignon ontmoet, daar zij beide den paus bij zijne troonsbestijging hadden moeten smeeken, uit naam van de Romeinen om naar de stad der zeven heuvels terug te keeren, en nu, na den glorierijken dag van 30 Mei 1347 scheen het, alsof door middel van dien man "de oude helden herleefden en der stad toeriepen: Mijn Rome, nog eens zult gij schoon zijn." — Om echter den toestand van den paus zoowel tegenover Rienzi, als tegenover den nieuwen keizer Karel IV, van wien wij zoo even spraken, goed te begrijpen, zij het ons vergund de zaak wat hooger op te halen.

Tot nu toe toch, als wij van de wereldlijke macht der pausen spraken, hebben wij die altijd beschouwd in betrekking tot de Christelijke wereldmonarchie, zoo als de middeleeuwen zich die dachten. Wij poogden dan te ontvouwen in hoe verre de beide zwaarden, die in de twee cirkels, welke zij in de rondte beschreven, de gansche heerschappij der wereld volgens de voorstelling dier tijden omspanden — de een 't geestelijk de ander het wereldlijk gebied omvattende — in 't begin te zamen werkten: doch weldra tegen elkander uitgetrokken werden. Wij toonden aan hoe de pausen ook het wereldlijk zwaard poogden te grijpen — en hoe hun de kling uit de hand werd geslagen. Opzettelijk hadden wij altijd gezwegen van de meer bepaalde, meer bijzondere *wereldlijke* macht, die den pausen over den zoogenaamden kerkelijken staat toekwam, wij zullen die thands kortelijk gaan behandelen [1]. Drie datums moeten wij daarbij steeds in 't oog houden, die de trapsgewijze ontwikkeling van den kerkelijken staat aanwijzen, het zijn de jaren 800, 1198 en 1355. — De eerste periode toch, die het ontstaan van den kerkelijken staat begrenst, loopt tot 't jaar 800: de Christenen van dien tijd hadden waarlijk niet noodig gehad een zoogenaamde schenking van Constantijn aan paus Silvester,

---

[1] Zie Hasse, "Ueber die Vereinigung der geistlichen und weltlichen Obergewalt im römischen Kirchenstaat." 1852, en de kritiek daarop van Prof. van Gilse, "Gids" 1852, Januarij en Februarij.

te verdichten, om de stijgende macht van den paus te verduidelijken, toen eenmaal de keizer naar Constantinopel was vertrokken. Sinds dien tijd toch sloten zich de Romeinen hoe langer hoe meer aan hun bisschop, nu het eenmaal bleek met wat een goed gevolg hij hen tegen de barbaren beschermde: de paus gekozen door de geestelijkheid den senaat en het volk van Rome, onder goedkeuring van den keizer [1], werd dan ook des te meer populair, verkreeg meer goederen en van zelf meer geestelijke, dus ook andere rechtspraak. Toen nu de Longobarden zich van de bezittingen van 't Exarchaat meester maakten en gevaarlijke naburen werden van de stad Rome, — die inderdaad republiek was geworden, hoewel zij in woorden den keizer te Constantinopel huldigde — wendde paus Gregorius III, als paus het factisch hoofd van die republiek, toen geen hulp meer van den Griekschen keizer kon verkregen worden, zich tot de Franken: dit aanzoek werd door paus Stephanus herhaald aan Pepijn, en deze, na de Longobarden overwonnen te hebben, schonk ten jare 754 of 755 [2] een in rechten zeer onzeker te omschrijven, maar in allen gevalle zeer feitelijk eigendomsrecht over een gedeelte van 't Exarchaat en de Pentapolis aan de Ecclesia Sancta Dei en aan de Respublica Romanorum. Nog hield men echter vast aan de susereiniteit van den Griekschen keizer, toen Karel de Groote, de gift bevestigde en in 't jaar 800 gekroond door den paus, de keizerskroon en daarmede de souvereiniteit over den kerkelijken staat overnam [3]. Hiermede kunnen wij het eerste tijdvak sluiten. Twee beletselen waren er dus nog die den paus verhinderden de volstrekte wereldlijke macht over den kerkelijken staat te hebben, *vooreerst* de keizer aan wien steeds hulde moest worden gedaan; *ten tweede* de aristocratie en de burgerij van Rome, aan wie mede de schenking was gedaan, en die nog niet in den paus hun wereldlijk hoofd erkenden, al gaven zij hem als geestelijk hoofd steeds meer en meer invloed in 't bestuur. —

---

[1] Zie Hasse, pag. 25 en 38.

[2] Zie Hasse, pag. 34—36, en van Gilse, pag. 19.

[3] Zie vooral Ferrari, "Guelfes et Gibelins," I, pag. 112—128.

Wij gaan de tweede periode in die zich tot 1198 uitstrekt: wij zien hierin de paus langzaam maar zeker het tweede beletsel, de heerschappij van het burgerlijk bestuur van Rome uit den weg ruimen, en het eerste de oppermacht van den keizer geweldig schokken. Reeds Nicolaas I deed hiertoe een grooten stap, door gebruik te maken van de valsche decretalen, en door 't eerst de pauselijke kroon te dragen; maar vooral de onderlinge twisten der Karolingers hielpen den paus, daar de keizers, om slechts de sanctie van den paus te hebben, gedurig rechten lieten vallen [1]. Ook voor het pausdom echter naakte die treurige tijd, toen de pausen onder den invloed van Marozia naauwelijks verdwenen waren, om plaats te maken voor de Toscaansche pausen, in wie niets van het geestelijke van hun ambt was overgebleven. Dat in dien tijd verscheidene anomalieën geschiedden, wie zal het wraken? Zoo verbond Johannes XII Marozia's kleinzoon, met de macht van paus de macht van zijn vader Alberic, die senator of wereldlijk heer van de Romeinsche republiek was, welk geval nog eens gebeurde met paus Johannes XIX [2], hoewel steeds nog de hulde aan den keizer werd gebracht. Keizer Hendrik III was het, die toen de keuze van den paus vrij maakte van alle inwendige partijschappen: doch in dat pausdom zelf was allengs een hervorming doorgedrongen, die zich weldra in één man, Hildebrand, zou concentreeren, namelijk om de keus van den paus van allen mogelijken wereldlijken invloed, dus ook van den keizer, te bevrijden. De strijd over de investituren en over de erfenis van de gravin Mathilde volgde, terwijl de paus al voor dien tijd een grooten steun had gekregen in de Noormannen in 't zuiden. Ondertusschen had hij ook in Rome zelf meer en meer het bewind tot zich getrokken, ja zelfs had paus Pascal II den stadsprefect zoeken aan te stellen [3]. Dit alles wekte reactie, en in 1143 constitueerde zich weder sterker dan ooit de Romeinsche republiek, afgescheiden van het geestelijk gezag, onder Abailards

---

1 Zie Hasse, pag. 55.

2 Zie Hasse, pag. 57 en 61.

3 Zie Hasse, pag. 69.

leerling, Arnold van Brescia [1]. Twaalf jaren hield die toestand aan. Frederic Barbarossa werd door dien senaat aldus aangesproken: "Gij waart een gast, wij hebben u burger gemaakt: gij waart een vreemdeling uit de landen over de Alpen, wij hebben u tot een vorst gesteld" [2]. Doch diezelfde Barbarossa onderdrukt de republiek, omdat deze zich ook tegen hem keert, en sedert dien tijd neemt de macht van den paus jaar op jaar toe, en als tegenhanger van de woorden door den senaat uitgesproken, worden deze regelen onder een schilderij van Lotharius den keizer geplaatst, met toespeling op Barbarossa: "de koning komt voor de poort, bezweert eerst de eer der stad, wordt daarop vasal van den paus, en ontvangt dan de kroon uit zijne handen" [3]. Wel laat keizer Hendrik VI nog zijne susereiniteit gelden, doch bij zijn plotselingen dood, weet Innocentius III meesterlijk partij te trekken van de omstandigheden, en laat in 1198 aan zich den eed zweren door den prefect van Rome, en beleent hem wederkeerig [4]. De souvereiniteit die de paus reeds lang feitelijk had, heeft hij ook in naam genomen, alleen mist hij nog altijd de erkenning van dezen laatsten stap door den keizer. — Dit laatste punt wilde echter de keizer nog niet toegeven, wij treden zoo in de derde periode, die met den strijd tegen Frederic II opent, een oorlog die weldra de groote beginselen van de middeleeuwen aan 't wankelen bracht. De paus triumfeerde oogenschijnlijk, maar terwijl hij dus tegenover den keizer in aanzien won, werd zijn macht in Rome nogmaals gebroken, de senaat en 't volk van Rome namen in 1252 tot podestaat of senator, den machtigen Brancaleone den Bolonees [5]. Voor het overige bracht de tijd geen nieuwe nadeelen aan den paus: integendeel, de dood van Conradijn bevestigde den paus hoe langer hoe meer, en ook

---

[1] Zie Ferrari, II, pag. 46.

[2] Zie Ferrari, "Guelfes et Gibelins," II, pag. 156.

[3] Zie ook Becker, "Alg. Gesch." (Schotel) III, pag. 235.

Rex venit ante foras, jurans prius urbis honores
Post Homo fit papae, recipit quo dante coronam.

[4] Zie Hasse, pag. 99.

[5] Zie Ferrari, "Guelfes et G." pag. 364 seqq en Milman, IV, pag. 353.

Rudolf van Habsburg gaf feitelijk ten minste zijn rechten op den kerkelijken staat op [1]. De post van senator, door Brancaleone tot 1251 bezeten, werd weldra opgedragen aan Karel van Anjou, den beschermeling van den paus, doch bij het neerleggen van dat ambt door dien vorst, werden de Romeinen door den paus gedwongen nooit weder een buitenlandsch vorst te verkiezen als senator, en in allen gevalle dezen post slechts een jaar te laten bekleeden door denzelfden persoon [2]. Nu echter, zoo als in geheel Italië, begon de aristocratie in Rome aan 't woelen, en de paus zich niet langer veilig achtende, vluchtte naar Avignon — in dien tijd is alles anarchie in de stad der pausen, nieuwe vorstendommen worden opgericht, totdat ten jare 1347 Rienzi in naam van 't volk optrad tegen de aanmatigingen der baronnen, en 't oude wereldbedwingende keizeridee van Rome weder wakker maakte [3]. In het eerst was de paus natuurlijk niet tegen hem, ja zijn legaat bisschop Raimund van Orvieto ondersteunde hem, toen echter Rienzi zich *alleen* tot vertegenwoordiger van Rome stelde, en de wereldlijke vorsten voor zijn rechterstoel daagde, moest de paus zich tegen hem verklaren, en — reeds in December van hetzelfde jaar vertrok Rienzi uit Rome. Nu begint hij een gansch andere politiek, hij ziet naar den staatkundigen toestand van Europa, en het eenigste middel om Rome tegenover aristocratie van binnen en den paus van buiten staande te houden, schijnt hem toe de aansluiting aan de beginselen der Fraticelli [4]. Derwaards wendt hij zijn weg, in de wilde Apennijnen, waar verscheiden van hun secten zich schuil hielden, leeft hij twee en een half jaar onbekend: een profeet, Fra Angelo, overtuigt hem dáár van zijne roeping — en in de maand Augustus 1350 staat hij plotseling te Praag voor den keizer van Duitschland, Karel IV, en openbaart dezen dat het rijk van den heiligen Geest naderende is; een arme paus zou er gekozen worden, en de paus en Rienzi met den keizer zouden te zamen de nieuwe eeuw ope-

[1] Zie Hasse, pag. 107.
[2] Zie Hasse, pag. 108.
[3] Zie Ferrari, "Guelfes et Gibelins," pag. 299 seqq. t. III.
[4] Zie Milman, V, pag. 359, noot pag. 365—373. Ferrari, III, pag. 306.

nen. De keizer zond hem gevangen naar den paus te Avignon. Misschien was het 't sterven van Clemens VI in 1352, dat Rienzi's dood verhinderde, ten minste hij bleef gevangen. Petrarca stelde als dichter steeds belang in hem, en Rienzi in den kerker zijn Bijbel en zijn Livius overpeinzende, koesterde wilde droomen van een toekomst, die hij nog zou beleven.

De opvolger van Clemens VI was Innocentius VI, die tot 1362 leefde, en die de machtigste en voorzichtigste der pausen te Avignon was. Veel had hij te danken aan den even dapperen als sluwen kardinaal Albornoz, die den legaat Durafort [1] had vervangen in het bestrijden van de vijanden des pausen in Italië. Wij kunnen thands niet uitvoerig diens arbeid nagaan: genoeg zij het, dat hij de geheele macht van den paus in Italië herstelde: eens teruggeroepen, en naar rekening en verantwoording gevraagd over de sommen door hem besteed, kon hij wijzen op de karren, gevuld met de sleutels der sterkten en steden, door hem onderworpen [2]: één van de werktuigen nu waarmede hij het bestuur over Rome weder in handen wist te krijgen, was de nog altijd in den kerker toevende Rienzi [3]. Deze wordt door Albornoz gebruikt om den intusschen in Rome heerschenden volksman Baronnelli te vernietigen. Rienzi vertrekt, neemt nogmaals, Augustus 1354, het tribunaat aan, nu echter als getrouwe zoon van de kerk en van den paus, daar de keizer zijn antipapistische plannen van vroeger niet had willen ondersteunen, doch maakt zich door zijn wreedheid, losbandigheid en zwelgerij zoo gehaat, dat reeds in October 1354 het volk opstaat en hem vermoordt [4]. Zoo eindigde alles ten voordeele van den paus, zien wij nu hoe de verwikkelingen met keizer Karel IV door Clemens VI begonnen, onder het pontificaat van Innocentius tot een bevredigende uitkomst kwamen, en dus alles tot éénheid werd gebracht. — Karel IV had zich na den dood van Lodewijk van Beijeren aan een nieuwe keus moeten onderwerpen, daar

[1] Zie over Durafort, Ferrari, III, pag. 343.
[2] Zie Ferrari, III, pag. 385.
[3] Zie Milman, V, pag. 378.
[4] Zie Ferrari, III, pag, 379 seqq.

de Duitschers geen keizer uit de handen van den paus hadden willen ontvangen. Toen hij nu vroeger als tegenkeizer was benoemd, had hij moeten zweren [1] alle daden van Lodewijk van Beijeren te vernietigen, geen recht hoegenaamd op den kerkelijken stoel te doen gelden, en alleen Rome binnen te trekken om gekroond te worden, maar dan dadelijk te vertrekken. Men zou nu meenen dat door de hernieuwde keus door de keurvorsten deze vroegere belofte vervallen was [2], Karel IV begreep 't echter niet alzoo. Niettegenstaande de beden van de Ghibellijnsche hoofden, en de vermaning van Petrarca, ging hij als getrouw zoon van de kerk naar Italië — en den 5[den] April 1355 door den den paus vertegenwoordigenden kardinaal gekroond, hernieuwde hij voor het altaar van de H. Maria al de vernederende verbindtenissen, en ging dadelijk weder naar Duitschland. Hij was dus de eerste keizer die, wat er nog aan de macht van den paus over den kerkelijken staat ontbrak, aanvulde: hij gaf zijn keizerlijke goedkeuring aan een feit, dat toch reeds lang zich had doen gelden [3].

Na den dood van paus Innocentius VI, zijn er nog twee pausen die te Avignon hun verblijf hielden, namelijk Urbanus V en Gregorius XI [4]. Doch ook de blik van deze twee kerkvoogden was voortdurend op Italië gericht, en beide poogden zij reeds het pausdom weder te Rome te doen zetelen. Urbanus V toch kon of behoefde zich met het wereldlijk bestuur der andere staten niet veel in te laten. Frankrijk had te veel met den Engelschen oorlog te doen, dan dat het moeijelijkheden zocht met den heiligen stoel, Engeland was den paus te machtig en Duitschland gehoorzaamde sinds de gouden bul oogenschijnlijk — alleen Italië baarde moeijelijkheid op moeijelijkheid. Reeds had het hoofd der Viscontis de aartsbisschop van Milaan tegelijk het geestelijk en wereldlijk bestuur in het noorden van Italië zich verzekerd, en toen hij kwam te sterven en zijn macht naliet aan zijn drie neven, Matteo, Bar-

---

[1] Zie Gieseler, II, 3, pag. 78 en 79.
[2] Zie van Gilse, "Gids," pag. 9.
[3] Zie Hasse, pag. 120.
[4] Zie Milman, V, pag. 382—394.

nabo en Galeazzo, welke laatste met de dochter van koning Jan van Frankrijk gehuwd was — wist de paus weldra geen ander middel tegen de aanmatigingen van Barnabo Visconti, dan hem in den ban te doen. Doch zelfs in Italië beteekende die excommunicatie niets meer, al de zedelijke invloed der pausen was in Italië bijna verloren, de overwinningen van Albornoz den kardinaal waren meestal als buitenlandsche veroveringen beschouwd, en de paus besloot daarom — daar hij op Frankrijk niet meer kon rekenen, en de zwarte prins hem ook in 't zuiden bedreigde — naar Italië af te reizen. Men kan zich de woede van het conclave, meestal uit Franschen bestaande voorstellen, zij vergezelden hem ook niet, en de paus landde bijna alleen te Genua aan. De eerste paus sinds de dagen van Bonifacius VIII, bediende hij de mis op het altaar van Petrus, het volgend jaar kwam de keizer hem zelfs te Rome bezoeken — doch reeds na twee jaar keerde hij weder naar Avignon terug, al was het alleen om daar te sterven: hij liet den roem na van de deugdzaamste der pausen te Avignon geweest te zijn, geen weelde, geen factiegeest, geen simonie, geen bevordering van familieleden duldde hij; hij was streng rechtvaardig, een beschermer der geleerden, mild voor de armen, en had al de goede hoedanigheden van een benedictijner monnik. — Zijn opvolger die met de hoop gekozen werd, dat hij niet naar Italië zich zou begeven, onderscheidde zich als in tegenoverstelling van Urbanus V door zijn overdreven nepotisme: hij was een neef van Clemens VI en nam den naam aan van Gregorius XI. Diens invloed op de vorsten was ook gering. Engeland en Frankrijk wilden hem niet als middelaar aannemen, Barnabo Visconti trotseerde hem, waarom ging hij niet naar Italië, was de algemeene roep. Catharina van Sienna de beroemde heilige maagd, deed een reis om hem over te halen. Eindelijk ging hij dan ook, maar te midden van groote onrust en woeling stierf hij aldaar.

Hij was de laatste der pausen te Avignon: die na hem kwamen waren niet door de gansche Christenheid erkend. De Babilonische gevangenschap van het pausdom was geëindigd, maar voor dat het in al zijn vastheid zich weder kon vestigen als

de rots van Petrus, waarop de Christelijke maatschappij zou rusten, moest het nog drie schokken doorstaan, die het pausdom geheel aan het wankelen zouden brengen. De aanduiding van deze drie schokken zal onze beschouwing van de kerk in de 14de eeuw besluiten.

I. Men weet toch wat er na den dood van Gregorius XI geschiedde. Een groote volksopstand barstte binnen Rome los, men verlangde op luiden beslissenden toon een Italiaanschen paus van het conclave. En terwijl dit conclave vergaderde (er waren 11 Franschen, 4 Italiaansche en één Spaansche kardinaal) werd dat volksgeschreeuw steeds dringender, en eischte men woester en dreigender een Romein. De kardinalen door de vrees her en derwaards geslingerd, kozen den aartsbisschop van Bari tot paus, die weldra den naam aannam van Urbanus VI en nu ook door allen erkend werd. Maar toen weldra zijn wreede hardvochtige aard aan den dag kwam, namen de fransche kardinalen de wijk naar Anagni, beraadslaagden daar, wonnen consulten in, en verklaarden eindelijk den 9den Augustus de keuze, die zij 18 April 1378 gedaan hadden, onwettig. De koningin van Napels ondersteunde hen, de vier kardinalen die nog bij Urbanus gebleven waren, begaven zich ook tot hen, sinds Urbanus zes en twintig nieuwe kardinalen had benoemd: en allen die vroeger Urbanus gekozen hadden, verklaarden nu tot paus den door zijn krijgstochten voor het pausdom beroemden, Robert van Genève, die den naam aannam van Clemens VII. Dus waren er twee pausen en de Christenheid was verdeeld wie van de twee de ware was. Italië hield voor het grootste deel de partij van Urbanus, zoo ook Duitschland en Boheme, omdat Urbanus keizer Wenceslaus had erkend, en zoo ook Engeland en Vlaanderen, omdat Frankrijk de andere partij koos. Polen en het Noorden versterkten ook nog de zaak van Urbanus: Frankrijk daarentegen nam de partij van den paus die te Avignon zou gaan zetelen en zoo ook Schotland uit tegenstand tegen Engeland: later werd ook Spanje voor den Avignonschen kerkvoogd gewonnen. — Deze periode die men rekenen kan, dat tot het con-

cilie van Constanz ten jare 1415 voortduurde is men gewoon het groote schisma te noemen. Het schisma nu had tot onmiddellijk gevolg het principe waarop tot nu toe de hierarchie gebouwd was te doen wankelen, te weten de leer der bepaalde autocratie van den paus, werd in gevaar gebracht [1]. Eene opvatting die sinds de negende eeuw langzamerhand als vergeten was, werd als 't ware uit het stof der tijden weder opgedolven, men begon te beweeren dat een concilie boven den paus stond: de autocratie zou in eene aristocratie gaan veranderen. — Wel was dit voor het pausdom een zeer gevaarlijke klip waarop het dreigde te stranden, reeds het schijnbaar eenvoudige, met het verleden overeenstemmende van die leer, de gemakkelijke oplossing die daardoor aan zoo menig moeijelijk te beslissen probleem werd gegeven, moest deze opvatting gretige aanname doen vinden. Maar hoe verleidelijker de leer was, des te meer streed zij met de gansche opvatting van de Roomsch Catholieke hierarchie, zoo als zij zich in de middeleeuwen had ontwikkeld. Zou dan die gansche schepping waaraan een Karel de Groote de bezielende gedachte had gegeven, vernietigd worden? Toen ten jare 800 der Franken keizer met den paus het bekende verdrag sloot, was wel eensdeels de beteekenis deze, dat het nieuwe Romaansch Germaansche keizerrijk in het noordwesten ontstaan zijn godsdienstige sanctie had gekregen, en het Byzantijnsche rijk van nu af aan als uitgesloten was van de Europeesche ontwikkeling — maar ten andere was ook de paus daardoor werkelijk tot paus geworden, hij was tot leider en tot ééníg hoofd der Christelijke kerk erkend. De band tusschen dat nieuwe keizerrijk en Rome zou de keten zijn waardoor de feiten in de middeleeuwen aaneengesnoerd werden, de woorden paus en keizer werden het wachtwoord der tijden [2]. En nu — door het verdrag der keurvorsten te Rense, was het keizerlijk gezag reeds onafhankelijk van de krooning der pausen verklaard en dus

---

[1] Zie "Edinburgh Review," 1856, n°. 210, pag. 463 en 467.

[2] Zie Ranke, "die römischen Päpste," 1834, I, pag. 21. Bunsen' "Gott in der Geschichte," III, p. 123.

het keizerschap vervormd, zou dan nu bij het schisma de paus ophouden wezentlijk paus te zijn! Het scheen dat het dezen weg opging, en dat de kerk weder een concilienkerk werd. Immers na den dood in 1389 van Urbanus VI te Rome, wiens leven een gedurige strijd was geweest tegen geheel Italië en vooral tegen Napels, in welke oorlogen hij zich steeds bediende van den Condotierri Alberic Barbiano — kozen de Italiaansche kardinalen zoo spoedig mogelijk een Napolitaan tot opvolger, en wel Bonifacius IX, een man van veel bekwaamheden, maar wiens regering geschandvlekt is door de bovenmatige simonie. Intusschen had deze paus zich toch nog eenige zekerheid in Italië weten te geven, hij had goed gebruik gemaakt van het jubilee in 't jaar 1400, en de groote vijand van het pausdom in dien tijd, Gian Galeazzo Visconti, de neef van Barnabo, die den hertogshoed van keizer Wenceslaus had weten te verwerven, en naar een koningskroon van Italie streefde, was juist te goeder ure gestorven, en zijn machtig rijk dus verbrokkeld. Bonifacius IX, die in 1404 stierf, werd opgevolgd door den voor die tijden te deugdzamen Innocentius VII, en deze maakte in 1406 plaats voor Angelo Corario, die den naam aannam van Gregorius XII. — De pausen te Rome bekommerden zich dus als 't ware niet om de pausen te Avignon: alleen deden al de kardinalen, wanneer zij de nieuwe kerkvoogden benoemden, telkens den eed, om wanneer zij gekozen zouden worden, dadelijk te zullen aftreden, zoodra als de paus te Avignon zulks deed. — Maar ook de pausen te Avignon volgden dezelfde gedragslijn: Clemens VII had niettegenstaande zijn strijdzuchtige antecedenten, zeer rustig en waardig als een echt fransch edelman zijn ambt bestuurd, hij overleefde Urbanus VI 5 jaren, en na zijn dood gingen de fransche kardinalen over, na eenzelfden eed als die te Rome gedaan te hebben, om een opvolger voor hem te kiezen; intusschen had de universiteit van Parijs, het eerste geleerde ligchaam der Christenheid, op het eindigen van het schisma aangedrongen, en bovendien, toen het bleek dat de zeer listige Spanjaard, de kardinaal Peter di Luna, (die zich den naam gaf van Benedictus XIII) tot paus was benoemd, begon de ondersteuning van Frankrijk te ver-

zwakken, nu het niet langer een Franschman was. Om het schisma te doen ophouden, zond de koning van Frankrijk, hierin ondersteund door den keizer van Duitschland, aan den paus te Rome en te Avignon Peter d'Ailly, ten einde beiden de vraag voor te leggen om afstand te doen. De paus te Rome, Bonifacius IX, gaf een ontwijkend antwoord, Benedictus XIII werd bepaald belegerd, en vijf jaar in zijn paleis gevangen gehouden. Hij ontvluchtte echter, en wist zich Frankrijks ondersteuning weder te winnen. — Nu echter, nu ook Angelo Corario zoo dikwijls van zijn ijver om het schisma te doen ophouden, had doen blijken, werd eindelijk met goedvinden der mogendheden bepaald, dat de beide pausen, Gregorius XII en Benedictus XIII te Savona zouden bijeenkomen, geen nieuwe kardinalen zouden in dien tusschentijd worden benoemd, en dan zouden de kardinalen van beide pausen vereenigd te zamen den waren paus kiezen. Zoo zou alles weder tot eenheid gebracht worden. Beide kerkvoogden, maar vooral Gregorius XII, trokken echter weldra terug. Toen namen de kardinalen van beiden den kloeken maatregel van zelf tezamen te komen, een dictatoriale macht aan te nemen, en op eigen gezag, zonder op toestemming van paus of keizer te wachten, een concilie bijeen te roepen te Pisa. Zoo geschiedde het. Het concilie kwam te Pisa bijeen. Het zette zoowel Angelo Corario als Peter di Luna af, en brak zoo de traditie van de pauselijke macht. Op eigen gezag was het te zamen gekomen, vertegenwoordigende de Catholieke kerk van God; en let wel, het zette de pausen niet af wegens onwettigheid in de verkiezing, maar om hunne misdaden en handelingen; het concilie matigde zich dus het recht aan als een hoogste rechtbank te zitten over de handelingen der pausen, terwijl het toch den titel volgens welken de pauselijke macht werd uitgeoefend, erkende [1]. — Wij kunnen hier slechts het probleem stellen, de oplossing er van behoort tot de volgende eeuw op het concilie van Constanz t'huis [2]. Saint Marc Girardin noemt ergens den paus "une incomparable individualité au milieu de l'égalité chrétienne" [3];

[1] Zie een meesterlijke beschrijving van dat concilie bij Milman, V, pag. 455—460.
[2] Zie vooral ook Milman, VI, pag. 33, 40, 102 en 106.
[3] Zie "Essais de Littérature et de Morale", 1853, I pag. 261.

hoedanig dit opgevat werd op het einde der 14de eeuw door hen die zich op het Catholieke standpunt plaatsten, was het doel van deze ontwikkeling.

II. Want er waren er reeds die er van spraken zich op een ander standpunt te plaatsen, en ziedaar de tweede schok die de Roomsch Catholieke hierarchie dreigde; wij bedoelen vooreerst de verschijning van Wycliffe in Engeland [1]. Om diens leven goed te begrijpen moeten wij drie periodes goed onderscheiden. Eerst begint hij met de bedelmonnikenorde aan te vallen, daarna wordt hij stouter en tast de pauselijke hierarchie aan, en eindelijk, na den bijbel in het Engelsch te hebben vertaald, begint hij enkele leerstukken van de Roomsch Catholieke kerk te betwijfelen. Het is niet een leven uit één beginsel dat nu in al zijne handelingen zich uit, maar een stuk voor stuk erkennen van de waarheid en een daarmede gepaard gaand bewijzen van het valsche standpunt zijner tegenstanders. Hij was geboren in 1324. Hij was arm en zijne bestemming als scholier leidde hem naar een of andere universiteit. Engeland was toen ter tijde vol van scholen, onder welke die te Oxford en te Cambridge toch altijd den eersten rang innamen. De universiteiten nu waren in geheel Europa op dezelfde wijze ingericht, een organisatie die zelfs nu nog in de 19de eeuw de inrichting is van de twee genoemde Engelsche hoogescholen [2]. Zij waren

---

[1] Zie Milman, V, pag. 479—520. — Merle d'Aubigné, "Histoire de la Reformation", tom. V, 1853, pag. 90—131. — Robert Vaughan, "Revolutions in English History", 1859, pag. 565—574. — De dissertatie van de Reuver Groneman, "Diatribe in Johannis Wicliffi vitam, ingenium", scripta 1837 — en vooral het belangrijke stuk in de "Quarterly Review", Julij 1858, N°. 207, pag. 107—151.

[2] Zie Montalembert, "l'avenir de l'Angleterre" 1856, pag. 159 seqq.; — hij zegt daar: "nulle part au monde le moyen âge n'est encore debout et vivant comme à Oxford et Cambridge — Lors des discussions intérieures de l'université d'Oxford sur l'application des reformes récemment introduites, on cherchait sans cesse la solution des difficultés en recourant à l'histoire de l'université de Paris par du Boulay. — Zie ook "de Gids" 1846, D. I, pag. 670 seqq. — Adolph Helfferich, "der Organismus der Wissenschaft" 1856, pag. 7 seqq.; — en vooral over de geheele inrichting der Engelsche universiteiten: die Universität Cambridge, geschildert von Dr. J. G. Tiarks in de "Heidelberger Jahrbücher der Literatur" 1851, pag. 321—357 en 1852, pag. 801—841.

allen gevormd op de wijze van de Universiteit van Parijs; te weten, het waren verzamelingen van scholen. Oxford en Cambridge vooral waren en zijn zoo aggregaties van colleges, stichtingen die elk een kleine republiek op zich zelve vormden en waarvan de stichter de wetgever was. Op al die scholen werden geleerd de theologie en tevens de zeven vrije kunsten, die echter niet zoo zeer op zich zelven stonden als wel de brug vormden tot de theologie. Dit tweederlei onderwijs verdeelde de scholen als van zelve in écoles de theologie en écoles des arts, zoo vertegenwoordigde in de Universiteit van Parijs de school de Sainte-Geneviève de vrije kunsten, en de school de Nôtre-Dame (later het college de Sorbonne) de bepaalde theologie [1]. En als in 't voorbijgaan kunnen wij niet nalaten opmerkzaam te maken op het zoeken naar eenheid, op het streven naar harmonie in alles dat zich in de inrichting van het onderwijs in de middeleeuwsche Universiteiten kenbaar maakt. Nergens afscheiding van wetenschappen, neen, overal werd op het verband van wetenschap op wetenschap gedrukt. Had men eenmaal het trivium, dat is de grammatica de rethorica en de logica, en daarenboven het quadrivium, dat is de arithmetica, de geometrie, de muziek en de astronomie beoefend; was de geest t'huis in het encyclopaedisch stelsel, rustend op de zeven zilveren zuilen, dan was men als in staat de leer der evenredigheden in alles op te merken, en in de zinnelijke vormen weldra symbolen te zien van de eeuwige waarheidsbeginselen die de kerk zou gaan ontwikkelen [2]. Er was nergens nog verdeeling van arbeid — maar ook nergens waren de voordeelen te vinden aan deze economische regel verbonden. — Steeds dan verdrongen zich scholieren in de universiteiten, duizenden, waar wij in onze eeuw slechts honderdtallen tellen, omdat de twee eenige wijzen waardoor men in de middeleeuwen boven het lage onnadenkende volk stond, waren uit te munten in den strijd van 't redetwisten of tropheeën behaald te hebben in de wapenen. Wie geen ridder kon worden omdat zijn geboorte of aanleg hem niet die edele keuze toeliet, begaf

[1] Zie Laferrière, "Histoire du droit Francais", t. IV, pag. 232—235.
[2] Zie Alberdingh Thym, in de "Dietsche Warande" van 1857, pag. 356, 357 en 358.

zich tot de scholen en trachtte door nachtwaken, honger en ontbering een hoogen trap in de geleerdheid te verkrijgen, zich oefenende in het strijdperk van den geest [1]. Zoo ging Wycliffe naar Oxford, werkte eerst in het Queen's college, juist gesticht door Philippa van Henegouwen, de gemalin van Eduard III, en later in het college Merton, zoo genoemd naar den stichter Walter de Merton, kanselier van wijlen koning Hendrik III. Nu was echter op die universiteiten en ook te Oxford nog altijd wakker de twist van de eigenlijk gezegde kerk met de Franciscanen. Want de geheele kerk was toch nog altijd gebouwd op de geheele en uitsluitende autoriteit van de wettige herders in hun kerspellen, en op hun uitsluitend recht om de diensten der kerk waar te nemen, de biecht te hooren, en de absolutie te geven. In de oogen van alle kerkelijken waren de bedelmonniken die al deze bedieningen ook uitoefenden indringers, te meer omdat zij onder het voorgeven van wereldlijke armoede de rijkste giften ontvingen. Er was dus altijd ijverzucht, wedstrijd, wrijving, overslaande tot haat en worsteling. Het verval in de franciscaansche orde zelve had den strijd des te heviger doen ontvlammen, en de twist was te grooter geworden naarmate de orde te zwakker tegenweer aanbood, daar zij met uitzondering van Jan van Parma en van St. Bonaventura bijna altijd generaals had van weinig talent, van bekrompen geest, met al de vreesachtigheid van de onwetendheid, menschen die zich als van zelf vernederd gevoelden wanneer bij toeval een groot en verdienstelijk man in hun midden verdwaalde, zoo als dit het geval was geweest toen Roger Bacon in de dertiende eeuw franciscaan werd [2]. Welnu, een van de eerste werken van Wycliffe — want het is niet zeker, dat het boek over de laatste tijden der kerk van hem is, anders zou hij zelf eerst de stellingen van den abt Joachim gedeeld hebben — was een aanval op de Franciscanen; hij tastte hun leer rechtstreeks aan, aantoonende dat

[1] Men denke aan de echt middeleeuwsche redevoering van Don Quichote over de wapenen en de geleerdheid. Zie de vertaling van Schuller, D. I, pag. 147 en 154; zeer schoon is dat verzinnelijkt door Immerman in zijn vertelling die Wunder im Spessart in zijn roman Münchhausen.

[2] Zie Milman, VI, pag. 299 seqq.

Christus geen bedelaar was. Tot zoolang is dus Wycliffe de kampioen der Universiteit Oxford en dus van zelf van de kerk.

Wij treden thands de tweede periode van zijn leven in, waarin hij de hierarchie van de kerk zelve begint aan te vallen. Om zich de stelling van Wycliffe tegenover het volk echter goed voor te stellen, moeten wij een blik op den staatkundigen toestand van Engeland werpen. De begunstiger namelijk van Wycliffe was de bekende John of Gaunt, hertog van Lancaster, die tevens ook de patroon van Chaucer en als het hoofd der vooruitgaande beweging, die losscheuring van Engeland van den paus verlangde, overal zich voordeed; door dien hoogen patroon beschermd, verklaart het zich hoe Wycliffe door de kroon geraadpleegd werd omtrent de schatting die Engeland sinds de dagen van Jan I aan den paus moest betalen, maar nu sinds 33 jaren niet opgebracht had. Het parlement en het land deelde geheel de inzichten van Wycliffe, die beweerde dat ze niet moest betaald worden; ook het parlement begon meer en meer jaloersch te worden op de geestelijke hierarchie — als van zelf moest nu het parlement zich aan Lancaster hebben aangesloten, ware het niet dat het volk altijd ridderlijk gehecht aan den zwarten Prins, nu die edele strijder gebroken naar het graf zijn verder leven sleepte, Lancaster verdacht van zijnen broeder en diens jongen zoon te willen verdringen en zelf na den dood van zijn vader Eduard III den troon te willen beklimmen. Vandaar schijnbare tegenstrijdigheden. Het parlement, een oogenblik onder den invloed van Lancaster, vroeg dat alle groote waardigheden niet meer alleen door de geestelijken werden ingenomen; de beweging was vooral gericht tegen William of Wykeham, bisschop van Winchester, dien echt ridderlijken, rijken en fieren prelaat, in wien de hierarchie een van haar schoonste en meest smettelooze typen had [1]. Wykeham, die bijna alle staatsbedieningen vervulde, werd als zoodanig ont-

[1] Wykeham was de stichter van de school te Winchester: de meest beroemde school van Engeland naast die van Eton. De leerlingen heeten nog altijd Wykehamisten. Door een Wykehamist is vervaardigd het Engelsche studentenlied, dat de plaats inneemt van ons io vivat, namelijk het dulce domum. Zie "de Gids" 1846, I, pag. 675 en 676.

slagen, en Wycliffe, die ondertusschen als doctor te Oxford onderwees, was het volkomen eens met deze tegen de groote macht der geestelijkheid gerichte beweging. Ondertusschen begreep het parlement dat Lancaster zijn macht bij den koning weder verkeerd gebruikte. Wykeham en Peter de la Mare, speaker van het huis der Gemeenten, zetten zich aan het hoofd van den tegenstand, drongen op zijne verwijdering aan, en vroegen aan den koning, die nu geheel versuft onder den invloed van een vrouw Alice Perrers stond, de vorming van een nieuwen staatsraad; tevens drong het parlement echter aan op maatregelen tegen het vermeerderd aanzien van den paus in Engeland. De dood van den zwarten prins echter plaatste nogmaals Lancaster aan het hoofd, hij nam de la Mare gevangen, en vervolgde Wykeham, die hem echter weêrstond. In dienzelfden tijd werd Wycliffe door den vriend van Wykeham, William of Courtenay, bisschop van Londen, wegens eenige tegen de geestelijkheid vijandige stellingen gedagvaard. Wycliffe verscheen, maar met hem zijn begunstiger Lancaster en diens aanhanger Percy; een worsteling ontstond; de burgerij in de city hielp den bisschop, plunderde het paleis van Lancaster, en drong er nu op aan dat aan Wykeham geheel recht zou geschieden. Het volk was dus als 't ware, door dat de bescherming van Lancaster een verkeerde kleur gaf aan den hervormer, geheel tegen Wycliffe. — Dit duurde echter niet lang, Eduard III stierf, en de zoon van den zwarten prins Richard II werd koning; Lancaster's invloed verminderde, ja hij begreep dat hij te ver gegaan was, hij verzocht vergiffenis aan de city, en van nu af aan liet hij Wycliffe meer en meer aan zijn lot over. Dit was voor Wycliffe geen al te groot nadeel. Op aanmaning van den paus, nogmaals voor den bisschop van Londen verschenen, wordt hij nu niet langer door den machtigen hertog, maar door een groote menigte volks begeleid; die menigte werd luidruchtiger, en weldra werd de vervolging op last van de prinses van Wales gestaakt. Wycliffe antwoordde op de beschuldiging van den paus, en toen weldra in 1378 het groote schisma begon, putte hij daaruit nieuwe kracht voor zijn aanvallen op de geestelijkheid. Hij werd meer en meer het hoofd eener secte, bepaald tegen de aanmatigingen

der hierarchie gericht, waaruit het zich dan ook laat verklaren dat tot nu toe Oxford hem nog niet verloochende. Hij organiseerde een orde van predikers die het land doorreisden, en die in invloed gingen wedijveren met de bedelmonniken, zij leerden hoe de kerkelijke goederen tot hun ware bestemming moesten gebruikt worden, en dat de wereldlijke arm daartoe den geestelijken moest noodzaken, en bewezen hoe geen excommunicatie of eenige kerkelijke straf geldig kon zijn, zoo zij niet overeenkomstig was met den wil van God.

Doch een nieuwe periode was ondertusschen in het hervormingswerk van Wycliffe ingetreden. Wycliffe was de Heilige Schrift in het Engelsch gaan vertalen omstreeks 1380 [1]. Welk een verbazenden invloed het kennisnemen door het volk met den bijbel heeft gehad is bekend, maar even grooten invloed had die vertaling op den vertaler zelven. Het was nu niet meer de macht van den paus van de hierarchie die hij betwijfelde, maar hij begon eenige leerstukken van de Catholieke kerk zelve te onderzoeken en bevond ze onwaar. Terzelfder tijd echter dat zijn werkkring uitgebreider en ernstiger werd hadden er weder staatkundige gebeurtenissen plaats, die voor de oogen van onnadenkenden een verkeerde plooi gaven aan zijn karakter. In 1381 toch begon de opstand van Wat Tyler. Het was een gansch politieke en sociale beweging, in 't geheel geen religieuse revolutie, maar zoo als 't altijd bij het uitbreken van omwentelingen gaat, voor een oogenblik komt te midden van het koken der elementen al het schuim boven, en zoo was het ook nu, dat toen de gevangenissen werden opengebroken, een zekere John Ball, die jaren te voren onder de lagere klassen de wildste leeringen, verwant aan die der fraticelli, had verspreid, een demagoog van de laagste soort, wiens stelsel zich uitdrukte in het tweeregelig versje:

When Adam delved and Eve span,
Where was then the gentleman,

zich met een van zijn geestverwanten Jack Straw weldra als

[1] Zie ook over die vertaling Spalding, the history of English Literature" 1853, pag. 73 seqq.; er waren reeds voor Wycliffe vele fragmenten van den Bijbel in het Engelsch vertaald. Zie ook Lingard, "History of England, IV, pag. 267.

hoofden van het volk deden kennen. Die geweldige gebeurtenissen hadden twee verkeerde gevolgen voor Wycliffe, vooreerst, men achtte Wycliffe's denkbeelden dezelfde te zijn als van John Ball, een vermoeden dat krachtig gebruikt en bewerkt werd door zijn tegenstanders, en ten tweede doordat de opstandelingen den zachten aartsbisschop Simon Sudbury hadden vermoord, werd de onverzoenlijke vijand van Wycliffe, William van Courtenay, nu op den zetel van Canterbury geplaatst. Courtenay liet dan ook weldra een synode bijeenkomen om maatregelen te nemen tegen zekere vreemde en gevaarlijke meeningen die onder het volk rondliepen; de synode kwam als een ongelukkig voorteeken voor Wycliffe in het verblijf der bedelmonniken Grey Friars te zamen, vierentwintig artikelen werden uit de schriften van den hervormer genomen, waarvan er tien als kettersch en de andere als dwalend werden veroordeeld. Onder de kettersche artikelen treffen wij vooral de volgende aan, te weten: het ontkennen van de leer der transsubstantiatie in haar meest materieele vorm, het verwerpen van de biecht behalve aan God [1], en het aannemen dat een priester die in zonde was, geen geestelijke macht had, verder dat de geestelijken geen wereldsche macht hebben mochten. De Lords intusschen maakten een statuut, dat de gevangenneming van de predikers van Wycliffe's stellingen gebood; en daar Wycliffe weldra tegen de beginselen der geestelijkheid te Grey-Friars protesteerde, en een petitie inleverde aan den koning en het parlement, om zijn schriften te mogen bewijzen — vergaderde het parlement te Oxford, alwaar ook de convocatie der geestelijkheid zich had begeven. Wycliffe weder eenigzins geholpen door Lancaster, wordt nu slechts over een punt voornamentlijk onderhouden, en wel over de Eucharistie. Hij bleek in den strijd een goed logicus te zijn, hij verdedigde voorts het gevoelen van Berengar van Tours, die alleen op het geestelijk zamenzijn van het ligchaam van Christus drukte — maar werd veroordeeld. Ongedeerd ging hij echter naar zijn kerspel Lutterworth, dat hij in vroeger tijd gekregen had; naar Oxford

---

[1] De biecht was reeds in volle kracht gekomen door Innocentius III, Milman, VI, pag. 190.

keerde hij niet terug, en daar er nog geen statuut in Engeland was voor het verbranden van ketters, stierf hij rustig in 1384, den roem achterlatende van een grooten stoot aan het oude gebouw der kerk gegeven, en enkele steenen voor de nieuwe stichting der toekomst bijgebracht te hebben. — Hij liet geen bepaalde secte na, maar zijn denkbeelden waren overal verspreid onder den adel, onder de gentry, maar vooral onder de lagere klassen; het huis van Lancaster, dat weldra van de kroon zich meester maakte, sloot zich, om zijn invloed te handhaven, sterk aan de kerk aan, en van nu af aan begonnen overal vervolgingen, en werd het statuut de heretico comburendo uitgevaardigd. De Lollarden, zoo was de naam der aanhangers der nieuwe leer, hadden vooral te zuchten onder de regering van Hendrik V, toen tegen hun hoofd Sir John Oldcastle, Lord Cobham een ware oorlog werd gevoerd. Hij, een goed krijgskundige, fier maar tevens ridderlijk onderdaan, ontzien door den koning, gevreesd door het hof, en geliefd bij het volk, werd gevonnisd, en had het zeker niet verdiend, dat de traditie onder Catholieken invloed hem tot den spot van alle eeuwen zou maken, toen Shakspere het hem aldus overgeleverde beeld tot zijn Sir John Falstaff stempelde [1]. Op nog iemand anders had echter Wycliffe grooten indruk gemaakt, en wel op de gemalin van Richard II, de goede koningin Anna van Boheme; haar waardigheid maakte een zeker verband tusschen Engeland en haar vaderland, en Wycliffe's denkbeelden in Boheme verspreid, zouden weldra daar een akker vinden vatbaar voor het goede zaad.

Maar een even belangrijk verschijnsel als in Engeland had ondertusschen in Duitschland plaats gehad. Wij hebben in 't

---

[1] Zie de two parts of Henry IV. Dat Falstaff het door het volk mishandelde beeld van Sir John Oldcastle, Lord Cobham is, blijkt voor ons overtuigend uit de eerste acte, scène 2 van het eerste deel van Henry IV, waar (Editie Knight, pag. 221) prins Henry Falstaff aanspreekt: my old lad of the Castle — en uit den epiloog van het tweede deel van Henry IV. Ook op de Lollarden wordt misschien gezinspeeld acte, II, scène 4, Henry IV first part (Edit. Knight, p. 245), waar Falstaff zegt: I would I were a weaver I could sing psalms or any thing. — Zie verder Gervinus Shakspeare, Edit. 1850, Band II, pag. 176 en Jules Janin, "Litterature dramatique" 1855, t. III, pag. 364 seqq.

begin van onze voorstelling der kerk in de 14de eeuw opmerkzaam gemaakt op het *mysticisme*, dat weldra onder zeer eigenaardige vormen in de leeringen der Spiritueelen zich vertoonde. Het had zich vooral met de Franciscanen vereenzelvigd, en in 't zuiden of liever in de bepaald Romaansche volken wortel geschoten. Daar tegenover laat zich nu in 't midden en op het einde van diezelfde veertiende eeuw een Germaansch mysticisme met even eigenaardige kenteekenen onderscheiden: de zoogenaamde Godsvrienden [1]. Had men het eerste vooral in 't zuiden van Frankrijk en in Italië ontmoet, het laatste zou het liefst aan de boorden van den Rhijn, omstreeks de steden Straatsburg en Keulen vertoeven: ging het eerste veelal uit van de Franciscanen, hier zijn het vooral Dominicanen die den stoot geven: tegenover het Romaansche denkbeeld van een *rijk* des Heiligen Geestes te willen stichten, is hier alles gebouwd op het individueele zelfbewustzijn, op de vereeniging van den enkelen mensch met God. Eigenaardig aan dit Germaansch mysticisme is ook de bepaalde aansluiting aan de middeleeuwsche scholastiek, en wel aan vele beginselen reeds zeer vroeg uiteengezet door Scotus Erigena. Het hief dan ook het hoofd op toen de scholastiek overal in een vormleer ontaarde, toen de groote mannen der middeleeuwsche wijsbegeerte in plaats van strijders in de gelederen der gedachte, te dikwijls schermmeesters werden. Toen begonnen enkele mannen de groote denkbeelden die zij meenden dat reeds veroverd waren, aan het volk mede te deelen, en het volk ontving die gretig, want immer en altijd wordt het volk gaarne op zijn geestelijken oorsprong gewezen, altijd vindt men gretige ooren en kloppende harten bij dat volk, wanneer men hun verkondigt hoe wij slechts liefhebben naarmate van het min of meerdere dat onze zielen van den hemel bevatten. Maar deze uiting van het mysticisme wees tevens op een hervorming in 't Catholicisme zelf. Het groote woord van deze school toch was dat, welke waarde men ook

---

[1] Zie Karl Hase, "Kirchengeschichte." Edit. Leipzig 1858, pag. 333—335, en Bunsen, "Wijsgeerige Aphorismen." Vertaling van de Reuver Groneman, II, pag. 64 en 65.

aan het geschiedkundig Christendom mocht en moest hechten, welke belangrijkheid ook de gebruiken, plechtigheden van de kerk mochten hebben, — nogtans de ware religie alleen bestond in de volmaakte eenheid met God [1]. Zoo dan trad zij indirect op tegen twee belangrijke elementen van de Roomsch Catholieke kerk. De uiterlijke vormen van het religieuse wezen, zoo als die vastgesteld waren, verwaarloosde zij, en ten andere kantte zij zich aan tegen de geleerdheid van een kerkelijke of philosophische dogmatiek. Het waren geen fijne onderscheidingen, alleen door geleerden te maken, die iets afdeden, niet op doen of weten maar alleen op vromen zin kwam het aan. Men moest zich slechts overgeven aan God, en dan zou het Goddelijke van zelf zich aan de menschen meêdeelen. Dan zou er rust zijn, men schouwde God: geen arbeid was noodzakelijk, de arbeid die toch altijd iets slaafsch, iets onedels heeft, neen een stil verzinken 'in God, geen denkend doorgronden, maar een contemplatief en intuitief erkennen van God was noodig. Zoo viel alle persoonlijkheid des menschen weg. De mensch wordt een spiegelbeeld des Vaders, en gelijk de spiegel alleen goed is wanneer het glas zich niet laat zien, zoo is de mensch alleen volkomen wanneer in hem de mensch is vernietigd. Hij moest worden als 't ware een denkende spiegel der Godheid, "un miroir vivant," zoo als Leibnitz later het uitdrukte. Het onmiddelijke in die verbinding van God en mensch maakt de kern van het mysticisme uit; het dualisme dat de scholastiek eerbiedigt, is opgeheven: het eindige is verdwenen, en eigen wil opgeofferd hebbende willen of kunnen wij slechts wat God doet.

De eerste figuur die aldus leert is Eckhart, die vóór het jaar 1329 (men weet niet bepaald wanneer) stierf [2]. Hij was dominicaner monnik, en predikte na te Rome den doctorstitel verkregen te hebben, in Saksen en Boheme, later te Straatsburg en te Francfort aan den Main: hij werd kort na zijnen

[1] Zie J. P. Lange, in "Herzog's Real-Encyclopaedie" in voce mysticismus — en Heinrich Ritter, "Die christliche Philosophie," 1858, pag. 701 seqq.

[2] Zie Heinrich Ritter, I, pag. 703—710, en Carl Schmidt in "Herzog's Real Encyclopaedie" in voce Eckhart.

dood in den ban gedaan door paus Johannes XXII; zijne leerlingen spraken weldra van den heiligen meester Eckhart. Het hoofdpunt van al zijne predikingen was de vereeniging van den mensch met God: de mensch moet Godes worden, God moet zich in den mensch openbaren. Maar hoe zal dat geschieden, hoe zal het absolute het algemeene, het altijd eenvoudige zich vereenigen met het bijzondere, met het verscheidene, het een strijdt immers met het andere, God en mensch kunnen niet één zijn? — Zeer zeker, antwoordt Eckhart, in ieder bijzonder iets is als schepsel of schepping Gods toch iets goddelijks, iets van God, en zoo is de ziel des menschen vooral een mikrokosmos te noemen. Zij kan het oneindige, het algemeene begrijpen, ook zij kan eenvoudig worden [1]. De menschelijke ziel heeft dus de mogelijkheid zich te verheffen. Welnu dat is de kern van alle godsdienst, dat wij een vrije daad doen, en wel dat wij in ons eigen keeren, ons van de wereld, daar zij begrenzing is van het algemeene, afscheiden, en God zoo zien. Gelijk het oog dat een bloem ziet, de voorstelling van die bloem in zich opneemt, en zoo één met die bloem wordt, zoo is hier de ziel met God nog veel meer een eenheid, daar hier niet iets stoffelijks, waarvan alleen de voorstelling kan overgenomen worden, maar de volmaakte Geest opgenomen wordt. De ziel moet zich dus slechts goed bewust zijn dat zij God kan opnemen, zich dus boven al het stoffelijke verheffen, niet een enkele kracht zoo als den wil of het verstand alleen laten werken, maar zich slechts verheffen, slechts schouwen: dat ééne

---

[1] Het is het bekende vers van Goethe:

Wär nicht das Auge sonnenhaft,
Wie könnten wir das Licht erblicken?
Lebt in uns nicht des Gottes eig'ne Kraft,
Wie könnt' uns Göttliches entzücken?

iets pantheïstischer drukt Angelus Silesius in zijn Cherubinischer Wandersmann het zoo uit:

Gott ist die ew'ge Sonn', ich bin ein Strahl von Ihme,
Drum ist mir's von Natur, dass ich mich *ewig* rühme:
Der Strahl ist nichts wenn er sich von der Sonn' abbricht,
Du gleichfalls, lässt du Gott, dein wesentliches Licht.

moet zij doen, maar ook niets anders — en dan daalt God in ons en Gods genade komt op ons. — Wij zien dus tevens hoe Eckhart zich van het pantheïsme weet of tracht vrij te houden, er is verschil tusschen God en mensch: God is van nature goed, de mensch slechts door de genade Gods, wanneer God het vonkje dat in hem was als 't ware tot een licht heeft aangeblazen; en telkens heeft dus eene nieuwe schepping Gods plaats.

Tauler (gest. 1361) en Nicolaas van Basel plaatsen zich hier dadelijk na Eckhart [1]. Tauler was ten jare 1290 te Straatsburg geboren. Leerling van Eckhart, had hij, terwijl de strijd tusschen Lodewijk van Beijeren en Johannes XXII woedde, en interdict op interdict volgde, onder de Godsvrienden gepredikt en geleerd dat God niet alleen in de kerk met de geestelijkheid aangebeden behoefde te worden, maar dat God binnen in het hart, in het leven moest zijn. Tauler predikte zijn mysticisme overal, ook in Keulen en Bazel, en talrijke scharen hoorden hem. Daar kwam eens een man tot hem, een leek uit Bazel, die na vijf malen hem gehoord te hebben, 't sacrament uit zijn handen ontving, en den wensch uitte dat Tauler zou prediken hoe de mensch de volmaaktheid op aarde kon verkrijgen. Tauler sprak weder zijn gewoon mysticisme uit. Maar de man, hij was Nicolaas van Bazel, rees nu met macht en gezag op, verweet hem nog aan de letter te hangen, bekende zich zelf als door twaalf jaren oefenens de geestelijke volmaaktheid te hebben verkregen, en Tauler zweeg van dien tijd af gedurende twee jaren, en na die afzondering trad hij weder op. Hij had een verbazenden indruk op het volk. Dat arme volk dat nu ook door den zwarten dood werd gefolterd, troostte en beurde hij op allerlei wijzen op, hij sprak er van dat hij, die het ware geloof van Christus bekent en alleen tegen den paus zondigt, geen ketter was, hij werd daarop in den ban gedaan, doch stierf rustig in een klooster te Straatsburg, beweend door de gansche stad.

Wij zouden nog velen kunnen opnoemen onder die Gods-

[1] Zie Ullmann, "Reformatoren vor der Reformation." Hamburg 1842, Band II, pag. 222 seqq, en Milman, VI, pag. 372 seqq.

vrienden [1], een Nicolaas van Straatsburg, een Rulman Merswin, een Hendrik van Nördlingen, een Hendrik Saso, zoo minnelijk en trouw van hart, dat men hem te recht met een van de Zwabische minnezangers heeft vergeleken: wij zouden kunnen gewagen van den schrijver van het boek "de Duitsche theologie," door Luther zoo hoog gesteld, maar wenden ons liever tot den eenigen prediker, tot Johannes Ruysbroek [2]. Ruysbroek werd in het dorp van dien naam bij Brussel ten jare 1293 geboren, meer stil en afgezonderd, meer vroom dan geleerd, was zijn leven, niet achtend op de menschen dan voor zoover hij dwalingen als die der Begharden bestreed; eerst op zijn zestigste jaar begaf hij zich met vele vrienden in het klooster Groendaal, niet ver van Brussel, en werd aldaar de eerste prior. Dikwijls greep hem daar, geheel in aanbidding verzonken, de Geest aan, en op wassen tafelen schreef hij de ervaringen op, die hem den naam van den doctor Ecstaticus hebben gegeven. Op Tauler, die eens bij hem kwam, maakte hij een diepen indruk, en ontelbaren wekte hij op tot het schouwende leven, totdat hij den 2den December 1381, 88 jaren oud, ontsliep — een leven verlatende, dat velerlei stof voor sage en legende geleverd had. Men verhaalde hoe de duivel in de gestalte van een schrikwekkend dier hem menigerlei keer bezocht en pijnigde, maar Christus verscheen hem dan ook, ja eenmaal had hij hem toegeroepen terwijl de Hemelkoningin en alle heiligen hem omringden: Gij zijt mijn geliefde zoon in wien ik mijn welbehagen heb. — De gloed van zijn vrome aandacht werd op de volgende wijze verzinnelijkt. Eens zochten hem de broeders in de eenzaamheid van het woud, waar hij zoo gaarne vertoefde: eindelijk zag één uit hun midden een boom die in vlammen scheen te staan: onder dezen zagen zij Ruysbroek geheel in aanbidding verzonken. — Op de eenheid met God is dan ook zijn geheele leer gericht, in ons binnenste teruggetrokken, daalt de Godheid in genade in ons, wij heffen ons tot Hem op in liefde en aandacht, en een wederkeerige werking van krachten

---

[1] Zie Gieseler, II, 3, pag. 254 seqq.

[2] Zie Ullman, "Reformatoren," II, pag. 35 seqq.

ontstaat, waarin de mensch door de onbegrijkelijke omarming Gods als vernietigd wordt en toch altijd weer opleeft. De mensch leeft zoo stervend, honger en dorst vernieuwen zich uur op uur en worden steeds bevredigd [1]. Zoo leerde hij, en zijn werken schreef hij meest in de Nederduitsche taal op, in een zachten, teederen en steeds zinrijken stijl, doordrongen door den gloed van zijn hart en de vastheid van zijn geloof [2]. De kerk nam hem later onder hare heiligen op.

Wij hebben met eenige uitvoerigheid over hem gesproken, omdat wat er practisch reformatorisch in het karakter en in de richting van Ruysbroek mocht zijn, met ijver werd opgenomen en in de noordelijke Nederlanden overgeplant door eenen die hem ook te Groendaal bezocht had, Geert Groote.

Wij hebben meermalen gelegenheid gehad om te kunnen opmerken hoe in de middeleeuwen naast de kloosters en monnikenorden, vrije geestelijke genootschappen ontstonden van heilbegeerende mannen of vrouwen, genootschappen die wel uiterlijk de gestalte van het monnikenleven droegen, maar zonder eenig hierarchisch verband of dwang. In de Nederlanden, alwaar op deze wijze zich reeds het vrijheidsbeginsel deed gelden, ontstonden zij vooral en dragen daar overal den naam van Begharden of Beghijnen (het eerste voor de mannen, het laatste voor de vrouwen), welk woord wel het biddende hunner zamenkomsten zal uitdrukken, en van Lollarden, door welke uitdrukking hun voortdurend psalmzingen werd aangeduid [3]. Deze Begharden en Lollarden nu hadden zich weldra overal verspreid, waren een tijd lang ware voorbeelden van Christelijk leven geweest, doch hadden zich omstreeks de veertiende eeuw aangetrokken gevoeld door de apocalyptische droomerijen der Fra-

---

[1] Het is wat Goethe uitdrukt:

Und so lang du das nicht hast,
Dieses, stirb und werde,
Bist du nur ein trüber Gast
Auf der dunklen Erde.

[2] Zie Hofdijk, "Nederlandsche Letterkunde," 1857, pag. 79 seqq. Visscher, "Geschiedenis der Nederl. Letterkunde," 1851, I, pag. 74 en 87.

[3] Zie de heerlijke uitwerking bij Michelet Reforme, 1855, pag. 93–96.

ticelli, zoo zelfs, dat de namen van Fraticelli en Begharden weldra sinoniem werden. Een mystiek pantheïsme werd door hen aangekweekt, dat verder in verschillende richtingen zich uitte: kortom, alles neigde tot verval, en toch wist op het einde van deze 14de eeuw een man zich nog eens van dat middel, den vrijen godsdienstigen genootschapszin, te bedienen om een practisch reine hervorming in het geestelijke leven te bewerken. Die man nu was Geert Groote [1]. Wij hebben hier niet te verhalen hoe hij te Deventer de orde van de broeders des gemeenen levens stichtte, hoe zij vooral op de Christelijke volksopvoeding en het onderricht der jeugd hun aandacht gevestigd hadden. Het is genoeg bekend [2]. Uit zijn school kwam Thomas a Kempis, wien de volkstraditie nog altijd het boek toeschrijft, waar ten minste eens in 't leven alle zielen die zuchten, die treuren, die lijden, die dobberen her- en derwaards gedreven, zich ontmoet hebben — "de Imitatio Christi."

Wij eindigen hier deze vluchtige aanstipping van de Germaansche mystiek in de 14de eeuw. Eene aanmerking mogen wij echter niet achterwege houden, namelijk hoe allen zich van de Duitsche taal bedienden, om het volk te leeren, op te wekken, en hoe hun eigenlijke kracht was gelegen in de preek. Had het Romaansch mysticisme zich met de staatkunde verward, en hadden de Fraticelli voorspelling op voorspelling gewaagd omtrent het toekomstige aardsche volmaakte rijk, de Germanen volgden het voorbeeld, hun weleer door den franciscaan Berthold [3] gegeven, brachten geestelijkheid en leeken tot elkander, en preekten in de moedertaal. De behoefte aan innige godsdienst die onbewust of bewust in het volk zich uitte, vervulden zij op hunne wijze: het gemoed dat angstig heinde en veer naar redding uitzag, bevredigden zij, en brachten zij tot rust. Zoo werkte vooral Tauler [4], wiens preeken een over-

---

[1] Ullmann, "Reformatoren," II, pag. 64 seqq.

[2] Zie het boek van Delprat.

[3] Zie over Berthold, die van 1247 tot 1272 predikte, Gervinus, "Deutsche Dichtung," II, pag. 97 en 98, en A. F. C. Vilmar, "Geschichte der deutschen National-literatur," 1852, I, pag. 360 en 507.

[4] Zie Gervinus, II, pag. 111. Villmar, "Deutsche Litteratur," I, p. 416, Carlyle Essays, pag. 274.

tuigingskracht, een waarheid en diepte hebben, zoo als zij in vele eeuwen niet meer bereikt werden: hij liet varen de dialectica der wijsbegeerte, en sprak onmiddelijk tot het hart in de taal van het hart.

Wanneer wij zoo van den eenen kant den krachtigen aanval van Wycliffe, van den anderen het stil verwijten der Duitsche mystici in overweging houden, dan blijkt het ons hoe weldra het rijk van de Latijnsche hierarchische kerk niet meer als de eenige groote alles omvattende eenheid zou worden beschouwd. De volken werden naar het licht gebracht, en al huiverden zij lang eer zij het volle schijnsel durfden naderen, want de geheele menschheid koestert altijd slechts vrees, de kinderen beven wanneer men ze in de duisternis brengt, de volwassenen als men hen tot het licht voert — eens zou het heldenfeit gewaagd worden en het Germaansche Christendom in de *Hervorming* eerst tot zijn ware bestemming komen.

III. De derde en laatste schok dien de kerk in de 14de eeuw zou te verduren hebben, was het opkomen der *Renaissance*. De vergeten letterkunde en kunst der oudheid werd als ware het een stad, die in de diepte der zeeën was gezonken, weder ontdekt, de zwerver op de golven der onstuimige zee der 14de eeuw zag van over 't boord van zijn schip plotseling die schitterende tinnen, en die nu slechts den moed of de kracht had om naar beneden te duiken, bracht immer nieuwe schatten te voorschijn. Toch was het aanzijn dier schatten niet zoo geheel vergeten als men wel geloofd heeft. De oorzaken van het niet willen gebruiken van dien rijkdom ligt dieper, wijzen ons op het innerlijk verschil van de oude en de Christelijk nieuwe wereld. Want de Christelijke wereld was met een denkbeeld opgekomen, dat de gansche beschouwing der literatuur en kunst geheel en al veranderde. Dat denkbeeld was het volgende. Dat alle dingen die wij zien of waarmede wij werken op deze aarde, en wel voornamelijk wij zelven en alle personen, als 't ware een soort van kleed of liever zinnelijke verschijning zijn: dat aan allen als hun innerlijkst wezen, het goddelijk idee ten grondslag ligt. Alle stof, alle vorm moest

dus slechts als ligchaam van den geest worden geacht. Geheel tegenovergesteld was deze opvatting aan de beschouwingswijze van het Grieksch Romeinsch karakter zoo als dat zich in de oudheid had geopenbaard. Daar was vorm en schoonheid in deze zinnelijke wereld als het hoogste beschouwd geworden, in de volmaking van die schoonheid zagen zij het ideaal dat bereikt moest en kon wezen, en terwijl de Christenwereld God als in den mensch liet nederdalen, zagen zij in de volmaking van den mensch hun Godheid. Zoo stonden dus nu voortaan de Christelijke en de heidensche kunst lijnrecht tegenover elkander. In die stelling van de beide kunstwerelden, zoo als zij door de kerk geplaatst werden, zijn nu drie achtereenvolgende momenten waar te nemen. De kerk begon met een *kamp* op leven en dood tegen 't heidendom, een kamp die des te heftiger was naarmate de strijders eigentlijk te meer liefde hadden voor het voorwerp dat zij bestreden. Men zegt dat de Christelijke liefde voor de wereld deze is, dat men de wereld eerst heeft moeten haten, om daarna des te meerder liefde er voor te hebben, een liefde dus die den haat heeft overwonnen: hier was het omgekeerd: voor velen van de kerkvaders was, de legenden leveren er overvloedige bewijzen van, de oudheid met haar vergoding van de zinnelijke schoonheid, nog altijd de lokkende Sirene, en zij zeiden tot haar even als de ridderlijke Tannhäuser: O Venus, schoone vrouwe mijn, gij zijt een duivelinne. — Maar deze kamp werd langzamerhand, toen het heidendom zijn marieele kracht had verloren, veranderd in een absorbeeren van de heidensche literatuur en kunst door de kerk. Men weet dat de voorname kracht van de Roomsch Catholieke kerk hierin gelegen is, dat zij van elken hartstocht, van elke voorliefde der menschelijke ziel gebruik weet te maken. Het systeem van de Roomsch Catholieke kerk is gebouwd op een zeer juiste en naauwkeurige kennis van het menschelijke hart. Geen enkel gevoel in dat hart opkomend wordt door haar verloochend of afgestooten, maar elke aandoening wordt door haar geregeld, gevormd, geleid en tot een hooger doel gebruikt. Voor den krijgsman alleen op menschelijke eer en menschelijke kracht vertrouwend, schiep zij den type van den ridder die voor het

Godsrijk op aarde weet te kampen: voor den eenzamen geest denkend en peinzend over de geheimnissen van het leven, maar door de eenzaamheid zijner studiën van zelf als van geen nut aan de medemenschen zijnde, richtte zij de kloosters op, waar te zamen en toch in eenzaamheid datzelfde doel werd bereikt: voor den dweeper die der maatschappij tot onrust, den menschen tot een duivel is, weet zij orden op te richten als der Franciscanen, waar al de krachten van die ziel, die bovenmenschelijk zijn gespannen, maar nu ook bovenmenschelijk weten te werken en te lijden, een bepaalde richting vinden om te arbeiden. Voor den sluimerenden weemoed, de hoofschheid, en al het teeder vrouwelijke tot in het hardste hart dichtte zij haar Mariadienst — en zou zij eenzelfde methode niet toepassen op de Grieksch Romeinsche letterkunde? Voorzeker: in het groote organisme van haar wijduitgestrekte heerschappij, waar de gedachte het gevoel en de phantasie elk een vrijen en bijzonderen werkkring vinden, kreeg weldra ook de oudheid haar plaats. Zij werd dienares van de Christelijke wijsbegeerte, zij diende de scholastiek. Of ook wel verchristelijkte men als 't ware de groote genieën van die oude wereld. Daar is iets hartroerends in, wanneer wij zien hoe de middeleeuwen die personen uit 't Heidendom, die zij innig liefhadden, zoo gaarne tot Christenen willen maken. Wel is waar de geschiedenis sprak het tegen, maar wat hinderde hun de geschiedenis, de middeleeuwen hadden iets anders daarvoor in de plaats, de legende. En wat anders is de legende dan de geschiedenis van haar objectief terrein op subjectief standpunt overgebracht; de geschiedenis uit de boeken in de harten verplaatst? Zoo vervormde die legende Seneca en Plinius den jongeren: Alexander werd een Christelijke ridder. Maar het levendigst spreekt zich dat uit bij Virgilius. Hij, de dichter der zachtste aandoeningen, wiens heerlijke liederen de muziek zullen blijven van alle tijden, was twintig jaren voor Christus komst gestorven, en gestorven dus als Heiden. En als de vrome Italiaan Napels uittrad en naar de zee zich spoedde, waar de blaauwe golven zwellend tegen de donkere grotten klotsten en spoelden, dan werd hij innerlijk bewogen als hij het graf van den zachtsten en teedersten der

dichters aanzag. En die aandoening uitte zich, goot zich in woorden, en tot in de 15de eeuw zong men steeds een verlossingshymne voor Virgilius, waarin Paulus, de groote apostel, wordt voorgesteld, zijne blikken slaande naar den Pausilippus, en weenende dat hij den dichter niet nog had kunnen bekeeren. Ad Maronis, zoo zong men:

Ad Maronis mausoleum
Ductus fudit super eum
Piae rorem lacrymae:
Quem te inquit reddidissem
Si te vivum invenissem
Poetarum maxime!

Men weet dat Dante Virgilius tot leidsman neemt in zijn donkeren gang in de onderwereld — met Dante kunnen wij dan ook de periode als 't ware besluiten, waarin de kerk de oudheid als dienaresse heeft opgenomen. — Doch de veertiende eeuw was gekomen, de Grieksch Romeinsche kunst en letterkunde verbrak de banden waarin zij tot nu toe door de middeleeuwsche hierarchie was gebonden, en Petrarca trad op als profeet van het humanisme. Het herleven van de oudheid hebben wij overal reeds in deze eeuw kunnen bespeuren, bij Rienzi en anderen — en zonderling is het dat juist datgene wat Petrarca boven alles aantrok en boeide in de oude letterkunde, was: de klank en de zoete maat der latijnsche woorden [1]. Het was minder de gedachte dan de vorm waarin zich die gedachte uitte. Het muziekale, de harmonie in de vormen werd gezocht. Cicero en Virgilius werden de lievelingsschrijvers; van nu af aan waren de twee kunstwerelden gescheiden, elk had zijn bijzonderen kring van vereerders en ook van werkzaamheden. De renaissance kreeg haar recht van bestaan nevens de middeleeuwsch Christelijke levens- en kunstbeschouwing. Golden en openbaarden zich in de laatste nog altijd de liefde naar het oneindige, de aspiraties naar iets hoogers, de symbolen van het hemelsche, de verzuchtingen van het hart — in de literatuur en kunst der

[1] Zie Georg Voigt, "Die Wiederbelebung des Classischen Alterthums," 1859, pag. 15 en passim.

renaissance was en werd op den voorgrond gezet het volle ruime genot van het aardsche, het zekere, het bepaalde werd gehuldigd: toegegeven werd dat het bestaan van den mensch hier op aarde begrensd was, maar in die begrenzing werden werelden gevonden en gedicht, men vond een waarheid, waar de andere levensbeschouwing steeds vreesde een zucht geslaakt te hebben: in de architectuur werden de strenge rechte lijnen die een bepaalde ruimte omsloten gebruikt in plaats van de steeds hooger strevende spitsbogen: in de beeldhouwkunst kwam de gestalte van den mensch tot haar waarde, waar de andere levensbeschouwing alleen op het gelaat drukte en daarin alle hartstochten weergaf: kortom, regelmaat, ordenen en gebruiken van het bestaande werden de leus in plaats van het altijd streven naar het toekomstige, weder hoorde men woorden als van Achilles in de onderwereld: "veel liever diende ik op het veld een nog zoo arm man, hoe kommerlijk zijn bestaan ook moge zijn, dan dat ik heerschte over al de schimmen der afgestorvenen." Het leven werd door de renaissance als werkelijk leven opgevat, niet meer alleen als voorbereiding van een beter bestaan: realisme in plaats van idealisme, objectiviteit al was het in nog zoo weinig, in plaats van het oneindig omvattende subjectivisme, waren de woorden waarmede zij haar streven aanduidde. — Heeft de kerk het probleem der twee werelden opgelost? of hebben wij 't misschien tot eenheid gebracht? of wel, is er nog altijd bittere strijd, en hebben wij gezien dat het niet altijd opgaat wat *wij* zoo dikwijls als de oplossing van dien strijd hebben geleerd, om op de eenheid der Christelijke wereld de vormen der heidensche te willen toepassen: hebben integendeel wij gezien dat elke gedachte zich een eigen vorm moet scheppen — wie weet het? Moeten wij soms ons voor ons zelven verontschuldigen en zeggen als Goethe — wiens naam alleen het schrikverwekkend bestaan van het probleem bewijst — in zijne toewijding van de Herman en Dorothea,

Also das wäre Verbrechen, dass einst Properz mich begeistert,
Dass Martial sich zu mir auch, der Verwegne, gesellt'?
Dass ich die Alten nicht hinter mich liess, die Schule zu hüten
Dass sie nach Latium gern mir in das Leben gefolgt?

Wel zijn op het klavier van het menschelijk hart menigte van toonen, maar de harmonie is nog niet altijd zoo schielijk gevonden. En ook hier stuiten wij weder, bij het behandelen van de kerk in de 14de eeuw op tweestrijd, op onrust, op woeling.

Want het is als wij in onze gedachte de ontwikkeling van de kerk nog eens nagaan, alsof wij den Rhijn van zijnen oorsprong hebben gevolgd, rollend door groene beemden, langs schilderachtige steden, met de blinkende toppen der bergen in 't verschiet: rustig schrijdt hij in zijn eigenaardige kleur voorwaards, totdat hij komt op een kleinen afstand voorbij het stedeke Schaffhausen. En als wij daar in eens staan voor die wentelende, bruischende, klaterende, neerstortende watermassa, bij die branding aller baren en stroomingen, bij die steigering en opstuiving van 't schuimende vocht, en de opmerking bij ons op mocht komen, wat, indien de mensch gelijk ware aan een van die droppels, die in de algemeene vaart, in dien stuifregen zijn weg zoekt, wat, indien die woeling en dwarling eerst zijn leven ware, — dan worden tegelijk onze oogen als van zelven gevestigd op een veelkleurige tinteling: zie juist op dien bruischenden waterval waar alles door elkander gaat, en de enkele waterdroppel niet weet werwaards hij snelt, schittert weerkaatsend 't hemellicht, de welvende regenboog, de Iris, coeli decus, promissumque Jovis lucidum.

III.

FRANKRIJK.

Bij den val der Karolingers had zich, na de erfelijkverklaring der leenen, de feodaliteit voor goed in Frankrijk gevestigd. De Feodaliteit was in haar beginsel niet anders dan eene hierarchie van persoonlijke militaire dienstbaarheid. De persoonlijke dienstbaarheid nu had zich door eene wonderlijke fictie ook op de *landerijen* toegepast, door den strijder verkregen; ook op het land had men al de verplichtingen overgedragen van zijn bezitter; het eene land was vasal aan het andere, het eene land diende, het andere heerschte. Ook op de *waardigheden* door den persoon bekleed, was diezelfde hierarchie toegepast; en daar nu het beginsel van die hierarchie toch eigentlijk in den persoon lag, werden tot op het eind der middeleeuwen de waardigheden alleen naar die rede geschat, naarmate zij de gelegenheid gaven den persoon te naderen en te dienen, die aan het hoofd van den hierarchischen trap stond, den koning — niet naar de zaken van staat, maar naar die van den persoon des konings werd alles gerekend. Opdat echter de persoonlijkheid des konings zich krachtig en naar eisch zou doen gelden moest de koning natuurlijk landbezit hebben; anders waren de leenen geheel vrij, niemand bekommerde zich dan om den koning, en elk gouvernement seigneurial was in zijn eigen sfeer een volkomen oppermachtig gouvernement royal geworden; zoo als dan ook Frankrijk bij den val der opvolgers van Karel den Groote in zeven groote leenen en dus in zeven soevereiniteiten was vervallen. Door die feodaliteit was dus geheel gebroken het Romeinsche systeem,

de individueele actie had zich aangekant tegen de alles overheerschende en gelijkmakende administratie; en in de plaats daarvan was gekomen de *soevereiniteit*, — maar verdeeld en gerangschikt, daar iedereen op de sporten des traps voor zijn deel de soevereiniteit had, — maar opgevat als een persoonlijk eigendom. Want vergeten wij 't niet, sinds de erfelijkheid der leenen waren alle publieke rechten privaatrechten geworden, en het was om die privaatrechten nu perpetueel te doen zijn, dat men ze verbond aan grondeigendom, en ze zoo onroerend maakte. Later zullen wij zien wat er in deze geheele inrichting werd van al hetgeen buiten het grondeigendom stond. De spil nu waarom deze geheele hierarchie zich altijd bewogen had, die deze inrichting in beweging had gezet was de *oorlog*, op de verovering van land was de feodaliteit gegrondvest. Die beweegkracht had echter, zoodra zij niet naar buiten werkte, als 't ware zich in eigen boezem doen gelden. En vandaar dat de trappen van de feodale hierarchie tegen elkander zich keerden, de vasallen voelden zich even sterk als de soeverein, en al boog de knie ter aarde, 't hart — om de schoone uitdrukking van Shakspere te gebruiken — voelde zich voor 't minst zóó hoog als 't hoofd van hem voor wien men knielde; de koning bezat van nu aan zijn kroon slechts door 't recht van zijn degen, en de onderdaan had zijne vrijheden en rechten slechts tegen en in weerwil van hem; de subordinatie die het alles te zamen hield was weg, en een abt van een fransch klooster in de XIde eeuw, in 't graafschap Toulouse reizende, kon zeggen: nu ben ik even machtig als mijnheer de koning van Frankrijk; want niemand hier geeft meer om zijn bevel dan om het mijne [1]. Toen de kroon dus na het uitsterven der Karolingers door keus [2], volgens de oud-Germaansche wijze, op het Capetingische huis was overgedragen, toen de zes groote leenen vereenigd met de

---

[1] Zie Augustin Thierry, "Lettres sur l'histoire de France", Lettre IX, pag. 137.

[2] Zie die keus goed uitgelegd naar aanleiding van het boek van den monnik Richer, Gerberts leerling, door Laferrière, p. 5—14, Deel IV. — Over Richer zelven "Edinburgh Review", Januarij 1859, vol. 109, pag. 495. — Zie ook Ranke, "Histoire de France principalement pendant le XVIe et le XVIIe siècle". Paris 1854, t. I, p. 20—23.

geestelijkheid, den bezitter van het zevende leen, tot koning uitriepen, toen het rijk meer federaal dan bepaald monarchaal was geworden, alle centralisatie was weggenomen, het idee staat had moeten plaats maken voor dat van heerlijke eigenaars van machten, en het koningschap als symbool niet meer den aardbol van Karel den Groote, maar de hand der gerechtigheid had genomen [1], — was de kroon in *werkelijkheid* niet langer, volgens eene uitdrukking van den heer Thorbecke, van één metaal noch van één gietsel, maar uit ongelijksoortige op verschillende tijden en gronden aangekomen stukken ineengezet. Toch was het beginsel dat die werkelijkheid vormde vruchtdragend genoeg, en bracht eindelijk de territoriale en politieke eenheid te weeg van het in zoovele afzonderlijke soevereiniteiten gesplitste Frankrijk [2]. Reeds Lodewijk VI met zijn minister den abt Suger was daarmede begonnen; de vasallen van zijn eigen leen, le duché de France, had hij zich onderworpen, om daarna in de soevereiniteit over de andere zes leenen van Frankrijk: de hertogdommen Normandie, Bourgogne, Flandres, Champagne, Aquitaine en Toulouse, zich te handhaven — in welk werk hem de vrijwording der gemeenten uitstekend te hulp kwam — doch het was Philips Augustus, die 't eerst de territoriale eenheid van Frankrijk bewerkstelligde, door het geheele westen, dat aan den Engelschen koning Jan zonder Land als heer van het hertogdom Normandie, van de achterleenen Bretagne, Touraine, Anjou, Maine en Poitou, en door zijne moeder Eleonore als hertog van Aquitaine behoorde, hem te ontrukken en zoodoende Frankrijk inderdaad een koningrijk te maken [3]. Wel begon de feodaliteit eene vreeselijke reactie; de baronnen van het noorden, geholpen door den keizer van Duitschland Otto IV, en die van 't westen, ondersteund door den Engelschen koning, traden in eene coalitie; doch de slag bij Bovines in 1214, waar Philips Augustus de noordelijke vijanden overwon, terwijl zijn zoon de westelijke versloeg, besliste den kamp, en brak de macht der feodaliteit.

[1] Zie Laferrière, IV, pag. 30.

[2] Zie Mignet, Formation territoriale et politique de la France in zijn "Mémoires Historiques" 1854. Paris.

[3] Ranke, "Histoire de France", I, pag. 32 seqq.

Het koningschap was gegrondvest; de gewoonte dat de opvolgende zoon nog bij het leven van zijn vader tot koning werd gekroond, werd voor het eerst door hem afgeschaft; de erfelijke overgang van de kroon op den eerstgeborene was van nu aan een recht, en Philips Augustus bewoonde het Louvre als middelpunt van een rijk [1]. Nogmaals echter toen zijn zoon koning geworden, en het zuiden van Frankrijk vooral aan zijn rijk gehecht hebbende, plotseling stierf, nalatende een minderjarigen opvolger, gordden al de feodale hoofden 't zwaard aan, en streden afwisselend van 1226 tot 1242, toen de overwinning bij Taillebourg [2] het werk van Philips Augustus bevestigde; het koningrijk was territoriaal gevormd. Zou het koningschap zich ook reeds politiek hebben gevestigd? Beschouwen wij dit wat nader, en gaan wij zoo de drie groote inrichtingen na van welke het zich bediende. Wij bedoelen: het domein, het pairschap, en de rechtsbedeeling [3]. *Het domein.* Daar de koning niet alleen suzerein van de groote leenen was, maar zelf ook een leen bezat l'Ile de France, zoo bestond de macht en de invloed van den koning uit twee ongelijksoortige deelen: vooreerst uit zijne eigene onmiddelijke macht over het leen dat hem behoorde, ten tweede uit de indirecte macht over al de overige landen, van wier leenheeren hij suzerein was. De strekking van de Capetingers was nu natuurlijk geweest om de directe macht die zij over eigen leenen hadden zooveel mogelijk te vergrooten, door de leenen der overige leenheeren zich langzamerhand door verovering, erfenis, koop, enz. te verwerven. De macht, die zij over dit zich allengs vergrootende domein hadden, kan echter weder in tweeën verdeeld worden, òf de koningen waren bepaald seigneurs propriétaires, hadden het domaine directe et utile, en als zoodanig zonden zij prevots in die bezittingen, òf zij waren een graad minder, waren haut seigneurs, hadden slechts 't domaine direct, en zonden baillis in die landen, die over de prevots 't

---

[1] Zie Laferrière, IV, pag. 18, 23 en 55, wat er van het aanbieden van de kroon aan de vasallen voor den slag van Bovines waar is, zie men bij Augustin Thierry Lettres. Lettre I.

[2] Zie Mignet, pag. 171.

[3] Wij volgen hier Laferrière, IV, pag. 44—121.

oog moesten houden. *Het pairschap.* Pairs zijn evenknieën, van wien ook. De oorsprong van deze instelling moet gezocht worden in de personaliteit der Germanen, die, in welke landstreek ook, door hunne eigen wetten en mannen moesten gericht worden. Op het leenrecht toegepast, waren zij pairs die op gelijke sport van den hierarchischen trap stonden. Niet de grootte van macht en eigendom regelde het pairschap, maar zoo als het in 't fransche recht wordt uitgedrukt, zij waren pairs die égaux de mouvance waren. Het pairschap kwam natuurlijk tot zijn volle recht, toen met de erfelijkheid der leenen het van personeel reëel werd. Ieder leenheer nu heeft onder zich de pairs die hem bijstaan in het gevecht en hem strekken tot staatsraad. De koning nu weder, omdat hij zelf een leen had, had zóó tweederlei pairs, naarmate de zaken die hij had van tweederlei aard waren. Of hij moest de zaken van het koningrijk berechten en besturen, en dan kwamen de zes groote leenheeren van Frankrijk als pairs de France: of hij had slechts te doen met de zaken van zijn leen, en dan kwamen de pairs van dit fief. — De groote politiek van de Capetingers nu was om de groote pairs waarover hij bijna geene macht had, met de pairs de fief te vereenigen. Reeds Lodewijk VII poogde dit te doen, maar vooral Philips Augustus. En zoo waren het hof der groote pairs, dat uit 12 leden bestond (de zes groote leenheeren vereenigd met zes geestelijken), en ten tweede het hof der baronnen van het bijzonder leen des konings — verbonden met het oude idee cour du roi, zoo als de Merovingers het hadden — langzamerhand vervormd tot een nieuwe cour du roi, waarin de pairs van Frankrijk en die van het leen des koning door elkander zaten, en dat zoowel het gericht uitmaakte, als tot wetgevend ligchaam en staatsraad diende. De naam dien het alzoo voerde, vooral als rechtbank, was parlement. — Maar zoodoende komen wij tot het *gericht.* Er was weder natuurlijk tweederlei rechtsbedeeling. Vooreerst had ieder leenheer in zijn eigen leen de volstrekte rechtsbedeeling. Dat recht was inherent aan 't land dat hij bezat. Het was dus niet een hem toegestaan, maar een met 't land hem overgedragen recht. Elk leenheer had recht om zijne vasallen ten krijg of ten gericht op te roepen: de

vasallen moesten den heer volgen in campo et in curto [1]. De pairs die zoo het gericht onder den leenheer vormden, hadden, volgens het oud-Germaansch idee, 't recht van oordeel; de leenheer had slechts 't recht van oproeping le droit de cour. Maar nu gebeurde 't dikwijls dat die leenheer zijn hof niet kon zamenstellen, dan kwam de suzerein en richtte, er was dan geweest defaute de droit. Nog op een ander punt scheen de suzerein te kunnen binnendringen in die justice seigneuriale: te weten het oordeelen in laatste ressort scheen wel een usurpatie, die de leenheeren zich hadden aangematigd bij het verval der koninklijke macht. Want bitter was de tweede soort van rechtsbedeeling, la justice royale, langzamerhand vervallen, noch van de cour du roi, noch van de oude missi dominici scheen bij den val der Karolingers iets over te zijn gebleven: de Capetingers zochten hun koninklijk recht te herstellen, waren zij niet de grands justiciers van hun rijk? In hun domein dus de prévots en de baillis meer macht gevende, buiten het domein de gevallen waarin de koning tusschen beiden trad vermeerderende, eindelijk de appellen tot zich trekkende, werd de rechtsbedeeling langzamerhand het groote centralisatiemiddel van Frankrijk. — Wij zien uit die werking van het koningschap op domein, pairschap en rechtsbedeeling, hoe overal in Frankrijk de monarchie de feodaliteit op eigen terrein bestreed. Wij zien hoe het werkelijk een voordeel was voor het koningschap een eigen leen te hebben, om vandaar uit zijn her- en vervormingen te beginnen, en allengs de andere leenen op den voet van onderdanigheid te brengen dien het van zijn eigen leen verwachtte. De macht die over den geheelen omtrek was uitgespreid werd nu langzamerhand in één middelpunt vereenigd. Zoodanig was de toestand in Frankrijk toen de fransche troon beklommen werd door *Lodewijk den Heilige* het ideaal der middeleeuwsche koningen [2]. — Wij kunnen niet anders dan de knie voor hem buigen, zoo als hij daar voor ons staat, leunende op zijn getrouwen Jehan Sire de Joinville Senechal de Champagne. Die

[1] Zie ook Tocqueville "l'ancien regime et la revolution" 1857, pag. 153.
[2] Zie Mignet, "de la Feodalité et des institutions de St. Louis". Paris 1822.

keurige Joinville voor wien alles zoo wonderlijk, zoo nieuw is, die zoo eenvoudig ons een tijd voortoovert, lange jaren na hem en wel 't meest juist door zijne schildering "de goede oude tijd" genoemd, die zoo natuurlijk frisch alle aandoeningen des harten weergeeft, dat het is als of de morgenwind over zijn verhaal is heengegaan, die ridderlijke degen, zoo als de Duitschers hem zouden noemen, heeft slechts oogen gehad om ons den heiligen vorst te teekenen [1]. En hij heeft hem getroffen. Als een Christelijke held in wien het inwendig vuur brandde, die zich verteerde door te grooten ijver en te groote liefde, staat Lodewijk IX voor onze verbeelding. Noode weerhouden wij ons hem hier te schetsen; wij kunnen slechts aanteekenen welke veranderingen in zijn tijd de feodaliteit onderging.

Want de werking van de Christelijke godsdienst, opgewekt vooral door de kruistochten, was zichtbaar geworden. De feodale strijder was langzamerhand tot ridder omgeschapen [2]. Omdat men de Godheid bijna tastbaar was beginnen te gevoelen en te begrijpen, was zij ook overal nabij. De Hemel was bevolkt met levende figuren, met engelen en schutsheiligen, den mensch tot hulp en bemoediging strekkend. En zij scheen noodig voor de verbeelding dier tijden: zoo wonderlijk scheen deze wereld ingericht te zijn, zooveel duisterheden en geheimnissen en vreemde avonturen waren er; de krijger die soms in den minsten windadem eene mysterieuse stem meende te hooren, kon moediger voortrijden, naarmate hij zich met den hemel meer in verband stelde. Men moet Joinville opslaan om te zien hoe ieder zijn gebed deed in den slag: "Biau Sire saint Jaques, aidés moy et secourez à ce besoing" [3]. — En als de Mahomedanen dat Grieksche vuur werpen, is dan niet de eenige raad van St. Louis deze: "Si vous loe et conseille que toutes les foiz que

---

[1] Zie vooral Sainte Beuve, "Causeries de Lundi", tom. VIII, 1854, pag. 396—424, en Villemain, "Litterature du Moyen Age," I, pag. 276—281.

[2] Zie Barchou de Penhoën, "Essai d'une Philosophie de l'Histoire" 1854, tom. II, pag. 220 seqq. — Eugène Pelletan, "Profession de foi du XIX siècle" 2e Edition 1854, pag, 219—242. — James Smith, "The divine drama of History and Civilisation". London 1854, pag. 296 seqq.

[3] "Memoires de Joinville" Edition Firmin Didot 1858, pag. 70.

il nous geteront le feu, que nous nous metons à contes et à genoulz, et prions Nostre Seigneur que il nous gete de ce péril" [1]. De Godsdienst, volgens het begrip van dien tijd opgevat, bezielde dat leven innerlijk zoo als zij uiterlijk alles regelde. Wil men het treffendste bewijs, men leze die roerende beschrijving als Joinville de meening des konings uitspreekt en in het Oosten wil blijven tot dat al de riddereer vervuld is [2]. Wij kunnen dat alles slechts aanstippen, en zouden den ganschen slag bij Massoura volgens Joinville moeten teekenen, wilden wij duidelijk doen gevoelen, hoe de feodaliteit in waarheid chevalerie geworden was: een paar woorden echter dáár geuit, geven ons, volgens de fijne opmerking van Sainte Beuve, gelegenheid het standpunt van dien riddertijd met verband tot de toekomst nader te bepalen [3]. Le bon conte de Soissons, lezen wij bij onzen chroniekschrijver, en ce point là où nous estions, se moquoit a moy et me disoit: Seneschal, lessons huer ceste chiennaille: que, par la quoife Dieu! (ainsi comme il jureit) encore en parlerons-nous de ceste journée ès chambres des dames. De woorden ès chambre des dames spreken hier een eigenaardige taal. Twee elkander opvolgende tijdperken toch kunnen wij als onderscheiden in de ridderdienst. Vooreerst zien wij den ridder door het Christendom dier dagen gevormd, zoo als Godfried van Bouillon hem ons had vertoond. Wie die chevalerie recht wil bewonderen verplaatse zich in den slag bij Massoura. "Men kan zeggen van dezen veldslag van den Heiligen Lodewijk, en van de wonderen van dapperheid die de edele kruisvaarder er volvoerde, dat het was de schoonste ontluiking in zijn persoon en als 't ware de bouquet van die heilige ridderschap, die 't oog slechts richtte naar 't kruis. Van dien tijd af geschieden er wel even schoone wapenfeiten, maar het is voor de eer en den menschelijken roem, niet meer in de gedachte aan God alleen." En reeds begint die tweede, wereldlijke, hoofsche ridderdienst in de woorden van Joinville, "ès chambre des dames" zich te

---

[1] Joinville, pag. 64 et 65.
[2] Joinville, pag. 126—130.
[3] Zie Sainte Beuve, pag. 412 et 413. — Joinville, pag. 75, 76.

openbaren, die vooreerst nog vereenigd met de echt-godsdienstige, weldra hoe langer hoe meer zich van de eerste zal afscheiden, ja de eerste zal verdringen, totdat in de 14[de] eeuw in Froissart de tweede alleen zal over zijn. Maar hierover later. Voor 't oogenblik is 't genoeg vastgesteld te hebben dat de feodaliteit ridderdienst was geworden, een dienst wier wezen in hulde doen bestond, hulde aan God, aan de dame des harten, maar ook hulde aan den koning, den eersten ridder. Vandaar verhooging van het monarchale beginsel.

De tweede verandering in 't wezen der feodaliteit werd door Lodewijk IX zelven gewrocht. Wij hebben gezien hoe de groote spil, die de feodaliteit van voorheen bewoog, de oorlog was. Wij hebben gezien hoe dat beginsel van krijg naar binnen werkende, de volmaakte onafhankelijkheid der leenheeren had gewrocht. In de ridderromans van die dagen is datzelfde beginsel weergegeven, men leze in het gedicht der Heemskinderen de wijze waarop de hooge baronnen den keizer, hun hoofd, behandelen [1]: maar vooral doorbladere men den roman der Lorreinen [2]. Niets gelijkt op den wilden moed van den baron in zijn kasteel, dáár is hij volmaakt onafhankelijk, dáár trotseert hij zijn koning, daar soms zijn God: "Si je tenais un pied en paradis," zegt een der baronnen in dat gedicht, "Si j'avais l'autre au chateau de Naisil, Je retrairais celui du paradis, Et le mettrais arrière dans Naisil." Strijd onderling, strijd tegen den vorst is dan ook het wachtwoord van die lange gedichten. Wel waren alle onderwerpen die de middeleeuwen aanboden, door de trouvères behandeld, maar één onderwerp was er waarop zij telkens terugkwamen, zij konden het niet uitputten, noch het verlaten, wanneer zij het eens opgenomen hadden, en dat onderwerp waren de worstelingen, de stoot, en de gevechten op leven en dood. Voeg hierbij — en wij gebruiken de woorden van den uitstekenden Quinet — hoe hun ijzeren taal hen wonderdadig bijstond: arm in zedespreuken, maar bij uitstek

[1] Zie Alberdingk Thijm, "Litterature Neerlandaise," pag. 41 en 42, en zijn Karolingische verhalen, en Michelet, "Renaissance" Introduction, pag. 18.

[2] Zie Jonckbloet, "Middennederlandsche Dichtkunst," II, p. 5—79 en ook de goede appreciatie van Demogeot Litterature Francaise, 1852, pag. 78—87.

rijk en op haar gemak, wanneer het gold wapenrustingen, maliënkolders gebroken of vanéén gereten, purperen bloed, neergestorte vasallen, en ver verspreide hersenen. Ja te midden van hun eindelooze heldendichten, waar zij dikwijls zoo als hun aller voorvader Homerus dutten, is het signaal ten gevecht altijd voor hen de opwakkering van het genie [1]. — Dit nu is in de 12de eeuw, maar bij Joinville is die volmaakte onafhankelijkheid op het principe strijd gebaseerd, nog zeer kenbaar. Wij willen twee voorbeelden geven. De heilige Lodewijk gaat ter kruisvaart: "le roy manda ses barons à Paris, et leur fit faire serement que foy et loiauté porteroient à ses enfans, se aucune chose avenoit di li en la voie. Il le me demanda, mès je ne voz faire point de serement, car je n'estoie pas son home" [2]. Hij toch was direct vasal van den graaf van Champagne, en deed dus den eed niet aan den koning. Het andere voorbeeld is dit. Toen eens een dienaar van den koning een der ridders van Joinville had geslagen, en de koning op de klacht van Joinville niet dadelijk scheen te willen genoegen geven, was het antwoord van Joinville, dat zoo hem geen recht geschiedde, hij dadelijk de dienst verliet [3]. Zoo sprak zelfs de meest loyale dienaar. Welnu Lodewijk IX ondernam het principe *strijd*, waarop alles berustte, te doen vervangen door het principe *gerechtigheid*, en zoodoende de feodale onafhankelijkheid nog meer te bekrimpen, ja geheel te vernietigen. En het is hem gelukt. De nakomelingschap ziet hem nog immer onder den eik in het bosch van Vincennes, en wijst op de bladzijde van Joinville [4], waar deze zoo schilderachtig hem rechtsprekend voorstelt, als de zoetste glorie van den heiligen koning. Zij weet hoe hij geholpen door de rechtsgeleerden Pierre de Fontaine, Geoffroi de Villette, en Philippe de Beaumanoir [5], het parlement voor goed organiseerde, van welks arresten het oudste register — onder den naam van de olims —

---

[1] Zie Edgar Quinet, "de l'histoire de la Poesie" Oeuvres Complètes, t. IX, 1857, p. 340 et 341.

[2] Zie Joinville, pag. 37.

[3] Zie Joinville, pag. 155.

[4] Zie Joinville, pag. 18.

[5] Zie ook Montesquieu, "Esprit des Lois," liv. XXVIII, bijv. c. 38 en 45.

dagteekent van 't jaar 1254, toen de koning uit Palestina terugkeerde. Door de quarantaine-le-roi (gedurende welke een ieder wien een veete was verklaard, een "asseurement devant la justice royale" kon nemen) misschien reeds door Philips Augustus uitgedacht, maar door hem tot wet verheven, breidelde hij het gerechtelijke duel; door de appellen te verzekeren, bevestigde hij het groote werk der centralisatie, en door overal waar 't kon naast de feodale administratie eene locale in te richten, die de rechten des konings moest handhaven, — al welke bepalingen in de Etablissements de St. Louis zijn neergelegd, — maakte hij Frankrijk tot eene politieke eenheid, zoo als Philips Augustus het tot een territoriale eenheid gemaakt had. Eindelijk gaf hij een vaste stelling aan de nationale geestelijkheid, en waarborgde haar en de wereldlijke macht tegen de aanvallen van Rome, en legde zoo door zijne pragmatieke sanctie den grond tot die scherpe afscheiding van het wereldlijk en geestelijk rechtsgebied, en tot de ontwikkeling eener Gallicaansche kerk. — Hij werd opgevolgd door Philippe le Hardi (1270—1285). Navarre en Champagne werden toen aan Frankrijk gehecht: terwijl na de inwendige bevestiging van 't rijk door Lodewijk IX het koningschap thands naar buiten zich zocht uit te breiden. Van uit Provence bewogen zich de fransche legers onder Karel van Anjou naar Napels, van uit Languedoc begon de strijd tegen Spanje. De koning sneuvelde in dien laatsten oorlog, en zijn geheele bestuur was slechts een overgang geweest tot de met alle traditiën der middeleeuwen brekende regering van Philips den Schoone. Het feodale en administratieve systeem hadden voortdurend onder hem met elkander gestreden, totdat het den baronnen gelukte de gunstelingen des konings en vooral den rechtsgeleerde Pierre de la Brosse te vernietigen [1]. De koningin Maria van Brabant ondersteunde deze feodale beweging, zij was reeds bekend door haar begunstiging van den minstreel Adams of Adènes, den dichter van den roman "Berte aus grans prés" [2], en een der laatsten van

[1] Zie vooral Henri Martin, tom. IV, 1856, pag. 347, 356 en 364.

[2] Van Adenès is ook die roman genaamd Cléomadès, zoo bekend door 't avontuur van Froissart, zie zijn eigen biographie, Froissart, t. III, pag. 482.

die ridderlijke zangers, wier rei zich opende met den dichter van het "Rolandslied." Want opmerkelijk is het hoe die geheele feodale literatuur tegelijk met het systeem zelf dat zij bezong, te niet ging: reeds was het gedicht verschenen, waarin die ondergang geconstateerd werd, wij bedoelen den "Roman de la Rose," en wel voornamelijk het tweede deel. Had de bewerker van het eerste deel Guillaume de Lorris, die omstreeks 1260 stierf, zich nog binnen de palen eener wel wat vervelende allegorie gehouden, in Jehan de Meung, die het tweede deel dichtte, komt de geheel moderne geest zonder omwegen te voorschijn [1]. Hadden de riddergedichten den adel alleen verheven, Jehan de Meung lacht wat om hun voorrechten:

Car leur corps ne vaut une pomme
Plus que le corps d'un charretier.

Wilt gij den oorsprong van het koningschap weten, zoo als het op het einde der 13de eeuw door hem werd begrepen.

Un grand vilain entre eux élurent,
Le plus corsu de quanqu'ils furent,
Le plus ossu et le greigneur (le plus grand)
Et le firent prince et seigneur....
De là vint le commencement
Des rois et princes terriens
Selon les livres anciens.

En elders heet het in dat gedicht:

Les peuples quand ils voudront,
Leur aide au roi retireront,
Et le roi tout seul restera,
Sitôt que le peuple voudra.

Wij willen niet herhalen hoe hij over de vrouwen spreekt. Wij zijn reeds ver van de theoriën der middeleeuwen. — Philips de Schoone nu is de koning geweest, die revolutionnair in alles te werk gaande, met de middeleeuwen brak, en Frankrijk vooral tot een nationalen staat poogde te maken. Gewelddadig voortzetter van het werk van Lodewijk den Heilige, trachtte

[1] Zie Demogeot, pag. 118—122, en Henri Martin, tom. IV, pag. 367—369 en 574 seq, en Lenient, "la satire en France," pag. 159—169.

hij boven alles eene *administratieve en rechtelijke éénheid* te grondvesten. Daartoe gebruikte hij als middel het Romeinsche recht: met de beenderen der dooden ging hij de levenden slaan. Want het Romeinsche recht, men vergete het niet, is de groote bevorderaar van de absolute macht der vorsten, boven alle hoe historisch ook verkregen privilegies, plaatst het zijn onwankelbaar "princeps legibus solutus" [1]. En de rechtsgeleerden die van 't canonieke recht uitgegaan zijnde, langzamerhand sinds de regering van Lodewijk den Heilige meer en meer het Romeinsche recht waren gaan beoefenen, zouden nu de nieuwe theoriën in toepassing gaan brengen, zij schaarden zich om den koning: de Pandecten waren hun Bijbel, hun Evangelie: niets hinderde hen zoodra zij maar met hun eentoonig: "scriptum est".... konden antwoorden [2]. Het waren Flotte en Nogaret: het was Guillaume de Plasian, en de twee gebroeders Le Portier de Marigni, waarvan de beroemdste Enguerrand later zulk een treurig einde had. Zij zouden de heerschappij van het Romeinsche recht weten te handhaven, en tastten driest de feodaliteit en de kerk aan. Wij moeten echter hier de redenen pogen op te sporen, waarom hun die aanval, die zóó met 't verleden brak, zoo goed gelukte: waarom het volk hen meestal hielp. — De reden dan waarom in de middeleeuwen en in later tijden de feodaliteit door het volk zoozeer is gehaat, lag minder in de rampen die onder dat systeem door de daaraan onderworpenen werden gedragen, dan wel in het systeem zelf [3]. Niet het drukkende van den last, maar wel het ongelijk knellende, het schijnbaar toevallige, en 't altijd onzekere van de zwaarte deed zoo dikwijls de schouders onwillig wegtrekken. De feodaliteit toch was een confederatie van kleine souvereinen, kleine despoten, die ongelijk onder elkander, rechten en plichten jegens elkander hadden, maar over hun eigen domein en

---

[1] Zoo deze waarheid nog bewijs noodig had, zouden wij willen wijzen op onzen Philippus à Leidis, het thema van de meeste van zijn casus is altijd: de vorst kan vroeger gegeven privilegies intrekken.

[2] Zie Michelet, "Histoire de France," tom. III, pag. 36—40.

[3] Zie Guizot, "Essais sur l'histoire de France," 1853, pag. 239—252, en Guizot, "Civilisation en Europe." Paris 1851, pag. 83—110.

onderdanen volkomene en onherroepelijke macht bezaten. Welnu een despoot van een land wordt gemakkelijk gedragen, men weet dat iedereen onder hetzelfde geweld gebukt gaat, is er geen vrijheid, er is ten minste gelijkheid, en er zijn volken zoo als de Franschen, die het laatste begrip nog boven het eerste stellen: maar wat niet te verdragen is, is die tirannie over eenige mijlen, die tirannie aan de deur, die tirannie die elk harer onderhoorigen kent. De schrijver dien men zoo te recht met Tacitus vergeleken heeft, de hertog de Saint Simon, heeft zulke soevereiniteiten goed gekenschetst in deze misschien al te ruwe woorden: "souverainité d'une roche, de laquelle on peut pour ainsi dire cracher hors de ses étroites limites." Dit was de reden waarom de monarchie, toen zij in Frankrijk de feodaliteit ging aantasten, altijd weerklank vond bij het eigenlijk gezegde volk. Het bleek genoeg dat de feodaliteit als sociaal ligchaam niet in staat was de natie den weg te wijzen, hoe voortreffelijk zij ook de persoonlijkheid van 't individu dat in hare gelederen stond, ontwikkelde. In Engeland was dit geheel anders, daar waren door de verovering van Willem de Normandië, de baronnen nimmer soevereinen geworden, zij waren slechts de aristocraten die weldra met het volk zich zouden verbinden. In Frankrijk daarentegen waren de baronnen wel degelijk soevereinen, en de koning overwon hen. Een van de eerste maatregelen van Philips den Schoone was dan ook om aan de baillis die tot nu alleen in 's konings domeinen waren, rechtspraak te geven over het geheele koningrijk: terwijl hij het parlement dat nog altijd ambulatoir was geweest, daar het den koning overal verzelde, blijvend te Parijs vestigde, en het eene inrichting gaf die tot op de reorganisatie door Karel VII duurde [1]. Wij merken verder op hoe de koning zich reeds het recht aanmatigde van pairs te kunnen benoemen, welken titel hij aan den hertog van Bretagne gaf [2]. — Wat voorts de kerk betreft, deze werd vooreerst juist als feodaal ligchaam aangevallen: maar daardoor werd van zelf de scheiding van kerk en

[1] Zie "de Bastard d'Estang les Parlements de France," 1857, I, p. 10, en Dufey, "Histoire des Parlements de France," 1826, I, p. 6.

[2] Zie Henri Martin, t. IV, p. 414.

staat voorbereid, die weldra in den twist met paus Bonifacius VIII te sterker zich zou uitspreken. De geestelijke wijding die de middeleeuwen zich beroemden aan alles te geven, werd door die rechtsgeleerden spoedig terzijde gezet. Zoo kwam in 1287 een ordonnantie tot stand; die weldra een doodsteek bleek te zijn [1]. Zij hield in een bevel aan alle hertogen, graven, baronnen, aartsbisschoppen, bisschoppen, abten, kapittels, colleges, ridders, en in 't algemeen aan allen die rechtspraak hadden in het koningrijk, om de uitoefening van deze rechtspraak op te dragen aan leeken, opdat in de gevallen dat deze rechters feilen begingen, hunne meerderen die leeken waren, tegen hen konden ageeren. Insgelijks werd aan alle menschen die zaken te bepleiten hadden voor den wereldlijken rechter, verboden om geestelijken te nemen voor procureurs, uitgenomen alleen de kapittels en de kloosters. Het volgende jaar werden ook de ambten van prévôt, maire, schepen, en van juré of jurat ontzegd aan de mannen der kerk. Zoo werd de geheele rechterlijke macht van de geestelijkheid losgescheurd, en de bisschoppen waren van zelf uitgesloten uit het parlement, hetgeen de koning bevestigde, toen hij in 1289 de deurwaarders van het parlement verbood om eenigen prelaat binnen te laten zonder verlof van de presidenten. — Wanneer wij nu echter met oplettendheid de feiten nagaan van deze regering, dan komt van zelf eene zekere soort van tegenzin bij ons op tegen de maatregelen van den koning, die op zich zelve iets onzuivers hebben, en al onze vatbaarheid om elk feit tusschen zijn oorzaken en gevolgen te plaatsen, is noodig om vooruitgang op te merken. Dat langzamerhand een tijd werd voorbereid waarin meer recht voor allen, meer burgerlijke vrijheid aan een ieder werd gewaarborgd, dat al die barensweeën noodig waren om welhaast een' nationalen staat te doen geboren worden, was den mannen van de 14de eeuw zeer zeker nog niet duidelijk. Daarom dan ook waren hunne gedichten bitter tegen den geest der tijden: zij stelden zich voor dat nu in werkelijkheid het rijk des Duivels en van dom Argent, zoo als zij hem noemden, geko-

[1] Zie Henri Martin, t. IV, p. 393.

men was: zagen zij niet overal de procureurs en de woekeraars bloeijend en rijk? Zij wisten niet waar het heen moest [1]. Wat hun slechts duidelijk voor oogen stond, was de meer en meer toenemende behoefte van den koning aan geld, en de afpersingen dien ten gevolge geleden. En geen wonder. De koninklijke administratie zich langzamerhand uitstrekkende over het gansche rijk, de vermeerderde hofstoet, de eischen van eene opkomende diplomatie, maar boven alles de voortdurende oorlogen en de legers daartoe benoodigd, daar de feodaliteit niet meer alleen genoeg strijders leverde, hadden de uitgaven vertiendubbeld: terwijl de inkomsten niet grooter werden. — Het is hier de plaats niet uitvoerig de middelen aan te wijzen waardoor de koning van Frankrijk die inkomsten verhoogde; wel kunnen wij er op wijzen, hoe enkele van die middelen zelven strekten ter ontneming van de zelfstandigheid aan de ligchamen die nog tegenover het koningschap stonden. Wij herinneren hier slechts aan de ordonnanties, waarbij het den baronnen verboden werd in hunne domeinen de munt te slaan, de koning behield zich dat recht alleen [2]. Voeg hierbij hoe de koning ieder oogenblik de munt vervalschte, en hoe, daar de steden krachtens hunne oude rechten geen geld behoefden op te brengen [3], de Joden en de Lombardische wisselaars als buiten die wetten der steden staande, dit moesten misgelden. Herinneren wij ons eindelijk hoe Philips de Schoone den grondslag legde tot het systeem der indirecte belastingen. — Doch al dat hielp niet genoeg voor zijne oorlogen. De koning, na den strijd tegen Arragon spoedig ten einde gebracht te hebben, richtte weldra zijn wapenen tegen de twee eenige nog onafhankelijke vasallen, tegen den koning van Engeland, die nog altijd een gedeelte van Frankrijk in bezit had, en tegen Vlaanderen, welk leen bijna onafhankelijk was geworden. Twintig jaren strijdens vermochten onder de heerschappij van Philips te brengen, noch Guyenne, noch bovenal Vlaanderen, dat aangevuurd door Pieter de Koning

---

[1] Zie Lenient, "La Satire en France," p. 180—200.
[2] Zie Henri Martin, t. IV, pag. 508.
[3] Mignet, "Formation," etc. pag. 191.

uit Brugge, ook in den slag bij Kortrijk (den sporenslag) getoond had hoe de legerscharen van burgers en neringdoenden konden opwegen tegen de zware drommen der feodaliteit, en dat de infanterie het op den duur nog uithield tegen de cavalerie op het slagveld. De eenige groote winst die Philips de Schoone had, was de volkomen inbezitneming van Lyon [1], dat geruggesteund door den keizer van Duitschland, tot nog toe als overblijfsel van het koningrijk Arles een zekere onafhankelijkheid bewaard had: doch de keizer had thands te veel te doen met Italië, en de oude koningin van Gallië keerde tot de fransche eenheid terug. Meer dan dit alles echter waren voor Frankrijk van belang de twisten met den paus, die wij elders bij gelegenheid van Bonifacius VIII hebben verhaald. Steeds vermeerderende uitgaven waren het gevolg: bovendien was de koning zich wel zeker bewust van den steun des volks, nu hij gewelddadig de kerk ging aantasten? Om al die redenen werden 10 April 1302 de drie standen bijeengeroepen, en voor de eerste maal sinds de vorming des koningrijks waren de afgevaardigden der steden als derde stand regelmatig opgeroepen, en deden zich krachtig gelden naast de baronnen en de geestelijkheid [2]. — Wel is het der moeite waard dat wij het belang van deze vergadering goed begrijpen. Tocqueville heeft zeer juist opgemerkt dat dit oogenblik een beslissend keerpunt in de geschiedenis van Frankrijk is, sinds wanneer hare ontwikkeling zich voor goed afscheidt van die van Engeland. Hadden de drie standen in Frankrijk het momentaneel contact in 1302 tot een blijvend verbond weten te maken, hadden de standen zich niet zoo uitsluitend als castes willen beschouwen, en niet zoo onafhankelijk van elkander, maar dan ook zoo vreemd aan elkaâr zich gaan plaatsen: dan had ook dit land een vergadering als het Engelsche parlement gegrondvest, en de geschiedenis van de beide koningrijken had nog meer gemeen gehad als enkel die veertiende eeuw, waarin de fijne

[1] Zie Henri Martin, IV, pag. 501.

[2] Wij drukken hier op de woorden "regelmatig opgeroepen." Reeds vroeger en onder St. Louis waren soms afgevaardigden uit de steden opgeroepen om met den koning te beraadslagen. Zie Guizot, "Civilisation en France," IV, pag. 191 seqq.

opmerker zoo veel overeenstemmende trekken in de beide natiën vindt [1]. Maar het was alzoo niet. Is het eigenaardige van Engelands adel juist daarin gelegen, dat hij 't systeem van de caste heeft vernietigd, dat hij met het volk zich vermengde, voor het volk zijne reien openstelde, "admirable mecanisme par lequel la pairie ouvre ses rangs et les vide," zoo als de Montalembert te-recht zegt, dat hij eene ware aristocratie is, zich het middelpunt makend van alle groote bewegingen in 't volk, — in Frankrijk was de adel, en werd hij hoe langer hoe meer eene caste, zich niet willende ophouden met 't volk, maar nu ook langzamerhand vernietigd door de monarchie [2]. Waar zijn die trotsche namen die de geschiedenis van 't volk vertegenwoordigen, waar zwerven vergeten de afstammelingen van die ridders, die alleen de passie van hun naam kenden, al ging ook alles om hen heen te niet [3]? — Dus met niet het minste denkbeeld om zich duurzaam te vereenigen, vergaderden de drie standen in het jaar 1302. Hoe was intusschen de toestand van den derden stand, op welken wij als afgescheiden van adel en geestelijkheid, nog niet 't oog hebben gevestigd. Wij willen dit wat hooger ophalen. — Toen de Germanen binnen Gallie drongen, vormden zich natuurlijk twee maatschappijen, de Franken en andere Germanen vestigden zich met hunne buitgemaakte slaven op het land, terwijl de Gallo-Romeinen met hunne onvrijen voor het grootste deel, de beschaving reddend, in de steden bleven [4]. Die steden echter behielden in 't geheel niet haar aanzien, daar de invloed van de velden, waar de veroveraars woonden, overwegend was. Zoo verliepen vele eeuwen. De 9de en 10de eeuw nu, zagen de rassen allengs zich versmelten, en op de velden, waar de persoonlijke slavernij in een

---

[1] Zie Tocqueville, "l'ancien regime et la revolution," pag. 156, 176, 150.

[2] Zie Montalembert, "l'avenir politique de l'Angleterre." Paris 1856, pag. 65 en 66, en Macaulay, "Speeches Tauchnitz," I, pag, 60. — Prevost Paradol Essais de Politique et de litterature 1859, pag. 40.

[3] Wil men nog goed de afscheiding van den adel in Frankrijk begrijpen, men leze Chateaubriands schildering van zijn vader, in het eerste boek van zijn "mémoires d'Outre-Tombe."

[4] Over het Romeinsche municipale systeem dier steden zie Giraud, "du droit français au Moyen Age," 1846, I, pag. 117—147.

servage de la glèbe was veranderd, vormden zich langzamerhand naast de kasteelen der groote baronnen, uit de klasse der onvrijen, vlekken en dorpen: de feodaliteit maakte die onvrijen weldra tot vrijen, onderworpen aan de heerlijke rechten, en op het geheele platteland was eensdeels de adel zich oefenende in den wapenhandel, anderdeels eene nijvere klasse van landbouw en industrie levende, waarop de adel laag nederzag. Iets later begon in de steden die zoo lang geslapen hadden, de beweging, die zich kantende tegen feodale aanmatigingen, onafhankelijkheid en vrijheid van eigen bestuur bedoelde: in 't zuiden van 't rijk gaf het voorbeeld van Italië hier den stoot, terwijl in 't noorden het Germaansche denkbeeld dat ten grondslag lag aan de gilden hetzelfde gevolg te weeg bracht; in 't noorden en 't zuiden ontstond 't denkbeeld om tot 't regime public de la cité terug te voeren, wat door gebruik en misbruik onder 't regime privé du domaine was vervallen: zelfstandige instellingen, administratie, gelijkheid van recht, en erkenning van den arbeid kwam op, en zwanger van die vruchtdragende ideeën hernamen de steden haar overwicht op de velden, en deelden ze mede aan de vlekken en dorpen tot groote afbreuk van de feodaliteit [1] In de steden is van nu aan ontwaakt 't begrip *staat*, dat de baronnie niet gaf. Onderdanigheid, regelmatige opbrengst van subsidies, gewapende burgerijen, zelfregering waren er de gevolgen van. Was het wonder dat het koningschap zich die beweging aantrok, en door het organiseeren van al die onafhankelijke communes zich den hechtsten steun voor de toekomst bezorgde! De studie voorts van het Romeinsche recht, de feodaliteit vervormende, doet het parlement krachtig medewerken tot de verheffing van den derden stand. Die verheffing van de gemeenten tegenover de twee andere standen, doch tegelijk die vernieling van haar onafhankelijkheid tegenover de macht des konings, is het kenmerk van de regering van Philips den Schoone. En zoo bevonden de afgevaardigden van die gemeenten zich naast

---

[1] Zie Augustin Thierry, "Histoire du Tiers Etat," Ed. 1853, t. I, p. 1—33, en "Considerations sur l'histoire de France" (Ed. 1851, des recits Merovingiens) pag. 211—250.

die van de geestelijkheid en den adel, om het recht mede uit te oefenen dat de feodaliteit aan al haar leden toestond, namelijk om vrijelijk toe te stemmen in de belastingen en subsidies [1]. — De vergadering geopend door den kanselier Peter Flotte, gaf den koning gelijk, en elk der drie standen zond nu een adres aan den paus, hem hun adhaesie aan den koning te kennen gevend. Na dat gedaan te hebben, werden zij onmiddelijk ontbonden. Men weet het verdere. De vernedering van Bonifacius, de vestiging van Clemens V te Avignon, en de verdelging der tempelieren, zijn de drie groote feiten, wier belang wij reeds vroeger aangetoond hebben. Zij het ons hier genoeg om aan te wijzen hoe op het einde dezer zoo sombere regering overal teekenen van tegenstand zich openbaarden. Eene nieuwe belasting vermeerderde het ongenoegen, en eene zaak gebeurde, die even buitengewoon was in Frankrijks geschiedenis, als onheilspellend voor het koningschap, te weten, de adel en de burgerij verbonden zich om een einde te maken aan die knevelarijen. Men kan hun proclamatie lezen bij Henri Martin. Onder de onderteekenaars van dat stuk staat vooraan een naam die als 't ware 't protest van de ridderlijke 13de eeuw tegen de administratieve 14de eeuw was: de naam van den bijna honderdjarigen Joinville [2].

Naauw was de koning gestorven en Lodewijk X (le Hutin) op den troon, of de omkeer tegen de vorige regering was in vollen gang. De vorige raadslieden van de kroon waren de eerste slachtoffers. Latilli en Raoul de Presle werden gevangen gezet, en Enguerrand de Marigni wreed gedood. Het werd een geheele feodale reactie, aangevoerd door den broeder des overleden konings Karel van Valois. zoo als er reactie tegen Philips Augustus en tegen Lodewijk den Heilige was geweest. De adel in Champagne, Picardië, Normandië, Languedoc en Nivers kreeg bijzondere chartes, waarbij zijn aloude voorrechten, die door de nieuwe administratie terzijde waren gezet, hersteld werden. Niet alleen tegen de finantieële maatregelen,

---

[1] Zie Aug. Thierry, "Tiers Etat," pag. 34—46.

[2] Zie Henri Martin, IV, pag. 510.

neen ook tegen de centralisatie van de rechtsbedeeling had men zich gekant. Op te merken is het, hoe 't alleen provinciale ligues waren, die haar rechten poogden te herkrijgen: nergens was een spoor van eene groote nationale ligue, zoo als de baronnen in Engeland hadden weten te vormen, om een Magna Charta te verwerven. Die reactie was dan ook zoo als wij weldra zullen zien, zeer tijdelijk. Engeland en Frankrijk gingen meer en meer beiden hun eigen weg, het eerste land met het regelen en organiseren van de feodaliteit, het laatste met het geweldig verbreken van dat stelsel. — Louis le Hutin nu had geen minder gebrek aan geld dan zijn voorganger, en om voor den oorlog met Vlaanderen, waartegen hij zich toerustte, de noodige middelen te hebben, vaardigde hij in Julij 1315 de bekende ordonnantie uit, waarin hij aan al de serfs et les hommes de main-morte in zijn rijk de bevoegdheid gaf zich de vrijheid te koopen voor geld. Het beginsel vrijheid voor allen was echter reeds vroeger uitgesproken: wij hebben met een woord gewaagd van den invloed van de communes op de velden, waar in de dorpen de landbouwende klasse nog geheel onderhoorig was aan de feodaliteit; in die landbouwende klasse had langzamerhand het idee van de oorspronkelijke gelijkheid van allen veld gewonnen: de kreet: "wij zijn menschen zoo als zij," in den Roman de Rou geboekt [1], drong van tijd tot tijd door tot de ooren der baronnen, en Philips de Schoone had dit verlangen van 't volk in een zijner ordonnantiën, waarin

[1] Zie Lenient, "La satire en France au moyen age." Paris 1859, pag. 19, het lied der boeren is bij Robert Wace aldus:

Nous sommes hommes comme ils sont,
Tels membres avons comme ils ont,
Et tout aussi grande corps avons,
Et tout autant souffrir pouvons.
Ne nous faut que coeur seulement:
Allions nous par serment,
Ardons nous et nous defendons.
Et tous ensemble nous tenons.
Et s'ils nous veulent guerroyer
Bien avons contre un chevalier
Trente ou quarante paysans
Vigoureux et combattants.

hij de invrijheidstelling van de serfs du Valois bevestigde, aldus als 't ware officiëel uitgesproken. "Attendu que toute créature humaine, qui est formée à l'image de Notre Seigneur, doit généralement être franche *par droit naturel*, et en aucuns pays de cette naturelle liberté et franchise par le joug de la servitude, qui tant est haineuse, soit effacée et obscurcie: que les hommes et les femmes qui habitent ès lieux et pays dessusdits, en leur vivant soient reputés ainsi comme morts... etc." [1]. Ditzelfde beginsel nu werd door Louis le Hutin tot wet verheven. Men leze vooral dezen gedenkwaardigen aanhef: "Comme *selon le droit de nature* chacun doit naistre franc, et par aucuns usages et coutumes, qui de grant ancienneté ont esté entroduites et gardées jusques-cy en nostre royaume, et par avonture pour le meffet de leurs prédécesseurs, moult de personnes de nostre commun peuple soient enchues en liens de servitude de diverses conditions, qui moult nous desplait: nous, considérants que nostre royaume est dit et nommé le royaume des Francs, et voullants que la chose en verité soit accordant au nom.... etc." [2]. Het was een groot schouwspel zoo van den troon af het onwedersprekelijk recht van ieder mensch op zijne vrijheid te hooren afkondigen, al wilden ook de onvrijen meestal niet gebruik maken van hun recht, als waren zij te arm en te zeer gebogen naar de aarde. Opmerkelijk is het tevens om te zien, hoe hier het fransche karakter zich weder lijnrecht tegenover het Engelsche plaatst: terwijl de Engelschen van 't begin van hun geschiedenis uitsluitend steun zochten in hun chartes, privilegies en stellige rechten: beroept zich de fransche geest al dadelijk op het filosofische natuurrecht, op algemeene beginselen, en wil even als de Mephistopheles in plaats van de wetten en rechten die van geslacht tot geslacht zich voortslepen, liever spreken vom Rechte, das mit uns geboren ist [3]. — De dood van Louis le Hutin verhin-

---

[1] Zie Michelet, "Histoire de France," III, pag. 230, 231.

[2] Zie Aug. Thierry, "Tiers Etat," I, pag. 41 en 42, en Guizot, "Civilisation en France," 1843, IV, pag. 20 en 21.

[3] Zie de Sacy, "Variétés Litteraires," 1858, II, pag. 242, en Ernest Renan, "Essais de Morale et de Critique," 1859, pag. 38. Tocqueville beweert dus

derde het zich verder losrukken aan 't overwicht der reactionnaire feodaliteit [1]. Bij zijn sterven deed zich voor het eerst na de troonsbestijging van het Capetingische huis, de quaestie van de erfopvolging voor: de koning toch liet eene zwangere weduwe, die weldra van een slechts weinige dagen levenden zoon beviel, en eene dochter na uit een vroeger vernietigd huwelijk. De oudste broeder des konings, Philips de Lange, eenigen tijd regent voor het verwacht wordende kind [2], nam nu bezit van de kroon, en door zijne krachtdadige inbezitneming maakte hij het feit tot een recht. Dat recht heette weldra de Salische wet, en hield de uitsluiting van de vrouwen op den franschen troon in. Hoe was toch het geval? De feodale wetten hadden geen vast beginsel over het al of niet toelaten van de vrouw tot den troon: men nam dus zijn toevlucht tot de wetten uit het voorgaande tijdperk: de Germaansche periode. Daar nu vonden de legisten in de Salische wet dat slechts onder de mannelijke afstammelingen de terra salica verdeeld werd, en de vrouwen niet toegelaten werden [3], en ziedaar dat pastten zij op de fransche kroon toe. Let wel, dat het minder de uitspraak van deze geheel verkeerd bijgebrachte wet was, dan wel van het bewustzijn van 't volk. Het koningschap was langzamerhand een te belangrijke instelling geworden, dan dat het toevertrouwd zou worden aan den aan allerlei invloed blootstaanden wil van eene vrouw: het nationale gevoelen kwam hiertegen op, en bij Froissart lezen wij dan ook: "Le royaume

---

(ancien regime, p. 248) volgens ons ten onrechte dat die zin voor algemeene beginselen vóór natuurrecht bij de Franschen eerst van de 18de eeuw dateert. — Het geheele boek van Burke, "reflections on the revolution in France," is geschreven om het gevaar van die theorieën voor Frankrijk te bewijzen: the pretended rights of those theorists are all extremes; and in proportion as they are metaphysically true, they are morally and politically false. Zie Burke, pag. 73.

[1] Hij liet zelf een legaat na aan de kinderen van Enguerrand de Marigni. Zie Henri Martin, IV, pag. 530.

[2] Zie ook Etienne Pasquier. Uitgave Leon Feugère. Paris, Didot 1849. t. I, pag. 81.

[3] Zie "Lex Salica." Editie Merkel, 1850, cap. 59, pag. 33, en Sybel, "Entstehung des Deutschen Königthums," pag. 25. Guizot, "Civilisation en France." Paris 1845, I, pag. 258 seqq.

de France, s'écriait on, est bien si noble qu'il ne doit mie aller à femelle" [1]. Nog meer. Koningrijken van sterksprekende nationaliteit, die over de geheele oppervlakte van 't land zich in een geest van onafhankelijkheid uit, zoo als met Engeland het geval is, deert 't weinig of door de toelating van de vrouwen soms een vreemd stamhuis den troon bestijgt: het land volgt in weerwil van 't koningschap zijn eigen ontwikkeling: niet zoo is het in landen waar de stroom der menschen en gedachten altijd naar één middelpunt is heengevloeid: de man die op dit middelpunt zijn plaats heeft, bezit van daar uit een verbazenden invloed; en zoo hadden de franschen van de 14de eeuw gelijk, gelooven wij, om de mogelijkheid te voorkomen, dat een vreemd vorst daar zijn zetel zou opslaan. Weldra werd Philips de Lange dan ook erkend door de Staten-Generaal, door Engeland, door den paus, en door Eudes, graaf van Bourgogne, oom van Jeanne, dochter van Louis le Hutin. Zijne regering, gedurende welke hij den taak van Philips den Schoone weder opnam, en de administratieve maatregelen boven de willekeur der feodaliteit kracht gaf, was van korten duur, en zijn broeder, Karel IV, volgde hem in 1322 op. — Wij kunnen niet beter het bestuur van dezen laatsten der Capetingers kenschetsen dan door op te merken hoe vooral onder zijne regering de laatste hand werd gelegd aan de verbreking van de onafhankelijkheid der communes. De opheffing van de commune van Laon, omstreeks dezen tijd na twee eeuwen bestaan te hebben, de geschiedenis van welke gemeente zoo schilderachtig is beschreven door Augustin Thierry, leidt als van zelf tot enkele aanmerkingen [2]. Zoodra toch het koningschap, toen het zich ten doel had gesteld om zooveel mogelijk de onvrijheid en de hoorigheid te doen ophouden, zich de zaak der communes had aangetrokken, moest het van zelf trachten, wilde het zijn eigen macht ook vermeerderen, 't selfgovernment, dat het wezen der gemeente uitmaakte, te veranderen in een aan den koning en diens dienaren onderdanige burgerij. Reeds zeer schielijk werd

---

[1] Zie Froissart, I, pag. 5.

[2] Zie "Lettres sur l'histoire de France," Lettre 16, 17 en 18.

als beginsel gesteld dat geen commune zich meer mocht oprichten zonder toestemming des konings: daarop volgde dat de koning alleen communes kon maken, verder — en dit was een maatregel waardoor direct de feodaliteit werd aangetast — dat alle communes waar ook, door dat feit zelf, onder het onmiddelijke bevel van den koning stonden. Toen dit laatste punt gewonnen was, ging men nog een stap verder, en maakte het burgerschap van een commune in plaats van een plaatselijk, tot een persoonlijk recht, men kon namelijk van jurisdictie veranderen, zonder van woonplaats te verwisselen, door het, zoo luiden de oude actes, "desavouer son seigneur et s'avouer bourgeois du roi" [1]. Al deze maatregelen, hoe heilrijk ook voor het volk, daar wel is waar het woord burger van de commune zijn begoocheling verloor, maar als in vergoeding het woord slaaf op de velden verdween, brachten de gemeenten hoe langer hoe meer in de afhankelijkheid van den koning. Overal verscheen de prévôt royal, en ging de eigen gekozen magistraat weg: en het treurigste was dat die verandering niet altijd in de oogen der inwoners een ongeluk was. Niet meer zal uit den wachttoren de klok gehoord worden, op wier gelui elk der huizen zijn bewoners gewapend de deur zag uitstormen, om te zamen op de marktplaats zich te laten vinden [2], waar als 't ware een elektrieke schok zich van ieder had meester gemaakt, en elk zijn wapen- en vrijheidskreet deed schallen, harder dan den ijzeren hamer, sterker dan het staal van de wapenrusting. Niet meer zal dit gelui, 't geweten der burgers opwekkend, wanneer zij soms mochten sluimeren, gehoord worden — neen, tot zelfs de naam van den toren der gemeente mag niet meer worden gebruikt: "Et defendons que ladite tour soit jamais appelée beffroi" [3]. En de inwoners zagen niet in welk verlies zij leden!

De dood van Karel IV deed het tweede gedeelte der vraag

---

[1] Aug. Thierry, "Tiers Etat," I, pag. 43.

[2] Men kent 't opschrift op de klok te Gent:

> Roelandt, Roelandt, als ick kleppe, dan ist brandt,
> Als ick luye, dan ist storm in Vlaenderlandt.

[3] Aug. Thierry, "Lettres sur l'histoire de France," pag. 328.

beslissen voor de erfopvolging, en de uitkomst wees aan dat niet alleen de vrouwen, maar ook de mannelijke afstammelingen der vrouwen uitgesloten waren: met andere woorden: niet de koning van Engeland, zoon van de dochter van Philips den Schoone, maar Philips van Valois kleinzoon, door Karel van Valois, van Philips den Koene werd koning, en begon een nieuw stamhuis voor Frankrijk.

Wij zijn hier allengs genaderd tot de crisis in de ontwikkeling van den Franschen staat: de Engelsche oorlogen: de Engelsche koning nog altijd Guyenne in zijn bezit hebbende, poogt van daar uit zijn aanspraak op geheel het land te doen gelden, en brengt de fransche monarchie tot op den val, maar opgestaan, richt zij sterker dan ooit te voren zich op en verjaagt op haar beurt al de Engelschen uit 't rijk. Het geheele Fransche rijk kreeg door die oorlogen eerst zijn ware eenheid. Van nu aan vormde zich meer en meer het karakter van de fransche natie: de nationaliteit in tegenoverstelling van Engeland en van geheel Europa werd scherper bepaald en openbaarde zich bovenal in de drie groote organen: het koningschap, de kerk en den adel. Zij uitte zich door een zekeren zin voor 't ideale, en een verlangst om dat te verwerkelijken ten koste van alles, zoo als geen ander volk die getoond heeft [1]. In de middeleeuwen hechtte de natie zich dan ook meer dan aan al het andere aan de kerk, als de draagster van de ideeën die toen de wereld bestuurden. Niettegenstaande den slag van Philips den Schoone aan Bonifacius VIII, heeft Frankrijk nimmer met de kerk gestreden zoo als Duitschland, nimmer tegen de kerk gemord, zoo als Engeland: en verzetten zij zich tegen de kerk, het is meestal in 't belang van de kerk zelve. De Franschen zijn te-recht les fils ainés de l'Eglise, de kruistochten heetten zij niet verheven eenvoudig Gesta Dei per Francos? Een weerglans van de stralen die de kerk verlichtten, begon langzamerhand ook op het koningschap te vallen, meer dan in eenig ander land,

[1] Wij ontleenen eenige opmerkingen uit le genie français van Emile Montegut. Zie zijn boek "Libres opinions morales et historiques," 1858, pag. 1—43, en zie Bluntschli, "Ueber den Unterschied der mittelalterlichen und modernen Staatsidee," pag. 31.

werd de monarchie hier langzamerhand en door eigen arbeid en door werking van buiten naar het theocratisch voorbeeld ontwikkeld; de theorieën van vaderlijk beschermend bestuur hebben in Frankrijk een schijn van werkelijkheid verkregen, daar was overhelling tot goedmoedige tirannie, tot autoriteit in den hoogsten graad, tot een zeker bijgeloof voor het begrip van koning. Wij hebben vroeger reeds opgemerkt hoe 't godsdienstig element de feodaliteit had doordrongen, en hoe zich de ridderdienst gevormd had. Hoe gehaat de feodaliteit zich ook gemaakt had, wat er overbleef, de chevalerie, was bij uitnemendheid geliefd aan de natie. Die chevalerie met al hare militaire deugd, met al haar roem en eer, had reeds de liefde voor het land gehad, toen dat gevoel nog maar zeer weinig bij het overige volk was ontwikkeld. "Douce France" was reeds een geliefkoosde uitdrukking in de riddergedichten van de 12de en 13de eeuw, en al zou ook meer en meer haar rol worden in de latere tijden, om volgens de scherpzinnige uitdrukking van Montégut zekere ondeugden tot de hoogte op te voeren van werkelijke deugden, de culte de l'honneur zou steeds bij haar een wezentlijke daad blijven, een ideaal dat steeds haar voor oogen stond. Altijd 't hart hoog te dragen, wanneer 't krijgvoeren gold: "qui a bon coeur trouve toujours bon temps pour la bataille," is toch het woord van Messire Gautier de Chatillon aan den koning: dan in den kamp nimmer te rusten, van geen moeite of gebrek te weten, plaagt de dorst, dan tot antwoord te krijgen het beroemde gezegde: "Bois ton sang Beaumanoir" [1] — kortom het vers van Homerus tot richtsnoer van 't leven te hebben:

εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης (Il. XII, 242).

Voorts immer voor den geest te houden wat de Sire de Lalaing aan zijn zoon zeide [2]: "Sachez que peu de nobles hommes sont parvenus à la haute vertu de prouesse et à bonne renom-

---

[1] Het is het antwoord uit het combat des trente in Bretagne. Zie ook Michelet, III, pag. 445.

[2] Zie de woorden van Lalaing bij Kervyn de Lettenhove. Froissart, "Etude Litteraire," 1857, t. II, pag. 47.

mée, s'ils n'ont été amoureux. Pour ce, beau fils, il vous convient être doux, humble, courtois, gracieux...." Ziedaar wat de chevalerie tot de bloem der natie maakte. — Maar het eigentlijk gezegde volk, hoe was het daarmede? Het fransche volk gelijkt op die menschen, waarvan onze eeuw ongelukkig zoo vele voorbeelden oplevert, die als 't ware, een dubbel leven leiden. Wel zijn zij t'huis in de werkelijkheid, maar zij verdragen die meer dan dat zij die liefhebben: voor 't oog van den onnadenkende schijnen zij vrolijk; zelfs — te oordeelen naar den glimlach waarmede zij alles vergulden — hun plicht te vervullen [1]: maar let eens op, zoodra is niet die plicht afgedaan, of zij vluchten met de gedachten naar het rijk der verbeelding, hun ander, bij hen verreweg overwegend leven. Daar zijn zij recht t'huis, daar scheppen zij zich, niet aan plaats of tijd gebonden, de heerlijkste droomen, bewegen zij zich zoo gemakkelijk, daar wordt elke moeijelijkheid overwonnen: niet dus in de werkelijkheid brengen zij hun poësie over, neen buiten al het bestaande plaatsen zij die: de zaken van het dagelijksch leven hebben geene aantrekkelijkheid voor hen, zij weten het huiselijk leven, de huiselijke zeden, den lust tot den dagelijkschen arbeid, niet te idealiseren, laat staan op den waren- prijs te stellen: een hut blijft voor hen een hut, onaangenaam en armoedig, in wat licht ook de zon der poësie ze moge plaatsen: neen, veel liever een gebouw vast en hecht, bevallig en vriendelijk, trotsch en gastvrij in de gedachte opgetrokken, daar ingewoond, als men een oogenblik zich buiten deze wereld kan verplaatsen, daar het zich zoo gemakkelijk gemaakt, dat men die stoute gedachte bijna niet meer kan onderdrukken, waarom men datzelfde gebouw niet op de werkelijke aarde zou plaatsen. Ja waarom niet? En die reuzenvraag wacht niet lang op antwoord. Ziet het volk is reeds bezig het bestaande te verstoren, een koortsachtige gloed schittert op ieders wang, doortintelt ieders aderen, zij zijn aan 't

---

[1] Zie de juiste opmerking van Tocqueville, l'ancien regime, pag. 227: il faut se defier de la gaieté que montre souvent le français dans ses plus grands maux.

werk, en al duurde dat werk nog zoo'n korten tijd, al wreekt zich de werkelijkheid zeer spoedig: in dien tijd hebben zij geleefd, en een gansch leven teert op de herinnering van dat geluk. "Mevrouw," zeide een vroeger lid van de conventie tegen de moeder van Quinet, "andere menschen hebben een koorts van vier en twintig uren, ik heb tien jaar lang die koorts gehad" [1]! Het volk heeft dan ook in de fransche staatsgeschiedenis een exceptioneele rol, het komt niet dikwijls op, maar wanneer 't optreedt, is zijn verschijning beslissend en afdoend: het is daar meestal vox populi vox Dei.

Wanneer wij alles nagaan, zouden wij dus de fransche natie zoo als zij zich nu gaat ontwikkelen, meer een romantisch volk noemen, dan een bepaald idealistisch, gelijk zoo velen willen. De Grieken waren, zoo men deze woorden wil gebruiken, een dealistisch volk, zij verheugden zich hoe de ideeën zich openbaarden in de wereld, zij wierpen zich aan de empirische aarde, en de aarde werd schoon onder hunne behandeling. Of de Franschen dat zoo geheel en al doen, zouden wij betwijfelen — toch kan men hen eenigzins met de Grieken vergelijken, wanneer men den even stouten sprong wil doen en hun mededingers in alles de Engelschen met de Romeinen gelijkstellen.

Dit nu is het karakter zoo als het zich in de toekomst vormde, dit is het doel waar het heen moet, dit is het weefsel dat wij verkrijgen, wanneer wij de organieke levensdraden die allengs uit den chaos zich afzonderen, te zamen wilden slingeren en vlechten — van nu aan zullen wij echter meer op het verleden moeten zien: opmerken hoe de groote steunpunten der middeleeuwen langzamerhand aan de natie ontvallen, hoe meer en meer slechts vormen overblijven, die dan als plaatsvervangers van de wezentlijkheid slechts een zeer problematisch bestaan hebben. — Tegelijkertijd dat meer dan ooit 't karakter van de natie zich vormde, trad de schrijver op, die in zijn chronieken het levendigst die trekken van 't verleden zou afschilderen, namelijk Froissart, de Walter Scott der mid-

[1] Zie Edgar Quinet, "Histoire de mes Idées." Oeuvres Completes, tom. X, pag. 136.

middeleeuwen [1]. Heeft Thiers, toen hij zijn groot werk over het keizerrijk hervatte, de geschiedenis vergeleken bij een van die schoone Venetiaansche spiegels: deze vergelijking kan nooit beter gebruikt worden dan bij Froissart. Hij toch is de spiegel waar langs de 14de eeuw voorbijtrekt. "Gloed der kleuren, pracht der kleeding, gevechten, tournooijen, feesten, steden belegerd, kasteelen genomen, groote tochten te paard, kloeke schermutselingen, edele wapenfeiten, intrede van vorsten, plechtige zamenkomsten, feesten ten hove, al wat het militaire en feodale leven uitmaakt, verdringt zich in een bonte groep." Zelf is Froissart geen ridder, hij is klerk in de dienst der kasteelen, om later een pastorie te krijgen. Zijn vader is waarschijnlijk wapenschilder in Henegouwen geweest, hij zelf is in zekeren zin niet anders, zijn geheele geschiedenis kan een groot blazoen genoemd worden. Van jongs aan heeft hij een natuur à la fenêtre, zoo als Sainte Beuve 't geestig uitdrukt, wat hem het meeste grieft is alleen te zijn: "trop malgré moi me trouvois seul," zegt hij in zijn berijmde autobiografie [2]: de ridderromans lezende, wordt hij verliefd, en hij weet een episode uit zijn leven te verhalen, die eenige trekken gemeen heeft met Dante's verzen over Francesca; die liefde dreef hem 't land uit, hij gaat naar het hof van koningin Philippa van Henegouwen, gemalin van koning Eduard III van Engeland, en begint zijn chronieken te schrijven. Wel zal die liefde hem niet lang vervolgd hebben, zijn lichte, bewegelijke, opgewekte, lustige, soms dartele natuur kon niet lang den geest op één punt doen verwijlen: hij stelt in alles om hem heen belang, en daar de eeuw der chansons de geste voorbij is, zal hij in proza u de feiten van zijn tijd vertellen, hij, de verteller bij uitnemendheid. Zijne geschiedenis gelijkt ook zoo veel op een vertelling: or, lezen wij al dadelijk in het vierde hoofdstuk van het eerste boek, dit *le conte* que le beau roi Philippe de France eut trois

---

[1] Froissart, wij gebruiken de editie van Buchon, Paris 1840, 3 vol. Zie voorts Sainte Beuve, "Causeries du Lundi," tom. IX, pag. 63—96. Kervyn de Lettenhove "Froissart." 2 vol. Demogeot, pag. 197—201. Villemain, "Litterature du Moyen Age," pag. 127—150.

[2] Zie Froissart, t. III, pag. 480.

fils etc. Geloof echter niet dat hij zich geen moeite geeft om u alles naar waarheid te verhalen: overal reist hij rond, dan in 't noorden, dan in 't zuiden: dan te Milaan, waar hij eens te zamen was met Chaucer en Boccacio, dan in Brabant, dan in Engeland, dan in 't zuiden van Frankrijk, ja nimmer gunt hij zich rust, zoo hij slechts iemand kan vinden die hem wat nieuws weet te zeggen, hij is de dolende ridder der geschiedenis. Wij zouden u zoo gaarne, zoo het hier de plaats was, op een dier reizen eens hem doen vergezellen, u hem voorstellen zoo als hij met Messire Espaing de Lyon naar den graaf Gaston de Foix reist; zij komen digt bij Cassères[1]: Messire Jean allons voir la ville — Sire disje je le vueil — Nous passâmes au long de la ville et vinmes à une porte qui sied devers Palamininch, et passâmes, et outre vinmes sur les fossés. Le chevalier me montra un pan de mur de la ville et me dit: Véez-vous ce mur illec? — Oil, sire, disje: pourquoi le dites-vous? — Je le dis pourtant, dit le chevalier, que vous vées bien que il est plus neuf que les autres — C'est vérité repondisje — Or dit-il je le vous conterai par quelle incidence ce fut, et quelle chose etc. — En zoo als hij daar alles getrouw te boek stelt wat men hem verhaalt, behoort hij zelf noch tot eenige partij noch tot eenige natie. Hij is als een van die Italiaansche condotierri, zij boden hun degen aan degenen die hun 't meest betaalden, hij bood zijn pen aan hem die hem 't meest en 't best vertelde: de chevalerie is nog voor het laatst bij hem een groote eenheid, waarvan hij 't orgaan was: weldra zou de nationaliteit zich scherper teekenen, en 't zou den schrijver niet langer vergeven worden zijn vaderland te vergeten. En wel is hij het ware orgaan van dien riddertijd, even als die ridders heeft hij voor de vilains niet veel over: hoe zeer hij ook het verlies beklaagt van een enkele der ridders, welke partij hij ook heeft versierd, voor de honderden van vilains geboren om 't land te bebouwen, heeft hij niet veel medelijden. — Merk verder op hoe hij zoo'n genoegen heeft in zijn eigen werk, als zij hem iets vertellen, ontglipt hem van zelf die

[1] Zie Froissart, t. II, pag. 380.

kreet[1]: "je voudrois qu'il m'eut couté du mien et je eusse là été": en als hij weer begint te schrijven, dan is als of hij in zijn werkplaats gaat, me suis de nouveau reveillé et entré dedans ma forge, pour ouvrer et forger en la haute et noble matiére[2]. Maar meer dan dit. Hij heeft bewustzijn van zijn werk, met wat trots beloont hij elk der ridders die hem wat weet te zeggen, door hem te beloven zijn naam in zijn chronieken te vermelden; wel weet hij 't zeker, dat zijn werk de tijden zal overleven: car je savois bien que, encore au temps à venir et quand je serai mort, sera cette haute et noble histoire en grand cours, et y prendront tous nobles et vaillants hommes plaisance et exemple de bien faire[3]. — Reeds vroeger hebben wij gezegd hoe de echt-religieuse toon die bij Joinville uitblinkt, hier niet meer is, wij gaan nog verder en beweren dat een zekere zedelijke zin, een liefde voor de menschheid aan den historieschrijver ontbrak, zoo als aan de mannen van den tijd dien hij schilderde. De geschiedenis van den graaf Gaston de Foix, die zijn zoon heeft vermoord, maar toch even geëerd blijft, is daar om het te bewijzen[4]: wil men een paar woorden van Froissart zelven, men leze de volgende, waarin reeds eenige trekken voorkomen, die ons aan 't vossengelaat van Commines herinneren[5]: "Mais je vous demande une chose qui moult me fait émerveiller: comment ces quatre rois d'Irlande sont sitôt venus à l'obéissance du roi d'Angleterre; vous m'avez dit que ce fut par traité et par la grace de Dieu. La grace de Dieu est bonne qui la peut avoir, et peut moult valoir, mais on voit petit de seigneurs terriens présentement augmenter leurs seigneuries, si ce n'est par puissance etc." — Zoo sprak reeds Froissart, voor het oogenblik echter vinden wij ons nog, ten minste wat de vormen betreft, geheel in den bloeitijd der feodaliteit, met Philips van Valois op den troon van Frankrijk. —

[1] Tom. III, pag. 212.
[2] Tom. III, pag. 1.
[3] Tom. II, pag. 369.
[4] Men kan dit verhaal ook lezen, naverteld door Oltmans, "Gids," 1841, deel II, pag. 72 enz. en 105 enz.
[5] Tom. III, p. 212.

Philips van Valois door de feodaliteit vooral tot koning uitgeroepen [1], was een vorst naar den zin dier riddertijden: een koning die met de kroon op het voorhoofd en den scepter in de hand voorzat bij allerlei feesten, een koning der romans en der chansons de geste: niet de sombere en schuwe rechtsgeleerden omgaven hem, neen de bloem van den adel verdrong zich in zijn kasteelen: het hofleven spreidde een ongekende pracht ten toon, en al dat bloemgeschitter maakte de ketens licht, die overigens op de edellieden gelegd werden. 't Begin van zijne regering onbezorgd en vol feesten, was een ware royauté de theâtre: de ridderlijkste koning van die tijden, de immer dolende Jan van Boheme was toen dan ook het liefst te Parijs, le séjour le plus chevaleresque du monde: zelfs deed de koning zijn best om de voetstappen van Lodewijk den Heilige te drukken: en hij regelde ook door middel van den advocaat generaal bij het parlement Pierre de Cugnières, de aanmatigingen van de Gallicaansche geestelijkheid, die zeer had gewonnen bij de laatste omkeeringen ten gunste der feodaliteit [2]. Een veldtocht tegen Vlaanderen, dat nu bij Montcassel als een weerwraak op het verlies bij Courtrai, verslagen werd, verhoogde den luister van 't hof: het was een ware veldtocht van de feodaliteit tegen de communes geweest, de verbittering was meer en meer opgewekt tegen die immer in rijkdom toenemende steden, en een oud lied uit die tijden doet die afgunst het best kennen door 't refrein in den mond des adels gelegd [3]:

Wrongele ende wey, broot ende caes,
Dat heit hi al den dach:
Daerom es de kerel so daes,
Hi hetes meer dan hys mach.

---

[1] Zie Ranke, "Histoire de France," I, pag. 48.

[2] Het principe der zoogenaamde appels pomme d'abus werd zoo door hem geregeld: men zie de literatuur over dat ontwerp bij R. von Mohl, "Staatswissenschaften," III, pag. 187 en 188, waarbij te voegen is een stuk van Montalembert in de Correspondent. — Zie overigens Dupin, "Manuel du droit public ecclésiastique français." Paris 1844, pag. XXXI en 107 seqq; hoe de geestelijkheid zich op Pierre de Cugnières wreekte, kan men lezen bij Michelet, III, pag. 494.

[3] Zie van Vloten, "Nederlandsche Geschiedzangen," 1852, pag. 34 seqq.

Het scheen dus alles in Frankrijk goed te gaan, toch deed zich van tijd tot tijd een enkele toon hooren, die minder harmonieus dan deze dichterlijke ontboezeming in 't oor des adels klonk. De hertog Robbert van Artois bleef maar altijd verstoken van 't leen dat de feodaliteit hem toekende, en vluchtte eindelijk naar Engeland: — en bovendien 't kon wel niet anders of de klachten van 't volk over de vervalschingen in de munt, de herhaalde zware belastingen moesten eindelijk wel eenige onrust ook in de hoogere standen verwekken. Zoo stonden de zaken in Frankrijk, toen Engeland zich tot den aanval gereed maakte en zijn vermeende rechten op de kroon met de wapens begon te doen gelden. De Engelsch Fransche oorlog die zijn ware oorzaak had in het macht hebben van een vreemden soeverein, den koning van Engeland, in een overigens niet aan hem onderworpen land, die oorlog welke langzamerhand van een feodalen krijg een nationale wordt, geeft te onverwachte uitkomsten, dan dat wij niet een oogenblik op een algemeenen invloed in Europa de aandacht vestigen, wij bedoelen de belangrijke plaats die de handel had ingenomen. Le secret des batailles de Créci, de Poitiers est aux comptoirs des marchands de Londres, de Bordeaux et de Bruges zijn de woorden die Michelet gebruikt [1]. Laat ons zien hoe?

De handel met het Oosten had zich tot in de dertiende eeuw voornamelijk bepaald tot de boorden van de middellandsche zee, de steden van Italië en Zuid-Frankrijk hadden zich tot stapelplaatsen weten te verheffen, en van daaruit werden de waren uit Azië en uit 't zuiden van Europa over land binnenwaarts naar Europa vervoerd: sinds dien tijd echter was men begonnen de Straat van Gibraltar door te zeilen, en van nu aan was het noorden van Europa met het zuiden beter vereenigd, de toenemende aanvoer had toenemende behoefte verwekt, en de handel had een uitgebreide vermeerdering verkregen. Vlaanderen vooral was de stapelplaats geworden en rijkdommen vloeiden daar over. Europa had meer en meer het oog op dat verre Oosten gevestigd: nu niet meer om 's Heeren kruis daar te plaatsen: neen,

[1] Zie Michelet, III, pag. 268.

dat schoone geloof was allengs verdwenen, sinds volgens de uitdrukking van Hegel [1] der Christenheid bij het Heilige Graf nog eens geantwoord was, wat den jongeren werd toegesproken toen zij daar het ligchaam des Heeren zochten: "wat zoekt gij den levende bij de dooden, Hij is niet hier, Hij is opgestaan" — nu gold het materieele schatten, waarvan een Marco Paolo in zijn reis ten jare 1298 zoo goed wist te vertellen: toch is het aardig hoe ook nog de koophandel met de godsdienst verbonden is; wel zijn wij niet meer op het standpunt van Joinville, die gerustelijk gelooft dat de specerijen uit het paradijs komen [2]. Avant que le flum (de Nijl) entre en Egypte, — zoo spreekt hij — les gens qui ont acoustumé à ce faire, getent leur roys desliées parmi le flum au soir: et quant ce vient au matin, si treuvent en leur royz cel avoir de poiz que l'en aporte en ceste terre, c'est à savoir gingimbre, rubarbe, lignaloecy et canele: et dit l'en que ces choses viennent de paradis terrestre, que le vent abat des arbres qui sont en paradis, aussi comme le vent abat en la forest en cest pays le bois sec: et ce qui chiet du bois sec en flum nous vendent les marcheans en ce païz. Dit alles gelooft men niet meer, maar in 't jaar 1321 heeft de Venetiaan Sanuto aan paus Johannes XXII een boek aangeboden, dat onder den vreemden titel van "Secreta fidelium crucis", het eerste werk over handelspolitiek is en dat wonderbaars genoeg bevat. Het behelsde het voorstel om Egypte ter zee te blokkeren, zoo zijn koophandel te vernietigen en het land aan de Christenheid dus over te leveren. Eerst komt een zamenstel van alle bijbelteksten, die aan de Christenen den plicht opleggen het heilige land te veroveren, dan volgt een beredeneerde opsomming van alle specerijen waarvan het heilige land de stapelplaats is. Zoo zijn boek in drie deelen is verdeeld ter eere der Heilige Drieëenheid, de reden daarvan is ook dat er drie zaken noodig zijn tot herstel van de gezondheid des ligchaams, te weten de stroop om alles meê te bereiden, de medicijnen, en een goede levensdieet:

---

[1] Hegel, "Philosophie der Geschichte". Berlin 1848, pag. 476.

[2] Zie Joinville, pag. 59 en 60.

en zoo alles door elkander [1]; de kaarten intusschen die hij bij zijn werk voegt zijn allerbelangrijkst en toonen hoeveel men in die tijden reeds van de gesteldheid der aarde wist [2]. — Doch ter zake: terwijl nu Frankrijk over 't algemeen door zijn verkeerd bestuur bijna als buitengesloten was van den algemeen opkomenden handel, doet Engeland al wat 't maar eenigzins kan om die beweging tot zich te trekken, en vormt zich allengs tot een handelsstaat. Van zelf verbindt het zich, door de gelijkheid van de belangen, met Vlaanderen, waar de machtige Artevelde ondertusschen de gemoederen heeft gewonnen, en den franschen invloed heeft verjaagd. Zoo is de toestand van de twee rijken bij 't begin van hun schok. Frankrijks Staten-Generaal hadden den koning zoolang de oorlog duurde een recht toegestaan op het verkoopen van dranken en van 't zout: volgens welk recht de koning het monopolie van dit laatste artikel tot zich trok, en dus de administratie der gabelles schiep. Engeland nu valt aan, eerst van den kant van Vlaanderen, doch vruchteloos, dan aan den kant van Bretagne, waar het de partij van Montfoort tegen Karel van Blois den schrikkelijken heiligen ondersteunt: ook hier zonder dadelijk gevolg — eindelijk tast het op raad van den graaf d'Harcourt Frankrijk meer in 't centrum aan en wint den slag bij Créci.

Die slag bij Creci 1346 is een te gewichtige gebeurtenis dan dat wij niet een oogenblik bij zijn gevolgen stilstaan. Men merke op dat het leger van den Koning vooral uit voetvolk en bovenal uit boogschutters bestond. Wat zich te Kortrijk in den sporenslag, bij Morgarten in den oorlog der Zwitsers tegen Albrecht van Oostenrijk reeds had voorgedaan, werd nu weder bevestigd, dat de ruiterdrommen der ridders niet meer voldoende waren [3]. De privaatoorlogen der feodaliteit, waar altijd ridders tegen ridders streden, hadden dit feit niet kunnen leeren:

---

[1] Zie L. Cibrario, "Economie politique du Moyen Age". Paris 1859, tom. II, pag. 246 en Michelet, III, pag. 269.

[2] Zie ook Alexis Monteil, "Histoire des français des divers Etats". Bruxelles 1843, tom. II, pag. 75.

[3] Zie Chateaubriand, "Etudes Historiques" Oeuvres. Bruxelles 1822, tom. V, pag. 91 seqq.

evenmin de kruistochten, die, om tot een juiste waardeering te geraken, te ver af geschiedden en waarvan de ongelukken altijd verbloemd en ontveinsd werden, terwijl men de oogen slechts richtte op de wonderdaden van een persoonlijkheid als Godfried van Bouillon en Richard Leeuwenhart. Maar nu langzamerhand in Frankrijk al die hoven der baronnen zich in één hof, dat van den koning, hadden geconcentreerd en de nationale oorlogen weldra begonnen, bleek weder het volstrekt onvermogen van de feodaliteit als sociaal ligchaam, hoe voortreffelijk ze ook het individu ontwikkelde. Het was een geduchte schok in de denkwijze van 't algemeen. Door het militaire wezen was de feodaliteit nog in ieders oog groot, zou ook deze aureool weldra verbleeken? Het scheen zoo, de invoering der soldij ook aan de ridders toonde reeds aan hoe de oorlogen gansch iets anders werden [1]: maar bovenal was dit merkbaar bij het gebruik van 't *kanon*, dat hier zijn intrede deed. In 't begin van den eersten aanval aan de zijde van Vlaanderen, was het buskruid nog alleen als middel tot inbrandsteking gebezigd, even als het Grieksche vuur bij de Sarracenen, maar nu in den slag bij Creci [2] werd de ware artillerie gebruikt: en de ridders vielen zonder strijd en zonder eer.

'a Königs alten Landen
Sind zwei Geschlechter nur entstanden,
Sie stützen würdig seinen Thron:
Die Heiligen sind es und die Ritter:

Ach, de heiligen waren al wonderlijk vervormd, zoo men er nog aan geloofde, getuige die Karel van Blois — en de ridders — van de twee daarop volgende verzen (uit Goethe's Faust)

Sie stehen jedem Ungewitter
Und nehmen Kirch und Staat zum Lohn.

zou het eerste weldra een leugen, het tweede een bitter verwijt wezen.

Maar dit was nog niet genoeg ongeluks voor Frankrijk: de Engelsche koning begreep terecht een vast punt in Frankrijk te

[1] Henri Martin, V, pag. 39.
[1] Henri Martin, V, pag. 48 en 91.

moeten hebben, hij nam Calais in, en bevolkte het met Engelschen. Van nu aan waren er niet alleen fransche onderdanen aan den koning van Engeland onderworpen; maar de Engelschen zelven vestigden zich in Frankrijk. Men kent de zelfopoffering der zes burgers die het beleg van Calais kenmerkt [1], wij willen ze hier niet herhalen; slechts een opmerking voegt hier: het is deze, dat over 't algemeen het nationale leven nog weinig was ontwaakt, en 't municipale, de liefde voor de geboorteplaats en de gemeente nog veel sterker was. Wat moeite toch Philips van Valois deed om de uit de stad verjaagde franschen te beloonen en te verzorgen het hielp niets, en de grootmoedige Eustache de St. Pierre was een der eersten die het zich lieten gevallen Engelschen te worden, om in hun goede vaderstad ten minste te sterven. Ditzelfde flaauw kloppen voor de zaak van de nationaliteit was ook op te merken bij 't hart van den adel. De feodale baron achtte zich te veel soeverein dan dat hij niet telkens met den vijand zou handelen. Velerlei verraad was het gevolg, en eerst moest Clisson, die met Eduard III heulde, gedood worden door den franschen koning, eer het denkbeeld ten minste van twee vijandige naties levendig werd [2].

Frankrijk door het ongeluk als overstelpt, wachtte met doodsche verslagenheid in 1348 de verschijning van de zwarte pest af. De ziekte waarde zestien maanden rond. Poogde in Duitschland de dolle woede en waanzin der Flagellanten de ziekte te keeren, trachtte de lichtzinnigheid der Italianen er mede te spotten zoo als een Bocaccio in zijn Decameron, in Frankrijk vielen mede bedroevende tooneelen voor, men wierp zich op de Joden, totdat twee derden der inwoners waren weggenomen [3].

Wat het grondgebied van het koningrijk Frankrijk onder deze treurige regering betreft, Montpellier en la Dauphiné werden wel is waar gewonnen, het eerste door koop, het laatste

[1] Zie de opmerkingen van Vinet, "Etudes sur la litterature française au dixneuvième siècle" 1857, tom. II, pag. 326 en 327, naar aanleiding van de heerlijke beschrijvingen van Michelet en Chateaubriand.

[2] Zie Michelet, III, pag. 318.

[3] Villani de historieschrijver en Petrarca's Laura stierven in deze pest. Deze pest is ook goed beschreven door den Griekschen keizer Cantacucenus.

door afstand — maar Navarre werd een afzonderlijk koningrijk en kwam aan de dochter van Louis Hutin en haren gemaal den graaf d'Evreux. Philips VI werd opgevolgd door zijn zoon Jan II; den ridderlijksten koning dien tot nu toe Frankrijk gehad had; die zich in alles tot voorbeeld stelde den avontuurlijken koning Jan van Boheme. Alles wat mogelijk was werd door hem gedaan om de feodaliteit weder in al haar glans te doen schijnen. Een gedeelte van hun schulden schold hij den edellieden kwijt, en opdat een nieuwe geest het verkwijnend ligchaam zou bezielen, stichtte hij de ridderorde de l'Etoile: die aanhef van de ordonnantie waarbij deze orde wordt ingesteld, is in vele opzichten merkwaardig, zij luidt als volgt [1]: Jean par la grace de Dieu, roi des Français. Entre les diverses sollicitudes de notre esprit, nous avons souvent et plus de vingt fois pensé que, dans les temps anciens, la chevalerie de notre royaume brillait dans le monde entier par sa bravoure, sa noblesse et sa vertu: à ce point que, moyennant l'aide de Dieu, et avec l'appui des fidèles serviteurs de ladite chevalerie, qui leur prêtaient sincérement et unanimement la force de leurs bras, nos predecesseurs ont remporté la victoire sur tous les ennemis qu'il leur a plu d'attaquer, qu'ils ont ramené à la pureté de la vraie foi catholique une infinité de gens que, par ses ruses, le perfide ennemi du genre humain avait entrainés dans l'erreur, et qu'enfin ils ont retabli dans le royaume la secureté et la paix. Mais par la longue suite des temps, quelques uns desdits chevaliers, soit qu'ils aient perdu l'habitude des armes, soit par d'autres causes que nous ignorons, se sont de nos jours adonnés plus que de coutume à l'oisivité ou à de vaines affaires, et négligeant leur honneur et la renommée, se sont laissé aller à ne s'occuper que de leur intérêt privé. C'est pourquoi, nous rappellant les temps anciens, et les glorieux gestes desdits fideles chevaliers nous avons resolu de ramener nos fideles d'aujourd'hui et à venir à la gloire de l'ancienne noblesse et chevalerie; de telle sorte que cette fleur de chevalerie, qui pendant quelque temps et

[1] Zie Guizot, "Civilisation en France", III, pag. 381 en 382 en Alexis de Monteil, "Histoire des français des divers états", I, pag. 125.

par les causes susdites, à langui et perdu quelque chose de son éclat, se rélève et brille de nouveau pour la gloire de notre royaume.

't Ongenoegen van 't volk werd echter zoo niet gestild, en de onthoofding van den connétable [1] Raoul d'Eu, wiens waardigheid werd gegeven aan Charles d'Espagne, den onwaardigen gunsteling des Konings, deed het niet verminderen, terwijl 't vervalschen van 't geld nu tot zijn toppunt was gekomen. Het mark zilver gold bij de komst van Jan op den troon, 5 livres 5 sous: op het einde van 't jaar 1351 werd het gebracht op 11 livres, dus 100 pCt. opgeslagen: maar dat was slechts het begin, in de maand Februarij 1352 daalde het mark plotseling van 11 livres tot 4 livres 5 sous: vervolgens klom het weer tot 13 livres 15 sous, gold toen een tijd 4 livres 10 sous, om eindelijk de hoogte te bereiken van 18 livres. Zestien veranderingen telde men soms in één jaar. Hier was, zegt Michelet, de wet waanzinnig [2]. En nu de oorlog weder begon en er geld *moest* wezen, daar de adel ook niet meer voor niet wilde dienen, werden de Staten in 1355 opgeroepen. Zij het ons vergund bijzonder op deze Staten-vergadering de aandacht te vestigen. Wij hebben gezien hoe de derde stand krachtig op de vergadering van 't jaar 1302 zich deed gelden. Het recht echter om te zamen met de twee standen te beraadslagen, was aan den derden stand in vele opzichten een verdacht recht, en was dus niet met hart en ziel aangegrepen. Elke oproeping toch liep uit op een vraag naar geld, en men schrikte terug voor het recht dat door zoo groote opofferingen moest worden geboet. Dus was het geschied dat na 1302 de derde stand slechts weinig mede vergaderde, en dan nog een zeer ondergeschikte rol speelde. Maar onder koning Jan was de ellende van 't rijk zoo groot geworden, dat onwillekeurig een hooger vlucht de gemoederen der stedelingen aangreep, en zij besloten zich de zaken van staat aan te trekken. De plotse-

[1] Over de waardigheid van connetable zie Warnkönig, "Französische Staats- und Rechtsgeschichte," I, pag. 399.

[2] Zie H. Martin, V, pag. 127. Michelet, III, pag. 361.

linge schok op de statenvergadering van 1355, en de hervormingen daar voorgesteld, wonderlijk uitblinkende tegen den donkeren achtergrond van een anders zoo onverstandig bestuur, zijn de gevolgen van dat voor 't eerst met bewustheid zich aantrekken van de zaken van 't land door de steden. Wat toch was het geval? Zoodra de steden eens naauwkeurig de administratie van den fiscus nagingen, kon het niet anders of zij werden getroffen door het wonderlijk omspringen met de lands gelden door de koninklijke dienaren. Genoeg hebben wij aangetoond hoe de feodaliteit die geheel gebaseerd was op het beginsel van trouw aan den persoon, het denkbeeld van staat, dat is, het dienen ten beste van de algemeene zaak, niet begreep. Dit denkbeeld — wij hebben er reeds meer op gewezen — leefde alleen bij de gemeenten in de steden. Voor de gemeenten was orde, regelmaat, economie, zorg voor het welzijn van allen niet alleen een beginsel of een vaste wet, neen het was een feit dat alle dagen geschiedde, gewaarborgd door allerlei inrichtingen, volgens welke elk ambtenaar of rekenplichtige zonder ophouden werd bewaakt en nagegaan in zijne handelingen. Welnu diezelfde begrippen slechts toe te passen op het bestuur van 't land, dusdanig was het oogmerk van den derden stand [1] op de statenvergadering van 1355. Men heeft die vergadering zeer te recht de eerste assemblée nationale van Frankrijk genoemd: let echter wel op dat het nog maar alleen de drie standen in 't noorden en midden van Frankrijk zijn, de zoogenaamde langue d'oil, die van 't zuiden les Etats de langue d'oc vergaderden nog altijd afzonderlijk [2]. De derde stand dan tot orgaan gekozen hebbende, Etienne Marcel prévôt van de handelaars van Parijs, dreef al dadelijk het toestaan van een soldij voor 30,000 man voor een jaar door, op te brengen door een belasting (gabelle) op het zout, en door een taxe de huit deniers par livre sur toute chose vendue, welke beide opbrengsten van alle personen in 't rijk, leeken en geestelijken,

[1] Zie Aug. Thierry, "Thiers Etat," I, pag. 50 en 51.

[2] Zie A. C. Thibandeau, "Histoire des Etats Gevraux en France." Bruxelles 1844, I, pag. 88.

edelen en burgers, zou gevraagd worden. De gelijkheid van allen voor de belasting was dus tot beginsel verklaard, al moesten weldra deze twee belastingen wijken voor een zoogenoemde income-tax. Maar bovendien, en hier kwam het voornaamste, de staten zouden zelf zorg dragen voor het innen van de belasting, en een commissie van negen opperintendanten, drie klerken, drie edelen en drie burgers, zoude deze geheele finantieële administratie besturen en bewaken. De Staten-Generaal uiteengaande, verdaagden zich zelven op zekere bepaalde termijnen. De benoeming van die negenmannen was de stoutste maatregel die men zich denken kon: de koninklijke macht werd zoodoende voor eenigen tijd als geschorst, en de nationaliteit zich niet meer vertegenwoordigende in den koning, handelde buiten de monarchie om. — Zoo was er echter nu geld en dus een leger op de been, het leger vertrok naar 't zuiden, waar de zwarte prins alles verwoestte, men was vervuld van de blijdste verwachtingen, toen op eenmaal de mare weerklonk dat het fransche leger van 50,000 man bij Poitiers door 8000 Engelschen was geslagen, en dat koning Jan gevangen was. Dit gebeurde 19 September 1356. Welk eene ontsteltenis allerwege ontstond laat zich begrijpen, 's konings oudste zoon, de hertog van Normandië, 19 jaar oud, nam 't bewind op zich in die schrikkelijke wanorde [1]. In de feodaliteit en den adel die dezen slag had verloren, had men geen 't minste vertrouwen meer. Avec tout ce, les chevaliers et les écuyers qui retournés étoient de la bataille, en étoient tant haïs et si blamés des communes que envis ils s'embatoient ès bonnes villes. Si parlementoient et murmuroient ainsi les uns sur les autres [2]. Onmiddelijk werden de staten bijeengeroepen, en deze kwamen bijeen 17 October 1356. Wie anders zouden in deze vergadering den stoot geven tot groote ondernemingen dan de steden, daar de feodaliteit alles en ook haar eer had verloren? Bovendien lieten velen van den adel en de geestelijkheid zich in deze zitting vertegenwoordigen door hun procureurs, de meesten immers

---

[1] Zie Froissart, I, pag. 363.

waren gevangen genomen in den schrikkelijken slag [1]. De steden begrepen haar toestand en haar plicht, en beter nog dan al de steden te zamen, zag Parijs in, wat haar te doen stond — de man, wiens naam wij reeds genoemd hebben, Etienne Marcel, als prévôt des marchands thands het werkelijk hoofd van Parijs, daar de prévôt royal weinig meer te beduiden had, wist als een andere Artevelde den invloed der gemeenten voor een oogenblik alvermogend te maken. Zij grepen, zich aansluitende en als opgaande in de gemeente van Parijs, het roer in handen, en geholpen door den vertegenwoordiger der geestelijkheid, Robert le Coq, oud magistraat, thands bisschop van Laön, was haar eerste daad om uit de vergadering een comité van tachtig leden te benoemen, die de vraag te onderzoeken hadden, wat er wel geworden was van de groote som gelds, welke in allerlei opbrengsten en schattingen, knevelarijen en afpersingen aan 't volk was ontnomen, en wat er nu te doen stond. Het voorstel aan den regent door de drie standen, was met andere woorden, om het gouvernement, de wetgeving en de administratie in de handen van een soort van senaat uit de drie standen genomen, over te geven, den Staten-Generaal het recht te verleenen om uit eigen beweging te vergaderen, en de vorige raadgevers van den koning in staat van beschuldiging te stellen. — Echte Franschen gaan zij zonder zich om historische ontwikkeling te bekommeren, logisch den gang hunner ideeën na: welnu, zoo het koningschap niet langer bij machte is het rijk te regeren, zoo zullen de standen zorg voor zich zelven dragen. — Wanneer dat alles geschied was, beloofden zij geld te geven voor een leger van 30,000 man. De regent, toen hij dit alles hoorde, se retira moult dolent, en sloot de Staten-Generaal, verzocht ze naar huis te keeren, wat zij na eenige tegenkanting deden. Voor dat hij de regering zoo in handen van de staten gaf, wilde hij liever en te recht nog eens alle andere middelen beproeven. Bovendien in de staten zelven hoopte hij, dat weldra de tijd de groote onevenredigheid der elementen zou aanwijzen. Zouden de steden dan alles wezen en de adel niets? Zouden

[1] Zie Michelet, III, pag. 380.

de steden zich door Parijs alleen laten regeren, en Parijs gehoorzaam blijven aan Etienne Marcel? Dit waren ten minste vragen wier antwoord hij niet wilde vooruitloopen. Langzamerhand scheen hij moed te krijgen, de staten van het zuiden van de Languedoc stonden beter voorwaarden toe: en hij vormde alsnu het plan om van de steden en detail te krijgen, wat de Staten-Generaal hem weigerden. Maar Parijs stond pal, vroeg de Staten-Generaal terug, weigerde alles, en toen de munt weder verhoogd was, en de prévôt en de schepenen de munt weigerden, was het antwoord op een bevel van den regent om het beletsel voor den vrijen loop van 't geld weg te nemen: Rien n'en ferons! — terwijl op hetzelfde oogenblik de prévôt de order gaf om zich te wapenen, hetgeen al de métiers deden. De regent gaf nu gedwongen toe, beloofde de bijeenroeping van de staten, en de ontzetting van eenige van zijn raadslieden van hun post. De Staten-Generaal dan verzamelden zich 5 Februarij 1357. Waren zij minder in getal dan op de vorige vergadering, hun energie was verdubbeld, volijverig volgden zij hun leiders Etienne Marcel en le Coq. Het was het werk van deze Staten-Generaal, dat wij op 't oog hadden, toen wij boven spraken van het karakter van de fransche natie, als met een ruk willende volvoeren, wat de tijd slechts in lange jaren afweeft. Het is letterlijk 't werk van de fransche revolutie van 1789, dat zij reeds beginnen: niet alleen in het overdragen van de macht van de kroon op de natie, en het willen vestigen van eene permanente nationale vergadering, in het werken van Parijs op de provinciën, als het hoofd op het ligchaam: neen, Marcel nam reeds toen de nieuwe kleuren aan voor 't volk; als teeken van verbond en symbool van hernieuwing, droeg elk de half rood half blaauwe kaproenen, en hij eindigde als de mannen der fransche revolutie, met la terreur au nom du bien commun. — De regent moest wel toegeven, en eene commissie van 36 leden begon de hand te leggen aan de hervormingen, en de staten zouden voor 't geld zorgen, om een leger op de been te brengen. Daar verbiedt eensklaps koning Jan van uit zijn gevangenschap de staten voort te gaan, en de provinciën weigeren op dit bevel van den koning het voort-

zetten der geldbetalingen, het was het eerste verschijnsel van de langzame verwijdering van Parijs en het overige Frankrijk. De ellende was overigens in dat Frankrijk tot haar toppunt gestegen: de bevolking werd op allerlei manieren afgeperst, om de rantsoenen der edelen te betalen, de vijand plunderde het overige, en wat dan nog restte, werd een prooi der roovende benden. Er hadden zich, namentlijk zoodra de wapenstilstand met Engeland gesloten was, uit de soldaten van weerszijden die nu geen werk hadden, *benden* gevormd, die voor eigen rekening tegen alle menschen die maar iets hadden, den oorlog begonnen, ridders en anderen voegden zich bij hen, en 't ging vrolijk los op de arme uitgeputte landbewoners, et toujours gagnoient pauvres brigands a piller villes et chateaux (Froissart). In die verwarring poogden de regent en zijne raadslieden nogmaals de teugels van 't bewind uit de handen van Marcel en zijn partij te nemen, maar met geen goed gevolg, weder ontbrak 't geld en waren de staten dus noodig, zij werden op aandrang van Marcel 7 Nov. 1357 weder bijeengeroepen. Meer en meer echter teekende zich het fiere figuur van dezen volkstribuun, reeds had hij wederom getoond hoe hij zich de opperheerschappij van Parijs over de provinciën dacht, door bij de brieven des regents, tot bijeenroeping der staten, brieven uit zijn naam te voegen: en nu gaat hij zijn stoutste greep wagen, en tegenover den koning of regent uit het huis Valois, steunende op de feodaliteit, een tegenkoning langzamerhand voorbereiden, die alleen op de bourgeoisie zou leunen. De tegenkoning dien hij echter zelf eerst meende te moeten vormen ten dienste der gemeente, was Karel de Booze, de koning van Navarre. Dezen sluwen en geslepen edelman, nog altijd gevangen gehouden door de Valois, daar hij de gunsteling van Jan II Charles d'Espagne, vermoord had — en bovendien altijd gevreesd als afstammeling van de dochter van Louis Hutin, en dus pretendent op de kroon, zoo de Salische wet niet tusschen beide was gekomen — verlost Marcel uit de gevangenis en zoekt hem nu, met een partij om hem heen, te plaatsen tegenover den regent. — Wonderlijke overeenkomst met die latere bourgeoisie die eenmaal een Louis Philippe tegenover de

oude Bourbons, meende te moeten verheffen, om vaste en zekere waarborgen te hebben voor politieke vrijheid! — Maar het was alsof Marcel, langzamerhand ziende dat de staten hem meer en meer met Parijs alleen lieten [1], telkens heftiger werd, totdat hij eindelijk de plannen van de feodaliteit geheel willende vernietigen, besloot tot eene handelwijze, het tijdvak der terreur voorafschaduwende. Hij rukt met zijn aanhang naar het paleis van den regent, "Sire," dus roept hij dien toe, "ne vous ébahissez de choses que vous véez, car il convient qu'il soit ainsi fait," — en zich wendend tot zijn met den kaproen bedekte volgelingen: "faites en bref ce pourquoi vous êtes venus içi." Dit waartoe zij dáár gekomen waren, was de moord van de raadslieden des regents [2]. Ondertusschen zoekt hij des te naauwer de steden te vereënigen, en meer en meer den invloed van Charles le Mauvais te vergrooten, doch de weg der legaliteit had hij verlaten, en Parijs had wel is waar alle zaken tot nu toe op zich genomen, maar Frankrijk zou weldra het niet langer gedoogen: — de regent inmiddels (en het niet verhoeden daarvan was Marcels groote politieke fout) verliet Parijs.

De provinciën (zij het ons vergund die uitdrukking te gebruiken) zetten den regent weer op de been, van alle kanten spoorde de feodaliteit in de onvergenoegde provinciën hem aan om tegen Parijs andere maatregelen te gebruiken, de staten werden te Compiègne bijeengeroepen, en de strijd zou beginnen tusschen de twee partijen, toen een derde partij plotseling het hoofd opstak, en alles dreigde te vernielen: het was de arme bevolking op het platteland, en haar opstand is bekend onder den naam van de Jacquerie.

Het zou een aardige studie zijn, na te gaan hoe in de fransche geschiedenis de duurzame vestiging van een toestand van vrijheid altijd is voorkomen door de afgunst, den nijd en de wederzijdsche verdrukking die in den derden stand steeds plaats vonden tusschen die twee bestanddeelen, die men gewoon is aan te

[1] Henri Martin, V, pag. 184.
[2] Michelet, III, pag. 397.

duiden door de woorden bourgeoisie en peuple [1]. En hier deed zich het probleem voor het eerst duidelijk en scherp voor, en het bleek weldra dat de bourgeoisie, hoewel de revolutie makende te Parijs door de commune, niets te doen wilde hebben met de Jacquerie op het platte land [2]. En toch dat platteland wilde eindelijk ook eens zijn kreet doen hooren, men sprak van vertegenwoordiging van den derden stand, het waren in allen geval alleen de steden die de afgevaardigden zonden, die voor hare belangen zorgden, en in al dien tijd wat deed men voor de Franschen die geen stedelingen waren, en niet tot den adel of de geestelijkheid behoorden? — Wat men voor hen deed? — Men dwong hen eerst op te brengen en te betalen, ten einde de ridders in staat te stellen in prachtigen wapendosch den oorlog te beginnen: dan als de oorlog geëindigd was, dwong men hen weder op te brengen en te betalen, ten einde het rantsoen voor de gevangen ridders te leveren. Altijd het slachtoffer in tijd van oorlog, werden zij in vrede niet alleen genoemd, maar werkelijk behandeld als de terrae vestitus, de pecunia viva. Jaques bonhomme crie mais bonhomme payera. Koninklijke rechten hadden zich langzamerhand doen gelden boven en bij die aan den heer verschuldigd, en nu werden zij nog geplunderd door de compagnies der roovers; was het wonder dat de wanhoop woede werd; zij vielen bij de algemeene ontbinding der maatschappij op hunne onderdrukkers aan, zij grepen 't zwaard maar wierpen nu ook de scheede weg, Ignorantne datos, ne quisquam serviat, enses? [3]. — Let wel op hoe deze beweging der Jacques niets meer had van de godsdienstige geestdrift der pastoureaux in vroegere tijden: zij verwachtten niet meer den Heiligen Geest, zij vroegen slechts oog om oog, tand om tand, om eindelijk eens in weinige dagen den haat bot te vieren, opgestapeld door lange jaren van lijden en smart.

---

[1] Het spreekt van zelf dat wij hier vooral de regering van Louis Philippe op 't oog hebben, zie het probleem vooral uitgesproken bij Louis Blanc in zijn boek tegen Lord Normanly, en bij Quinet, "Oeuvres Complètes," t. X, pag. 35. Avertissement au pays.

[2] Zie ook Michelet, "Renaissance Introduction," pag. 67, en ook pag. 27, 29. Zie ook Tocqueville, "l'ancien regime," pag. 229 en 230.

[3] Augustin Thierry, "Dix ans d'Etudes historiques." Paris 1846, pag. 242 seqq.

Terwijl Marcel en de burgerij van Parijs met de Jacques onderhandelden en zich toch niet met hen wilden vereenigen, wisten de baronnen de Jacques bij Meaux te verslaan en ze verder te vernietigen: en door die overwinning als 't ware weder geconstitueerd, voelden zij zich met den regent aan 't hoofd, krachtiger dan ooit om Parijs te belegeren en 't hoofd te bieden.

Parijs begon te wankelen, verlaten door de provinciën, bedreigd door de roovende compagnies, ingesloten door den regent, stond de stad geheel alleen, Marcel zag alleen heil en redding in eene gansche overgave aan Karel den Booze, de gemeente wilde 't niet, en vermoordde op haar beurt den tribuun Etienne Marcel den 31sten Julij 1358.

En de gemeente had recht haar hoofd niet meer te volgen, niet de commune maar het koningschap was de taak bereid om Frankrijks nationaliteit te vormen: en het koningschap zou dan ook, na dien wilden droom van 't volk, krachtiger dan ooit die taak voortzetten, instemmend met de leus van allen: volo esse bonus Gallicus [1]. — De regent verzoende zich met Karel van Navarre, verwierp met de staten een smadelijk tractaat, dat zijn vader met Engeland gesloten had, en toen Engeland weder den aanval begon, gelukte het hem in 1360 het verdrag van Bretigny te sluiten, waarbij vrede werd gemaakt en koning Jan zijn vrijheid herkreeg voor 3 millioen dukaten — maar tevens Frankrijks grondgebied tot op den tijd vóór Philips Augustus beperkt werd: geheel Guyenne: le pays de Tarbes, de l'Agenois, du Quercy, du Rouergue, du Perigord, du Limousin, de l'Angoumois, de la Saintonge, du Poitou, du Ponthieu: Calais, het graafschap Guines en vele heerlijkheden moesten worden afgestaan. Voeg hierbij hoe koning Jan weldra de slechte politiek begon van groote apanages aan zijn zonen te geven: het naauw gewonnen Bourgogne aan den één [2], Anjou, Maine en Touraine aan den tweeden, en Berri aan den derden, en men begrijpt welke schrikkelijke verbrok-

---

[1] Michelet, III, pag. 423.

[2] Zie de Barante, "Les ducs de Bourgogne." Paris 1824, I, pag. 11.

keling het koningrijk onderging. Jan II, na zijn dochter aan de Viscontis gegeven te hebben om geld te verkrijgen, stierf weldra te Londen, werwaards hij gegaan was, tot het laatst de riddereer getrouw; een zijner zonen toch gijzelaar van Eduard van Engeland, was tegen het gegeven woord aan naar Parijs vertrokken, de koning van Frankrijk begreep nu dat het zijn plicht was zich weder gevangen te stellen, en wat ook zijne raadslieden beweerden, hij bleef er bij, zeggende dat als het eergevoel overal elders ook verbannen werd, het een schuilplaats moest vinden in de borst der koningen.

De regent wien Marcel niet had kunnen bedwingen, werd koning onder den naam van Karel V. De bijnaam hem gegeven van den Wijze, drukt al dadelijk uit hoe wij hem ons hebben voor te stellen. Daar was dan weder een koning zoo als Philips de Schoone, doch zonder al diens slinksche wegen: een moderne koning, die zittend in zijn kabinet de zaken van staat bestuurde, geen held der feodaliteit, die strijdend zijn rijk verloor, zoo hij zijn persoonlijke eer slechts redde. Na te gaan hoe hij één voor één de drie vijanden van zijn rijk, den koning van Navarre, de compagnies en de Engelschen overwon en ten onder bracht, hoe hij langzamerhand den staat weêr herstelde, en orde en wet weder deed eerbiedigen, geeft ons te kennen hoe hij waarlijk zijn spreuk in actie bracht: seigneurie est plus charge que gloire, en doet ons een hoog denkbeeld koesteren van zijn denkend hoofd. Wat zijn arm betreft, iedereen heeft diens naam op de lippen, al heeft ook de traditie geheel en al het beeld van Bertrand du Guesclin vervormd. Deze was het die de vormen van de feodaliteit niet meer eerbiedigende, het wezentlijk ernstig meende met den oorlog, niet langer er een tournooi van maakte, en meer het goed gevolg dan het point d'honneur op 't oog had. Bretagner en zelf hoofd der compagnieën, heeft hij, toen de koning van Frankrijk hem tot zijn dienst had gewonnen, door wilden moed, maar niet minder door list en schranderheid Frankrijks grondgebied herwonnen. Al dadelijk gingen zij beide, de koning en Du Guesclin, aan het werk. Aan Engeland werd geld gegeven totdat men zich sterk genoeg voelde het aan te tasten; men sloeg de partij van

den koning van Navarre bij Cocherel, en zocht nu Frankrijk van de roovende benden te verlossen: een burgeroorlog in Spanje tusschen den koning don Pedro den Wreede van Castilië [1] en zijn bastaardbroeder Hendrik van Trastamare, scheen een geschikt middel: de koning van Frankrijk ondersteunde dezen laatsten, en de compagnieën namen dienst om don Pedro aan te vallen. — Inmiddels hadden de Engelschen en Franschen zich door middel van de twee partijen van Montfoort en van Blois in Bretagne weder bestreden: de Franschen waren geslagen bij d'Auray, en zelfs was Du Guesclin door den grootsten ridder der Engelsche Chandos gevangen genomen. Du Guesclin werd vrijgekocht voor 100,000 francs, en de oorlog in Spanje begon. Het sprak van zelf dat de Engelschen die thands onder bevel van den zwarten prins het zuiden van Frankrijk inhielden, de tegenpartij don Pedro hielpen, en weder was het geluk op hun hand, zij versloegen de Franschen bij Navarette, en weder werd Bertrand du Guesclin door Chandos gevangen genomen. — De zwarte prins keerde weldra echter naar zijn hoofdplaats Bordeaux, als regent van Aquitaine terug, en ook de compagnieën, nu weder zonder werk, begonnen op nieuw Frankrijk te plunderen. Niets nu wekte meer den haat tegen Engeland op, dan juist deze compagnieën, daar zij overal op last van den zwarten prins voorgaven te handelen. Karel V bediende zich zeer geslepen van dezen zich vermeerderenden haat: allengs zocht hij de partij van den prins in 't zuiden te verzwakken, door de handigste en machtigste edelen tot zijn zaak over te halen, zoo d'Albret en Clisson, en eindelijk toen de prins aan de Gasconjers weder een belasting had opgelegd, en zij aan den koning van Frankrijk appeleerden, riep hij den prins als vasal voor zijn rechterstoel. Het tractaat van Bretigny werd verbroken, Karel V voelde zich machtig genoeg,

[1] Hoe een Pedro de Wreede het zoo lang uit kon houden, zie R. Dozy, "Kastieljaansche Letterkunde in de middeleeuwen," Gids 1848, I, pag. 230. Die geheele tijd wordt meesterlijk beschreven in de Spaansche kroniek van don Pedro Lopez de Ayala. Zie Gids, pag. 678. De groote dichter in die dagen was Juan Ruiz, aartspriester van Hita. Zie Gids, pag. 675, en ook Dozy, "Recherches sur l'histoire politique et litteraire de l'Espagne pendant le moyen age," I, pag. 386.

hij riep de Staten-Generaal in 1369 op, die hem recht en gelijk gaven, en de oorlog begon [1]. — Het is hier de plaats niet, dezen oorlog in al zijn bijzonderheden na te gaan, te verhalen hoe weldra de Engelschen land op land verliezen, hoe de zwarte prins, na de verwoesting van Limoges, vertrekt, en Chandos gestorven zijnde, de hertog van Lancaster vooral de Engelschen aanvoert tegen den nu connétable geworden du Guesclin: genoeg, toen ten jare 1375 er een wapenstilstand van twee jaren werd gesloten was het koningrijk gerestaureerd, bijna al de landen waren op Engeland herwonnen: slechts Calais, Bayonne en Bordeaux gehoorzaamden nog aan Engeland. — Men zegt dat toen de zwarte prins uit overmoed na den afloop van den Spaanschen oorlog den gevangen Du Guesclin losliet, hij hem zijn eigen rantsoen liet bepalen: verwonderd over de hooge som die de Franschman noemde, vroeg hij hem: "En waar zult gij dat geld van daan krijgen, Bertrand!" "Prins," antwoordde Du Guesclin, "de helft zal de koning van Castilië, en de andere helft de koning van Frankrijk geven, en zoo er niet genoeg mocht zijn, daar is geen vrouw in Frankrijk die kan spinnen, of zij zou gaan spinnen om mijn rantsoen te betalen" [2]. Dat woord was niet te veel gezegd, om het innige verband tusschen Du Guesclin en Frankrijks nationaliteit aan te duiden: al de list, al de moed van dat krijgshoofd waren noodig geweest, maar nimmer had hem ook het vertrouwen der Franschen ontbroken. Kwamen de legers der Engelschen onder Lancaster of onder Robbert Knolles, steeds beval Du Guesclin den strijd te ontwijken, hij liet de Engelschen slechts woeden op de fransche vlakten, hij verwoestte alles zoodra het gebrek zich weldra bij den vijand deed gevoelen, en als dan reeds van zelf het Engelsche leger moeite had zich staande te houden, overviel hij het plotseling. Die oorlog had voor het Europa der middeleeuwen een nieuw schouwspel aangeboden. Alles was bereke-

[1] Henri Martin, V, pag. 267 en 268. Michelet, III, pag 465, 468.

[2] Zie Henri Martin, V, pag. 266. Karel V was slimmer staatsman dan de zwarte prins: hij liet zijn gevangenen niet los, het voor de Engelschen strijdend legerhoofd, den captal de Buch, hield hij steeds gevangen, toen hij hem eens gekregen had, zie Henri Martin, pag. 288. Michelet, III, pag. 477.

ning, niets toeval geweest: de hooghartige Eduard, aan het hoofd van zijn strijdende ridders, moest buigen voor den immer stil t'huis zittenden franschen koning. Froissart begreep er niets van, en ook het volk bewonderde nog altijd meer den op het veld rijdenden wakkeren connétable dan den koning, die alle bevelen gaf, alles bestuurde, alles leidde te midden van zijn raadslieden. — Vlaanderen ook dat nog altijd Engelands hoop was geweest, wist Karel V zich te winnen door de erfgename er van met zijn broeder den hertog van Bourgondië te doen huwen: de koning van Navarre was bedwongen, en Frankrijk door de chevalerie op den rand des verderfs gebracht, werd weer tot een groote eenheid door het geduld en de list van zijn koning. — Besluiten wij met het oog te vestigen op het inwendig bestuur van dezen zeer wijzen vorst. Wat zijn hof betreft, hij omgaf zich het liefst met de mannen der wetenschap van die dagen, met astrologen, grammatici, juristen en geneesheeren. Zijn hof-astroloog was Thomas de Pisan, een Venetiaan, wiens dochter Christine de Pisan de regering van Karel VI zou opluisteren [1]: Philippe de Maizières, Raoul de Presle, namen ons reeds bekend, Nicolas Oresme, bisschop van Lisieux, en de prior Honoré Bonnor waren zijn vertrouwde vrienden. Van alle kanten deed hij boeken verzamelen en overschrijven, en hij vergaderde dus ongeveer 900 deelen in drie ruime kamers, waar lampen de nachtwaken der geleerden zouden verlichten, en welke boeken het begin zijn geweest van de fransche nationale bibliotheek. Ook werden door de personen van zijne omgeving vele werken geschreven; wij spraken zoo reeds te voren toen wij de hierarchie behandelden over de bekende schriften: le songe du Vergier, en le songe du Vieux pelerin: 's konings oude leermeester de bisschop Nicolas Oresme schreef een boek tegen de muntvervalschingen, en vertaalde naar eene latijnsche overzetting de Politica en Economica van Aristoteles [2]. Honoré Bonnor schreef onder den zonderlingen titel de l'Arbre des batailles het eerste onderzoek

---

[1] Zie Lenient, "La Satire en France", pag. 252—256.

[2] Hij heeft vele woorden van latijnsche en grieksche afkomst tot fransche woorden gestempeld, zoo reeds 't woord philanthropen. Henri Martin, V, p. 299.

over het recht van vrede en oorlog [1]. Maar het merkwaardigste boek was wel het werk dat op verzoek van den koning ten gebruike van het volk werd geschreven, en dat ten titel voerde: Le vrai regime et gouvernement des bergers et bergères, composé par le rustique Jehan le Brie, le bon Laboureur (1379) [2]. Het boek heeft een dubbele strekking, het is bepaald voor de praktijk, maar daarenboven moet het allegorisch worden opgevat: in een afscheid in verzen aan den lezer zegt de schrijver daarvan:

Les pasteurs portant crosse et mitre
Voulans a cecy regarder,
Pourront apprendre maint chapitre
Pour leurs ovilles bien garder.

Het boek begint dan ook met het leven van Jehan de Brie, den herder. Hij is niet van hooge afkomst, neen door arbeid en vlijt heeft hij zich van den laagsten rang weten te verheffen. Wat al rampen had hij geleden voordat hij rustig kon leven, maar eerlijk zonder simonie heeft hij zijn betrekkingen gekregen; en zoo geeft hij als een volmaakt burgerman zijn lessen aan 't volk, lessen die het tegelijk op de staatkunde konde toepassen, bijvoorbeeld de eerste maxime die hij ontwikkelt is deze: qui n'entre par l'huis (la porte) dans la bergerie, n'est pas le loyal berger. Welnu gij goede en vroede lezers, herinnert u eens hoe Karel de Booze eenmaal koning wilde worden, hoe hij Parijs binnenkwam, kwam hij door de rechte deur, zoo klinkt als 't ware de waarschuwende stem van Jehan de Brie. En zoo gaat hij steeds voort. Een goed herder heeft zorg voor zijn kudde, hij eerbiedigt in haar het natuurrecht, dat de natuur heeft geleerd en onderwezen aan alle dieren (wonderlijk hecht dat fransche volk altijd aan de regelen van dat vermeende natuurrecht!); zoo hij straffen moet brengt hij ze door zachte kastijding tot gehoorzaamheid, slechts de wederspannigen worden met roeden getuchtigd. Het was zoo tegelijk eene politieke verhandeling over het bestuur, en kon tevens ook voor almanak voor de velden

---

[1] Michelet, III, pag. 490.
[2] Lenient, pag. 227—232.

dienen, want het laatste gedeelte was niet anders dan een handboekje over het fokken der beesten, en bevatte regels over de astrologie en de veeartsenij ten gebruike der kudden. — Karel V was alzoo een der eerste vorsten die de beteekenis en den invloed van *het boek* op de zaken van staat begreep. Door goede boeken moest de volksmeening geleid worden en de koning wilde tegelijk gehoorzaamd en geloofd worden. Dikke werken liet hij maken ten gunste der kroon, tegenover Engeland, maar vooral ook tegen de kerk, want hij zag wel in hoe weldra het pausdom hem zou ontsnappen, reeds was het groote schisma begonnen, en hij wilde wapenen tegen die kerk hebben. — Ook van de architectuur was Karel V een groot begunstiger; niettegenstaande de groote uitgaven van den oorlog liet hij verschillende gebouwen oprichten. De civiele architectuur in tegenoverstelling van de kerkelijke, begon zich onder hem krachtig te ontwikkelen: een ongekende rijkdom van lijnen en sieraden brak door en liet der verbeelding ruim spel. Wij kunnen hier niet opnoemen wat door hem is gesticht, slechts een gebouw dat van hem dagteekent noemen wij en wel de Bastille, hij liet ze in 1369 beginnen onder leiding van Hugues Aubriot, prévôt royal van Parijs, en terzelfder plaats bouwen waar Etienne Marcel zich vroeger had verdedigd en waar hij omgekomen was, Etienne Marcel die in Parijs het Hotel de Ville had doen oprichten [1]. — Die stoute figuur had echter gunstig op den koning gewerkt, want wat het inwendig bestuur aangaat — het is Augustin Thierry die het opmerkt [2] — werden de meesten van de regelen van Marcel van nu aan gevolgd: de bepaald feodale monarchie had onder Karel V afgedaan, vervalschingen van de munt geschiedden niet meer; wel waren nog de belastingen zeer hoog en allerdrukkendst, de gabelle op het zout werd voor goed gevestigd, en wat het belangrijkste was, de Staten-Generaal, hoe goed zij den koning in 1369 ook hadden geholpen, werden na dien tijd niet meer opgeroepen. De belastingen werden ook geheel op eigen gezag door den koning geheven: de belastingen

[1] Zie Henri Martin, V, pag. 301 en 213.

[2] Zie Aug. Thierry Tiers Etat, I, pag. 64 en 72.

eens door de Staten-Generaal toegestaan, werden voor altijd geprorogeerd, de buitengewone inkomsten werden in gewone veranderd, en de koning benoemde van nu aan de personen die de gelden zouden innen. Dat was eene geheele omwenteling in de staatsadministratie, en wel eene van de ongelukkigste omwentelingen, van nu aan was het fiscale despotisme gegrondvest, en had de koning voor de nationale onafhankelijkheid van het volk gearbeid, de inwendige vrijheid vernietigde hij geheel [1].

De koning toen hij stierf — en Du Guesclin was eenigen tijd voor hem gestorven — had als 't ware een voorgevoel van het onrecht daardoor ook aan de toekomst van Frankrijk gedaan; met bevende hand teekende hij op zijn sterfbed de ordonnantiën waarbij de belastingen zonder toestemming der Staten geheven, afgeschaft werden [2].

Wij eindigen met den dood van Karel V onze ontwikkeling van Frankrijk, wel was de oorlog reeds weder begonnen, wel moest het koningrijk onder zijn opvolger de bangste crisis nog doorloopen, maar de regering van Karel den Wijze bleef een lichtend punt, en toonde aan hoever eene regering het brengen kon, wanneer zij de tradities van de feodaliteit vaarwel zeide.

Nationale grootheid, maar niet meer inwendige vrijheid. Zoo is dan dat het laatste woord waarmede wij de ontwikkeling van den franschen staat tot op het einde der 14de eeuw sluiten: zou het ook het laatste woord van den franschen staat in 't algemeen wezen? Letten wij op de roemrijkste tijden der fransche geschiedenis onder een Richelieu, een Lodewijk XIV, een Napoleon, dan zouden wij bijna geneigd zijn deze vraag toestemmend te beantwoorden. Daar is in de gansche staatsontwikkeling van Frankrijk slechts ééne richting, het streven naar eenheid: alle krachten, alle organen in den staat moeten naar één middelpunt heenbuigen, en uit dat middelpunt moet alles bestuurd, geleid, gevormd, maar ook vervormd worden: centralisatie in de hoogste mate is het doel geweest waarnaar alles

---

[1] Zie Henri Martin, V, pag. 315, en Quinet, "Philosophie de l'histoire de France" Revue des deux mondes, Avril 1855, pag. 939.

[2] Michelet, III, pag. 509.

heen neigde: daardoor werd aan hem die aan het hoofd van die centralisatie stond alle macht en invloed gegeven, de weg was gebaand tot het grootste despotisme: want alle bolwerken waren weggevaagd die de vaart konden stuiten, alle beletselen waren verbroken die het snel werken van de centralisatie verhinderden, alle controle die het gouvernement zoude kunnen bewaken was ter zijde gesteld, alle tegenwichten waren uit den weg geruimd, die hier als in Engeland evenwicht van machten hadden kunnen doen geboren worden. Vandaar werd alles van boven af bestuurd. Men verlangde alles van den staat, niets meer van het individu, niets meer van gemeente, niets meer van plaatselijke corporatiën; door beambten werd alles bestuurd; niet de man kon ooit zijn post waarde bijzetten door zijn persoonlijkheid, slechts de post maakte den man; en omdat weldra het begrip sterker werd dat de staat voor ieder moest zorgen, en het beambtewezen een geschikt middel van bestaan werd voor hen, die geen andere wijze van rijkdom te verwerven bij de hand konden of wilden nemen, verlangde iedereen een staatsambt. Een post oefende op den geest der familiën dezelfde begoocheling uit die vroeger een prebende of een canonicaat bewerkte. Men wilde beambte wezen omdat het een loopbaan was die den dag van morgen verzekerde: de Franschen, zeide vroeger Mevrouw de Stael, zullen niet tevreden zijn, voordat men een constitutie afgekondigd heeft in de volgende termen vervat: eenig artikel: "alle Franschen zullen beambten wezen". De constitutie van den staat werd het tweede punt, administratie werd het eerste in de overweging der Franschen [1]. — Met dat streven naar eenheid en dus naar centralisatie, is verwant het streven naar *gelijkheid:* geen hierarchie meer in den staat, geen scherp afgebakende klassen, geen vastbepaalde rangen: neen, een volk zamengesteld uit zooveel mogelijk gelijke individuën — daarom geen aristocratie die een ware aristocratie wil of kan zijn — allen gelijke dienaars van éénzelfden meester; maar laat de een geen voorrechten hebben boven den anderen: al zouden die

[1] Zie Eugène Forcade, "Etudes Historiques". Paris 1853, pag. 340. Tocqueville, "l'ancien regime", pag. 164, en Saint-Marc Girardin "Souvenirs d'un Journaliste", 1859, pag. 90.

die voorrechten ook ten algemeene nutte werken, daar is geen reden waarom mijn buurman meer dan ik geroepen zou zijn om die voorrechten te vertegenwoordigen, zoo redeneert elk Franschman. Nergens verscheidenheid, overal éénvormigheid van regel; vandaar overal een onbewust neigen tot socialisme. — Dit is de inwendige toestand van een staat, die naar buiten altijd het fierst zijn vaandel ontrold heeft, die de zuivere en onsterfelijke dienst van volksonafhankelijkheid en van den roem van 't vaderland altijd in 't hart heeft gedragen. Toch heeft bijwijlen een blos het gelaat van de edelsten in Frankrijk bedekt, wanneer zij bedachten hoe daar ook inwendige vrijheid verkregen kon en moest worden: zij hebben getracht de vrijheid op vaste grondslagen te vestigen, fondamenten die weldra op een zandgrond bleken te rusten: de stormwind kwam, en het met zooveel zorg opgetrokken gebouw stortte in. Toch hebben zij niet gewanhoopt, ze dachten aan de historie, ze dachten aan de pogingen reeds in de veertiende eeuw geschied, ze werkten stil voort, sursum corda was hun leus, vast besloten als zij waren om hun eerste liefde niet te verloochenen: de hertog de Broglie stierf op het schavot in de fransche revolutie: maar voor zijn dood liet hij zijn zoon bij zich komen en zeide tot hem: vergeet de bijl, en zweer de vrijheid steeds te dienen. Velen hebben in Frankrijk zulk een eed gedaan en zullen hem houden.

IV.

ENGELAND.

De verovering van Engeland door de Normandiërs was de grondslag voor de krachtige ontwikkeling van het Britsche rijk, en gaf aan de staatsinstellingen van dat eiland haar vaste plooi voor de toekomst. Toen Willem de Veroveraar ten jare 1066 zich in het overwonnen land nederzette, was het niet zoo als vroeger bij den inval der Franken in Gallië een betrekkelijk barbaarsch volk, dat te midden van een reeds beschaafde natie zich vestigde, maar veeleer een als 't ware hooger ontwikkelde stam, die in een Germaansch ingerichte, op de basis der gemeente rustende, volksorganisatie nieuwe beginselen brengen, en den eersten rang in het aldus veranderde staatswezen innemen kwam. Mocht ook al deze gewelddadige vervorming van den Angelsaksischen toestand in 't begin eenigzins de vormen van een overgang van het eene regeringshuis op het andere aannemen, weldra, toen herhaalde opstanden de gehechtheid aan het oude bestuur bewezen, werd de toestand scherper bepaald, het denkbeeld van verovering meer toegepast. De Angelsaksers werden van alle posten uitgesloten en de fransche taal de alleen voor de wet geldende spraak. De grond werd, zoo men de bezittingen der vrije landbouwers die slechts kleine landerijen hadden uitzondert, aan de Angelsaksische eigenaars ontnomen: de aldus verbeurd verklaarde landen systematisch verdeeld onder de veroveraars en zóó, dat de koning het meest kreeg en ieder vervolgens naar zijn rang in 't leger [1], het Doomsday-book ieders

[1] Gneist, "Adel und Ritterschaft in Engeland" 1853, pag. 14 en 56 — en

deel aanwijzend: door allerlei belastingen en geldafpersingen werden de inlanders gekweld: het geld vroeger afgevraagd om de invallen der Denen te weeren, werd, hoewel reeds afgeschaft door Eduard den Bekenner, weder opgevorderd [1], hoofdgelden van allerlei aard moesten opgebracht worden [2], en rechten van in- en uitvoer van allerlei goederen op de markten werden geheven [3]. Wil men echter geheel den ongelukkigen toestand van het overwonnen volk begrijpen, men lette op de twee volgende maatregelen van Willem den Veroveraar. — Hij vond toch eens noodig tusschen zijn eigen heerschappij en de noordelijke stammen, die door hun invallen hem last veroorzaakt hadden, een woestenij te scheppen, en zie daar werden op zijn eigen onderdanen krijgsbenden losgelaten, met het bevel om hunne landerijen en bezittingen te verwoesten, te plunderen en te verbranden. De geheele landstreek tusschen York en Durham werd verwoest en meer dan 100,000 personen van allen leeftijd en kunne (hoewel onderdanen) gedood. Een ander voorbeeld. Niet tevreden met het bezit van 68 bosschen, van andere oude parken, en het recht van vrije jacht overal, vond hij goed, want hartstochtelijk beminde hij en zijn geheele geslacht het edele vermaak, een nieuw jachtveld te vormen; een uitgestrektheid van 30 mijlen in 't vierkant werd daarvoor uitgekozen, alle bezittingen daar verbeurdverklaard, alle woningen geslecht, en tot nu toe heet die plaats in het graafschap Hants the New-Forest [4]. De steden kwamen van zelf in verval: maar het groote gevolg van de Normandische verovering was de volledige invoering van het *feodale stelsel* [5]. Mochten ook misschien eenige kenmerken van de feodaliteit zich reeds op het einde

Gneist, "Das heutige Englische Verfassungs- und Verwaltungsrecht" 1857, I, pag. 9 seqq.

[1] Guizot, "Du Gouvernement représentatif en Angleterre in de Essais sur l'histoire de France" 1853, pag. 269.

[2] Hallam, "State of Europe during the middle ages". Eleventh Edition 1855, tom. II, pag. 321 en 322.

[3] Brougham, "Political Philosophy" 1853. Part. III, pag. 211 seqq.

[4] Zie Brougham, III, pag. 215 en 216.

[5] Zie Emile de Bonnechose, "Les quatre conquêtes de l'Angleterre". Paris 1852, tom. II, pag. 393 sqq. — en Henry Raikes, "Sketch of the origin and development of the English Constitution", vol. I, 1851, pag. 42 seqq.

van de Angelsaksische heerschappij hebben vertoond, van nu aan was het feodale staatssysteem geheel overheerschend, al het allodiale werd feodaal, en Engeland ging ééne zelfde ontwikkeling tegemoet als Frankrijk. Toch was die ontwikkeling geheel anders. Het feodale systeem toch leidend tot desorganisatie in een groot rijk als het Fransche, bewerkte in elk bijzonder leen, en vooral in Normandië, een zeer georganiseerd geheel. Die strenge organisatie brachten de Normandiërs mede naar Engeland, en bovendien doordat alles uitging van eene verovering onder aanvoering van den koning, wist deze natuurlijk nog meer dan misschien anders 't geval zou geweest zijn, aan zijn macht zoowel autoriteit als werking bij te zetten. De vasallen werden in Engeland verplicht veertig dagen te dienen wanneer zij opgeroepen werden, van die dienst konden zij zich slechts bevrijden door een zekere willekeurige som die de vorst bepaalde, de zoogenaamde escuage [1]: bovendien moesten zij in drie gevallen geld geven: 1°. voor het rantsoen wanneer de koning gevangen was genomen, 2°. voor het uithuwelijken van zijn oudste dochter, 3°. voor het uitrusten tot ridder van zijn oudsten zoon. Verder had de koning op zijn vasallen het recht 1°. van relief, wanneer de meerderjarige erfgenaam het leen in bezit nam, 2°. van voogdij, dat is het genot van 't leen gedurende de minderjarigheid van den erfgenaam, 3°. van uithuwelijking, dat is het recht om de erfgename van een leen waarvan hij voogd was als 't ware aan den meestbiedende te verkoopen [2]. Om eindelijk het element van het koningschap nog meer kracht te geven werd de eed aan den koning van iedereen gevorderd die slechts in het leensysteem zijn plaats had, zoodat niet als in Frankrijk de koning alleen den eed ontving van de onmiddelijk van hem releveerende leenheeren, en niet elk ondervasal zijn heer moest volgen, wanneer deze, hoewel vasal, zijn koning ging beoorlogen [3]. Men ziet hieruit reeds dadelijk hoe

---

[1] Zie Guizot, pag. 269 — Hallam, II, 321.

[2] Hallam, II, pag. 314 — Guizot, pag. 268 — D'Israeli "Curiosities of literature". London, Edward Moxon 1854, pag. 66.

[3] Zie Brougham, pag. 206 en Gneist Adel, pag. 64. Men herinnere zich het voorbeeld van Joinville, die den eed weigerde aan Lodewijk IX

deze toestand verschillend is van dien van Frankrijk: hier een krachtig koningschap dat de leenen eerst schiep en zorg droeg van die leenen vooral niet te uitgebreid te maken, ja ze liefst uit een aantal ver van één verstrooide landerijen te laten bestaan [1] — daar een zwakke monarchie, die, toen zij in den persoon van Hugo Capet de koningskroon greep, de leenen reeds vond, en ze geheel onafhankelijke rijken bevond te zijn, zoo uitgestrekt en machtig als ze waren: — doch werkte voorts in Frankrijk de adel op zich zelf en geïsoleerd, hier in Engeland werd al dadelijk de grond gelegd tot de vereeniging in één vast ligchaam van den adel, aangesloten deels door het telkens oproepen door den monarch, deels en wel voornamelijk door de vijandige houding waarin zij als vreemde overwinnaars tegenover het overwonnen volk stonden. Dat overwonnen volk dat zich aldus zag prijsgeven begon meer en meer als te haken naar den ouden rechtstoestand, en voor hen werd het ideaal van geluk steeds in de gedachte voorgetooverd wanneer men hun sprak van de wetten van Eduard den Bekenner [2]; welhaast zou die naam hun genoemd worden als teeken van een betere toekomst. Slaan wij daartoe nog eens naauwkeurig 't oog op het bestuur van den staat. Nevens den koning toch was een raad van de onmiddelijke vasallen van de kroon, de bisschoppen, abten en groote baronnen, tot welken raad echter blijkbaar slechts de aanzienlijkste en invloedrijkste leden geroepen werden, die driemaal 's jaars op Kersmis, Paschen en Pinksteren, als 's konings PARLEMENT moesten vergaderen: welk parlement dan in de oogen des volks de plaats verving van de Angelsaksische witenagemot [3]. In hoeverre die vergadering moest bijeengeroepen worden, en welke zaken niet zonder die vergadering door den koning konden verricht worden is niet juist te beslissen, bijna als zeker is het te stellen dat meestal echter eerst de behoefte en de volstrekte noodzakelijkheid de vorsten drong zich te beraden, dat verder voor belastingen meer de schijn van

---

[1] Gneist, "Verfassungs- und Verwaltungsrecht", I, pag. 28.

[2] Zie Hallam, III, pag. 325.

[3] Zie Brougham, pag. 208 en Guizot, pag. 264 — Emile Bonnechose "Les quatre conquêtes de l'Angleterre", II, pag. 440.

toestemming dan een wezentlijke goedkeuring werd vereischt, terwijl het ook soms in vele gevallen 's konings waardigheid verhoogde zich omringd te zien van de grootsten uit het rijk [1]. Zoodra nu het koningschap zijn rol om waarlijk koning te zijn overdrijft, waartoe het reeds door het aannemen van gehuurde troepen aanleiding geeft [2], ziet men in Engeland het wonderlijke verschijnsel dat de adel naauwer zich aaneensluit, en ten beste van allen ook van 't volk chartes verlangt, gewaarborgd door een meer vaste oproeping van het Parlement. Reeds Willem de Veroveraar wordt gezegd zulk een charte gegeven te hebben [3]: doch het waren vooral zijne opvolgers die hiermede eenigzins mild waren: en wel werden de baronnen in hun streven geholpen door de tijdsomstandigheden, van de zes vorsten die na Willem I kwamen, waren volgens hedendaagsche rechtsbegrippen ten minste vijf usurpateurs, en moesten zich dus meer en meer de gunst van 't volk verwerven. Hendrik I in alles tot de Angelsaksers neigend, gaf in 1101 zulk een charte met verwijzing op de wetten van Eduard den Bekenner [4]: koning Steven gaf er twee, Hendrik II eindelijk gaf behalve de beroemde constituties van Clarendon, waarbij de toestand van de geestelijkheid werd geregeld en waarop wij later nog wel terugkeeren, ook al een charte; de regering van Richard Leeuwenhart kenmerkt zich door den eersten vasten constitutioneelen tegenstand, daar de baronnen tijdens zijn afwezendheid naar het heilige land, zijn kanselier Longchamp afzetten [5] — maar al die toezeggingen aan den adel en ook aan 't volk waren meer geconcedeerd door de vorsten dan wel veroverd op de vorsten, een ware hoeksteen voor de vrijheid was er nog niet: eerst de MAGNA CHARTA onder koning Jan was zulk een hoeksteen.

---

[1] Zie Hallam, II, pag. 322.

[2] Gneist, "Verfassungs- und Verwaltungsrecht", I, pag. 40.

[3] Guizot, pag. 274 — Hallam, II, pag. 415—418.

[4] Het beginsel van het Germaansche en dus ook Angelsaksische weergeld werd er zelfs weder in opgenomen, Brougham, pag. 211 en Raikes, "English constitution", pag. 50 en 60.

[5] Augustin Thierry "Conquête de l'Angleterre". Paris 1851, tom. IV, pag. 35, en John Forster, "Historical and Biographical essays" 1858, vol. I, pag. 181.

De onwaardige Jan zonder Land, door wiens fouten Normandië van Engeland werd afgescheurd, en Engeland tot een leen van den paus werd gemaakt, geraakte geheel in onmin met den adel en de geestelijkheid; en deze twee standen, aangevoerd door den aartsbisschop Stephen Langton en Willem graaf van Pembroke, lieten hem den 19den Junij 1215 de zoogenoemde Magna Charta geven. De rechten van de geestelijkheid werden daarin bekrachtigd: nieuwe bepalingen ten voordeele der baronnen, vooral wat de misbruiken door 's konings macht ten aanzien van 't relief, de voogdij, en 't uithuwelijken der erfdochters betreft, werden voorgesteld: maar bovenal vinden wij hier onder de rechten waarvan de gansche natie voordeel zou hebben, de volgende wetsbepaling als onderpand van de kracht, als belofte van 't geluk der toekomstige geslachten: nullus liber homo capiatur vel imprisonetur aut dissaisiatur aut utlaghetur aut exuletur aut aliquo modo destruetur, nec super eum ibimus, nec super eum mittemus, nisi per legale judicium parium suorum vel per legem terrae [1]. De bescherming van personeele vrijheid en eigendom van alle vrije mannen was hier voluit uitgesproken: 't eigenaardige van de Engelsche natie, het anker dat het volk te midden van de stormen in het publieke leven vasthoudt en beschermt, de vrijheid en rust van de haardstede, al wat zij door hun woord "home" zoo schilderachtig uitdrukken, is hier tot het fondament van 't oprijzend staatsgebouw gemaakt. Treffend voorzeker toonde hier de adel en de geestelijkheid, door zóó ook voor den derden stand te zorgen, dat zij 't begrepen hoe de zwakheid der standen alleen in hunne afzondering ligt, daar zij dan gelijk zijn aan de steenen, die hoe vervaarlijk hecht op zich zelven, geen muur vormen, en waartusschen de vijand binnendringt. — Wij bemerken van zelf dat wij nog geheel in de middeleeuwen zijn, wanneer wij

[1] Gneist, "das heutige englische Verfassungs- und Verwaltungsrecht," th. I, pag. 86. Vreede, "de origine atque incrementis libertatis Anglorum," pag. 107—118. Guizot, pag. 284. Gneist, Adel, pag. 65. De magna charta is afgedrukt bij R. Pauli, "Geschichte von Engeland," B. III. Hamburg 1853, pag. 897 seqq. (Pauli is de vervolger van Lappenberg's Geschichte von Engeland in Heeren en Ukert's Verzameling).

op den waarborg letten, die de adel en de geestelijkheid zich lieten geven voor het vervullen van de in de Magna Charta gegeven voorwaarden. Die waarborg is met andere woorden het door de wet verleende en geregelde recht van opstand. Wij lezen toch in artikel 61: "zoo wij binnen veertien dagen geen herstel van grieven verleenen, na daarvan verwittigd te zijn, zullen de vijf en twintig baronnen, ter bewaking der hierbij vergunde rechten gesteld, gezamentlijk met de overige landzaten, ons, zooveel in hun vermogen is, kwellen en vervolgen, door het innemen onzer kasteelen, landerijen en bezittingen, of op hoedanige wijze ook, totdat het misbruik zal zijn weggenomen: behoudens evenwel onze eigen persoonlijke veiligheid, die der koningin en van onze kinderen: en zoodra het misbruik zal zijn opgeheven, zullen zij ons als vroeger ten dienste staan" [1]. Dit recht van tegenweer dat ook voorkomt in de Etablissements van den Heiligen Lodewijk, was het noodzakelijk gevolg van de begrippen door de feodaliteit in 't leven geroepen: persoonlijk dienstbetoon was wel is waar het beginsel waarop alles draaide, maar dan ook vooral wederkeerig dienstbetoon, brak de één zijn rechten, ook de ander was niet meer gehouden hem te dienen. Let echter wel op hoe niet als op het vaste land elk leenheer op zich zelven den koning den oorlog kon aanzeggen, maar hier de adel corporatief ten tegenweer moest optreden: en ten overvloede waren in de Engelsche staatsorganisatie de elementen reeds voorhanden, die deze wederkeerigheid van rechten langzamerhand in een zamenwerking van belangen zoude veranderen, elementen die van 't parlement den krachtigsten waarborg tegen mogelijke inbreuken op de vrijheid door het koninklijk gezag zouden maken. Er was toch reeds in de Magna Charta eene bepaling die het heffen van geld verbood zonder de toestemming van den raad des vorsten, welke raad of parlement dan zou bestaan uit de aartsbisschoppen, bisschoppen, abten, graven, groote baronnen, die dan elk voor zich individueel moesten opgeroepen worden, en uit de andere lagere vasallen die daarentegen slechts in massa door de she-

[1] Zie J. Heemskerk Bz., in de Gids, 1851, I, pag. 589. Guizot, p. 298 en 299. Raikes, English Constitution, p. 90.

riffs der graafschappen werden opgeroepen [1]. Wel was het juist deze bepaling die altijd door den opvolger van Jan zonder Land den zwakken Hendrik III (1216—1272) werd achterwege gelaten, toch scheen hij niet daartegen te kunnen handelen [2]: en steeds dwong de adel hem het overige van de Magna Charta te bevestigen en te herhalen (38 maal is de Magna Charta in 't geheel door Hendrik III en zijn opvolgers bekrachtigd) — en liet hem in zijne minderjarigheid een nieuwe charte geven, *the Charter of the Forest*, bestemd om de onwettige uitbreiding der bosschen ten dienste van de koninklijke jachten te voorkomen [3]. De eerste daad van de meerderjarigheid nu van Hendrik III was geweest de intrekking èn van de Magna Charta èn van the Charter of the Forest, de paus had reeds dadelijk na het uitvaardigen van de Magna Charta haar vervloekt, en de waarlijk vaderlandslievende aärtsbisschop Stephen Langton had alleen de gevolgen dezer vervloeking voorkomen door de excommunicatie niet te doen voorlezen. Hendrik III scheen echter ernst met hare vernietiging te maken, en de baronnen hadden hem dus eindelijk 14 Maart 1264 gedwongen het bevel te geven, dat tweemaal 's jaars op de feesten van Paschen en St. Michiel, de twee chartes in het hof van ieder graafschap in tegenwoordigheid van het geheele volk zouden voorgelezen worden, en dat de sheriffs, rechters en baljuws zoowel van den koning als van de baronnen zweren zouden haar na te komen, verder dat de burgers niet zouden gehouden wezen te gehoorzamen aan den magistraat, die zich aan deze laatste bepaling onttrokken had. Wederom was hier de groote verdienste van de Engelsche aristocratie uitgekomen, van zich met het volk in verband te stellen; aan het volk moesten zijn eigen rechten steeds herinnerd worden: elk idee van zich als caste uitsluitend met eigen voorrechten en verlangens bezig te houden, was haar vreemd: zij vormde juist het tegenovergestelde van den franschen adel. — Wij hebben thands te

[2] Zie Brougham, pag. 223 en 41.
[1] Zie Hallam, II, pag. 330 en 331.
[3] Guizot, pag. 286. Gneist, "Verfassungs- und Verwaltungsrecht," pag. 94.

onderzoeken hoe het *volk zelf een plaats bekwam in 't parlement.* Wij hebben daarom slechts te letten op den toestand van den lageren adel, die zoo als wij zeiden, niet individueel, maar in massa opgeroepen werd tot 's konings raad [1]. Die lagere adel, die ridders naderden iederen dag meer tot de gewone vrije mannen van 't volk, die als ingezetenen eenige rijkdommen bezaten, de zoogenaamde freeholders, weldra vermengden zij er zich mede, en de gewoonte werd het alras, ook door de koninklijke oproepingsbrieven gevolgd, dat de ridders die opkwamen en wier aantal nu allengs bepaald en beperkt werd, als vertegenwoordigers van het graafschap waaruit zij kwamen, werden beschouwd. De writ van 15 November 1214, die aan de sheriffs beveelt om aan den koning vier wijze ridders uit elk graafschap te zenden [2], is het eerste voorbeeld van een dergelijke representatie, die nu naast de baronnen en groote geestelijken, welke individueel opkwamen, plaats nam. — Weldra echter kreeg het volk nog belangrijker en onmiddelijker invloed in 't parlement. Het waren de groote twisten van Hendrik III met zijn baronnen over de schulden die de koning gemaakt had, terwijl hij zijn zoon Edmond tot koning van Sicilië wilde maken. De baronnen ontzet over de roekeloosheid des konings, namen forscher maatregelen, niet langer een politiek van tegenstand, maar een streven om den koning onder hun voogdij te plaatsen, openbaarden zij. De *provisions van Oxford* die zij den koning oplegden, waren de uiting van die bedoeling, en Simon van Montfoort, graaf van Leicester, was de leider der beweging, vooral toen na den slag van Lewes, de koning in de handen der baronnen was gevallen. Vruchteloos had de heilige Lodewijk als scheidsman pogen op te treden, vruchteloos kantte zich de lagere adel tegen de aanmatigingen der baronnen, tot op het laatst Leicester ook de hooge baronnen zelve willekeurig ging behandelen — nu was de crisis aanstaande —

---

[1] Volgens een conjectuur van Spence, zou het bezit van 7 manors (leengoederen) iemand tot een major baro hebben gemaakt, en dit dus het criterium zijn tusschen hoogen en lageren adel. Zie Marquardsen in het Kritische Zeitschrift 1855, pag. 44 seqq.

[2] Zie Guizot, pag. 305.

Leicester vroeger aristocraat tegenover het koningschap, werd nu uit noodzakelijkheid om zich staande te houden, democraat tegenover de aristocratie, en riep bij brieven December 1264, behalve de graafschappen, ook de *steden* Londen, York, Lincoln, de (cinq ports) havensteden Douvres, Sandwich, Romney, Hastings en Hythe, en de overige steden en vlekken op, om elk twee burgers als vertegenwoordigers naar het parlement te zenden [1]. En al hielpen de steden hem niet, al overwon weldra de koning en werden de provisions van Oxford vernietigd; tegelijk met de twee groote chartes, de Magna Charta en de Charter of the Forest, bleef de vertegenwoordiging der steden. Eigenaardig is in de Engelsche staatsorgisatie geweest — om dit in 't voorbijgaan op te merken — hoe stad en platteland nooit in 't begin tegenover elkander gestaan hebben [2]; daar toch het Engelsche koningschap nimmer bepaalde privilegiën gaf aan het grondbezit, hadden de steden ook geen aanleiding andere wetten te begeeren, dan waardoor het geheele graafschap waarin de stad lag, bestuurd werd, ook hier kon het beginsel van afzondering zich dus nimmer zoo als in Frankrijk en Duitschland doen gelden.

Wanneer wij nu een oogenblik stilstaan, om na te gaan hoe ver men reeds gevorderd was met de ontwikkeling van Engeland, dan treft ons meer dan ooit de vermenging en wederkeerige doordringing, die aanvankelijk reeds begon, van de twee verschillende factoren in de Europeesche statenvorming: het zuiver *Germaansche* element en de *feodaliteit*. Het Germaansche element bracht mede om alles in 't staatsleven uit te doen gaan van de vereeniging der vrije mannen, de gemeente: die gemeente was volstrekt onafhankelijk in doen en laten: van haar ging uit bij keuze het koningschap, van haar ging uit, wanneer zij zich tot vergadering had gevormd, de wetgeving en 't gericht: vrije zamenwerking waartoe het individu zich voegde, was de hoofdtrek in het Germaansche staatsleven, volstrekte zelfregering de uiting er van: in de gemeente had de

---

[1] Brougham, pag. 43 en 45. Guizot, pag. 319.

[2] Gneist, Adel, pag. 86 etc.

Germaan eerst zijn rechte kracht verkregen, met bewustzijn had hij 't stoute hoofd leeren buigen, tegenover een gemeenen wil leerde hij zijn eigen wil slechts als willekeur te beschouwen; dus nu had het staatsleven, hoewel door allerlei vormen gewijzigd, zich ook bij de Angelsaksers geopenbaard [1]. Daar tegenover nu stond het leenstelsel door de Normandiërs ingevoerd, dat alles integendeel terugvoerde op 't individu: de trouw aan den persoon des leenheers, hield alles te zamen, niet het zich bewust als deel gevoelen van 't geheel: verschillende macht, en onderscheiden graad van afhankelijkheid maakte van de personen onder elkander een hierarchischen trap, niet langer was het de gelijke vrijheid die overal gelijkheid van macht en recht werkte: tegenover het "elke macht gaat uit van de gemeente", was nu gekomen "elke macht gaat uit van den leenheer." Wij hebben gezien hoe dit systeem van de feodaliteit in Frankrijk had gewerkt, hoe eerst zeer langzaam door de communes en de royauté de desorganisatie was overwonnen en de weg tot de centralisatie was gebaand; wij zullen zien hoe in Engeland de Germaansch Angelsaksische basis weder doorbreekt, hoe in den op het leenstelsel gebouwden staat van Willem den Veroveraar een tweede organisme voortleeft, dat gedragen door den Saksischen nationalen geest, verder ontwikkeld door het koningschap, zich in 't vervolg in een onderdeel van 't parlement, het lagerhuis, centraliseert. Of liever reeds nu voor de bepaalde vorming van het lagerhuis is die Angelsaksische invloed reeds overal zichtbaar; wij hebben tegenover den Franschen Beaumanoir slechts den gelijktijdigen Engelschen Bracton te stellen [2]. Wij willen drie punten even aanstippen, om het onderscheid goed te doen gevoelen; letten wij op de *rechtbanken*, de *belastingen* en het *militaire wezen*. Wat het *gericht* betreft [3], reeds van 't begin af aan kon de zoogenaamde justice seigneuriale zich hier in Engeland nooit goed vestigen, reeds

---

[1] Zie Bethman Hollweg, "Ueber die Germanen vor der Völkerwanderung," pag. 23 seqq. Waitz, "Deutsche Verfassungsgeschichte," I, pag. 53. Von Sybel, "Entstehung des deutschen Königthums," pag. 55.

[2] Hallam, II, pag. 357.

[3] Gneist, Adel, pag. 58—60.

zeer schielijk werd zij weder ondergeschikt aan de gewone graafschapsgerichten. Die graafschapsgerichten werden nu allengs vervormd door de koninklijke macht. De koning liet door zijne beambten de colleges benoemen. die vroeger slechts van de gemeente uitgingen. Bovendien door het denkbeeld, dat een vergrijp niet zoo als vroeger den plaatselijken vrede, maar nu meer 's konings vrede brak [1], werd de koninklijke invloed op de rechtsbedeeling allengs krachtdadiger, de justices of assises ingesteld door Hendrik II, bekrachtigd door de Magna Charta, die jaarlijks het koningrijk doorreisden, om in naam des konings in elk graafschap civiele en crimineele zaken te berechten, waren het gevolg hiervan. De vermeerderde invloed van den koning op de rechtspleging, deed weldra het hof des konings als hoogste rechtbank in drie onderdeelen, hoewel nog niet altijd juist onderscheiden, splitsen: vooreerst het finantiegerechtshof, the court of Exchequer ('t scaccarium), dan het civielgerechtshof, curia apud Westmonaterium, the court of common pleas: terwijl het eigentlijke hofgerecht, curia coram ipso rege, the court of Kings Bench, voor de kroon- hoogheids- en strafprocessen overbleef. De kanselier met zijn clerken vormde langzamerhand nevens die drie instellingen, en eigen departement als officina justitiae, voor alles wat de procesorde betrof [2]. Dus kwam er langzamerhand eenheid in de rechtspraak, het recht werd een bewerkt geheel; maar nog meer, door deze inrichtingen werd de ongelijkheid der standen voor 't gericht opgeheven, de isonomia werd nu reeds bijna geheel voltooid, en door de weldra uitgesproken stelling dat *alle recht van den koning uitgaat*, zijn in Engeland in de 14de eeuw overwonnen, de leen- en patimoniaalgerichten, de lands- en stads-rechtbanken. In gansch Engeland wordt allengs slechts één rechtspraak gevonden. bestuurd door koninklijke rechters, in verbinding met een jury uit de gemeenten, door den koninklijken sheriff benoemd. — Wat het *militaire wezen* betreft, ook

---

[1] Gneist, "Verwaltungs- und Verfassungsrecht," pag. 70.

[2] Gneist, "Verfassungs- und Verwaltungsrecht," pag. 72—78, Hallam, II, pag. 336—339. Raikes, Constitution, pag. 50.

hier laat zich het indringen van den Oud-Germaanschen toestand bemerken. Het door het leenstelsel gevormde leger wordt langzamerhand voor de inwendige landsdienst vervangen door een militie, bestaande uit de vrije ingezetenen der graafschappen met gekozen aanvoerders, constabularii, onder opperste leiding van den sheriff. Door de escuage onttrokken zich verder velen van de vasallen aan den krijg, en de koningen kregen gelegenheid om zich voor de buitenlandsche oorlogen van in soldij staande troepen te bedienen, en zoo door taktiek en strategie de ridderlijke legers van Frankrijk te bekampen en te overwinnen; zoo was het niet langer een koning, die bijna onafhankelijke leenen als vasallen ten krijg opriep, maar een vorst die werkelijk het hoofd was van alle gewapende macht: privaatoorlogen werden ook in Engeland weinig gevonden, de koning wist ook hier zijn koningsvrede, zijn macht te doen eerbiedigen [1]. — Eindelijk wat de belastingen aangaat, niet zoo als in Frankrijk konden de leenheeren van de aan hen onderworpenen op eigen gezag belasting op belasting heffen, neen, tot elke heffing was koninklijke goedkeuring noodig; voorts kwamen in Engeland in plaats van de heeren- en vroondiensten langzamerhand geldopbrengsten, en het onvrije grondbezit vervormde zich zoo zachtkens in een vrij eigendom.

Wij zien hoe het feudaalsysteem, dat de verbinding van het grondbezit met de rechts-, militaire- en belastingsmacht medebracht, zich hier vervormde door de inwerking van een anderen geest; wij zien hoe overal de sporen van het Angelsaksische karakter zich vertoonden: "si quaeris monumentum circumspice", kon het zeggen aan degenen die nog aan zijn bestaan twijfelden: verlaten wij dit onderwerp niet zonder onze aandacht te vestigen op het groote verschijnsel waaruit het duidelijkst de eigenaardige zamenwerking der standen in Engeland blijkt. Wanneer wij toch spreken van de zamenwerking en de niet-afscheiding van de standen aldaar, dan komt wel het eerst voor onzen geest het optreden van den zoogenaamden lageren adel, *de gentry*. Trach-

[1] Zie Gneist, Adel, pag. 60, 61, 17 en 43. Hallam, II, pag. 349. Gneist, Verfassungs- und Verwaltungsrecht," pag. 107.

ten wij haar toestand ons duidelijk te maken. Tusschen den adel en het volk was toch allengs, zich oefenende in den wapenhandel, een tusschentrap, de zoogenaamde ridderschap, de knights later squires, als een lagere adel ontstaan; deze ridders door het verkrijgen van ridderleenen tot een stand gevormd, werden weldra de band tussen de veroveraars de Normandiërs en de Anglosaksers: zij begrepen weldra hun stelling, sloten zich aan de steden aan, werden de vertegenwoordigers der graafschappen, en terwijl iedereen hetzij door verdiensten, hetzij door verkregen rijkdom zich tot hun rang kon verheffen [1], had hun stand wel aanzien, maar geen privilegies, tenzij het betalen van dubbele belastingen een voorrecht mocht heeten [2]. Wanneer wij voor dien toestand der squires een tegenhanger in Frankrijk zochten, wij zouden hem 't liefst met dien stand vergelijken, dien men naderhand gewoon is geweest met den naam van bourgeoisie te bestempelen; minder door zelfzucht bevangen, dan die fransche stand, heeft de Engelsche gentry echter meer waarlijk nut aan haar land gedaan, en het is niet te veel gezegd, wanneer men haar als de spil van het geheele Engelsche staatsleven tot op den tegenwoordigen tijd beschouwt. — Uit de unie en zamenwerking van alle dergelijke elementen vormde zich het organisme van Engelands staat, en terwijl aan den éénen kant zich in de graafschappen het beginsel van zelfregering en van individueele en locale vrijheid vormde, versterkte zich tevens ook het koningschap door van zijne erfelijkheid een wet te maken, en door langzamerhand het recht van opstand ter zijde te stellen door middel van de rechten op 't hoog verraad: plaatselijke onafhankelijkheid en centralisatie door het koningschap hielden elkander in evenwicht: het was als de passer waarvan het eene been wel eenen grooten en uitgestrekten kring beschrijft, maar toch in zijn beweging wordt weerhouden en bestuurd door het andere uiteinde dat vast blijft bevestigd.

Gelijk de geheele staatsorganisatie van Engeland uit verschil-

---

[1] Zie Macaulay, "History," I, pag. 37. The dignity of Knighthood was not beyond the reach of any man etc.

[2] Zie de uiteenzetting bij Gneist, Adel, pag. 26—36.

lende elementen is zamengesteld, die tot één harmonie zamenwerken, een harmonie zoo schoon en zoo echt Engelsch geschetst door Shakspere in deze regels:

> For government, through high and low, and lower,
> Put unto parts, doth keep in one concent:
> Congreeing in a full and natural close
> Like music,

zoo is ook het geheele Engelsche volkskarakter zelf zoo als het zich nu in 't begin van de 14de eeuw gaat teekenen een gemengd karakter, zamengesteld uit al de trekken die verschillende rassen als Kelten, Angelsaksers, Denen en Normandiërs kenmerkten [1]. Daar is een fusie van de vreemdste en meest tegenovergestelde elementen in die natie, op menigte van vragen kan het antwoord én ja én neen wezen. Zelfs van hun taal, hoe zijn daar niet nu nog gemakkelijk de deelen als van een te scheiden? Zouden wij onder al die tegenstrijdige hoedanigheden enkele karakteristieke trekken mogen opnoemen, die ook op hun staatsleven een beslissenden invloed hebben gehad, wij zouden van hen zeggen dat zij een zeer *mannelijk* volk zijn: mannelijk meer dan strijdlustig: een ontembare energie, een niet te breken vasthoudendheid kenmerkt hen, zij weten wat zij willen, waar een wil is, is ook een weg, zeggen zij: het woord dat Strafford immer bezigde: "Thorough" is ook hun woord: niet de driestheid, de onbezorgde vrolijke stoutmoedigheid, de roekeloosheid der Franschen is hun deel; koelbloedigheid, veerkracht om te dulden, beweegkracht om immer voort te gaan, zijn hun deugden: dat mannelijke dat echter juist om zijn bedaardheid niet immer het heroische is, welk laatste meer gegrepen moet worden, "het zijn de geweldenaars die het koningrijk der hemelen nemen," dat mannelijke teekent zich tot zelfs in hun ligchaamsoefeningen, zij noemen te-recht

---

[1] Zie vooral "Emerson English traits." Londen 1856. — De stukken van Alphonse Esquiros, L'Angleterre et la vie Anglaise in de Revue des deux Mondes, vooral stuk 2, 15 Fevrier 1858. — Charles de Remusat, "L'Angleterre au dixhuitième siècle," 1856. t.I, pag. 1—107. — H. Taine, "Essai de Critique et d'Histoire," 1858, pag. 385—394. — Desiré Nisard, "Etudes de critique littéraire," 1858, pag. 199—247.

mannelijke uitspanningen den grondslag van geestverheffing: en geestverheffing bestaat voor hen meer in karakter dan wel in talent. — Een tweede eigenschap die wij bij hen zouden willen opmerken zou zijn hun scherpe blik wanneer 't feiten gold: hun bepaald *practische* aard: hun zien van 't gevolg in de middelen die zij gebruiken: hun den spijker op den kop slaan: maar om diezelfde reden zijn zij bepaald realistisch, het leven is voor hen veel te rijk, te veel verscheidenheid is daarin, dan dat zij het onder enkele bepaalde cathegorieën zouden willen of kunnen rangschikken: neen, elk element willen zij liever zijn plaats, zijn recht gunnen, al is het ten koste der éénheid: zij zijn dus ook echt behoudend, vernietigen liefst niets, laten niets verloren gaan, zijn in de hoogste mate econoom met wat zij hebben, handelen bijna nimmer revolutionnair; vandaar ook hun liefde voor de historische traditie, als een bepaalde factor wiens macht zij hebben leeren kennen: hun op prijs stellen van de aristocratie, die zoo breed een horizont aan 't volksleven geeft, wier zonen een toekomst hebben die aan een verleden zich vasthecht; de levende archieven van 't rijk noemen zij hun adel: en deze zin voor 't verleden vereenigd met hun open oog voor het tegenwoordige, laat hen nimmer door schijnbaar logische constructies hersenschimmen najagen; meestal werkelijk ongevoelig voor logica zijn zij, zij laten de geschiedenis haren loop, in plaats van in te grijpen in de gebeurtenissen, zij weten het te goed hoe de Satan zijn slachtoffers in Dante's Inferno troost met de bittere woorden: "Misschien dacht gij niet dat ik een logicus was" (Forse tu non pensavi ch'io loico fossi!) [1] Geen van de regels die het Engelsche staatswezen constitueeren is dan ook gebouwd op een speculatief beginsel, geen natuurrecht wordt ingeroepen als in Frankrijk, hun magna charta (zegt zeer goed de Remusat) is een compilatie: ja men kan zelfs zeggen dat geen enkel der beginselen in den Engelschen staat een absoluut beginsel is, elk wordt tegengehouden en in zijn vaart als gestuit

---

[1] Zie dit ook goed bij Carlyle, "Past and Present". New-York 1856, pag. 162 en 163 — en Montalembert, "l'avenir politique", pag. 54 sqq. — en "Edinburgh Review", April 1856, pag. 559 seqq.

door een ander, het is altijd een in evenwicht. zijn van verschillende werkingen. — Hun handelen voorts kenmerkt zich door wat zij zoo eigenaardig *fair play* noemen, zij spelen open kaart, zij haten met hart en ziel, zij toonen hun liefde meer door daden dan door woorden, in hun rechtspraak zoeken zij voor alles fair trial: zij hebben in den hoogsten zin het plichtgevoel, Nelson sprak een woord uit hun hart toen hij zijn dagorde gaf: Engeland verwacht dat iedereen zijn plicht zal doen. — Maar wel het meest karakteristieke in hun aard is hun zin voor het *privaatleven* bij het sterke publieke leven dat zij leiden, in hun gehechtheid aan hun "home" is iets teeders, iets aandoenlijks: hun privaatleven is hun eereplaats in de geschiedenis der menschheid: vandaar hun zin om in eigen huis en aan eigen haardstede zoo onafhankelijk mogelijk te zijn: my house is my castle zegt de Engelschman: van die onafhankelijkheid beminnen zij het beginsel haast nog meer dan 't genot zelve: ook hun zucht om grondeigendom om een property te hebben is daarmede verwant, Emerson zegt: ze hebben den earth-hunger: zij benijden geen ander zijn rijkdommen en macht, zij hebben geen hartstocht voor gelijkheid: zij begeeren niet dat ieder in hetzelfde gareel loope, maar volkomen vrijheid in hun eigen sfeer te hebben, dáár vrij zich te kunnen bewegen en werken, gaat hun boven alles, — het Engelsche volk — en wij sluiten hiermede onze schets — is het volk dat de sterkst sprekende *individualiteit* heeft. Het is een natie van individuën van personen: en daar geheel de staat op dat beginsel van eerbied voor de persoonlijkheid gebouwd is, daar nergens het bureaucratische centralisatiesysteem wordt toegelaten, daar overal de vrijheid, zij het soms ten koste der gelijkheid, van allen wordt gehandhaafd, ontwikkelt op zijn beurt het staatswezen krachtig dezen trek der nationaliteit. Die individualiteit breekt 't monotone, 't ledige in 't leven: iedereen is een persona quae per se agit, die met bewustzijn handelt: ils veulent que les hommes soient hommes zegt Montesquieu [1]. Zijn om zulk een persoonlijkheid

---

[1] Denk ook om de bekende regels over het Engelsche karakter in "The Traveller" van Oliver Goldsmith.

te vormen karakter, onafhankelijkheid en originaliteit noodig, waar vinden wij die trekken meer dan bij de Engelschen? Originaliteit in de hoogste mate, overhellend tot het excentrieke, teekent hun figuur: geheel hun zijn en werken toont het dat zij zich weten te concentreren: zij staan dus scherp afgescheiden van iedereen: en daar zij toch in alles belang stellen, overal willen wezen, vertoonen zij het wonderlijke schouwspel van het meest reizende en toch het minst communicatieve volk te zijn, zij zijn tegelijk wereldburgers en toch zoo particulier mogelijk: zij gelooven 't niet noodig te hebben sympathie te verwekken. Die sterk uitgesproken individualiteit leidt bij hen tot een even groote trotschheid: Bulwer drukt het aardig uit wanneer hij zegt dat de ijdelheid van de Franschen daarin bestaat dat zij aan zoo groot een land toebehooren, terwijl de ijdelheid van een Engelschman zich met de gedachte verkwikt dat zoo groot een land hem toebehoort [1]. Bij zulk een volk dat zich zoo voelt kan een aristocratie goed bloeijen, een aristocratie, die, omdat ieder ten minste de hoop kan hebben er eens ook in opgenomen te worden, te sterker in innerlijke kracht is naarmate zij alle uiterlijke verschansingen versmaad heeft: het geheele volk heeft zelf iets aristocratisch: het is the most gentlemanly nation [2]: er zijn daar geen parvenus, zegt de Remusat, men zou dus van een ieder die zich zelven een hooge plaats heeft verworven de woorden kunnen zeggen die Talleyrand van Thiers bezigde: "il n'est pas parvenu il est arrivé.

Met opzet hebben wij hier reeds deze schets ontworpen van het Engelsche karakter. Is Engeland toch het eenige land geweest dat met de tradities van de middeleeuwen niet heeft gebroken, dat historisch gelijkmatig zich heeft ontwikkeld, dan kan het niet kwaad zijn de trekken van de volksindividualiteit altijd voor oogen te houden, en bij elke gebeurtenis in het staatsleven als op te merken hoe die krachtige persoonlijkheid dat feit vormde of gebruikte. Wij keeren thands terug tot onze

---

[1] Zie Bulwer's "England und die Engländer" (wij gebruiken een duitsche vertaling) 1833, pag. 14.

[2] Zie S. T. Coleridge, "Tabletalk" 1852, pag. 108 en 109.

ontwikkeling van den staat op 't oogenblik toen Eduard I de teugels van 't bewind opvatte. Zamenwerking van de standen heeft reeds aanvankelijk vrijheid gewrocht, en een vast beginsel is veroverd, dat boven koning en boven standen de *wet* stond: "de koning, zoo schreef reeds Bracton, moet niet onderworpen zijn aan iemand, maar slechts aan God en aan de wet: want de wet maakt hem koning. Laat de koning daarom aan de wet geven wat de wet hem schenkt: te weten heerschappij en macht: want er is geen koning waar willekeur en niet de wet de regels voorschrijft" [1].

Eduard I nu is de koning onder wiens regering en niet voor 't minst door wiens werking alle vormende elementen van het Engelsch staatswezen zich kristaliseerden: van zijn bestaan dagteekent het waarlijk bestaan van de Britsche constitutie in den vorm waaronder wij ons die steeds gewoon zijn voor te stellen: het parlement nam allengs zijn tegenwoordige inrichting en toestand aan: de rechtspraak werd vast bepaald voor de toekomst: de geheele rechtswetenschap vormde zich en het nationale karakter zich uitende in een eigen volksidioom, kreeg zijn bekende trekken. Eduard's streven was het dan ook minder buitenlandsche oorlogen te voeren, gelijk zijn voorgangers bijna altijd op de Fransche bezittingen, hoe ook verkleind sinds Jan zonder Land, hun meeste aandacht gevestigd hadden, maar integendeel liever de soevereiniteit over het geheele britsche eiland te verkrijgen. Zijn oorlogen tegen Wallis en Schotland waren het gevolg er van. — Het eerst begon de krijg tegen *Wallis,* de vorst Llewellyn weigerde hulde aan Eduard te doen, gedwongen om zijn plicht te volvoeren, stond hij echter weldra daarna met zijn broeder David op: doch het baatte niet, Eduard nam na beider dood het geheele landschap in, en voegde het bij het overige land: van toen af werd in het Engelsche staatswezen het Keltisch Britsch element geheel en al opgenomen, en langzamerhand zwegen de zangen van dien dichterlijken stam, die als een der drie pilaren der maatschappij naast den landbouwer en den hand-

[1] Zie Hallam, II, pag. 334 en 335.

werksman, den dichter geplaatst had. Verzoenend in de meeste gevallen ging Eduard te werk, en om de overwinning zich voor goed te verzekeren voerde hij overal de Engelsche jurisdictie er in: zijne echtgenoote Eleanor beviel in een van Wallis' kasteelen, de burcht van Carnarvon, van een zoon, en de troonsopvolger heet van dien tijd af prins van Wallis [1]. — De twisten met *Schotland* volgden; daar was de koning Alexander gehuwd geweest met Margaretha, zuster van Eduard I; zijn drie kinderen en ook zijn kleindochter stierven kort na elkander, zoodat de troon ledig stond. Dertien mededingers boden zich aan: doch weldra bepaalde zich de keus tusschen de twee die er het meeste recht op hadden, John Baliol en Robbert Bruce: de staten vroegen wijselijk aan Eduard van Engeland om scheidsrechter te wezen. Maar dat was niet de bedoeling van Eduard, hij eischte het recht van scheidsrechter te wezen, dewijl hij voorgaf suserein van Schotland te zijn: de Schotsche koningen waren slechts zijn vasallen. En inderdaad hadden in de laatste vier eeuwen de Schotsche koningen steeds hulde gedaan, maar zoo als zij beweerden slechts voor die enkele landen die zij onder de kroon van Engeland hielden [2]. De Schotsche grooten gaven eindelijk toe aan den eisch van Eduard, en hij besliste daarop dat er een raad zou zijn om de moeijelijkheden der troonsopvolging te onderzoeken. Baliol en Bruce bepleitten daar hun zaak, en zoo als recht was, Baliol die de meeste aanspraken had werd koning verklaard: hij deed hulde aan Eduard en begon zijne regering. Doch Eduard liet hem spoedig gevoelen dat hij hem slechts als vasal beschouwde, van al zijn

---

[1] Zie Lingard, III, pag. 258—267 — en Aug. Thierry, "Conquète", IV, pag. 135—138, ook tom. I, pag. 89, — vooral Ferdinand Walter, "Das alte Wales" 1859, pag. 113 en passim — en het stuk van Ernest Renan, La Poesie des Races Celtiques "Essais de Morale et de Critique" 1859, pag. 375—456. — Aardig zou het wezen den invloed van dat keltische element in Engeland na te gaan: men zou het weinig in de volksontwikkeling nog al overwegend in de literatuur vinden. Spenser's Fairy Queen, Shakspere's Midsummernightsdream behooren tot de uitingen van dat element dat de imaginatie onder zijn bescherming nam. — Wales werd niet eer in het parlement vertegenwoordigd dan onder de regering van Hendrik VIII. Zie Raikes, "English Constitution", pag. 148.

[2] Zie Lingard, p. 275 en 276, noot.

uitspraken was appel op Engeland, en eindelijk tot het uiterste gedreven, terwijl Eduard een oorlog met zijn suserein Frankrijk begon, weigerde Baliol elke verdere hulde te doen: Eduard liet zijn legers in Schotland trekken, de Schotten verlieten hun hoogten en werden bij Dunbar 27 April 1296 geheel verslagen, Schotland onderwierp zich nu spoedig, en Baliol gevangen genomen stierf in ballingschap, na door zijn lafheid ieders achting verloren te hebben [1]. Toen was het, terwijl Engeland met Frankrijk steeds oorloogde, dat William Wallace den geest van Schotland wist op te wakkeren, bij Irving versloeg hij het Engelsche leger onder Warenne, en elk die als vrijman in Schotland wilde staan, of ten minste als vrijman vallen, volgde zijne oproeping: Engeland's koning sloot nu onder bemiddeling van den paus vrede met Frankrijk, hij vloog naar Schotland, en het leger van Wallace werd bij Falkirk volkomen vernietigd. De Schotten, om nu ten minste hun onafhankelijkheid te behouden, beriepen zich op den paus Bonifacius VIII — men herinnert zich toch dat de paus Schotland, men weet niet recht op welke gronden, als leen beschouwde — de wisseling der stukken over die susereiniteit tusschen Engeland en den paus hierop gevolgd toont het best aan den toestand van de historische kritiek dier dagen, wij deelen daarom eenige uittreksels daarvan mede. De oorsprong van de suprematie van den koning van Engeland over Schotland werd aldus bewezen. Het was, zoo verhaalde het stuk van Eduard, in de dagen van Eli en Samuel dat Brutus de Trojaan het eiland Albion op de Reuzen veroverde. Hij verdeelde het tusschen zijne drie zonen Locrine, Albanact en Camber. Albanact werd door een vreemden overheerscher Humber in gevecht verslagen en gedood. Locrine wreekte zijn dood, versloeg den onrechtmatigen bezitter, die verdronk in de rivier welke naar hem haar naam ontleende, en onderwierp het rijk van Albanact (Schotland) aan Brittanje. Van de twee zonen van Dunwallo, koning van Brittanje, Belinus en Brennus, kreeg Belinus het koningrijk Brittanje en Brennus Schotland, doch onder zijn broeder, volgens de Trojaansche wet

[1] Zie Lingard, pag. 301.

over de voorrechten der eerstgeboorte. Koning Arthur gaf het koningrijk Schotland ter leen aan Angusil, die Arthur's zwaard ten teeken van trouw voor hem uitdroeg. En zoo had, gedurende het geheele Saxische ras, bijna elke beroemde koning, van Athelstan tot Eduard den Bekenner, hetzij koningen van Schotland benoemd, hetzij hulde van hen ontvangen. De Normandiërs oefenden dezelfde suprematie uit van Willem den Veroveraar af tot op Eduard's vader Hendrik III. De koning noemt onbeschroomd allerlei handelingen die onderwerping aanduiden op en sluit zoo op zijn goed recht over het koninkrijk Schotland. — De Paus ontving dit stuk met de grootst mogelijke kalmte en plegtigheid en maakte daarop het volgende antwoord gereed. De Schotten, zoo luidt het stuk van den Paus, hebben niets te maken met Brutus en diens veroveringen, zij zijn steeds een onafhankelijk volk geweest, afstammende van Scota, de dochter van Pharaoh, koning van Egypte, die te Athene een tijdlang vertoefde en Ierland ten onder bracht. Haar zonen veroverden Schotland op het ontaarde ras van Brutus. Wat betreft dat de Angelsaksische vorsten hulde vroegen van Schotland, dat zou niets bewijzen voor Eduard, die van de Normandiërs afstamde. En aan de Normandiërs was nooit eenige hulde gedaan behalve door Willem den Leeuw, en dat voor landen die hij had in het koningrijk Engeland. Eduard moest in allen gevalle, hoe hij ook over de zaak dacht, zich onderwerpen aan het scheidsgericht van den paus, de opperste rechtbank van volken en vorsten. En bovendien hier was Schotland het onvervreemdbare eigendom van de kerk van Rome, want het was besloten in de algemeene toewijzing van den keizer Constantijn van alle eilanden in den oceaan aan de opvolgers van St. Petrus [1]. —

---

[1] Zie Lingard, III, pag. 318—320. — Milman, V, pag. 70—72. Over het geheel sprong men in de 14de eeuw nog al wonderlijk met de geschiedenis om de geschiedenis van Rienzi had ons kunnen doen zien hoe hij de oudheid verstond: pomoerium verwart hij met pomarium en maakt zoo van Italië den tuin van Rome, en in een adres aan Johan von Neumark, later kanselier van keizer Karel IV, schrijft hij het volgende: "Wij lezen in de chronieken dat Julius, de eerste Caesar, vertoornd over het verlies van een veldslag, zoo waanzinnig was zijn zwaard tegen zijn eigen leven te richten: maar Octavianus, zijn kleinzoon, de eerste Augustus, greep met geweld het zwaard uit zijn hand, en redde Caesar

Dus was de inhoud van deze twee buitengewone stukken, de Paus echter weldra den heftigen strijd tegen Frankrijk beginnende moest Eduard zich niet tot vijand maken, en liet dus de Schotten weldra aan hun lot over. Eduard viel Schotland dus weder aan, en het land bevond zich weldra geheel ten onder gebracht, terwijl Wallace gevangen genomen, nu gevonnisd werd. Schotland's bestuur werd geregeld en Engeland's opperheerschappij scheen verzekerd voor de toekomst.

Merken wij thands de veranderingen in de staatsontwikkeling van Engeland onder Eduard I zelven op; gaan wij daartoe vooreerst de rechten na die het volk onder zijne regering verkreeg; letten wij dan op de algemeene verbetering in recht en rechtspleging, om eindelijk ons de constitutie van het parlement nog eens scherp voor oogen te stellen.

I. Volgens de Magna Charta was de persoonlijke *vrijheid* en het *eigendom* van een ieder verzekerd. In de praktijk echter werkte de geldigheid van beide deze voorrechten niet in gelijke mate. Terwijl de persoonlijke vrijheid meestal gehandhaafd werd, was het eigendom niet altijd even zeker voor inbreuken van 's konings macht. Reeds de gedurige geldnood der vorsten en de niet zeer bepaalde wijze van geldheffing die het leenstelsel medebracht, zou ons dit van zelf doen vermoeden. Te meer kwam deze gaping in den rechtstoestand uit, toen Eduard om geld te krijgen, de statuten quo warranto uitvaardigde [1], waardoor een ieder gedwongen werd den titel van zijn grondbezit op te geven; door den verwarden toestand van de vorige regering nu was dit bijna onmogelijk geworden, en velerlei afpersing was derhalve het noodzakelijk gevolg. De geestelijkheid na eenige tegenkantingen waarop wij zóó terug komen, moest zich elke heffing laten gevallen, maar de adel, onder leiding van de graven Bohun van Beresford en Bigod van

---

van zijn eigen woede. Caesar tot zijn zinnen teruggekomen nam dadelijk Octavianus tot zijn zoon aan, wien naderhand de Romeinen tot zijn opvolger benoemden in het keizerrijk. Zoo wanneer ik het woedende zwaard uit de handen des pausen zal genomen hebben, zal de Paus mij zijn getrouwen zoon noemen". Zie Milman, V, pag. 349 en 370.

[1] Zie Lingard, III, pag 338.

Norfolk, begon zich weldra te verzetten en weigerde eindelijk bepaald de legers uit 't land te geleiden [1]. Eduard zocht zich de gunst van het volk en de geestelijkheid te winnen, en trok toch naar Vlaanderen, maar nu begonnen Bohun en Bigod, bijgestaan door den aartsbisschop Winchelsey, sterker en sterker hun tegenstand tegen den prins regent, en dwongen hem de *confirmatie der chartes* te geven, die eindelijk ook Eduard I moest goedkeuren. Deze confirmatie bevestigde zoo als van zelf spreekt, de Magna Charta en the Charter of the Forest, en bepaalde weder dat zij in alle graafschappen in de kathedralen moesten voorgelezen worden; doch de belangrijkste bepalingen waren die, welke onder den naam van het statuut *de tallagio non concedendo* later steeds zijn vermeld. Te weten: gelijk de leenmannen auxilia of aids moesten geven aan den vorst, zoo waren alle andere Engelschen, tot zelfs het groote en machtige Londen verplicht schattingen of tallagia op te brengen; deze tallagia werden naar de behoefte periodiek van de koninklijke steden en domeinboeren geheven, maar elk riddergoed was daarvan vrij, was liber ab omni tallagio [2]. Daar echter sommige der landbouwers (de zoogenaamde Sochemanni), en enkele steden ook in het leenverband zich wisten te plaatsen, zoo werden dan ook van hen bovendien aids afgevraagd, en zoo kwam er allengs verwarring tusschen de aids en de tallages. Het bewuste statuut nu dat thands verkregen werd, luidde woordelijk zoo: geen tallage of aid zal van nu aan opgelegd of geheven worden door ons of door onze erfgenamen in dit ons rijk, zonder den goeden wil en de gemeene toestemming van de aartsbisschoppen, bisschoppen en de andere prelaten, de graven, baronnen, ridders en burgers en andere vrije mannen in ons rijk" [3]. Dit was wel de belangrijkste overwinning die tot nu

[1] Men kent het antwoord van Bigod aan den koning, toen deze hem beval als opperbevelhebber hem te volgen: "By the Eternal God, sir Earl, you either go or hang," zedie Eduard. — "By the Eternal God, sir King, I neither go nor hang," was het antwoord. Zie Brougham, III, pag. 232.

[2] Zie Gneist, "Verfassung- und Verwaltungsrecht," pag. 23 en 39.

[3] Lingard, III, pag. 351. Hallam, III, pag. 3. Pauli, IV, pag. 130. Robert Vaughan, "Revolutions in English History," 1859, pag. 505. "Edinburgh Review," 1827, N°. 92, pag. 485.

toe op de kroon behaald was, het volk was van nu aan in 't bezit van het wapen waardoor elke buitensporigheid der koninklijke macht kon beteugeld worden, en de zekerheid van 't eigendom van elk burger was op een zekeren en duurzamen grondslag gevestigd.

II. Wat het recht en de rechtspleging betreft, wij hebben hier op te merken dat in bijna geen tijdvak zoo veel verbeteringen in de wetten, meestal op voordracht van het parlement zijn uitgevaardigd, zoo zelfs dat aan Eduard I den naam van den Engelschen Justinianus is gegeven; wij vermelden hier slechts als zeer belangrijk voor de staatsontwikkeling, het statuut quia emptores, waarbij het verboden werd nieuwe manors (manoir, riddergoed) te maken; in 't begin toch van Eduards regering kon ieder eigenaar die freehold land had, zijne bezitting in een manor veranderen [1], door gedeelten er van aan anderen te beleenen. — Het Engelsche rechtsysteem vormde zich meer en meer. Het kenschetste zich al heel spoedig door een wel wat overdreven subtiliteit, en een voorliefde van technische boven rationeele beginselen. Het recht werd in 't algemeen liever als een kunst dan als een wetenschap beoefend. Ook is er, zegt Hallam, geen lectuur meer droog en mager voor een wijsgeerigen geest, dan de oude Engelsche wetboeken. Maar juist door die technische bewerking kwam er in het Engelsche recht een taaiheid en vastheid, die het altijd het bolwerk van de zekerheid van 't individu heeft gemaakt. De historische geest, hier zich uitend in het hechten aan precedenten, werd tot het uiterste gedreven: de spitsvondigheid in het uitdenken van vormen, waardoor nieuwe levenstoestanden door oude regels werden bestuurd, werd werkelijk bewonderenswaardig; en is het een vaste eigenschap van het Engelsche recht, dat het geheel zelfstandig zich ontwikkelde, en niets van andere landen ontleende, dat het 't eenige recht der nieuwe wereld is geweest dat het Romeinsche recht niet als element in zich heeft opgenomen, — toch is er geen recht op de aarde dat meer gelij-

[1] Zie Raikes, "English Constitution," pag. 144. Freehold land is vrij land, tegenover copyhold, onvrij land.

kenis heeft juist met het Romeinsche recht. Had de Engelsche adel in het naar den kanselier van Hendrik III genoemde Statutum Mertonense gezegd[1]: dat hij de wetten van Engeland niet wilde veranderen; omnes comites et barones una voce responderunt, *quod nolunt leges Angliae mutare*, quae hucusque usitatae sunt et approbatae, het scherp uitspreken daarvan is juist het bewijs hoe een nationaal recht zich had moeten vormen in Duitschland. Terwijl men daar de rechtsboeken en stadrechten met de Romeinsche rechtsbronnen in de hand verwerkte, en overal het inheemsche Duitsche recht, zoo schoon zich dat ook zou ontwikkelen, uitroeide; volgens de bekende regel in het vers van Goethe uitgesproken:

Keimt ein Glaube neu,
Wird oft Lieb und Treu,
Wie ein böses Unkraut ausgerauft, —

gebruikte men in Engeland het Romeinsche recht meer als middel om zijn scherpzinnigheid te oefenen: en een echt Engelsch recht kon ontstaan, waarin men de Romeinsche scherpte, lenigheid en fijnheid van onderscheiding terug vindt. — De drie groote rechtbanken, de Kings Bench, de Exchequer, en de Common pleas, werden ook onder Eduard I naauwer en beter begrensd, de instelling der reizende rechters werd behouden, en tot een meer spoedige rechtspleging werd bepaald, dat twee uit hun midden, bijgestaan door een of meer ridders, driemaal in 't jaar in elk graafschap de assises zouden houden; maar de belangrijkste verandering bracht het beroemde statuut van Winchester te weeg[2]. Dit statuut had ten doel de bewaring en verzekering van den inwendigen vrede. De oude gewoonte om zekerheid van vreemdelingen en gasten te nemen, werd weder in 't leven geroepen, de "watch and ward" werd van zonsondergang tot zonsopgang in alle steden en burchten gevestigd, tegen roovers werden middelen genomen, en om nu aan al deze regelen kracht te geven, toen de sheriff niet voldoende

---

[1] Zie een stuk van Phillips, "Ueber das Römische Recht in Engeland," in het "Kritische Zeitschrift für die Rechtswissenschaft des Auslandes." B. I, 1829, pag. 406.

[2] Lingard, III, pag. 363.

was tegen den overmoed der grooten, werd weldra in elk graafschap een vast aantal ridders benoemd die voor de handhaving er van zouden zorgen; deze ridders nu werden later de *justices of peace* genoemd [1].

Het is misschien het meest verdienstelijke werk van Eduard, dat hij al zijn krachten inspande om het land inwendig in rust en vrede te houden. Te weten, wij moeten hier vooral letten op een karakteristieke trek van de Engelsche natie, een overblijfsel misschien van de Normandische verovering die het volk in twee kampen verdeelde, namelijk de talrijke rooverijen, en de populariteit die aan die roovers te beurt viel. Hadden velen der Angelsaksers, van alles geplunderd, zich in de bosschen teruggetrokken, en vandaar als *outlaws* wederom de Normandiërs aangevallen, — de traditie had dat beeld van den outlaw met zichtbare voorliefde behandeld, en in de Robin-Hood alle edele hoedanigheden vereenigd. Zulk een outlaw in Oud-Germaansche spraak Wargus (wolf) geheeten [2], wijl de verbande als een dier in het bosch leefde, en ongestraft gedood kon worden, — wanneer hij opgehangen werd, hing men steeds een wolf naast hem — handelde als of hij niet had te achten op de regaliën der vorsten en de verkregen rechten van anderen. Zich als 't ware steunende op de oud-Germaansche zienswijze, dat het water en het woud aan het volk behoorde, gedroegen zij zich als of dat hun eigendom was. Pochten anderen op hun bezittingen:

My dwelling is in the wood, says Robin,
By thee I set right nought [3].

---

[1] Gneist, "Verfassung- und Verwaltungsrecht," pag. 105—107, en hier ook Robert von Mohl, "Staatswissenschaften," II, pag. 94.

[2] Zie Lex Salica 55, § 2. Editie Merkel, pag. 31. Zie verder Wilda "Strafrecht," pag. 280. Grimm, "Rechtsalterthümer," pag. 734 en 685. Noordewier, "Rechtsoudheden," pag. 306. Koenen, in de "Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Akademie," 1856, Deel II, pag. 61. Shakspere heeft den outlaw ook eenigzins in den Belarius of Morgan, in zijn Cymbeline geteekend, zie verder de outlaws in zijn stuk the two Gentlemen of Verona.

[3] Zie Percy, "Reliques of ancient poetry." Londen 1845, pag. 23 en 20, zie verder Thierry, "Conquête," IV, pag. 56—68. Grimm, "Rechtsalterthümer," pag. 247.

De volksstem wijst den reiziger nog altijd het bosch van Sherwood aan als 't verblijf van de outlaws, waar ook Walter Scott zijn Loksley met de boogschutters ons doet bewonderen [1]. De eiken in dat woud waren steeds de toevlucht en de schuilplaats van ieder die avontuurlijk of als wilddief of als roover zich om de bestaande orde niet stoorde; het groene loof waarin de wind suisde, was hun dak, en de vogels zongen hun zoo vrolijk toe, 't wild en de helderstroomende beeken waren hun zoo mild een voedsel, dat een soort van heimwee naar 't woud hun ziel vervulde, en zij wel nimmer tot een ordelijk leven waren te bewegen. Tegen al die roovers poogde Eduard nu maatregelen te nemen, en al gelukte het hem niet dat nationale misdrijf uit te roeijen, de pogingen die hij in 't werk stelde, zijn te prijzen.

Slechts aan één klasse van menschen werd recht geweigerd, en dat wel aan de *Joden*. Shakspere heeft in zijn "Shylock" goed den Jood der middeleeuwen geteekend, den erfgenaam van een vervloekt ras, zelf vertrapt, met smaad vertreden, en zich wrekend op de Christenen, met een haat die niet langer een gevoel van hartstocht, maar een karakter geworden is. Hij haat de Christenen omdat zij Christenen zijn. De Christen meent zich gerechtigd den Jood te beschimpen, omdat hij Jood is. Komt de edelman, en het is in de Merchant of Venice het schoone karakter van den edelmoedigen Antonio, bij hem geld leenen, en klaagt de Jood een oogenblik over vroegere beleedigingen, dadelijk herneemt de Christen: "ik ben niet van plan iets daarvan terug te nemen, ik zal hetzelfde steeds doen, op u spuwen, tegen u vloeken, want ge zijt en blijft een hond". — Maar let ook op de wraak van den Jood, hoor de heerlijke woorden bij Shakspere: "Hij (Antonio) heeft mij overal in ongenade gebracht, mij een half millioen benadeeld: gelagchen om mijn verliezen, mijn winsten bespot, mijn volk beschimpt, mijn handel den voet dwars gezet, mijn vrienden van mij afgetrokken, mijn vijanden aangehitst, en wat is de reden

---

[1] Zie D. Nisard, "Etudes de critique littéraire," 1858, pag. 250 seqq, en "Westminster Review," April 1859, pag. 330 seqq.

die hij heeft? — Ik ben een Jood. Heeft niet een Jood oogen? Heeft niet een Jood handen, organen, leden, zintuigen, neigingen, hartstochten? Wordt hij niet gevoed met hetzelfde voedsel, gewond door dezelfde wapenen, verzwakt door dezelfde kwalen, genezen door dezelfde middelen, verwarmd of gekoeld door denzelfden zomer en winter als de Christen? Als gij ons steekt bloeden wij dan niet? Als gij ons streelt lagchen wij dan niet? Als gij ons vergiftigt, sterven wij dan niet? En als gij ons kwaad doet, zullen wij ons dan niet wreken? Als gij ons in alles gelijk zijt, zullen wij u ook hierin evenaren. Als een Jood een Christen beleedigt, wat wordt er van zijn nederigheid? wraak. Als een Christen een Jood beleedigt, wat moet zijn lijden uitwerken, volgens het voorbeeld der Christenen? *wraak.*" — Dus was de toestand van Christen tegenover Jood: en wel het ergst hebben zij geleden onder Eduard I. Na hen op allerlei wijzen uitgeplunderd te hebben — want zij vertegenwoordigden toen ter tijde het geld in zijn omloop, wisseling en capitaliseering — werden zij eindelijk voor goed uit Engeland verbannen. Zestien duizend vijf honderd en elf werden er aldus het land uitgezet, en hunne goederen verbeurd verklaard. Zij bleven na dien tijd 364 jaren uit 't rijk [1].

III. Wij wenden ons thands tot de constitutie van het parlement. Reeds onder Eduard I zijn teekenen van een scheiding in twee huizen, hoewel het nog minder juist te bepalen is, daar toch de werkzaamheid vooral in het toestaan van gelden bestond, en elk der drie standen dan verschillende subsidiën gaf. In zooverre is de indeeling van het parlement dan nog niet geheel voor de toekomst vastgesteld, daar de knights nog veelal, als een deel van den adel uitmakende, hetzelfde geven als de baronnen, de eigenlijke Lords. Eerst in de regering van Eduard II zijn de knights geheel vereenigd met

[1] Zie "the Merchant of Venice." Editie Knight, pag. 510 en 533. Zie verder "de goede opmerkingen bij Jules Janin, "Litterature dramatique," t. III, pag. 310 seqq. Verder Gneist, "Verfassung," pag. 51. — Men weet dat de Joden in de 14de eeuw alleen in Spanje een gunstig lot hadden. Zie Dozy, "Gids, 1848, I, pag. 680 seqq.

den zoogenaamden derden stand [1]. Gaan wij nog even de elementen van dat voor goed geconstitueerde parlement na. Vooreerst zaten er in de geestelijke pairs, en wel niet zoo zeer als leden van de feodaliteit als hebbende leenroerige goederen, maar wel degelijk als hoogste geestelijken, als vertegenwoordigende de geestelijkheid. De zaken van die geestelijkheid, de betrekking waarin zij tot den staat zou staan, waren het eerst geregeld door Hendrik II in 1164 door de 16 *constituties van Clarendon*, welke den grooten strijd van den koning met Thomas à Becket ten gevolge hadden [2]. Deze constituties hadden openlijk ten doel om de kerk aan den staat te onderwerpen: slechts 's konings rechtbanken konden en moesten uitmaken of een zaak tot de civiele of tot de geestelijke jurisdictie behoorde; geen vasal van den koning, noch eenig bediende van 's konings huishouding kon in den ban gedaan worden, zonder dat de koning er eerst kennis van had gekregen; appèllen waren er van den deken tot den bisschop, van den bisschop op den aartsbisschop, maar bij gebrek aan rechtsverkrijging daar, zou in 't laatste ressort de koning zorg dragen dat recht geschiedde: bij het openvallen van elke geestelijke bediening vielen de inkomsten in 's konings handen, die zorg moest dragen dat een nieuw geestelijke verkozen werd. — Men weet welke twisten het gevolg waren van die bepaling, niet alleen met de geestelijkheid, maar vooral ook met den paus; dat alles was nog zeer verergerd toen Jan zonder Land zijn rijk ten leen aan den paus opdroeg; maar de geestelijkheid in Engeland was ten allen tijde meer geneigd zich met 's lands belangen te vereenzelvigen, dan slaafsch te gehoorzamen aan de bevelen van den Italiaanschen paus: getuige die wakkere bisschop van Lincoln, Robert Grostête, die tegen de bevelen van Innocentius III zich verstoutte te verzetten, en aldus waagde te schrijven aan den paus: "ik ben gebonden om te gehoorzamen alle bevelen van den apostolischen stoel, maar dát zijn geen apostolische geboden, die niet overeenkomen met de leer van de apostelen, en van den meester

[1] Zie Hallam, II, pag. 37 en 38.

[2] Zie Gneist, "Verfassungsrecht," pag. 80. Milman, III, pag. 349 en 350.

der apostelen, Christus Jezus"[1]. Het was nu onder Eduard I dat wederom de geestelijkheid in conflict kwam met den paus, maar ook aan de geestelijkheid haar bepaald nationale plooi werd gegeven. Bij het uitvaardigen toch van 's pausen bul Clericis Laicos, weigerde de Engelsche geestelijkheid verdere belastingen aan den koning te betalen; maar nu zette de koning haar buiten de wet, verklaarde haar te zijn in state of outlawry, en de geestelijkheid onderwierp zich aan de kroon, en zocht van nu aan slechts haar heil in de overige constitutioneele wetten des lands. Maar nog iets anders had zij onder Eduard I te verduren, het statuut *of Mortmain* toch werd uitgevaardigd, het eerste der drie groote wetten die te zamen als 't ware de magna charta van de Engelsche geestelijkheid vormden [2]. Het statuut verbood het in de doode hand ontvangen van land, op welke wijze dan ook, door de geestelijkheid: en al wist de geestelijkheid door enkele rechtsficties als de common recoveries deze wet weder eenigzins te ontduiken, het principe was nu vastgesteld, en twee latere wetten een van Westminster in het 18de jaar der regering van Eduard I, en een in het 15de jaar van Richard II, bevestigden het beginsel maar wat vaster op zijn wezentlijke grondslagen [3]. En het was noodig geworden; de rijkdommen van de kerk waren zeer groot en vermeerderden steeds bij de gedurige oorlogen; men heeft een schatting van de goederen der geestelijkheid onder Eduard I opgemaakt op bevel van paus Nicolaas IV, die men echter slechts als zeer benaderende moet aannemen. Het geheele geestelijke eigendom zou toen een waarde hebben beloopen van 200,000 pond, zoodat de tienden 20,000 pond zouden opleveren [4]. — Zoo nu was de toestand van de geestelijkheid waarvan de hoofden in het parlement zaten. — Naast de geestelijkheid zat de adel, die echter in twee deelen was verdeeld, de groote baronnen en de knights: de eersten kwamen uit eigen hoofde, de laatsten bij vertegenwoordiging,

[1] Zie vooral Milman, IV, pag. 361—365.

[2] De twee andere statuten zijn die van Provisors onder Eduard III, en of Praemunire onder Richard II.

[3] Zie Milman, V, pag. 37 en 38. Lingard, III, pag. 366—368.

[4] Zie Milman, VI, pag. 197—199.

en deze laatsten voegden zich derhalve als vertegenwoordigers der graafschappen, weldra bij de vertegenwoordigers der steden, om allengs te zamen het lagerhuis te vormen. Wat de steden betreft, deze steden wier inwoners vroeger elk individueel aan de tallages onderworpen waren, bedachten alras de pachting van de quotaas zelve over te nemen, met dien verstande, dat de suserein nu niet meer van de individuen, maar van de communitas de opbrengst vordert; het stedelijk bestuur zorgt dan voor de verdeeling van de som onder de burgers, en wordt zoo meer en meer een eenheid; zij zijn, zoo als men het noemt, in feefarm [1]. Sedert dien tijd is dan ook het stedelijk grondbezit burgage tenure geheel gelijk gesteld met ander vrij bezit, socage of ook freehold; de steden verkregen allengs het recht haar eigen bestuur te vormen, in plaats van koninklijke stadvoogden te hebben, krachtig werkten de *gilden* mede om de zelfstandigheid inwendig te versterken, en daar zij weldra het rijkste element in den staat werden, werd haar invloed in het parlement en wel in 't lagerhuis zeer groot.

Letten wij eindelijk op de zeer bepaalde monarchale inwerking onder Eduard I, den grootsten der Plantagenêts, op de werkzaamheid van wat de Engelschen gewoon zijn te noemen the king in council, dan zal het beeld van de Engelsche constitutie en administratie ons allengs duidelijker worden. Want het permanent council van den koning erlangde sinds koning Eduard een belangrijke beteekenis, en kan eenigzins met de stelling van een tegenwoordig ministerie vergeleken worden; daarin zaten de hoofden van 't Exchequer, van de rijksgerichten, de hoofdbeambten van de koninklijke huishouding, de kanselier, de privaat-zegelbewaarder, en de aartsbisschop van Canterbury [2]. — Dat nu nog niet altijd de werking der verschillende elementen in de staatsregeling scherp onderscheiden wordt, toont juist dat permanent council; van tijd tot tijd worden tot dat council namelijk ook de pairs geroepen, die anders het hoogerhuis zouden moeten vormen, en zoo wordt een mag-

[1] Zie Gneist, "Verfassungsrecht," pag. 24 en 110. Hallam, III, pag. 21. Raikes, "English Constitution," pag. 98.

[2] Zie Gneist, "Verfassungsrecht," pag. 222 seqq.

num consilium in 't leven geroepen, welks tweevoudige en daardoor onbestemde natuur de geheele middeleeuwen voortduurt. Gneist vergelijkt dit magnum consilium zeer goed met de fransche parlementen, wier werkkring, wat juistheid, zekerheid en gelijkmatigheid betreft, ook nog al iets te wenschen overliet [1]. Maar voor het overige wanneer wij voor een oogenblik ons het verschil denken tusschen den feodalen staat zoo als hij in 't begin was met zijn militaire-, finantie- en justitie-inrichting, en den staat zoo als hij thands onder Eduard I mede rust op den bodem van 't selfgovernment der gentry in de graafschappen — dan is het moeijelijk niet getroffen te worden, en bij zich zelven niet 't bekende vers van Ovidius: et nunc historia est quod ratio ante fuit, om te keeren. Ja wat vroeger historie was, is nu als tot rede geworden. Zouden wij een oogenblik op het voetspoor van Coleridge [2], den Engelschen staat van uit 't idee dat aan al die uitingen ten grondslag ligt, van uit zijn doel, mogen beschouwen, wij zouden opmerken hoe de twee tegenovergestelde machten, op wier werking de staat rust, zijn die van duurzaamheid en van vooruitgang. Wij zouden dan aantoonen hoe het beginsel van duurzaamheid met het landeigendom vooral verbonden is, en door de groote en kleine baronnen wordt voorgestaan, hoe daarentegen het beginsel van vooruitgang met den handel, de industrie en alle verstandswerk in verband staande, in het lagerhuis vooral zijn uiting kreeg, waar het echter in zijn te groote vaart werd gestuit door den lageren adel, die aldaar ging zetelen. Wij zouden kunnen opmerken hoe, terwijl de koning het evenwicht houdt tusschen de twee constitutioneele schalen, de kerk op haar beurt het element der Christelijke cultuur en beschaving in haar hoede nam, en *menschen* zocht te vormen, opdat er burgers zouden zijn; maar geen betoog is meer noodig om ons ten volle te doen begrijpen hoe hier in Engeland van een staat, dat is een door de natuur aangewezen

---

[1] Zie Gneist, "Verfassungsrecht," pag. 131.

[2] Zie het echt platonische boek van S. T. Coleridge, "on the Constitution of the Church and State according to the idea of each." 4th Edition, Londen 1852. Zie pag. 25—58.

land- en volksgroepeering, een door de menschen gevormd kunstwerk, een constitutie werd.

Wij moeten nu de gansche regering van den zoon en opvolger van Eduard I, namelijk Eduard II, opvatten als een reactie tegen den constitutioneelen regeringstoestand, zoo als hij onder Eduard I bevestigd was, doch tevens als een consolidatie van de beginselen toen in 't leven geroepen. Had Eduard I reeds altijd getracht de persoonlijke koningsautoriteit te doen zegevieren boven den wil van 't parlement, en was het alleen de vaderlandslievende tegenstand van Bohun en Bigod geweest, aan wien Engeland zijn inwendige vrijheid te danken had; wij zullen nu den koning met zijn gunstelingen den kamp op nieuw zien opvatten tegen het parlement.

Schetsen wij vooreerst dien strijd. Eduard II was in karakter en wandel geheel het tegenovergestelde van zijn vader, in verkwisting levende, naar genot hakende, had hij reeds van zijn vroegste jeugd geleefd met een zekeren Piers de Gaveston, zoon van een edelman in Guyenne, die alle lichtzinnige hartstochten in hem opwakkerde. Reeds had de oude koning Eduard I Gaveston uit het rijk verbannen, en zijn zoon doen zweren hem nimmer terug te roepen, maar naauwelijks was de vader in 1307 gestorven, of Eduard II, nu 23 jaar oud, riep hem dadelijk terug, en het personeel der regering werd mitsdien veranderd. Intusschen was de koning naar Frankrijk gegaan om in 't huwelijk te treden met Isabella, de dochter van Philips den Schoone, en besloot hij, teruggekomen, tot den oorlog tegen Schotland, waarover wij zoo dadelijk zullen spreken. Het parlement bijeengeroepen om geld op te brengen, vroeg verwijdering van Gaveston en herstel van de grieven, bestaande vooral in de willekeurige wijze waarop de taxen werden geheven. Gaveston had zich reeds verwijderd naar Ierland, en de koning na eerst geweigerd te hebben, stond het herstel der grieven toe. Maar nu liet hij Gaveston weder terugkeeren en de verkwisting begon weder op nieuw. Het parlement nogmaals opgeroepen om geld te geven, wilde niet opkomen zoo lang Gaveston bij den koning was — hij wordt dus verborgen en het parlement komt te zamen. In weerwil van het verbod

des konings, komen de baronnen er gewapend met hun aanhangelingen, een commissie van pairs wordt benoemd om plannen tot regeling der zaken voor te stellen, welke commissie zwoer dat hunne werkzaamheden niet als een precedent tegen de rechten van de kroon mochten ingeroepen worden. Eduard die als 't ware blijde om van alles af te zijn, naar Schotland was gegaan, waar Gaveston hem overal verzelde, moest weldra terug naar zijn parlement, om de hervormingen aan te hooren die de commissie zou voorstellen. De artikelen waarin de hervormingen vervat waren, ademden een zeer vijandigen geest tegen den koning; zij heeten *de ordinances,* en zijn geheel te vergelijken met de provisions of Oxford, weleer door de baronnen aan Hendrik III opgelegd. Het was een buitengewone maatregel, die veel te heftig de macht van den koning besnoeide; het was geen organische ontwikkeling, maar een ruk voorwaards, te snel om lang stand te kunnen houden [1]. Alle giften door hem gedaan — dus luidden enkele dier bepalingen — sinds het vormen der commissie, moesten ingetrokken worden, en alle giften, gedaan zonder toestemming der baronnen in het parlement en voordat de schulden des konings betaald waren, zouden van geen waarde zijn. De nieuwe taxen op de wol, de kleederen en den wijn en andere handelswaren werden vernietigd — al de groot-officieren van de kroon, de warden of the cinque ports, en de bestuurders van 's konings vreemde bezittingen zouden met overleg van de baronnen in het parlement gekozen worden; Gaveston, Henry Beaumont en diens zuster zouden verbannen worden: eindelijk werd bepaald dat om het uitstellen van de rechtspleging te verhoeden, de parlementen ten minste ééns, en zoo noodig, meermalen in 't jaar zouden gehouden worden. Men begrijpt de woede van Eduard II, toen hij deze voorstellen vernam, toch teekende hij ze eindelijk na lang dralen, en Gaveston vertrok uit het land. Naauwelijks was echter de koning weder naar het noorden gereisd, of Gaveston kwam weder bij hem. Nu was het geduld der baronnen uitgeput, zij kozen tot hun hoofd Thomas van Lancaster, kleinzoon van

---

[1] Zie Brougham, III, pag. 234, en Hallam III, pag. 42.

Hendrik III, eigenaar der vijf graafschappen Lancaster, Lincoln, Leicester, Salisbury en Derby. Gaveston wordt belegerd, gevangen genomen en onthoofd; dit geschiedde in Junij 1312. De koning bukkend voor de overmacht der baronnen, zag geen ander middel dan te veinzen, en verzoende zich met de baronnen; het parlement had gezegevierd over den gunsteling.

Zien wij thands de oorlogen die Eduard II te voeren had, en tot welke uitgaven hij steeds de hulp van het parlement noodig had. Letten wij vooreerst op den toestand van Schotland.

In de laatste jaren van de regering van Eduard I, was Schotland weder opgestaan; dertien jaren had de oude koning noodig gehad om Schotland te onderwerpen; in zes maanden was het weder vrij. Die vrijwording had onder zeer eigenaardige omstandigheden plaats. Doordat er zoo groot een wedstrijd om de kroon tusschen John Baliol en Bruce weleer had plaats gehad, had het huis van Bruce tot nu toe uit jaloerschheid tegen zijn gelukkigen mededinger, de partij van Engeland gediend. Baliol ondertusschen was in de gevangenis overleden, een zoon achterlatend, en de rechten van de familie verdedigde nu John Comyn of Badenoch, de zoon van Margory, Baliols zuster. Nu had het huis van Bruce tot vertegenwoordiger den 23jarigen Robert Bruce, kleinzoon van den eersten van dien naam; deze vermoordde — men weet niet goed hoe het zich heeft toegedragen — te Dumfries Comyn, en terwijl Eduard zwoer Comyn te zullen wreken, wist Bruce zijn land op te wakkeren, en besloot het voor te gaan in den kamp naar de vrijheid: te Scone — al was de steen waarop de aloude Schotsche koningen werden gekroond, waarop Macbeth was gehuldigd, die de traditie dezelfde leerde te zijn waarop de aartsvader Jacob had gerust, toen hij zijn wonderen droom droomde, in 1296 door Eduard I reeds naar de Westminster-Abdy overgebracht [1] — te Scone werd ook Bruce gekroond:

[1] Zie ook Shakspere's Macbeth, act II, scene 4, Macduff zegt daar van Macbeth:

He is already nam'd, and gone to Scone
To be invested.

Knight in zijn editie pag. 623, heeft een belangrijke noot op die plaats. Bij

en van nu aan begon hij overal zijne kleine dwaaltochten, zijne omzwervingen door de bosschen, bergen en vlakten, ten einde zijn land te redden; de dood van Eduard I begunstigde zijn plannen; de vrijheid won overal dienaars, want te-recht zeide Barbour, de Schotsche dichter, tijdgenoot van Chaucer, in zijn gedicht "the Bruce":

A! Fredome is a noble thing!
Fredome mayss man to haiff liking,
Fredome all solace to man giffis,
He levys at ess that frely levys!
A noble hart may haiff name ess,
Na elleys nocht that may him pless,
Gyff fredome failyke [1]. —

En toen Eduard II dan ook met zijn leger kwam, overwonnen hem de Schotten geheel en al bij Bannockburn, in een slag die het lievelingsonderwerp der dichters is geworden [2]. Schotland was weder een vrij koningrijk geworden en bestookte van nu aan, daar koning Eduard Bruce nog niet wilde erkennen, voortdurend het noorden van Engeland. Die gansche streek daar in het noorden van Engeland was immer het tooneel van gedurige strooptochten en ridderlijke feiten; ze is bekend genoeg onder den naam van de Borders. Het was dáár, dat het feudalisme het laatst stand hield: nog op het einde van de achttiende eeuw werden mondeling dáár de balladen en liederen bewaard, die eenmaal vooral in de veertiende eeuw het leven van oorlog, avontuur en hartstocht hadden bezongen. Die zangen verzameld als ze zijn door een Percy, en door den echten afstammeling van den adel uit die Borders, Walter Scott [3],

---

de Scandinaviërs had de verheffing tot koning ook op een steen plaats. Zie Grimm, "Rechtsalterthümer," pag. 802.

[1] Zie Spalding, "English Literature," pag. 136 en 137.

[2] Men kent het lied dat Burns Bruce in den mond legt voor den slag: Scotts who hae with Wallace bled etc., over welk lied een keurige beschouwing bij Wilson, "Critical and Imaginative Essays (edited by Ferrier) 1856, vol. III, pag. 134—138. — Walter Scott heeft er het onderwerp van gemaakt in zijn gedicht: the Lord of the Isles, vooral canto VI.

[3] Percy's boek verscheen in 1765. — Walter Scott's "Minstrelsy of the Borders" kwam uit in 1802. (In zijn "lay of the last Minstrel" heeft hij den man

gedichten waarin als 't ware het hart van die helden uit de middeleeuwen slaat, met hun actie en wilden krijgsmoed en hun open zin voor de natuur zijn daarom zoo belangrijk, omdat die minstrelsy — zoo als zij genoemd worden — de ware poësie van de feodaliteit is geweest, en ook met de feodaliteit is te niet gegaan. Zoo wild zijn die liederen in de vorm, dat het is als of de dichter ze zong op het zadel, terwijl de hoef van 't ros de maat aangaf: de namen van Schotlands adellijke geslachten zijn er in vereeuwigd, en nog noemt men ze steeds met den bijnaam hun in die zangen gegeven: doughty Douglas, gay Gordon, gallant Graham, bonnie Campbell. Wij hebben niet noodig hier te wijzen op de ballade van de Chevy chase, waarin de voortdurende krijgsveete tusschen de Northumberlands en de Douglassen wordt geschilderd [1], noch op het zoo bekende vers Sir Patrick Spence — genoeg men zal uit het vluchtig inzien van die balladen bemerken hoedanig een tooneel van woesten strijd die borders waren, en welk een krijg daar altijd woedde tusschen Engeland en Schotland.

Maar de Schotten lieten het hier niet bij, zij poogden Engeland nog meer afbreuk te doen, en besloten Ierland vrij te maken van het Engelsche juk. Sinds de dagen van Hendrik II toen deze vorst op aansporing van den eenigen Engelschen paus Adrianus IV het plan had opgevat Ierland te overmeesteren, om het den paus sterker te onderwerpen, was Ierland als onderdanig aan Engeland beschouwd. Het was toch toen dat op aandrang van den Ierschen vorst Diarmuid, die tegen den koning te Tara, Roderick O'connor, oorlog voerde, eenige Engelsche ridders onder aanvoering vooral van Richard Strongbow, een gedeelte van het schoone Erin hadden veroverd, en nu

---

geschilderd dien hij noemt: the last of all the bards was he, who song of Border Chivalry.) — De laatste verzameling is the Ballads of Scotland, by William Edmoundstone Aytoun 1858, waarover de uitnemende kritiek in de "Quarterly Review" Jan. 1859, vol. 105, pag. 305—341. — Zie overigens over die Schotsche balladen ook William H. Prescott, "Biographical and Critical Essays." Londen 1856, pag. 311 seqq.

[1] Zie het lied in zijn oudste vorm bij Percy, "Reliques of ancient English poetry." Ed. 1845, pag. 1—5. Zie Patrick Spence aldaar, pag. 20. — en bij Aytoun, I, pag. 1—6.

hunnen koning Hendrik II, die van deze gelegenheid gebruik maakte, als leenheer moesten huldigen, toen deze in 1171 naar Ierland stevende [1]. Sedert zwijgt de geschiedenis bijna van die Normandisch Engelsche heerschappij over Ierland: totdat onder Jan zonder Land nogmaals tot een tocht besloten werd in 1210, al ware 't alleen om den overmoedigen Engelschen adel in Ierland, vooral het huis der Lacys te toonen, dat zij een heer in den Engelschen koning hadden. Ierland werd toen Engelsch ingedeeld in graafschappen, en kreeg Engelsche wetten en verordeningen [2]. De Ieren bewoonden van nu af de meer wilde en bergachtige streken en het grootste gedeelte van Connaught en Ulster; de Engelschen daarentegen hadden zich aan de oost- en zuidkust gevestigd en in alle groote steden en vlekken. Voortdurende oorlogen tusschen Engelschen — onder welke benaming wij allen moeten nemen die zich slechts in het eiland hadden neergezet, vooral ook bewoners van Wallis en Guyenne — en Ieren waren de gevolgen van deze verwarring geweest: maar ook onder elkander voerden zoowel de Engelschen als de Ieren bijna altijd krijg, veete op veete brak los, en nimmer was er rust. Ordeloos en de wetten niet achtend was de toestand van het eiland. Ook hadden de Engelsche kolonisten, daar hun eerste overheersching meer een privaatzaak was geweest, zich bijna als onafhankelijk van den Engelschen koning beschouwd, en vandaar misten zij alle concentratie en dus alle macht. Het Iersche volkskarakter ten minste was onbesmet gebleven van vreemden invloed, hun dichters — want ook zij behoorden tot den dichterlijken Keltischen stam — bleven de vrijheidszucht opwakkeren, en bezongen als van ouds het thema van liefde en strijd, hun lied begeleidend met de toonen van de nationale harp. Vooral was het in de veertiende eeuw Carol O'Daly geweest, de zanger van "Eileen A Roon", die zich zóó beroemd maakte [3]. De Schotsche koning Robert

---

[1] Zie Keating, "the General History of Ireland." Dublin 1847 (Editie O'Connor) vol. II, pag. 198—212, en Mac-Geoghegan, "The History of Ireland." (Edit. Patrick O'Kelly). Dublin 1849, pag. 258.

[2] Zie Mac-Geoghegan, pag. 299.

[3] Zie Henry R. Montgomery, "Early Poetry of Ireland." Dublin 1846,

Bruce nu rekende den Engelschen een gevoeligen afbreuk te kunnen doen, toen hij zijn broeder Eduard Bruce naar Ierland zond om dáár gezamentlijk met de oorspronkelijke bewoners de Engelschen te verdrijven [1]. Tweemalen sloeg dan ook Eduard Bruce de Engelschen, en hij liet zich zelven tot koning kroonen — maar weldra keerde de kans, en toen de zaakgelastigde van koning Eduard II Hotham, later bisschop van Ely, de Engelschen had weten te vereenigen, werden de Ieren bij Athenree geheel verslagen. Wel kwam nu ook Robert Bruce zelf in Ierland, maar hij werkte niets uit en keerde spoedig naar Schotland terug. Paus Johannes XXII was steeds op de Engelsche hand geweest, en toch begrepen de Ieren dat de paus hun laatste toevlucht was, zij zonden daarom een gedenkschrift, inhoudende hun grieven, naar den paus. Het stuk zette uitéén hoe Ierland altijd gedurende veertig eeuwen een onafhankelijk rijk was geweest onder monarchen uit het huis van Milesius, totdat Adriaan IV de soevereiniteit van het eiland aan Hendrik II gaf. Verder werden de redenen opgegeven waarom de pausen die opperheerschappij niet aan Engeland hadden moeten geven, de afpersingen en wreedheden der Engelschen vermeld, en zij vroegen nu aan den paus om hen bij te staan, ten einde hun vrijheid te herkrijgen. Dit stuk maakte indruk op den paus, hij ging met Eduard II onderhandelen, en de Engelsche koning beloofde alle verdere onderdrukking te laten varen. Inmiddels had Sir Roger Mortimer den Engelschen invloed in Ierland hersteld, en was Eduard Bruce geslagen en gedood in October 1318 door John Lord Birmingham. Ierland was dus weder onderworpen en meer Engelsch dan ooit te voren.

Terwijl zoo Schotland wat betreft zijn Ierschen tocht geheel schipbreuk leed wreekte het zich op eigen terrein des te meer: terzelfder tijd dat Engeland in de jaren 1314 tot 1317 geweldig leed door hongersnood en pest, hadden er gedurig strooptochten over de borders plaats, en de baronnen en het parlement hiel-

---

pag. 95—102. Over Iersche letterkunde ook Mr. L. Ph. C. van den Bergh, "Koninklijke Akademie", I, pag. 286 seqq.

[1] Zie Mac-Geoghegan, pag. 315.

pen den koning bijna niet, maar drongen steeds op de uitvoering van de voorgeschreven hervormingen de ordinances aan. De paus Johannes XXII, om een einde aan de voortdurende oneenigheden te maken, sloeg op eigen gezag een wapenstilstand tusschen Engeland en Schotland voor. Robert Bruce wees dit voorstel van de hand, daar de paus zijn koninklijken titel niet wilde erkennen: maar sloot toch weldra 1 Januarij 1320 een bestand voor twee jaren met Engeland in een stuk waarin het twistpunt over het al of niet erkennen van den koninklijken titel was ter zijde gesteld, en de aanhef aldus luidde: wapenstilstand tusschen Eduard, koning van Engeland en Sir Robert de Bruce voor zich en zijn nakomelingen. — Schotland maakte zich dien tijd ten nut om de gunst van den paus te winnen: zij zonden een stuk waarin zij bewezen hoe zij een onafhankelijk volk waren geweest, sedert dat zij 1200 jaren na het overtrekken van de Roode Zee zich in Schotland hadden gevestigd, en door den apostel Andreas tot Christenen waren bekeerd: totdat Eduard I, koning van Engeland, zijn juk op hen was gaan leggen. Zij schreven hoe zij voor de vrijheid tot het uiterste zouden gaan strijden: vrijheid was hun doel, en geen hunner zou de vrijheid wenschen te overleven: zij vroegen om den zegen van den paus: mocht hij echter altijd een gunstig oor aan de Engelschen blijven leenen, dan hielden zij hem van nu aan voor God verantwoordelijk voor het verlies van hun leven, en voor alle ongelukken die uit den oorlog geboren werden. "Tot zoover als onze plicht ons bindt zijn wij gehoorzame kinderen, aan U als onderbestuurder van God zullen wij dien eerbied geven die U schuldig is: maar aan God als den oppersten Rechter laten wij de bescherming van onze zaak over. Al onze zorg werpen wij op Hem, vertrouwende dat Hij ons zal in staat stellen om wakker te handelen en onze vijanden onder den voet te treden" [1]. De paus werd door dit stuk merkbaar ten hunnen voordeele gestemd.

Zoo stonden de zaken toen Eduard II op nieuw den strijd in zijn land tegen het parlement begon. Wij verlieten hem onder

---

[1] Zie Lingard, III, pag. 429.

invloed der Lancastersche partij. Een nieuwen gunsteling begon hij echter weldra tegenover zijn vijanden te stellen, en wel Hugo Spenser en diens vader. Diens invloed was al schielijk overwegend op de staatszaken, en de baronnen vereenigden zich weder onder leiding van Lancaster en Hereford. Het eerste gevolg was dat de Spensers verbannen wierden, doch het spel begon op nieuw zoo als met Gaveston: de koning wapende zich, en de Spensers kwamen terug. De baronnen sloten ondertusschen een verbond met Bruce van wederkeerige bescherming, doch zóó, dat Bruce geen aanvallen tegen Engeland kon doen. Nu trok de koning tegen hen op. Hereford sneuvelde en Lancaster werd gevangen genomen en met 16 andere baronnen onthoofd. Eduard II had gezegevierd, een parlement dat 's konings macht wilde versterken omringde hem, de Spensers waren op het toppunt van hun macht, de ordinances eenmaal door de baronnen voorgeschreven werden herzien, en er werd bepaald dat nimmer meer maatregelen van 's konings onderdanen, door welke commissie ook vervaardigd, van kracht zouden zijn, wanneer zij de rechten van den soeverein aanrandden. De koning verzamelde nu ook een leger om nog eens nu hij in volle kracht was tegen Schotland op te trekken: deze tocht bleek echter een vruchtelooze te zijn, en weldra werd er een wapenstilstand gesloten tusschen de beide rijken voor dertien jaren. Eduard II kon zich dus geheel aan den inwendigen toestand van Engeland wijden. Doch de vorst op wien zoo te-recht het Horatiaansche insanientis sapientiae consultus toepasselijk is, leunde meer en meer op de door hem zelven geschapen macht der Spensers, en de Lancastersche partij, hoewel geknakt, was niet gestorven. Mortimer, de vriend van Lancaster, had weten te ontsnappen uit de gevangenis en ging naar Frankrijk. Al schielijk begon de koning van Frankrijk Karel IV den oorlog tegen Guyenne en dus tegen Engeland. De koningin van Engeland liet zich naar Frankrijk zenden, schijnbaar om vrede te maken. Zij bewerkte dan ook een tractaat, waarbij besloten werd dat Guyenne aan Frankrijk zou gegeven worden, en dat Frankrijk het dan weder aan Eduard zou beleenen als deze de hulde deed. Eduard II stuurde nu zijn zoon om die hulde voor hem te doen. Maar zoodra deze

over was in Frankrijk werd het duidelijk wat men begeerde. De koningin voegde zich bij Mortimer, de geheele Lancastersche partij ondersteunde haar, en om Eduard II aan te vallen begaf zij zich met haar zoon weder naar Engeland. De koning bij hare nadering vluchtte uit Londen: de oude Spenser werd gevangen genomen en gevonnisd, en alras vielen de koning en de jongere Spenser ook in de handen der koningin. Het parlement vergaderde te Westminster, en de jonge kroonprins werd tot koning uitgeroepen. De koning werd nu vervallen van den troon verklaard wegens luiheid, onvatbaarheid, wegens het verlies van Schotland, wegens het verbreken van den bij zijn krooning gedanen eed, wegens onderdrukking van de kerk en wreedheid tegen de baronnen [1]. Men poogde nu den koning te bewegen vrijwillig afstand te doen, met veel bedreigingen kreeg men het van hem gedaan, en nadat hij voor een deputatie van prelaten, graven en baronnen met twee ridders uit elk graafschap en twee vertegenwoordigers van elke stad, iets gezegd had wat zijn goeden wil te kennen gaf, nam William Trussell als speaker van het geheele parlement het woord — en dit feit alleen bewijst reeds de groote macht van de commons — en zeide: "Ik William Trussell, uit naam van de graven, baronnen en anderen, hebbende hiervoor volle en genoegzame macht, geef aan U Eduard, koning van Engeland, terug de hulde en de trouw van de personen die ik vertegenwoordig: en onthef en ontlast hen daarvan op de beste wijze die wet en gewoonte aan de hand geven. En nu betuig ik uit hun naam dat zij niet langer in uw trouw en gehoorzaamheid zullen zijn, noch eischen zullen iets van U als koning te houden — maar van nu af U als een gewoon burger zullen beschouwen zonder eenige koninklijke waardigheid" [2]. — Daarop brak Sir Thomas Blount, het hoofd van de koninklijke huishouding, zijn staf en verklaarde dat alle personen in koninklijke dienst nu ontslagen waren. — De reactie van den koning tegen de constitutioneele regeringsvorm had voor hem wrange

[1] Zie Raikes, "English Constitution", pag. 157.

[2] Zie Sir James Mackintosh, "The history of England". Philadelphia 1830, pag. 238 en 239.

vruchten opgeleverd: weldra werd hij in de gevangenis vermoord: hij was de eerste koning die door Engeland werd afgezet.

De koningin Isabella en Mortimer haar beminde konden wegens de jeugd van den nieuwen koning een tijd lang aan het bestuur blijven. De Schotten maakten van dezen ongeregelden toestand gebruik om den gesloten wapenstilstand te breken en vielen met 24,000 man onder Randolf en Douglas over de borders. De Engelschen trokken naar Durham hun te gemoet: maar de Schotten wisten iederen slag te vermijden, hielden het Engelsche leger zoo gedurig op, en sloten eindelijk een voor Engeland zeer schandelijken vrede, waarbij alle eischen van susereiniteit over Schotland afgestaan werden [1]. De steen te Scone zou als teeken hiervan aan de Schotten teruggegeven worden. Wekte reeds dit het misnoegen tegen de koningin en Mortimer op, nog meer deden het de handelingen van dezen laatsten. Niet geleerd door het voorbeeld zijner twee voorgangers Gaveston en Spenser, gedroeg zich deze derde gunsteling op de weelderigste en meest roekelooze wijze. Weldra begonnen de baronnen zich dan ook tegen hem te verzetten. Het werd een bepaalde strijd: en vele der tegenstanders van Mortimer werden ter dood gebracht, terwijl hun de verdenking werd aangewreven als hadden zij den reeds gedooden Eduard II weder tot koning willen uitroepen; zoo viel onder de bijl het hoofd van den hertog van Kent, den oom des konings. Die koning Eduard III was intusschen 18 jaar oud geworden, en zijn gemalin Philippa van Henegouwen had hem reeds een zoon geschonken; de tegenpartij van Mortimer maakte hem opmerkzaam of hij niet zelf de teugels van het bewind op wilde nemen. Die raadgeving door Lord Montacute gegeven wekte de sluimerende veerkracht des konings op. Mortimer werd gevonnisd om zijn aanmatiging van gezag en de koningin Isabella werd in de gevangenis gesloten, waarin zij 27 jaar bleef. De jonge koning vroeg nu bij 't begin van zijn regering raad van den paus Johannes XXII, en deze ried hem aan niet meer gunstelingen te nemen, maar om in

---

[1] Zie Lingard, IV, pag. 8 en 9 en Pauli, IV, pag. 312.

plaats van de nooit belangelooze inblazingen van eenige weinige individuën te volgen, liever te regeren met den vereenigden raad van zijn baronnen, prelaten en gemeenten, verzameld in het parlement [1]. De koning gaf gehoor aan die les, en van zelf moest hij wel telkens de hulp van zijn getrouw parlement inroepen, daar zijn regering een voortdurende *oorlog* was. En wel vooreerst met Schotland. Randolf, graaf van Moray, voogd van Robert Bruce's zoon David regeerde daar. Vele Engelschen nu hadden ook landerijen in Schotland, en daar zij hun eisch gedurende al die afwisselende krijgstochten niet hadden kunnen doen gelden, wendden zij zich na het sluiten van den vrede tot Randolf om hun eigendom terug te erlangen. De Lords Wake en Beaumont stelden zich aan het hoofd van deze edellieden en voegden zich, toen op hun eisch geen acht werd geslagen, bij Eduard Baliol, zoon van John Baliol, die een koningskroon zoo hoopte te winnen. De koning van Engeland Eduard III was zoo in groote moeijelijkheid gewikkeld: van den eenen kant wilde hij gaarne van de minderjarigheid van David Bruce gebruik maken, van den anderen kant bond hem de gesloten vrede. Hij liet dus den tocht van de Engelschen verbieden door de vijf noordelijke graafschappen: maar nu gingen zij over zee, en Baliol's zegepralen grensden aan het fabelachtige, hij werd gekroond te Scone — doch even schielijk werd hij door Moray weder uit Schotland verdreven. Eduard III intusschen had, voor de tocht begon, met Baliol een verdrag gesloten, waarbij deze weder de susereiniteit van Engeland erkende; hij vroeg nu aan het parlement wat hem te doen stond: en wegens de voortdurende strooptochten der Schotten besloot men tot den oorlog. De Schotten werden verslagen bij Halidon-Hill. Berwick gaf zich over aan de Engelschen, en de jonge David Bruce vluchtte naar Frankrijk. Weder werd Baliol koning, deze moest de susereiniteit van Eduard III erkennen en een gedeelte van zijn land aan Engeland afstaan. Dit laatste vooral wekte tegenstand tegen hem, en nu Eduard III den oorlog begon tegen Frankrijk,

---

[1] Zie Lingard IV, pag. 19.

moest Baliol weldra wijken, en David Bruce heerschte weder over Schotland [1].

Want het groote feit van de regering van Eduard III en dat de meeste van zijn politieke handelingen haar bepaalde kleur gaf, was de veroveringsoorlog tegen Frankrijk. Het was het vermeende recht op den troon, na den dood van Karel IV, koning van Frankrijk, dat hem tot dien krijg aanzette: een krijg die tevens te vaster het bondgenootschap maakte dat de geheele middeleeuwen voortduurde, namelijk tusschen Frankrijk en Schotland. Wij hebben de gegrondheid van den eisch van Eduard III reeds elders besproken en gezien dat deze van zeer weinig kracht was. Om echter kracht bij te zetten aan zijn vorderingen versterkte Eduard zich door bondgenootschappen op het vaste land: zoo sloot hij verdragen met den keizer van Duitschland Lodewijk van Beijeren, de hertogen en graven van Brabant, Henegouwen, Namen en Gelderland, met den aartsbisschop van Keulen, den markgraaf von Gulik, en wist hij voor zich te winnen den tribuun van Vlaanderen Jacob van Artevelde. Zoo toegerust zeilde hij naar Antwerpen en begon den oorlog: zijn bondgenooten waren echter niet vol ijver, naar den keizer begaf hij zich te Coblentz, die hem den titel schonk van algemeene vicaris van het rijk, opdat hij zoodoende de dienst der vorsten van Duitschland kon ontvangen [2]. Hij viel dan ook in het noorden van Frankrijk doch zonder gevolg, en zoodra hij de grenzen van Frankrijk binnentrok had er een merkwaardig voorbeeld plaats van de wondere verwikkelingen waartoe de feodaliteit aanleiding gaf. De graaf van Henegouwen toch was voor enkele deelen van zijn land vasal van Duitschland, voor andere vasal van Frankrijk. Zoodra nu de Engelsche koning, na Kamerrijk belegerd te hebben, Picardie binnentrok, weigerde Graaf Willem, die slechts verplicht was het rijk in Neder-Duitschland te dienen, hem naar Frankrijk te volgen. Integendeel nu Eduard Frankrijk aanviel en het Duitsche rijksgebied verliet ging hij Frankrijk helpen: il lui dit qu'il ne chevauche-

[1] Zie Lingard, IV, pag. 29.
[2] Zie Froissart, I, p. 66.

roit plus avec lui, et qu'il étoit mandé du roi de France son oncle, à qui il ne vouloit point de haine: mais l'iroit servir au royaume, en telle manière comme il l'avoit servi en l'Empire, et le roi lui dit: "Dieu y ait part" [1]. — Om al die verwikkelingen nam Eduard weldra op aandrang van Artevelde den titel van koning van Frankrijk aan, dien hij nog niet had gedragen. De veldtocht intusschen in het noorden van Frankrijk leverde eerst geen voordeelen voor Eduard, totdat hij den zeeslag bij Sluys won — en toen na deze overwinning de daarop gevolgde veldtocht weder vruchteloos was, werd er een wapenstilstand gesloten. Eduard keerde daarop plotseling naar Engeland terug: hij scheen het slecht gelukken van zijn veroveringsplannen aan den weinigen ijver om hem geld en troepen te zenden van zijn ministers te wijten, zette daarom dadelijk den kanselier, den schatmeester, en den master of the rolls, benevens de hooge rechters af, en wilde zich verzekeren van den aartsbisschop Stratford, voorzitter van den staatsraad, die echter naar zijn zetel Canterbury gevlucht was [2]. De aartsbisschop werd nu opgeroepen voor den koning, maar hij weigerde te verschijnen anders dan voor zijn pairs in het Hoogerhuis. Terwijl het parlement dan ook bijeenkwam ging hij met den bisschop van Chichester en Lichfield den gewezen kanselier en schatmeester zijn gewone plaats innemen, toen hij aan de deur weerhouden werd door 's konings dienaren. Hij protesteerde nu als eerste pair van het rijk en de Lords vereenigden zich met zijn tegenstand. Eindelijk liet de koning hem dan in het huis der Lords gaan, maar liet hem nu dadelijk door Sir John Darey en Sir William Hittesby voor het huis der gemeenten en de burgers van Londen in staat van beschuldiging stellen. De Lords namen weder de partij van den aartsbisschop als van hun stand op, zij lieten door een commissie een rapport opmaken waarin werd bewezen

---

[1] Zie Froissart, I, pag. 77. Misschien zijn de bijkomende redenen waarom Willem IV Eduard verliet iets anders, maar het voorwendsel uit de feodaliteit ontleend blijft hetzelfde. Zie ook Arend, "Geschiedenis des Vaderlands", tweede deel, tweede stuk, pag. 147 en 148, en vergelijk pag. 47.

[2] Zie Lingard, IV, pag. 47 seqq. — Pauli, IV, pag. 377 seqq. — Milman, V, pag. 483.

dat een pair nooit in staat van beschuldiging gesteld noch geoordeeld kon worden dan in het parlement en door zijn pairs, alleen als een pair sheriff of belastingsontvanger was geweest moest hij rekenschap geven voor de schatkamer. — De geldnood van Eduard drong hem om toe te geven: hij moest het recht van de Lords erkennen: het was eene belangrijke bepaling in de constitutie van Engeland die nu vastgesteld was: de rechtszekerheid tegenover het koningschap werd met elken stap beter geregeld. En al trok Eduard weldra het statuut in, onder voorwendsel dat hij wel had moeten veinzen, toen van alle kanten men hem bestormde, zoo was het feit toch geëerbiedigd en tot gebruik geworden. — Van nu af aan begon weder sterker de aanval tegen Frankrijk. Het was aan den kant van Bretagne dat dezen keer de strijd begon — doch daar men hier eigentlijk niet vorderde viel Eduard op raad van d'Harcourt in het centrum van Frankrijk; en de slag van Crecy, waarin Frankrijk geheel verslagen werd, de Engelsche boogschutters uitstekende diensten bewezen, en de Zwarte prins zijn sporen won [1], was het onmiddellijk gevolg. — In dien slag bij Crecy, wij merkten het reeds vroeger op, vocht de koning van Boheme, hoewel stekeblind, aan de zijde der Franschen. "Hij bond den toom van zijn paard aan dat van den ridder naast hem, en reed er op in, als een oud krijgspaard, zegt Carlyle wien wij hier aanhalen, wild opwakkerend bij 't geluid der trompet! Hij werd daar door een of andere Engelsche lans neergestooten. Men vond hem op dat bloedig veld met zijn oud blind gezicht opziend naar de sterren, en op zijn schild stond als blazoen een pluim van drie struisvederen met de woorden "ich dien" er ondergeschreven — met welk blazoen elk Engelschman sinds dien tijd vertrouwd is" [2], want de prins van Wallis nam het op en van

[1] Men weet wat de Engelsche koning zeide: hij stond op een hoogte en vroeg naar zijn' zoon, men zeide hem dat hij noch gedood noch gewond was, maar een zeer harden kamp had te bestaan. De koning verbood toen dat hem hulp werd gebracht: car je veux que la journée soit sienne. Zie Froissart, I, pag. 239 en 240. Hierop heeft betrekking wat Shakspere in zijn Henry V, act. I, scene 2. Editie. Knight, pag. 425 en act. II, scene 4. Editie Knight, pag. 445 zegt.

[2] Zie Carlyle, "Frederick the Great". Tauchnitz, 1850, I, pag. 198.

toen af is het altijd door diens opvolgers opgedragen. — Engeland nam daarop nog Calais, en Frankrijk wist niets beters dan zich weder tot Schotland te wenden om Engeland in het noorden aan te vallen. David Bruce die nu reeds vier jaren als koning was teruggekeerd valt daarop in Cumberland, maar wordt door het Engelsche leger aangevoerd door de echtgenoote van Eduard III bij Nevil's Cross geslagen, en zelf gevangen genomen. Frankrijk leed dus op alle punten nederlaag, en nam gretig de gelegenheid aan toen de paus een wapenstilstand van zes jaren bewerkte. Het was gedurende dien wapenstilstand dat de zwarte dood overal zijn verwoestingen aanrichtte: de practische geest der Engelschen verwierp de dwaasheden der flagellanten — maar zeer hard deden zich de gevolgen der pest gevoelen, vooral in 't rijzen der prijzen van alle levensbehoeften en in het gebrek aan arbeiders: want onder de arme klasse had de ziekte vooral gewoed. De wonderlijke ordonnantie van Eduard die weldra zoo nadeelige gevolgen zou hebben wijst dit aan: bijstand aan bedelaars werd verboden, en alle mannen en vrouwen beneden de zestig jaren en zonder vaste middelen van bestaan werden gedwongen zich als dienaars te verhuren voor hetzelfde loon als in vroegere jaren [1].

De oorlog tegen Frankrijk begon weldra op nieuw. Engeland deed den voorslag van zijn recht af te zien, zoo hij slechts soeverein werd van de provinciën die hij in Frankrijk reeds bezat — maar Frankrijk weigerde: de legers vertrokken dus weder over het kanaal. Doch eensklaps vielen de Schotten weder over de grenzen. Eduard snelt terug, koopt van Baliol den titel van koning van Schotland en valt in het land: doch deze strooptocht had weder geen onmiddellijke gevolgen. Intusschen had de Zwarte prins den slag bij Poitiers in Frankrijk gewonnen en den koning gevangen genomen: Eduard zag zich dus nu in het bezit der beide koningen van Frankrijk en Schotland en nam zich voor van zijn voordeel met winst gebruik te maken. Het rantsoen van den laatsten werd op 100,000 marken gesteld en van den eersten weten wij reeds wat bij het tractaat van

---

[1] Zie Hallam, III, pag. 177 en 178.

Bretigny werd afgevorderd. — Tot zoover heeft het geluk de pogingen van Eduard bekroond: wij zullen nu een keerpunt waarnemen.

De Zwarte prins toch die als stedehouder zijns vaders het zuiden van Frankrijk bestuurde, won nog wel een slag in Spanje, maar moest ten gevolge van ziekte en voortdurende onrust eindelijk naar Engeland vertrekken, na zijn schoon karakter bezoedeld te hebben, door de vlek die de wreede verwoesting van Limoges daarop wierp; de fiere strijder van wien Shakspere zoo schoon heeft gezegd

In war, was never lion rag'd more fierce,
In peace, was never gentle lamb more mild,
Than was that young and princely gentleman.
(Richard II, pag. 133).

kwijnde weg: de oorlog in Frankrijk was Engeland niet langer gunstig, en het parlement begon inwendig het bestuur van Eduard III lastig te vallen. Zooveel was reeds betaald, zooveel rijkdommen verkwist, waartoe verder oorlog gevoerd? Het parlement drong op vrede aan. En dan toen de wapenstilstand eindelijk gesloten werd waren het de zaken van de geestelijkheid die het parlement van den koning vervreemdden. Daarbij kwam dat de persoonlijkheid van Lancaster, 's konings tweeden zoon, die den laatsten ongelukkigen oorlog in Frankrijk gevoerd had, een man van meer eerzucht dan overeen te stemmen was met zijn bekwaamheden, en die overigens sterk voor alle hervormingsplannen was, maar wien het parlement verdacht van naar de kroon te staan ten koste van den Zwarten prins en diens zoon — veel moeijelijkheden baarde. Het parlement onder den invloed van Thomas de la Mare, speaker of the commons van Wykeham en anderen zond een petitie in tegen de ministers, vooral tegen Lord Latimer, en drong ook op verwijdering aan van zekere Alice Perrers, een vrouw die den koning beheerschte en zelve door de Lancastersche partij werd geleid [1]. Het was het parlement van April 1376. Beroering op beroering volgde weldra. De dood van den Zwarten prins bracht Lancaster

[1] Zie Hallam, III, pag. 55 en Raikes, "English Constitution", pag. 160.

weder aan het hoofd, en Thomas de la Mare werd met anderen gevangen genomen. Intusschen kwamen de onlusten door Wycl yffe veroorzaakt, en wier voortgang wij reeds vermeld hebben; Lancaster scheen ze te begunstigen. En te midden van al die verwarring stierf de oude koning, wien de teugels der regering toch reeds ontglipt waren.

Wij willen thands enkele trekken uit het staatsbestaan van Engeland onder Eduard III nog wat nader nagaan, en daartoe het oog slaan op 1° het recht en de rechtspleging; 2° op het parlement; 3° op de betrekking van het rijk tot den paus te Rome; 4° op de meer bepaalde koninklijke administratie.

I. Het groote gebrek van alle rechtbanken in de middeleeuwen werd zeer onmiddellijk door de inrichting der feodaliteit veroorzaakt. De feodaliteit toch was een toekennen van soevereiniteit aan den leenheer zoowel in militaire en finantiezaken, als ook bepaald in de regeling der justitie. Het rechtspreken werd niet als een plicht maar als een recht beschouwd. Vandaar was het oog van den leenheer of soeverein bijna altijd gericht op de voordeelen die er voor hem ontstonden bij elk geschil dat hij besliste, bij elke misdaad die hij berechtte. Dit gebrek werd wel eenigzins hersteld onder Eduard III, door de vermeerdering van macht die aan de sheriffs en aan de conservators of peace werd gegeven, en door de meerdere onafhankelijkheid die zij alzoo tegenover de koningen konden innemen: maar geheel weggenomen werd het niet. Toch werd een gewichtige stap gedaan, waardoor aan het volk de behartiging van eigen belangen bij het geschil voeren werd verzekerd: de gerechtspleging namelijk die tot nu toe, als overblijfsel van de Normandische feodaliteit *in het Fransch* werd gevoerd, werd van nu af aan op bevel van den koning *in het Engelsch* gehouden. Wij behoeven bij de belangrijkheid van deze verandering niet stil te staan, en wenden ons liever tot een tweede groote verbetering in het rechtssysteem [1]: wij bedoelen de vaststelling van *het statute of treasons in* 1351. De misdaad van hoog verraad toch werd altijd het zwaarst in de middeleeuwen gestraft, en

[1] Zie John Forster's "Historical and Biographical essays," 1858, vol. I, pag. 204.

nu wilde het toeval dat juist die misdaad het minst bepaald van allen was, zoodat men elk misdrijf dat men wilde, er als 't ware onder kon trekken. 's Konings dienaren hadden van die vrijheid een zeer willekeurig misbruik gemaakt: en eindelijk drong het parlement er op aan dat die willekeur zou ophouden. Zeven vergrijpen werden nu vastgesteld als uitmakende hoog verraad: Mackintosh zegt van deze opmerkelijke verbetering, dat het statuut vooral de reden is der mindere onderdrukking in Engeland, vergeleken bij de meeste andere landen, en hoe deze wet daarom te-recht de lievelingswet van de natie geworden is. Eindigen wij deze schets van 't rechtssysteem onder Eduard III niet zonder de woorden van Sir Matthew Hale over te nemen. "Onder de regering van Eduard III werd de wet tot haar hoogste kracht opgevoerd. Rechters en pleiters waren zeer geleerd. De pleitredenen zijn meer gepolijst dan in de tijden van Eduard II, en hebben niet zoo veel onzekerheid, breeden omhaal, of duisterheid. Zoodat in het laatste gedeelte van 's konings regering de wet bijna haar meridiaan had bereikt" [1].

II. Wat het parlement betreft. Het groote constitutioneele begrip dat de wetgeving bij den koning en de twee huizen van het parlement "at the request of the commons by the assent of the Lords" berust, werd nu verder bepaald en verzekerd [2]. Al was de maatregel door de ordinances onder Eduard II vastgesteld, niet meer van kracht, toch kwam het parlement van zelf ten minste éénmaal in het jaar te zamen wegens de voortdurende geldbehoeften van den oorlogvoerenden Eduard III, men vindt dan ook in de vijftig jaren van zijn regering meer dan zeventig oproepingen. De zamenstelling bleef natuurlijk dezelfde als onder Eduard I, enkele wijzigingen zijn slechts op te merken. Wat de geestelijkheid aangaat, meer en meer scheidde zich de repraesentatie die zij had in het parlement af van de eigenlijke zamenkomst die de geestelijkheid onder elkander had. In het hoogerhuis zaten van nu aan slechts de bisschop-

[1] Zie Mackintosh, pag. 261 en 262. Lord Brougham, pag. 238. Hallam, II, pag. 157.

[2] Zie Hallam, III, pag. 48.

pen en aartsbisschoppen — de abten en andere geestelijken zaten alleen met de lagere geestelijkheid in de convocatie, waar de zaken van de geestelijkheid werden besproken. Wat de overige Lords in het hoogerhuis betreft, hun aantal werd in de regering van Eduard III vermeerderd, doordat de rechters van de drie koningsrechtbanken en de gewone leden van den staatsraad er bij kwamen om over punten van de wet te beslissen [1]. Slaan wij de oogen op het lagerhuis en op de twee afdeelingen die het vormden, de knights en de vertegenwoordigers der steden, zoo vinden wij hier vooral het meer en meer op prijs stellen van een plaats in het parlement te hebben. Vele steden klagen. dan ook als zij niet vertegenwoordigd zijn, wij zouden kunnen wijzen op de steden St. Albans en vooral Barnstaple, waarvan Hallam zoo goed de verwikkelingen heeft duidelijk gemaakt [2]. Wat het aantal leden betreft, zoo tellen wij 74 knights uit de graafschappen, ongeveer 120 burchten zonden vertegenwoordigers, meestal twee voor elke stad [3]. Eenigzins kunnen wij hier den vooruitgang bespeuren, wanneer wij herinneren hoe onder Eduard I slechts 20 burchten zich lieten repraesenteeren. Elk vertegenwoordiger moest een borgtocht stellen, zoowel als de knights kregen zij salaris, het bedroeg 4 shillings per dag voor een knight, 2 sh. voor een burger: en het was juist dat salaris, vereenigd met 't immer gedwongen toestaan van gelden, dat vele kleine steden er toe drong nog geen vertegenwoordiger te zenden. Als een onregelmatigheid moeten wij nog vermelden, dat als het locale belangen gold, de commons nog wel eens op verschillende plaatsen bijeenkwamen, de leden van het noorden en zuiden elk in een andere stad vergaderende [4]. — Gaan wij thands over tot de werkzaamheden van

[1] Zie Brougham, pag. 240, en Hallam, III, pag. 143.

[2] Zie Hallam, III, pah. 28—32.

[3] Zie Brougham, III, pag. 239. Het aantal der steden op 120 duurde tot op Elisabeth. Dat aantal was al schielijk zoo groot geworden, omdat de koningen geld van de steden moetende vragen, zoo veel steden als zij maar konden, lieten vertegenwoordigen, zie Hallam, III, pag. 112. Hallam telt slechts 90 steden onder Eduard III, pag. 117.

[4] Zie Brougham, III, pag. 240.

het parlement, dan kunnen wij die handelingen altijd brengen tot twee cathegorieën: 1° het verzoeken tot herstel der grieven; 2° het voorzien van de behoeften der kroon. Het eerste leidde tot het vervaardigen van wetten. Nu had hierbij een moeijelijkheid plaats. Stel toch dat het parlement een verzoekschrift indiende tot wering van eenige grief: de koning stond het verzoek toe, nu moesten de klerken in the chancery er een statuut van maken [1], en dan moest het naar alle sheriffs en verdere beambten gezonden worden. Intusschen was het parlement weder naar huis gegaan, en de koning na *zijn* verzoek om geld bewilligd te zien, dacht niet meer om het verzoek van het volk. Het streven van het parlement was er dus naar te vragen, dat het statuut nog gedurende de zitting van het huis werd gevormd, en sinds 1354 gelukte hun dit ook [2]. Het begrip van wetgeving met en door het parlement, was dus verzekerd, en wel was aan het lagerhuis het grootste aandeel, namelijk het recht van initiatief door de petities gegeven [3]. — Het tweede constitutioneele begrip, het recht van het parlement om te onderzoeken en te straffen de misbruiken in de administratie, begon men langzamerhand aan de kroon te ontworstelen. Wij hebben te voren opmerkzaam gemaakt op den strijd tusschen koning en parlement, bij gelegenheid van de vervolging van den aartsbisschop Stratfort; hetzelfde parlement dat er zoo op aandrong dat de pairs slechts voor pairs zouden te-recht staan, had gevraagd dat de rechters en ministers van de kroon in het parlement zouden benoemd worden. Dus zou aan het parlement toen reeds alle contrôle zijn gegeven die het thands heeft. De koning stond het toe, doch herriep het later, en dus kwam er vooreerst niets van. De laatste jaren van de regering van Eduard III en de treurige omstandigheden die zijn ouderdom vergezelden, voerden het parlement er als 't ware van zelf toe om zich te kanten tegen een hem

[1] Eerst onder de regering van Hendrik VI is de groote verandering geschied die deze moeijelijkheid verhielp; te weten dat in plaats van een petitie een bill werd ingediend, die reeds de vorm van een statuut had. Zie Hallam III, pag. 92.

[2] Zie Lingard, IV, pag. 169, en Brougham, pag. 242.

[3] Zie Hallam, III, pag. 106 en 107.

vijandig ministerie. Reeds hebben wij kunnen zien hoe voor 't eerst in de Engelsche geschiedenis de commons en het parlement de leiding op zich nemen. Het parlement toch van 1376 tegen Lancaster werd voornamelijk geleid door den invloed van den speaker der commons, Thomas de la Mare — maar bij datzelfde parlement kunnen wij bespeuren hoe een tactiek begon die later regel werd, om namelijk het parlement of liever de commons te gebruiken als middel van aanval tegen de ministers. Het was onder invloed van den zwarten prins dat dit geschiedde tegen den Lancasterschen minister Latimer en zijne medestanders — en zoo ontwikkelde zich langzamerhand het groote beginsel dat niet meer zoo als vroeger, de baronnen, die altijd de macht en de kracht vertegenwoordigden, maar het lagerhuis op recht en wet steunende, zich de grieven van het volk aantrok en die verhielp. — Letten wij er eindelijk op, om het beeld van het parlement te voltooijen, hoe het parlement, als de koning de verantwoordelijkheid op het huis willende schuiven, het om raad vraagt, dien raad durft weigeren [1]; en hoe toen de rechtsgeleerde vertegenwoordigers in het lagerhuis van hun positie gebruik maakten om petities in te leveren voor hun eigen clienten, het verbod werd uitgevaardigd dat geen lawyer meer knight mocht zijn in het parlement [2]. Verder wijzen wij er op hoe het parlement een bepaalde individualiteit kreeg in de oogen van het volk; het werd in de volksmeening een handelend persoon, geen dor ligchaam, wij meenen dit gerust te mogen stellen wanneer wij zien hoe de verschillende parlementen een eigen bijnaam kregen; zoo heette eertijds het parlement dat de provisions of Oxford van Hendrik III afdwong, the mad parliament, en zoo wordt het huis dat the statute of treasons doorzette, the blessed parliament, en het huis dat de oppositie in 1376 tegen Lancaster begon, the good parliament genoemd. Geheel overeenkomstig met het nationale gevoel was het dan ook dat het parlement door een petitie 't bewerkte,

---

[1] Zie Hallam, III, pag. 53. Zie de verkeerde voorstelling van het feit bij Lingard, IV, pag. 165.

[2] Zie Lingard, IV, pag. 170. Brougham, pag. 242. Hallam, pag. 118.

dat het huis sedert 't jaar 1362 met eene Engelsche rede geopend werd, ofschoon de opteekening nog altijd Fransch bleef [1].

III. Wij hebben altijd zoo weinig mogelijk op de meer onmiddellijke betrekking van Engeland tot den paus gedrukt, om ze hier, nu ze zal verbroken worden, meer als *één* geheel te kunnen behandelen. Sinds de dagen toch van Jan I werd Engeland als bepaald leen van den pauselijken stoel beschouwd. De gevolgen van dat leenverband waren in den loop der tijden te zamen gesmolten met die rechten welke den paus als hoogsten kerkvoogd toekwamen, en bepaalden zich tot de volgende. Vooreerst werd de reeds onder de Angelsaksische koningen geheven *Peterspenning* met nadruk weder opgevorderd [2]; in het begin een taxe van een penning op ieder ingezetene wiens vee de waarde van 30 pence had, werd en bleef het weldra een bepaalde som voor het geheele rijk, die in ééns werd afgedaan en niet veel opbracht. Voorts moest de koning een *jaarlijksche gift*, sinds Jan I van 1000 marken, aan den paus doen, als teeken van zijn trouw als vasal. Die jaarlijksche gift nu had men reeds in de dagen van Eduard I verwaarloosd te geven: en Eduard I liet dan ook bij zijn dood een schuld van 17000 marken aan den paus over. Eduard II, die weder meer zich met den paus had verstaan en verbonden [3], betaalde het, maar Eduard III niet meer, vooral toen hij wegens zijn voorgewende verovering van Frankrijk zoo veel geld noodig had. In 1366 vroeg nu de paus het te kort van 33 jaren. Eduard III nu vroeg aan het parlement wat hem te doen stond, en het parlement gaf dat bepaalde antwoord, dat Engeland voor altijd aan het leenverband van den paus ontrukte: het stelde namelijk dat de geheele handeling van koning Jan onwettig was geweest, daar zij zonder de goedkeuring van het rijk en tegen den inhoud van den krooningseed was gedaan. Het parlement besliste

[1] Zie Pauli IV, pag. 699.

[2] Zie ook Raikes, "the English Constitution, pag. 52.

[3] Onder Eduard II was ook op dat punt reactie geweest. De kerk was onder hem machtiger dan ooit, zie ook Milman, V, pag. 480. Van daar dat ook in Engeland de vervolging van de tempeliers kon worden doorgezet. Een groot bewijs voor de goede ontwikkeling van het Engelsche rechtsbeginsel is dat er geen tortuur ook toen gebruikt werd. Zie Hallam II, pag. 156 noot.

verder dat zoo de paus mocht aandringen op de gift, hij krachtdadig zou worden weerstaan. Dus scheurde men zich van den paus af, voor zoo ver hij wereldlijk leenheer van Engeland was, maar de regering van Eduard III ging nog verder, en betwistte den paus zijn rechten nog op een ander gebied. — Als oppersten kerkvoogd werden hem gegeven de *eerste vruchten*, een soort van belasting op het inkomen der geestelijken, maar bovendien had de paus een ander belangrijk recht verkregen en zich aangematigd. Door *Provisions* benoemde hij uit eigen gezag opvolgers in de opengevallen plaatsen der gestorven geestelijken. De koningen van Engeland die aan elk benoemd geestelijke de zoogenaamde temporalities moesten geven, waren in 't begin niet tegen deze maatregel, daar de vreemde prelaten meestal handelbaarder waren dan de Engelsche. Onder Eduard I was ondertusschen reeds tegenstand ontstaan, vooral wat betreft de lagere geestelijkheid, waar zoo de rechten van allerlei patronen gekrenkt werden. Er werden dus toen reeds maatregelen tegen die provisions genomen. Nu hadden de pausen gewoonlijk bepaalde dienaren (officers) in Engeland, die voor hun belang zorgden, en allengs begonnen de koningen zeer op hun hoede te zijn tegen die personen, die alzoo het beste geld van Engeland medesleepten. De veelvuldige moeijelijkheden en twisten hadden tot gevolg dat in het jaar 1343 onder Eduard III nogmaals de acte van Eduard I werd gelezen, welke acte hernieuwd en uitgebreid in 1344, 1351, 1352 en 1364 het bekende *Statute of Provisors* vormde, de tweede hoeksteen van de Engelsche kerk, waarbij het den paus verboden werd vreemdelingen op eigen gezag te benoemen, ter vervulling van de opengevallen geestelijke bedieningen in Engeland. — Wij hebben reeds vroeger aangetoond hoe terzelfder tijd Wycliffe begon, die zelfs in een commissie werd benoemd om te Brugge met den paus over de provisions te onderhandelen. — De macht van den paus kreeg een gevoeligen slag in Engeland.

IV. Letten wij eindelijk op enkele trekken van de administratie van den staat door den koning, en wel vooreerst op de belastingen. De groote strijd bleef hier nog altijd of de koning alleen, of dat hij slechts met zijn parlement belastin-

gen kon uitschrijven. Wel was het laatste reeds sedert lang uitgemaakt, maar telkens schond de koning nog de regel, telkens was een nieuwe strijd en een nieuwe overwinning van het parlement noodzakelijk. Een trouwen bondgenoot had altijd het parlement, en dat was de oorlogvoerende geest van den koning, daardoor toch had de koning steeds geld en bovendien den goeden wil van het huis noodig [1]. Geestig is dan ook de opmerking, dat zoo de vrijheden van Engeland met bloed zijn gekocht, ze echter nog veel meer met geld zijn betaald. Voor net parlement kwam dus telkens gelegenheid zich te oefenen om geen belasting te laten plaats hebben zonder zijne goedkeuring. De praktijk leerde het, terwijl het de theorie reeds had. Het meest streden koning en parlement telkens om de belasting op de wol [2]. Eduard III bedacht een middelweg, hij belastte alleen de wol die uitgevoerd werd, doch ook hierover klaagde iedereen, en al gaf de koning een wijl toe, altijd hield hij nog een zeker voorbehoud dat hij later wilde heffen, wanneer hij het noodig vond alleen en zonder parlement. Behalve de tallages bestond de belasting uit de tienden en vijftienden op de roerende goederen, welke som dan in ééns van de steden en graafschappen werd geheven, zoodat die het dan onder de inwoners omsloegen; verder uit tonnages en pondages, dat is een belasting van twee shilling op elke ton wijn die ingevoerd en six pence op elk pond goed dat in- en uitgevoerd werd. Eindelijk werd sinds 1371 een tax op elk kerspel gelegd, door geestelijken en leeken te betalen. Men kan zich geen denkbeeld van de statistiek dier dagen vormen, wanneer men leest hoe het parlement dacht dat er 45000 kerspellen waren, en dienovereenkomstig belastte, en later 's konings dienaren bevonden dat er slechts 8600 waren [3]. Sluiten wij de regeringsmaatregelen van Eduard III met op te merken hoe hij in zekeren zin beperkte de zoogenaamde purveyances, die eerst geheel afgeschaft werden onder Karel II [4]. Zij bestonden hierin, dat als

[1] Zie Hallam, III, pag. 42 en 43. Brougham, pag. 236.
[2] Zie Lingard, IV, pag. 172. Hallam, III, pag. 45.
[3] Zie Hallam, III, pag. 47.
[4] Zie Brougham, pag. 238, en Hallam, III, pag. 148 seqq.

de koning reisde, ieder paard en wagen binnen vele mijlen aan elke zijde van den weg voor het gebruik van den koning en diens gevolg werden opgevorderd. Voorts moest voor huisvesting en mondbehoeften gezorgd worden, overal waar de koning en zijn gevolg, meestal wel uit 1000 personen bestaande, stil hield. Dat voorrecht, waarvan zich ook de groot-officieren van den staat bedienden, heeft altijd zeer zwaar gedrukt op het volk, en wij moeten in 't algemeen het koninklijk prerogatief nog waarlijk niet gering achten. Vooral niet als zoo ridderlijk een koning als Eduard III op den troon zat. Ridderlijk tot overmoedigheid toe, was hij gewoon verkleed op de tournooijen te strijden, om dan als hij overwonnen had, het vizier te openen, en luid door het jubelend volk te worden begroet. Hoe hij in den wapenstilstand, na den slag bij Crécy en de inname van Calais, met Frankrijk gesloten, te Calais tegen Ribeaumont, en op zee tegen den Spanjaard de la Cerda streed [1] bewijst niet alleen dat de persoonlijkheid nog niet onder was gegaan in het ambt van koning, maar tevens ook hoe fier een strijder Eduard III was. Gaarne omringde hij zich met al den schitterenden glans dien de riddertijden kenmerkt: de sierlijk trotsche gebouwen die hij liet oprichten, in welk werk Wykeham hem zoo zeer bijstond, getuigen van den smaakvollen zin des konings [2], terwijl de ridderorde van den kousenband omstreeks 't jaar 1348 door hem gesticht, met het devies: "hony soit qui mal y pense," het eergevoel en de trouwe hulde aan God, den vorst en de vrouwe die men lief had, moest verlevendigen. Zeer juist is de opmerking die Eduard III met Lodewijk XIV vergelijkt: tot in enkele bijzonderheden laat zich die overeenkomst uitwerken; ook daarin hoe zijn glorierijk leven in een slaafsch dienen van eene enkele vrouw eindigde: Vlaanderen en Spanje speelden ook een rol in Eduards oorlogen: geen zoon volgde hem op, en zijne eerste liefde voor de gravin

---

[1] Zie Lingard, IV, pag. 83—86.

[2] Zie Pauli, IV, pag. 501 seqq. Zie over het werk van Wykeham een stuk, getiteld "Berkshire" (van Mr. Hughes, den schrijver van "Tom Brown's Schooldays") in de "Quarterly Review." Julij 1859, pag. 226 seqq.

van Salisbury is met evenveel poësie door Froissart omringd, als ooit de dichters hebben weten te verspreiden op de trouw van de hertogin de la Vallière.

Wij zijn gekomen tot de regering van Richard II, waarmede de veertiende eeuw sluit. Was het tijdvak van Eduard II een reactie op dat van Eduard I, ook het bestuur van Richard II staat lijnrecht tegenover dat van zijn grootvader Eduard III. Reeds de geweldige overspanning, door het voortdurend oorlogvoeren veroorzaakt, deed een terugwerking vermoeden, toen Richard II elf jaar oud, den troon beklom. Bezien wij vooreerst de omstandigheden gedurende 's konings *minderjarigheid.* Rechtelijk was er geen regent, maar de Lords handelden als of zij de natuurlijke regenten van den koning en het land waren. De prelaten en baronnen hadden zich verzameld, en een commissie benoemd van twaalf permanente raadslieden, die 't regentschap zouden voeren. 's Konings oom, Lancaster, voor wien men op het einde der vorige regering zoo beducht was geweest, zat niet in die commissie, hij was als 't ware buitengesloten, hoewel toch enkele van zijn aanhangelingen er in kwamen. Het parlement werd daarop dadelijk bijeengeroepen, en Peter de la Mare, Lancaster's vijand, was weder speaker der commons. De groote vraag die aan dat parlement werd voorgelegd was deze: "hoe moet het met den oorlog?" De commons misschien uit inzicht dat eendracht voor alles noodig was, wilden 't antwoord op deze vraag hebben van een commissie met Lancaster aan het hoofd, en deze de gelegenheid aangrijpende, zuiverde zich van de hem aangewreven bedoelingen, als trachtte hij naar de koningskroon. De commons stonden nu toe twee tienden op de steden, en twee vijftienden op de graafschappen, om den oorlog met kracht te voeren, en twee burgers van Londen, John Philpot en William Walworth, werden benoemd om de gelden te ontvangen en te besturen. Bovendien werd eene nieuwe commissie van negen leden, waaronder twee uit de commons, benoemd om een raad voor den koning te zijn; terwijl de kanselier, de schatmeester, de rechters en andere groot-officieren door de Lords in het parlement werden benoemd. Het parlement ging uiteen, na tegen Alice Perrers een vonnis van ver-

banning te hebben geslagen [1]. — De tocht tegen Frankrijk onder aanvoering van Lancaster, was niet voordeelig, evenzoo bedreigde Schotland op nieuw de grenzen, het parlement kwam het volgende jaar te Glocester dus bijeen, en dringender sprak de speaker der commons, nu Sir John Pickering, over het verkwisten en misbruiken der finantiën. Nogmaals werd dus aan de commons toegestaan, niet als recht, maar als een vrije gunst, dat zij het gebruik der finantiën konden nagaan. Op alle punten werden hunne petitiën ingewilligd, en eindelijk werd door hen een belasting op den uitvoer van de wol en het leder besloten. Toen echter zeven maanden later weder het parlement bijeen kwam, en er geen geld genoeg was, vroegen de commons dat in plaats van de commissie die den koning tot raad diende, liever de gewone ministers, nu in het parlement gekozen, zouden komen, en stonden eindelijk na lang dralen een hoofdgeld over het geheele rijk toe [2]. Het invorderen van dat hoofdgeld had tot onmiddellijk gevolg den hevigsten schok dien de Engelsche staatsontwikkeling nog te duchten had gehad: wij meenen den opstand van de lagere volksklasse onder Wat Tyler [3].

Wij hebben hier te doen met een sociale revolutie. Het is niet zoozeer een omwenteling van den staat, als wel een omkeer in de maatschappij, die men op het oog heeft. De beweging staat in verband met de langzame vrijwording van de onvrije bevolking van Engeland, wier toestand wij hier even willen verduidelijken [4]. Op het platteland toch werd de landbouw steeds uitgeoefend door onvrijen, de zoogenaamde villeins: het getal van die villeins was aanmerkelijk vermeerderd sinds de Normandische verovering, en kan in twee klassen gesplitst worden, de villeins regardant die aan een manor vast verbonden

---

[1] Hallam, III, pag. 58 en 59. Lingard, IV, pag. 220—228.

[2] Hallam, III, pag. 59—62. Lingard, IV, pag. 228—234.

[3] Zie de zeer goede studie van G. Bergenroth. Der Volksaufstand in England im Jahre 1381, in het historische Zeitschrift van H. von Sybel, 1859, Drittes Heft, pag. 51—86. Zie voorts Ranke, "Englische Geschichte, vornehmlich im 16ten und 17ten Jahrhundert," B. I, 1859, pag. 101.

[4] Hallam, III, pag. 171—182. Raikes, pag. 91—94.

zijn (de glebae adscripti), en villeins in gross, die niet bepaald aan eenig grondbezit verbonden zijn. De steeds vooruitgaande beschaving werkte als van zelve om de onvrijen langzamerhand uit hun slaafschen toestand op te heffen; altijd is het zeer moeijelijk den ontwikkelingsgang door de natuur als van zelve gevolgd, in scherpe trekken ons voor te stellen, en die moeijelijkheid doet zich het duidelijkste gevoelen, wanneer er van de trapsgewijze emancipatie der onvrijen sprake is. Wij kunnen enkele voorwaarden opnoemen, die in Engeland het slaaf zijn meer en meer beperkten. En wel vooreerst dient gedrukt te worden op den weldadigen invloed dien de kerk uitoefende zoo als Macaulay dien zoo schoon heeft voorgesteld [1], maar buitendien moeten wij nadere omstandigheden in 't oog houden; villenage toch was in Engeland van dubbelen aard, het was de toestand of van landerijen of van personen. Gelijk alle personen of vrij of villeins waren, zoo waren ook de landerijen of vrij of door een villein tenure gebonden. Nu gebeurde het wel dat een vrijman landen verkreeg die in villenage waren. "In this case," zegt Hallam zeer goed "his personal liberty subsisted along with the burdens of territorial servitude." En een natuurlijk gevolg was dat de toestanden van vrij-man en van slaaf tot elkander naderden. Op nog een andere wijze werd zamensmelting van het vrij en onvrij zijn verkregen; de onmetelijke landerijen der baronnen werden in den loop der tijden hoe langer hoe beperkter: hetzelfde getal van villeins was dus niet meer noodig om ze te bebouwen, en zoo geschiedde het dat tot de cultuur der van het groote goed vervreemde gronden de villeins gebruikt werden, die aan het groote goed behoorden, maar die nu tegenover hun nieuwen gebieder vrije dienaren waren, hoewel in villenage blijvende van hun oorspronkelijken lord. Voeg hierbij vrijwillige vrijlatingen door de heeren, en het vrijworden wanneer men een jaar en een dag in een bemuurde stad was geweest, en men zal zich kunnen voorstellen dat in de 14de eeuw het groote vrijwordingsproces een goed eind gevorderd was. Zoo scheen

---

[1] Macaulay, I, pag. 22.

alles geleidelijk te zullen gaan. Ondertusschen had, zoo als wij vroeger opmerkten, de zwarte dood onder Eduard III, vooral onder de arbeidende klassen gewoed. Zoowel de vrije arbeiders als de villeins, zich in minder aantal nu voelend, hadden hun diensten na het verdwijnen van de ziekte tot oneindig hooger prijs overal aangeboden. Arbeiders die vroeger met 3 of 5 pence tevreden waren geweest, vorderden nu 8 of 12 pence benevens den kost. En de lagere geestelijkheid ondersteunde overal die pogingen. De regering behandelde dadelijk deze zaak met den grootst mogelijken ernst; nadat de koning Eduard III reeds eenige maatregelen had genomen, werd in 1350 het parlement bijeengeroepen: en het gevolg der zittingen en beraadslagingen was het uitvaardigen van het zoo bekende *arbeiders-statuut* (statute d'Artificers et Servants). Het doel van dit statuut was een zoogenaamde arbeidersmarkt te vormen. Alle menschen boven de 16 jaar die geen bestaan uit zich zelven en geen bezigheid hadden, zoowel mannen als vrouwen, zoowel vrijen als onvrijen, moesten zich naar de naastbijgelegen stad begeven en zich daar op de markt met hun werktuigen plaatsen. Zij die arbeiders zochten, begaven zich ook daar en bevalen slechts aan hen, wie zij daartoe uitkozen, hen te volgen. Het maximum van het loon dat gegeven moest worden, was bepaald, het minimum echter niet. Alle arbeiders in 't rijk moesten verder tweemaal 's jaars den eed doen dat zij de voorschriften van dit statuut zouden volgen. Eindelijk mochten de arbeiders — ten einde er geen ontduiking kon plaats hebben — de plaats die zij bewoonden, niet verlaten zonder uitdrukkelijk verlof. Voeg hierbij hoe de zwaarste straf op elke kleine overtreding van dit statuut stond, en men kan begrijpen welk een kreet van verontwaardiging dit statuut onder de arbeidende klasse uitlokte [1]. Want let wel op hoe hier de rijke burgerstand in het parlement vertegenwoordigd, als met den

[1] Het plaatsen van zoogenaamde "stocks" in geheel Engeland tot kastijding van de onwilligen dagteekent van dat statuut. Nog thands zijn er sporen van de werking der wet te vinden. Te weten in Glocestershire, Oxfordshire, Wietshire en Berkshire gaan de dienstboden nog "op 't statuut" dat is op de markt, om zich te verhuren. Ieder heeft dan een teeken bij zich dat zijn beroep aanduidt.

adel zamenspande, om de vrije arbeiders, die zich tot nu toe uit den slavenstand hadden opgeheven, weder te verlagen tot bepaald onvrijen. Sterker dan een socialist onzer dagen het kon doen, was de grens getrokken tusschen hen die vermogen en geen vermogen hadden; de laatste werden bepaald onvrij en dat door den onwil der rijkere standen om iets hooger loon te betalen. Tegenstand bleef dan ook niet uit, gevolgd door telkens zwaarder bedreigingen van het parlement; 't gemor werd luider, reeds vertoonden zich soms de arbeiders bij massa's om gezamentlijk tegenweer te bieden; enkele volksleiders hielden de bewegingen gaande; en deze toestand was nog altijd dezelfde, toen onder Richard II het hoofdgeld werd opgevorderd. De opstand brak toen voor goed uit onder de landbouwende klasse, die nu reeds de volle vrijheid vroeg welke een langdurige ontwikkeling der tijden haar eerst scheen te zullen geven.

Wij hebben hier de onmiddellijke aanleidingen aangegeven; diepere oorzaken van die "volksrevelje" waren de denkbeelden van maatschappelijke en staatkundige vrijheid die toen ter tijde door geheel Europa woelden — men denke slechts aan de Jacquerie in Frankrijk — en niet zoozeer opgewekt waren dan wel vergezeld gingen van de tegenkantingen die men allerwege aan de kerk in die eeuw deed gevoelen. Er is een verband, hoe ver dat ook liggen moge, tusschen de leeringen van een Wycliffe, de droomerijen van de Fraticelli, en de woeste opstuiving van het volk dat vrijheid en gelijkheid verlangt. Wie dat bevestigd wil zien, hij lette op het zoo eigenaardige allitereerende gedicht "the Vision and the creed of Piers Ploughman," dat in 1365, dus vijf jaar voordat Wycliffe zich alom bekend maakte, verscheen [1]. De traditie schrijft het gedicht aan zekeren Robert Langland toe; het schildert hoe de dichter in slaap gevallen op één der Malvernheuvelen een lange reeks van gezichten en verschijningen heeft. Hij ziet de gansche wereld voor zich, ten oosten een prachtigen toren, waar de Waarheid woont, en aan de andere zijde een diep dal, dat het verblijf der god-

[1] Zie vooral Stephen Gätschenberger, "Gesch. der Englisch Litter." 1859, pag. 154 etc. Milman, IV, pag. 355—363. Pauli, IV, pag. 701—704.

deloozen is. In het midden drijft en woelt de menschheid een elk naar zijn bestemming ten oosten of ten westen. Dit geeft den dichter gelegenheid om alle menschelijke inrichtingen te geeselen; vooral de bedelmonniken worden gehavend. — Eindelijk is er niemand, die den weg weet te wijzen naar den toren der waarheid, als plotseling Pieter de Ploeger opstaat en zich aanbiedt om dat te doen; hij heeft de waarheid lang gekend; hij is haar getrouwe volger geweest. En de waarheid vertoont zich dan ook weldra; beveelt aan Pieter bij zijn ploeg te blijven en werkzaam te zijn om wel te doen, en eindigt met het eenige heilmiddel voor allen aan te wijzen, dat niets anders is dan deze spreuk: "Zij die goed hebben gedaan, zullen het eeuwige leven beërven, maar die het kwade hebben gedaan, komen in de eeuwige pijn." De dichter die zulk een gedicht wist te vervaardigen, die aantoonde hoe ware godsdienst niet bij den paus, niet bij de cardinalen of de gansche geestelijkheid was, maar bij den eenvoudigen landman — sprak, hoe ook zijn werk in allegorieën was gekleed, een waarheid uit, die trotscher en fierder het hart van dat volk deed slaan, strooide een vonk uit, die eens het smeulende vuur wilder zou doen ontvlammen.

En die vlam brak nu door — te Dartfort zette Wat Tyler zich aan het hoofd der onvergenoegden, te Brentfort een zekere Jack Straw, vroeger priester, en te Gravesend John Ball, wiens droomerijen ons aan de fraticelli herinneren. Alles ging op weg naar Londen. Te Blackheath verzamelden zij zich, wel honderd duizend in aantal, aangevuurd door de prediking van John Ball, waarvan het thema steeds was:

> When Adam delved and Eve span,
> Who was then the gentleman?

Alle kasteelen werden verwoest, alle gestichten geplunderd, alle rechters vermoord. In Londen zelf werden de grootste buitensporigheden verricht maar, als om te toonen, dat zij geen eigen voordeel zochten, vaardigden zij het verbod uit: dat niemand een deel van het geplunderde voor zich in het geheim mocht behouden, en zoo streng werd het gehandhaafd dat hij,

die slechts het minste had gehouden, een zilveren beker of iets anders, dadelijk werd verdronken met zijn gestolen goed. Zij bleven er bij getrouw te zijn aan den koning Richard II, en aan de commons. De koning, na eerst teruggedeinsd te zijn voor een ontmoeting met deze benden, ging eindelijk op de plaats Mile-End, waar het grootste gedeelte verzameld was. Deze boden aan den koning hunne petitie aan, bestaande uit vier vragen: afschaffing van de slavernij, de reductie van de landrente tot 4 pence den akker, vrijheid om te koopen en te verkoopen op alle markten en kermissen, en ten laatste een algemeene vergiffenis voor al het gedane leed. Ondertusschen had het overige gedeelte onder Wat Tyler en Straw, den Tower geplunderd, den aartsbisschop van Canterbury gedood en andere geweldenarijen gepleegd. Zij waren het heftigste gedeelte en wilden van geen verzoening weten. Men zond hun de charte, die de koning had toegestaan. Zij weigerden dien te erkennen, en Richard II, nu nog slechts 15 jaar oud, omringd door zestig volgelingen te paard, reed naar Wat Tyler, die aan het hoofd stond van 20000 opstandelingen. Wat Tyler reed op den koning aan, zij schenen te zullen spreken, toen hij met zijn dolk in de hand begon te spelen. Naauwelijks ziet dit William Walworth de Lord Major, die den koning vergezelde (dezelfde die vroeger met Philpot de contrôle over de finantiën had gehouden), of hij vliegt toe en steekt Tyler dood. Onmiddellijk spannen de oproerlingen hunne bogen — maar stout rijdt de koning op hen toe, roepende: "Wat doet gij, mijne onderdanen! Tyler was een verrader, komt tot mij, ik zal uw hoofd zijn." — En zij volgden hem. Wel wilde de koninklijke aanhang hen straffen, maar Richard weigerde vooreerst en gebood hen naar huis te gaan.

Toch zou de wraak weldra komen, want het gevaar was nu geweken, en de Engelsche adel ademde weder vrij. En wel was het een groot gevaar geweest voor het geheele Engelsche staatswezen. De benden toch, die om Wat Tyler zich vereenigd hadden, waren met een nieuw denkbeeld voor den dag gekomen, dat tot nu niet erkend was geweest en waarmede ook later niet gerekend zou worden, namelijk het idee van *al-*

gemeene gelijkheid [1]. Zij begeerden niet alleen volksvrijheid; dat was niet genoeg: hun vraag was, op wat recht de edelman zijn meerdere voorrechten grondde, en aan het verleden, waarop hij dan wees, stelden zij een vroeger verleden steeds over: toen Adam groef en Eva spon, hoorde men toen reeds van den stand der Edelen? Het is een van de moeijelijkste problemen, die zich aan den beoefenaar der staatsgeschiedenis voordoen, die dreigende vraag om gelijkstelling. De geheele geschiedenis leert dat niets noodlottiger is dan het op ééne lijn stellen van alle elementen in de groote menschelijke ontwikkeling. Men wil alle vermeende ongelijkheden wegnemen en de uitkomst in een kunstig stelsel, dat lijnrecht tegen allen natuurlijken groei en ontwikkeling aandruischt, en dat om de verloochening van de natuur alle levenskracht verloren heeft. Toch moet men altijd zeer voorzichtig zijn, voor men ook weder de uitkomst, die de geschiedenis aan de hand geeft, tot een vast systeem verheft; men moet zich wachten aan hen, die hun lageren trap willen verlaten, toe te roepen: "te vroeg, te vroeg," —om niet te eeniger tijd te ontwaken te midden van tijden, waarvan het geweten van zelf zegt, dat het "te laat" is, tijden waarop toegepast kunnen worden de woorden van Thiers: "la passion eut plus raison, que la raison même." — Nu echter in de 14de eeuw was die roep om gelijkheid geheel ongegrond en druischte bovendien tegen de geheele Engelsche ontwikkeling aan, zoo als zij tot nog toe was gericht. Alles verkondigde ongelijkheid. De vooruitgang was altijd geweest een voet voor voet verkrijgen van eenige meerdere ruimte, niet een volgens het natuurrecht verdeelen in gelijke deelen van 't groote gebied. Daar was nergens een vast beraamd plan, maar overal verschillende veroveringen op verschillende tijden, op verschillende wijzen tot stand gebracht. Zoo maakten, om nog een voorbeeld te nemen [1], de steden, die het recht hadden zich in het parlement te laten vertegenwoordigen, op vier verschillende wijzen van dat recht gebruik. Er waren vooreerst de zoogenaamde Close Boroughs, waar het locale bestuur alsmede de benoeming van afgevaardig-

[1] Zie ook Montégut, "Libres Opinions Morales et Litteraires," pag. 145.

[1] Zie Raikes, pag. 95—105.

den bij een bepaald ligchaam berustte, welk ligchaam eerst wellicht erfelijk, later zich benoemde door coöptatie. Tegenover deze zeer aristocratische vorm stonden de Boroughs, in welke alleen de vrije uitoefening van eenig beroep, alom de voorrechten der gilden tot zich trekkend en uitbreidend, het recht gaf vertegenwoordigers te zenden en eigen besturen te kiezen; ieder die dus mede wilde kiezen, moest onder een of ander beroep zich laten inschrijven; deze wijze van inrichting, de Freeman Franchise genoemd, was b. v. de toestand van Londen [1]. Een derde soort van Borough Franchise was de Scot and Lot Franchise, welke toekwam aan alle huisvaders die belasting betaalden. Eindelijk had men als vierde vorm de zoogenaamde Burgage Tenure; het was de toestand van steden, die geheel aan de macht van den naastbijwonenden baron behoorden, en wier inwoners slechts kozen, naarmate zij aan eenige bezitting van den baron verbonden waren. Zoo was hier in de vertegenwoordiging de grootste verscheidenheid. De eerste en laatste van deze vormen waren bepaald aristocratisch, de close boroughs vormden een stedelijke aristocratie, en de burgage tenure diende slechts om de macht van de baronnen te vergrooten: de freeman franchise was gebaseerd op volstrekt democratische beginselen, op het recht van den arbeid; de derde vorm de scot and lot franchise, baseerde alles op het vermogen. Reeds toen dus was als eerste regel bij hen doorgedrongen, dat de beste vertegenwoordiging die is, welke, dank zij de verscheidenheid der wijze van verkiezing, in een parlement al de belangen brengt, die in den boezem der natie zich doen gelden. — Maar nog meer teekende zich die verscheidenheid af in eene andere eigenaardigheid, geheele graafschappen werden als het ware van de kroon afgescheurd en door een bijzonder bestuur onder de kroon geregeerd. Het zijn de zoogenaamde Pâlatinates [2]. Men heeft

[1] Dus is ook nu nog de inrichting van de city niet van de overige gedeelten van Londen. De city is nog altijd verdeeld in 90 corporaties: de grootste staatsmannen laten zich altijd bij die corporatiën inschrijven; zoo prins Albert en lord Palmerston bij de vischverkoopers, lord Wellington was ingeschreven bij de kleermakers. Zie Jules le Berquier, "Revue des deux Mondes," 1 Août 1859, pag. 934 en 935.

[2] Zie Raikes, pag. 140—149.

zoo de hertogdommen Cornwall en Lancaster [1] en het graafschap Chester, de bisschopsdommen Ely en Duncan. Wij maken er melding van, omdat nog thands hiervan soms overblijfselen voorkomen. — Welnu in een staat en maatschappij, die zoo op de basis van de ongelijkheid gebouwd was, en waaraan elk element zoo veel mogelijk zijn vrijheid werd gegund; in een maatschappij waar alles op de individualiteit rustte, en elke inrichting elke toestand zijn bepaald karakter en kleur, kortom zijn individualiteit had, moest de drang, die ten jare 1351 de lagere klasse om gelijkheid deed roepen, vernietigd worden. Dit was ook de meening van het parlement. De koning riep het dadelijk bijeen, toen de onlusten bedaard waren, en gaf daarbij te kennen, dat hij de charte van emancipatie door hem gegeven aan de villeins, ingetrokken had, maar verzocht het tevens te beraadslagen of het niet wenschelijk zou wezen thands den staat van onvrijheid geheel af te schaffen. Het parlement was van inzicht dat dit niet moest geschieden, en weigerde dus de vraag des konings [2]. Niettemin drong het parlement er op aan, dat de knevelarijen der koninklijke beambten, de aanleiding der onlusten, zouden ophouden. Het was ook in alle gevallen nog immer een tijd van beroering en heftige opgewondenheid, daar èn het schisma èn de leeringen van Wycliffe de gemoederen verdeelden.

Ondertusschen had de koning zijn zeventiende jaar bereikt, hij had in de onlusten gedurende zijn minderjarigheid moed en geestkracht ten toon gespreid, en een goede verwachting begeleidde hem, nu hij zelf de teugels van het bewind opnam. Doch die verwachting werd geheel en al teleurgesteld. Wel verzoende zich na hevige twisten de koning weder met Lancaster, maar weldra bleek het dat de koning zich meer door bepaalde vrienden en gunstelingen wilde laten leiden, dan door den raad van het parlement. Op een krijgstocht naar Schotland werden toch niet alleen twee van zijn ooms tot hertogen van York en Glocester, en de zoon van Lancaster Henry of

[1] Lancaster was opgericht ten voordeele van John Gaunt, zoon van Eduard III. Raikes, pag. 168. Er is nog altijd in 't cabinet een minister voor Lancaster.

[2] Zie Lingard, pag. 248.

Bolingbroke tot graaf van Derby, en de zoon van York tot graaf van Rutland verklaard, maar werd ook Robert de Vere tot markies van Dublin, en Michael de la Pole tot graaf van Suffolk benoemd. Tegen deze twee laatste gunstelingen begon de tegenstand der baronnen en gemeenten. Aan het hoofd van dien tegenstand stond, nu Lancaster naar het zuiden van Frankrijk en Spanje was gezonden, de andere oom des konings, de hertog van Glocester. Weldra begon de strijd in het parlement. Voor de tweede maal in de Engelsche geschiedenis namen de commons de leiding op zich van een vervolging tegen den kanselier, minister des konings, den graaf van Suffolk. Dit geschiedde in het jaar 1386 [1]. Suffolk wilde zich laten verdedigen door zijn zwager Sir Richard Scroop, maar men dwong hem zelf te antwoorden op de beschuldigingen. Hij werd dan ook schielijk veroordeeld tot gevangenis en boete. Maar de oppositiepartij ging verder. Zoo als onder Hendrik III en Eduard II, wilde men een permanenten raad oprichten om den staat der natie te hervormen. Richard II weigerde natuurlijk en dreigde het parlement te ontbinden. Tot antwoord zond het parlement hem een afschrift van het statuut waarbij Eduard II was afgezet. Hij moest dus eindelijk wel toegeven en een commissie werd benoemd van 11 leden, benevens de drie ministers van staat, van welke commissie de hertogen van Glocester en Arundel de invloedrijkste leden waren. De commissie had slechts volmacht voor twaalf maanden [2].

Richard werd dus op zijn 20ste jaar weder in staat van minderjarigheid verklaard, de verkwistingen van zijn regering hadden het noodig gemaakt, doch het was te verwachten, dat de koning zich niet in dien toestand zou schikken. Weldra wilde hij zich van de commissie ontdoen. Hij vroeg raad aan de rechters van zijn rijk, die hem verklaarden dat de volmacht, door hem gegeven, onwettig was [3]. Doch de tegenpartij kreeg bericht van de maatregelen van Richard, en vijf Lords: Glocester, Arundel, Nottingham, Derby en Warwick vereenigden

[1] Zie Hallam, III, pag. 67.

[2] Zie Hallam, III, pag. 68—72, en Ranke, pag. 103 en 104.

[3] Zie Lingard, IV, pag. 287. Hallam, pag. 72.

zich onder den naam van de *Lords appellants*, om de constitutie te verdedigen. De gunstelingen des konings Suffolk en de markies van Dublin, benevens de aartsbisschop van York, en de rechters Trevilian en Bramber werden in staat van beschuldiging gesteld en vluchtten. De lords vormden nu de regering. In het elfde jaar van 's konings regering vooral werden de vrienden des konings zeer geteisterd. Trevilian en Bramber werden gevonnisd, zoo mede de hertog van Ierland, en onder de eersten een bijzonder vertrouweling des konings, Sir Simson Barley. En mochten ook in het begin de commons zich al verklaard hebben tegen de acte van beschuldiging der gunstelingen en rechters, vermeenende dat het niet volgens de civil law was — de lords gingen met hun handelingen voort, aldus besluitend, dat het parlement door geen andere wet gebonden was dan door de wet en gewoonten van het parlement zelf: "de zaken van staat moesten en zouden niet geregeerd worden door de civil law nor the common law of the land" [1]. Toen dit bepaald was, hielp het parlement verder de lords; het kreeg dan ook den naam van the wonderfull en van the merciless parliament. Doch eindelijk was de bloedstorting geëindigd; na eene zitting van 122 dagen werd het ontbonden, nadat het vooraf den koning nog eens den krooningseed had laten afleggen.

De koning bleef zoo nog twaalf maanden onder de leiding van de lords appellants, toen hij met een stouten staatsgreep Glocester wegzond, en het land kennis gaf dat hij zelf de teugels van het bewind weder opnam [2]. Gedurende eenige jaren was de koninklijke administratie dan ook gelukkig. Lancaster, die onmiddellijk was teruggekomen, gaf hij tegelijk met Glocester weder eene plaats in den staatsraad, en deze zeer rustige jaren kenmerkten zich door het tot een besluit brengen der onderhandelingen met den paus. Met overleg van het parlement was Urbanus VI tot paus verkozen [3]. Deze even als zijn

[1] Hallam, III, pag. 108.

[2] Zie Lingard, pag. 304 en Hallam, pag. 78.

[3] Selden in zijn "table talk," zie de editie van David Irving. Edinburgh 1854, pag. 153, noemt hem daarom the parlementary pope.

opvolger Bonifacius IX, wilde nog niet de Statutes of Provisors erkennen, en de prelaten van Engeland waren zeer gebonden in deze zaak door de vrees van excommunicatie, indien zij des pausen bevelen weêrstonden. Om die vrees weg te nemen werd ten jare 1373 de laatste der drie wetten welke de betrekking van de kerk in Engeland gedurende de middeleeuwen regelden, uitgevaardigd, namelijk de statute of praemunire, in welke wet het verboden werd eenige bul of excommunicatie van den paus tegen de rechten van de kroon en van het land binnen of buiten het rijk te verspreiden of wel bekend te maken. Deze wet was het einde van den langen strijd tusschen den paus en Engeland, en eindigde niet ten voordeele van de pauselijke hierarchie [1]. — Een tocht naar Ierland, die zeer voorspoedig bleek te zijn, en de huwelijksverbindtenis van den koning, wiens eerste vrouw gestorven was, met Isabella, dochter van Karel VI van Frankrijk, waardoor met Frankrijk rust kwam, schenen ook inwendig rust te voorspellen; doch al had de koning zijn haat verkropt, zijn wraak had hij slechts uitgesteld. In het begin van het jaar 1397 begon hij een felle reactie tegen de baronnen. Onder de vijf lords appellants zelven scheen ook oneenigheid te zijn, ten minste Nottingham en Derby waren nu voor den koning, de andere drie Arundel, Warwick en Glocester werden gevangen genomen, en Glocester naar Calais gevoerd. Op dezelfde wijze als in 't elfde jaar van 's konings regering tegen de vrienden van Richard II was gehandeld, werd nu tegen de baronnen gevoerd. Het parlement werd dan ook bijeengeroepen. Reeds had de koning van zijne gezindheid om in 't vervolg de rechten van 't parlement te eerbiedigen, doen blijken, door in 't vorige parlement op één der belangrijkste rechten, de vrijheid van spreken, inbreuk te maken. Een zekere Haxey werd wegens een petitie met klachten over 's konings regering door hem ingediend, door den koning opgevraagd en ter dood veroordeeld [2]. En nu werd het parlement, te Westminster bijeengekomen, tot de meest slaafsche onderworpenheid

[1] Men weet hoe Shakspere in zijn "Henry VIII" door de termen van die praemunire Wolsey vallen laat. Zie act III, scene II. Edit. Knight, pag. 490.

[2] Zie Hallam, III, pag. 75, 76 en 102.

genoodzaakt. Arundel werd met toestemming van 't parlement gevonnisd. Glocester stierf in de gevangenis te Calais onder verdenking van vergiftigd te zijn, de aartsbisschop van Canterbury en Warwick werden gebannen, en zoo ook Mortimer outlaw verklaard. Na de handelingen van het parlement werden de twee overgeblevene lords appellants, de graven Derby en Nottingham tot hertogen van Hereford en Norfolk benoemd. Zoo stonden de zaken in September 1397. — Wij naderen nu de twee laatste jaren van Richard's regering, jaren zoo meesterlijk door Shakspere gedramatiseerd en die een wisseling van gebeurtenissen opleveren, zoo te recht bevestigende het woord van Montaigne: "Le monde est une branloire perenne." De zonderlinge zamenloop van al die omstandigheden begint reeds met een politiek raadsel. Plotseling daagden de twee overgeblevene lords appellants elkaâr uit. Hereford, de zoon van Lancaster, beschuldigt Norfolk van ontrouw aan den koning. De koning roept daarop het parlement te Shrewsbury bijeen. Nogmaals worden door dit parlement al de handelingen, onder Glocester geschied, vernietigd, maar nog niet tevreden de wraak des konings te hebben geholpen, ging het verder. Het gevaarlijk precedent werd gemaakt om aan den koning voor zijn leven een subsidie op de wol toe te staan, en voorts werd aan een commissie van 12 pairs en 6 commoners, die de petitie van de commons moesten onderzoeken, alle wetgevende macht opgedragen [1]. Het tweegevecht tusschen Hereford en Norfolk werd nu besloten. Maar op het oogenblik dat zij zouden beginnen, verbood de koning voort te gaan, en Hereford werd voor 10 jaar, Norfolk voor altijd uit het land gebannen [2]. Misschien was de reden deze, dat de koning zoo het best van beiden ontslagen was. — Maar de rust die de koning beoogde, werd niet bereikt. Hij had het hart van het volk van zich vervreemd, door zich boven de wet te stellen. Het geheele rijk was in opschudding, vooral toen na den dood van Lancaster, de goederen niet op zijn zoon Hereford vielen, maar voor de kroon

---

[1] Zie Lingard, pag. 344 en 345 en Hallam, III, pag. 77 en 78.

[2] Zie over Norfolk en zijn verblijf in Venetie ook nog Alfred von Reumont, "Beiträge zur Italienischen Geschichte," B. VI, 1857, pag. 241—250.

werden verbeurd verklaard. En te midden van die onlusten ging de koning naar Ierland. Van dien tocht naar Ierland maakte Hereford, nu hertog van Lancaster, gebruik, hij ging naar Engeland; weldra voegden zich Northumberland en Westmoreland bij hem; de koning teruggekeerd wordt gevangen genomen, naar den tower gebracht en gevraagd om te abdiceren. Men krijgt het schijnbaar van hem gedaan en het parlement om de handeling van kracht te doen zijn, zet hem nu af. De troon stond nu ledig; de naaste pretendent voor de erfopvolging zou zijn de graaf de la Marche, afstammend van Lionel, den derden zoon van Eduard III. Maar Hereford, hoewel zoon van John of Gaunt, den vierden zoon van Eduard, vatte in het parlement het woord op en vorderde het rijk en de kroon par droit de naissance et par droit de conquête en ook omdat hij beide van vaders- en moederskant van Hendrik III afstamde. Het parlement gaf hem de kroon, Richard werd weldra gedood in de gevangenis, en dus de constitutie van Engeland in de middeleeuwen behouden, gelijk later de revolutie van 1688 de vrije instellingen van 't moderne Engeland redde [1].

Zonderling was het — en ook Shakspere heeft sterk er op gedrukt — dat Richard zoo telkens op het goddelijk recht der koningen zich beroepen had. Toen hij Haxey liet gevangen nemen in het parlement verklaarde hij aan de Lords, dat hij door Gods gift koning van Engeland was en geen inbreuk op zijn gezag duldde. — Doch de ongelukkige koning begreep niet, dat geen recht ter wereld iemand kan ontheffen van plichtsvervulling en verloor juist door het nalaten van zijn plichten, zijn recht en zijn goddelijke wijding. Twisten wij dan niet met Richard II over zijn vermeende rechten, laten wij ze hem nu hij gevallen is, volgens de stelregel die Bulwer in zijn jongsten roman uitsprak: "Kings have no rights divine, except when deposed and fallen."

Het is een zeer eigenaardige slotsom waartoe wij aan het einde der 14de eeuw komen. Van de vier koningen, die Engeland gedurende die eeuw regeerden werden er twee afgezet. En

[1] Zie Raikes, pag. 170 en Ranke, pag. 107.

die afzetting geschiedde telkens om het staatswezen, zoo als het zich tot nu toe had ontwikkeld te behouden en te beschermen. Krachtig moest het volk wel wezen, dat niet alleen tot zulk een middel herhaaldelijk zijn toevlucht nam, maar bij 'twelk ook het middel proefhoudend bleek te zijn, zoodat de vrijheid steeds meer en meer bevestigd werd. En het volk was dan ook krachtig. Wij willen dit niet in al te fijne trekken schetsen en wijzen er slechts op hoe de Plantagenets krachtdadig den koophandel hadden begunstigd [1]. Eduard III heet nog altijd de vader van den Engelschen handel, en zelfs Eduard II bevorderde op allerlei wijzen de betrekkingen van Engeland met Genua. Het oudste boek in Engelsch proza is dan ook het verhaal door Sir John Mandeville van zijne reizen in het oosten, van waar hij teruggekeerd was in 1355. Het is een zonderling en aardig zamenstel van feiten vrij opmerkzaan gezien en naauwkeurig te boek gesteld, met wonderlijke vertelsels opgegaard gedurende 30 jaar reizens [2]. — Moesten wij een scherp tafereel leveren van het volksleven, we zouden het liefst Chaucer, den grooten Engelschen dichter der 14de eeuw, willen vertalen [3]. Hebben wij aangetoond, hoe in Frankrijk de feodaliteit in haren val nog voor het laatst in al haar glans en schittering in Froissard zich spiegelt, het opkomend volk, de middelklasse in Engeland schildert ons Chaucer. Wij kunnen hier zijn Canterbury Tales niet ontleden, waarin hij eenigzins opsomt al wat de middeleeuwen voor de literatuur hebben opgeleverd, maar willen toch de personengallerij uit de prologue in oogenschouw nemen. Al die figuren zijn even fijn geteekend, hun gansche individualiteit scherp aangeduid; wij zien ze voor ons leven en zich bewegen; want hij was de eerste dichter, die voor het

---

[1] Zie Pauli, IV, pag. 644 seqq. en zie ook Bulwer, "The Last of the Barons." Edit. Routledge, 1859, pag. 136 en 137.

[2] Zie over Mandeville Hüllman, "Staedtewesen," IV, pag. 363.

[3] Zie Stephan Gätschenberger, "Gesch. d. Engl. litterat." 1859, I, pag. 156—170. — Villemain, "Littérature du Moyen Age," II, pag. 177—182. — Milman, VI, 364—368. — Pauli, IV, 710—715. — Spalding, pag. 17—83. — Robert Vaughan, "Revolutions in Engl. History," 1859, pag. 479 en S. T. Coleridge, "Notes and Lectures upon Shakespeare and some of the old poets." London 1850, vol. II, pag. 28.

alledaagsche, het eenvoudige, het burgerlijke een oog had — hij was de humoristische dichter bij uitnemendheid [4]; hem was eigen "the exquisite touch, which renders ordinary commonplace things and characters interesting from the truth of the description and the sentiment", eene gave die Walter Scott al te nederig zich zelven niet toekende. Zoo vindt men daar in die prologue op reis verzameld naar het graf van Thomas à Becket vertegenwoordigers van elken stand en rang: the knight en zijn zoon the young squire, wien de yeoman volgt, leeren ons hoe de *adel* in die dagen was, trouw en eer, vrijheid en hoofschheid dienende: de *geestelijkheid* toont ons ook haar leden: de priores nog al sentimenteel vergezeld door een' non en ander gevolg, de benedictyner monnik, een ware abt, die meer te paard rijdt dan de mis bedient, een franciscaner, die al de taveernen in iedere stad kent en de beste bedelaar is van geheel zijn gesticht, een verkooper van aflaten, die de wonderlijkste reliquien heeft, een sompnour of dienaar van geestelijke rechtbanken, wiens meening het was, dat de ziel van den mensch in zijn beurs was en die de menschen leerde, wat het dus beteekende, dat de ziel schade leed: en ten laatste komt de pastoor uit het kerspel, voor wiens edel werk Chaucer zoo groot een sympathie koestert. "Wel was hij arm in goederen maar rijk in heilige gedachten en werken". De *geleerdheid* dier dagen wordt hier vertegenwoordigd door den klerk uit Oxford, die zoo wijs en zoo mager is, en die hoe groot een filosoof hij ook is, zoo weinig geld in zijn koffer heeft: de rechtsgeleerde die voor elk geval een juridieken term heeft en eindelijk een arts, die alles weet wat in de natuur is, maar slechts heel weinig in den bijbel studeerde. De *Gentry* kan bij Chaucer wijzen op den zoo fier geteekenden frankelein, die reeds zoo dikwijls knight voor zijn graafschap geweest was; en eindelijk schildert de dichter ons de krachtigste beelden uit de *volksklasse*, vooreerst den boer, den molenaar en den reeve of rentmeester, aan welke laatste figuur vooral zorg is besteed; dan den koopman, de vrouw uit Bathe, die zoo lustig een leven

[4] Zie een goed opstel van Wilhelm Herzberg in het "Deutsches Museum," Februarij 1856.

weet te voeren en reeds vijf mannen heeft gehad (without other compagnie in youthe), den timmerman, den wever en den schilder, den tapijtverkooper en de kramers, allen in de kleuren van hun gild — den schipper en manciple of kooper van voedsel voor an inn of court, en tot besluit den herbergier en den kok, die voor het eten zorgt. — Zoo trekken zij gezamentlijk met den dichter voort en ieder moet op zijn beurt een verhaal vertellen. Daar is geen dichter zoo echt Engelsch als onze Chaucer, en zoo hij ons nog laat zien, hoe hier en daar nog fransch wordt gesproken — een fransch echter in elk stadje anders door het dialect vervormd, want reeds aan de priores was het fransch van Parijs onbekend, hoe goed zij haar fransch meende te verstaan [1] — zijn verschijning heeft zeker wel den grootsten stoot gegeven tot de ontwikkeling der volkstaal. — Zoo was dat volk in al zijn kleurrijke verscheidenheid, degelijk, zedelijk gezond, bezield met krachtige beginselen van orde en burgerzin, met diepen eerbied voor individueele vrijheid. Ook hier weder is de regel van de Maistre bevestigd: "qu'un peuple n'a jamais que le gouvernement qu'il mérite."

Is het ons gelukt te midden van al die verschillende en van elkaâr onderscheidene feiten, die wij moesten voorstellen, enkele leidende ideeën der staatsontwikkeling te laten doorschemeren, het zullen wel deze zijn, dat vooreerst het *gemeenschapsbewustzijn* overal zegevierde. Gemeenschappelijk belang werd het staatsdoel, gemeenschappelijk overleg werd het middel. De standen sloten zich aaneen en zoo heeft tot stand kunnen komen een Staatswezen dat een Tacitus bijna onmogelijk achtte, toen hij zeide: "cunctas nationes et urbes populus aut priores aut singuli regunt: delecta ex üs et consociata rei publicae forma laudari facilius quam evenire: vel si evenit haud diuturna esse potest." — Voorts is het ons gebleken dat de Engelschen reeds van de vroegste tijden af beoefend hebben, wat zij zoo eigenaardig noemen het *selfgovernment:* zij wachtten niet geduldig af hoe men hen bestuurde: zij zagen zelf toe: dag op dag begonnen zij op nieuw hun taak, zij lieten zich nimmer afschrik-

[1] Zie de prolog., pag. 2.

ken door het schijnbaar eentoonige werk; hun Chartes lieten zij zich jaarlijks voorlezen; zij deden niet als het fransche volk, dat eensklaps opkomt om dan weder voor langen tijd te rusten; neen, hun gansche geschiedenis onthielden zij, alles werd precedent en de namen hunner helden, die voor de vrijheid gestreden hadden werden "familiar in their mouths as household words"; de gehechtheid en gehoorzaamheid aan de wetten werd van den kant des volks volkomen. Zeer juist is daarom de opmerking van Villeman, dat men in den zin van denzelfden Tacitus: "Brittannia servitutem suam quotidie emit quotidie pascit" slechts het woord libertatem in de plaats van servitutem behoeft te stellen om de waarheid te verkrijgen [1].

Het resultaat van zulke beginselen, de grootst mogelijke vrijheid te midden van de grootste ongelijkheid hebben wij getracht weêr te geven. Hebben wij te lang bij sommige ontwikkelingen verwijld, en te uitvoerig enkele gebeurtenissen behandeld, onze verontschuldiging hopen wij in ons doel te vinden. Het was de gedachte, dat de eigenlijke kracht van het Engelsche staatswezen niet alleen bestaat in dat wat *is*, maar veelmeer te zoeken is in de wijze waarop dat *geworden* is. Het was het bewustzijn, dat elke voorstelling van een staatsontwikkeling op een gegeven tijd ons moet voorkomen alsof wij een uurwerk voor ons hadden, waarvan de wijzerplaat en het gansche omhulsel van kristal ware. Men moet dadelijk kunnen zien welk een' tijd de loop der uren aanwijst en tevens het rader- en veerwerk begrijpen, dat die wijzers dringt en voortbeweegt.

---

[1] De eerste plaats van Tacitus vindt men Annal. IV, 33, de tweede Agricola 31.

V.

DUITSCHLAND.

16*

Terwijl wij het ondernemen om de staatsontwikkeling van Duitschland in de veertiende eeuw uiteen te zetten, stellen wij op den voorgrond, dat wij beginnen moeten met een vrij breeden terugblik te slaan op het werk der vroegere eeuwen. Duitschland toch had van de tijden toen het zich van het Frankische rijk afscheurde, tot op den ondergang der Hohenstaufen een zoo eigen ontwikkeling gehad, naar zooveel groots gestreefd, in zooveel richtingen zich bewogen, een zoo groote — en laat ons zeggen — een zoo logisch op elkander volgende sfeer van gebeurtenissen doorloopen, dat het ons niet mogelijk is de stelling van een Rudolf van Habsburg en zijn opvolgers te begrijpen, zoo wij niet bekend zijn met de elementen die vroegere ontwikkeling aan de hand hebben gegeven, en die nu slechts te gebruiken zijn. Wij meenen die elementen in breede trekken te kunnen schetsen, indien wij achtereenvolgens op den omvang van de begrippen van keizerschap van het heilige roomsche rijk, en van Duitsch koningschap, op de territoriën, de standen, en eindelijk op den grond en de nationaliteit het oog vestigen. Het gewichtige van het onderwerp zal het doen vergeven, zoo wij misschien te veel op het verleden, te weinig op de eigentlijke veertiende eeuw drukken. Voor den eersten Habsburger vooral was het de vraag: wat zal hij er meê doen? Wat lessen te trekken uit de afgeloopen regeringen, wat koers te geven aan het rijk? Zoo ooit, dan was voor hem het verleden de les voor de toekomst, tenzij, wat de hemel verhoede, Shelley geheel en al de waarheid uitdrukt, als hij zegt:

"de menschelijke ondervinding is als het licht op den achtersteven van 't schip, 't verlicht alleen de golven achter ons."

I. Het idee om in één groote staatséénheid zooveel mogelijk alle volken te omvatten, met andere woorden, om een zoogenaamden wereldstaat te grondvesten, is even oud als de geschiedenis der menschheid. Nadat de dood zoowel aan het leven als aan de plannen van Alexander den Groote een eind had gemaakt, nadat de Romeinen slechts ter halver wege hadden moeten blijven stilstaan, was datzelfde denkbeeld van éénheid weder levendig geworden in de borst der Germaansche volken. Zij zelven, zich allen bewust leden te zijn van één geslacht, voelden als 't ware in zich de roeping om de geschiedenis te leiden, en een groote federatie gewelddadig te stichten, waar vroeger het reuzennet der Romeinsche centralisatie over alles zóó vast was heengetrokken, dat de beeldspraak van den dichter niet te stout was, als hij den Romeinen toeriep: "urbem fecistis quod prius orbis erat." Die gedachte om het plan van het wereldrijk door de Romeinen ontworpen, te voltooijen, ontkiemd in de harten der Germanen, kreeg een bepaalde vorm door het Christendom. Van dien tijd af drong het beginsel door dat de wereldstaat de verwerkelijking zou zijn van het Godsrijk. God zelf regeerde de wereld door middel van den paus en den keizer, en Duitschland's vorst was de persoon die met die keizerlijke waardigheid was bekleed, die aan het hoofd stond van "das heilige römische Reich deutscher Nation" [1].

Men begrijpt van zelf welken gewichtigen invloed deze toestand had zoowel op de vorming en ontwikkeling van den duitschen staat, als op de stelling van den duitschen koning. Terwijl toch aan den éénen kant aldus aan de Duitschers een zekere suprematie boven de andere staten van Europa werd gegeven, een suprematie die echter hoogst gering was, daar het heilige Roomsche rijk niet de onderdrukking maar de zelfstandigheid der vereenigde volken ten grondslag had, terwijl die gedachte aan de plichten van den koning van Duitschland als kei-

---

[1] Wij volgen hier en verder het uitstekende boek van C. T. Perthes, "das deutsche Staatsleben vor der Revolution." 1854, pag. 5 seqq.

zer een religieuse wijding gaf, en over 't algemeen zoowel volk als vorst door de diepte van het begrip en de grootschheid van het ideaal waarnaar werd gestreefd, een hoog denkbeeld van hun eigen werkkring verkregen; — bleek echter van den anderen kant toen het weinig practische van het begrip van den algemeenen Christelijken staat beter aan het licht kwam, het idee aan Duitschland in zijn ontwikkeling meer hinderlijk dan bevorderlijk te zijn. De duitsche koning toch, steeds er op uit om als keizer werkzaam te zijn en zich te toonen, had te veel het oog op hetgeen Duitschland niet onmiddellijk aanging, dan dat Duitschland zelf niet veel schade hierdoor zou lijden. Tegenover de opkomende nationaliteiten der andere landen, was het idee van wereldstaat niet bestand, en het heilige roomsche rijk alleen tot Duitschland beperkt en nog altijd elke zelfstandigheid eerbiedigende, was te weinig bindend om daar volkomen eenheid te vestigen. Het werd langzamerhand de geschiedenis van het kleed, dat te ruim was voor het ligchaam en de leden niet omsloot, maar nu ook elken gang belette en struikeling op struikeling veroorzaakte.

Vertegenwoordigen wij ons den toestand van den keizer van dat Germaansch Roomsche rijk. Hij was — en zie hier zijn titels, zooals zij later geformuleerd werden — dominus mundi en advocatus ecclesiae. Op deze wijze was zijn positie vrij naauwkeurig gekarakteriseerd, wanneer men het doel van zijn waardigheid in 't oog houdt. Hij was *dominus mundi,* dat wil zeggen van de Christelijke wereld, want let wel hoe juist hetzelfde begrip van een wereldrijk dat de Germanen door middel van het Christendom zochten te verwezenlijken, door de Arabieren met behulp van het Mahomedanisme werd voorgestaan. Beider aanschouwing van den wereldstaat, zoowel die der Christenen, als die der Mahomedanen, steunde op de gedachte dat de staat van God uitging, de menschheid zou omvatten, en één algemeene heerschappij moest wezen. Vandaar kwam het spoedig tusschen de Christenheid en den Islam tot den grooten kamp, waarvan de uitslag was dat in Azië Mahomed's volgeren in Europa de Christenen overwonnen. De dominus mundi was dus slechts de heer en meester in Europa, maar zelfs in dat Europa

werd zijn gebied alras niet meer erkend, de koningen over wie hij bevoegdheid had 't gericht te houden, stoorden zich weinig om zijn oppermacht [1], en zijn macht beperkte zich weldra tot de heerschappij die hem volgens een anderen titel reeds toekwam, tot de heerschappij namelijk van Duitschland. Hij was verder de *advocatus ecclesiae.* Het Christelijk wereldrijk toch had twee hoofden: een geestelijk en een wereldlijk, den paus en den keizer. Wij hebben elders de verwikkelingen ontvouwd waartoe dit tweevoudig bestuur aanleiding gaf, elders aangetoond hoe in plaats van zamenwerking tweestrijd tusschen de beide zwaarden ontstond, en hoe het wereldlijk zwaard scheen te zullen bukken voor het geestelijk. In plaats van beschermer en voogd te kunnen zijn van de kerk, moest de keizer onophoudelijk waken om het keizeridee tegen de alles overwinnende macht van den paus op te houden. De oorlogen die de keizers moesten voeren om Italië blijvend aan zich te onderwerpen, kregen alzoo telkens een ander karakter. Want Italië maakte gebruik van den strijd tusschen keizer en paus. En de strijd tnsschen de twee beginselen op deze wijze tevens een locale oorlog geworden, dreigde door de vorming der twee partijen van Guelfen en Ghibellynen tot geen einde te zullen komen.

Dus was de stelling van den keizer. Zien wij hoe die toestand zich historisch ontwikkelde en wijzigde.

Sinds dat Otto I het verdrag van Karel den Groote met den paus had vernieuwd, en het een uitgemaakte zaak werd — al is het nimmer door eenige overeenkomst vastgesteld — dat de paus aan den koning der Oost-Franken en dus aan dien der Duitschers de keizerskroon moest geven [2], waren achtereenvolgens Otto II en Otto III door den paus gekroond. Ook Hendrik II liet zich door den paus tot keizer verheffen, en

---

[1] Zie Bluntschli, "Allgemeines Staatsrecht," 1857, II, pag. 72. Richard Leeuwenhart had anders die suprematie van den duitschen keizer nog eens moeten erkennen: hij gaf zijn rijk aan den keizer Hendrik VI, en ontving het van dezen weder in leen. Zie Hillebrand, "deutsche Staats- und Rechtsgeschichte," 1856, pag. 291.

[2] Zie Eichhorn, "Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte," 1843, II, pag. 37, en Roth van Schreckenstein, "Geschichte der Reichsritterschaft," 1859, pag. 150.

vervolgde geheel de politiek der Saksische keizers, om eene innige vereeniging tusschen den keizer en den paus met de geestelijkheid tot stand te brengen [1]. Nu kwam het Frankische huis; de eerste twee koningen werkten in denzelfden zin als de pausen, Koenraad II ontving in 1027, Hendrik III in 1046 van den paus de keizerskroon, de laatste was het vooral die het pausdom, een geruimen tijd aan allerlei partijschappen en indringers ten buit, weder poogde te reinigen en te verheffen, en die dus den weg baande voor eenen Hildebrand. Doch nadat Hendrik IV Duitsch koning was geworden, ontbrandde weldra de strijd tusschen keizer en paus, en wel over de investituren, slechts een tegenpaus, Clemens III, kroonde den koning tot keizer in 1084, en de breuk tusschen de twee zwaarden was voor goed tot stand gebracht. Wel dwong Hendrik V paus Paschalis II hem tot keizer te kroonen, en sloot hij met Calixtus II het beroemde concordaat, waarbij de investituren strijd werd geëindigd: maar de vrije zamenwerking was voor goed verbroken. Na de korte regering toch van Lotharius II, die in 1133 tot keizer gekroond werd, kwamen de Hohenstaufen. Allen tot keizers gekroond, waren zij het, en onder hen vooral Barbarossa en Frederik II, die van het denkbeeld van een machtig keizerlijk imperium het meest vervuld waren. Barbarossa zich latende leiden door de gedachten der middeleeuwen, met een onberekenbare wilskracht, begaafd, moedig, en vast van besluit, poogde op de historische gegevens van het verleden, met versmading van wat nieuwere levenskrachten als die der steden hem konden geven, een rijk te verwezentlijken, krachtig genoeg om zelfstandig tegenover den paus te staan, doch toonde slechts door zijn voorbeeld dat geen rijk op de feodaliteit blijvend kon worden gevestigd: — Frederik II den strengen geloovigen zin, de diepe godsdienstige bezieling der middeleeuwen missende, daardoor niet in harmonie met zijn tijd, en te veel Italiaan voor Duitschland, stelde nieuwe begrippen tegen het pausdom over, beriep zich op de toekomst, maar werd door den geest van het verleden, zoowel

---

[1] Zie Hillebrand, "Staats- und Rechtsgeschichte," pag. 233.

door den paus, als door de eigen elementen van zijn rijk ten val gebracht. De paus had gezegevierd, het groote interregnum begon, de keizersmacht was gebroken. Na den val der Hohenstaufen heeft geen keizer meer den troon van Duitschland beklommen, wiens verdiensten beantwoordden aan het ideaal dat de middeleeuwen zich van die persoonlijkheid hadden gevormd. De volksstem oordeelt juist, wanneer zij naar een keizer vragende, nog altijd de terugkomst van den ouden Barbarossa verlangt. Hij slaapt nog altijd in den heuvel bij Salzburg, men heeft hem gezien, gezeten voor de marmeren tafel, leunende op den elboog, met den langen rossen baard golvend tot den grond. Hij sluimert nog steeds, al knikken zijn oogen den onbescheiden nieuwsgierige toe, maar ééns zal hij opstaan, bij het geschal der klaroenen, zijn schild weder op de Roncalische velden laten opheffen, en richten over ieder die onrecht heeft geleden, of erger die onrecht heeft gedaan [1]. De traditie zeiden wij, bevatte een ware kern, want het heilige Roomsche rijk deutscher Nation, al bleef het ook nog lang in naam voortduren, had opgehouden te bestaan, zijn roeping had het nimmer vervuld, thands zou het in werkelijkheid uit elkander spatten, en de eerzame Frosch in Goethe's Faust kon een lied aanheffen, dat zeker al heel oud mocht zijn:

Das liebe, heil'ge Römsche Reich
Wie hält's nun noch zusammen!

II. Maar Duitschland vormt een afgesloten rijk, en hij die den keizersscepter over geheel Europa zwaait, is tevens koning van Duitschland. Die waardigheid van Duitsch koning moest aan het rijk de vereischte staatséénheid geven, en zoo daarentegen de geschiedenis ons leert dat die eenheid altijd slechts in de voorstelling, nimmer in de werkelijkheid zelve bestond, moeten wij de oorzaken daarvan voor een groot deel in de stelling van den duitschen koning zoeken. Wij rekenen daartoe in de eerste plaats de omstandigheid dat de koninklijke waardigheid nimmer eene erfelijke kon worden. Zonderling is het dat van oudsher af zich nooit de erfelijkheid van het koningschap bij de Ger-

[1] Zie Carlyle, "Frederick the Great," pag. 119.

manen kon vestigen. Het was en bleef een dobberen tusschen erfelijkheid en keus. Van den oudsten toestand zegt Grimm in een classiek geworden zin: "Die Könige waren erbliche oder gewählte, womit aber nur der vorwaltende Grundsatz behauptet werden soll, denn weder war die Erblichkeit ohne Bestätigung, noch die Wahl ohne alle Rücksicht auf das herrschende Geschlecht" [1]. En misschien is Guizot's beschouwing, die rondweg de keus als de basis van het Germaansche konings hap stelt, nog meer met de bronnen overeen te brengen [2]. Na den val van Karel den Groote herleefde dat beginsel van keus weder in het duitsche koningschap tot groot nadeel van het rijk. De hertogen kregen aldus de gelegenheid om zich meer en meer onafhankelijk te maken van de kroon, daar meestal het huis des konings zich niet krachtig genoeg kon vestigen. Aan den stam der Oost-Franken verbleef in 't begin het recht den koning te benoemen, en deze moest dan trachten de goedkeuring der overige volksstammen te verwerven [3]. Hendrik de Vogelaar, de eerste krachtige duitsche koning werd zoo door een compromis tusschen de Franken en Saksers verkozen [4]. Van toen af nam over 't algemeen de Saksische volksstam de leiding op zich bij het vormen van den Duitschen staat, welke stam meer de oud-Germaansche begrippen tegenover de nieuwere denkbeelden door de Franken in toepassing gebracht, in bescherming nam. Van zelf uitte zich dat in een tegenstand tegen de frankische, naar het absolute overhellende, monarchie [5]. Nadat het Saksische koningshuis was afgetreden, een huis dat zich vooral op de hooge geestelijkheid gesteund had en op deze wijze de verheffing der wereldlijke hertogdommen had pogen te onderdrukken, iets dat den vorsten uit dat huis niet geheel gelukt was, kwam het

---

[1] Zie Grimm, "Rechtsalterthümer," pag. 231.

[2] Zie Guizot, "Civilisation en Europe," Paris 1851, pag. 227, 232, zie ook Burke, "Reflections on the french Revolution," pag. 18, en Milman, "Latin Christianity," II, pag. 171, en IV, pag. 2, waar de schrijver uit dat electieve beginsel verklaart hoe de paus geen partij trok voor Arthur tegen Jan zonder Land. Men herinnere zich het Taciteïsche reges ex nobilitate *sumunt*.

[3] Zie Zoepfl, "Deutsche Rechtsgeschichte." Dritte Auflage 1858, pag. 454.

[4] Zie Hillebrand, pag. 218.

[5] Zie Roth von Schreckenstein, pag. 30 en 31.

oostfrankische huis op den troon. Aan de keus van Koenraad II nam nog bijna al de hooge adel en vooral de geestelijkheid deel, hij was de eerste koning die door de vier hoofdstammen, Franken, Saksers, Schwaben en Beijeren gekozen werd. De eerste koningen uit het frankische stamhuis namen tot steunpunt de middelstanden, en wel vooral de ridders en de burgers der opkomende steden: zij poogden door zelven zich van de hertogdommen meester te maken de onafhankelijke federatie der hertogen te breken, en toonden zich geheel hunner roeping waardig [1]. Maar duidelijk was het meer en meer geworden dat de kracht waarmede het koningschap werkte, alleen afhing van de persoonlijkheid des vorsten die het ambt bekleedde. Onder een Hendrik IV ging weder alles te loor, al scheen het op het einde dat een begin werd gemaakt met een gezonde politiek, te weten dat de koning gebruik zou gaan maken van de zich steeds ontwikkelende steden. Toen na het uitsterven der Frankische keizers eindelijk de Hohenstaufen de koningskroon verkregen, gaf de keus van Koenraad III aanleiding dat zich reeds eenigzins een collegie van keurvorsten begon te vormen, en onder Barbarossa vinden wij voor het eerst de aanduiding van principes electores [2], zoo als dan ook in de Saksen- en Schwabenspiegel van zeven keurvorsten wordt gewag gemaakt. Echter hebben eerst bij de keus van Rudolf van Habsburg de zeven keurvorsten werkelijk van hun recht gebruik gemaakt. Hadden de Hohenstaufen het idee van het keizerschap het hoogst van allen tot nu toe opgevat, ook het duitsche koningschap scheen door hen tot een meer organiserend middelpunt gewijzigd te zullen worden. Hendrik II deed zelfs ernstige pogingen om de koninklijke waardigheid erfelijk te maken [3], maar over 't algemeen ontbrak het ook den Hohenstaufen aan het ware politieke inzicht. Zij waren te veel keizer om goed koning te kunnen zijn, hun oog was bij voortduring op te grootsche idealen gevestigd dan dat zij

---

[1] Zie Hillebrand, pag. 238 en 242 — zie ook over Hendrik III Gengler, "Deutsche Rechtsgeschichte im Grundrisse" 1850, pag. 477.

[2] Zie Zoepfl l. c., pag. 457 en Walter, "Rechtsgeschichte" 1853, pag. 268.

[3] Zie Hillebrand, pag. 290 en 334.

van elk gelukkig voorbijsnellend oogenblik gebruik wisten te maken. Zoo zag Barbarossa te veel voorbij dat het nieuwe levens element de steden waren, hij versmaadde ze wel niet, maar was misschien te veel ridder om op haar alleen te willen bouwen [1]. Ook de Hohenstaufen met al hunne talenten gingen onder zonder iets aan Duitschland nagelaten te hebben dan een grootschen naam en een herinnering waarnaar veler blik zou terugzien. Den koningen gelukte het dus niet van Duitschland een goeden staat te vormen. Het keizeridee verstikte het koningsidee — hun positie als keizer bracht hen in voortdurenden twist met de kerk, en de strijd baarde hier *geen* ontwikkeling. Voorts was de erfelijkheid der koninklijke waardigheid niet tot stand gebracht. — Vestigen wij de aandacht op nog enkele bijkomende punten die mede den koning verhinderden om even als in Frankrijk voor de staatsvorming te zorgen. Vooreerst stierven de eerste duitsche koningen meestal zeer jong: de Capetingers in Frankrijk hadden het groote geluk dat een lange reeks van regeringen, noch door het uitsterven van een huis, noch door lange minderjarigheid afgebroken, zoowel bij de vorsten een traditie tot heerschen als bij het volk een traditie van gehoorzaamheid wekte. Juist het omgekeerde had in Duitschland plaats: Otto II werd 28, Otto III slechts 22 jaar oud, en met hem stierf het Saksische huis uit, en wat het frankische koningshuis betreft ook dit was niet al te gelukkig, Hendrik III, de machtigste wellicht der duitsche beheerschers, stierf naauwelijks 36 jaar oud, de lange minderjarigheid van Hendrik IV deed het rijk op zijn grondvesten dreunen, en naauw had Hendrik V alles weer eenigzins tot orde gebracht of ook hij stierf. — Merk verder op hoe de duitsche koningen in het begin geen eigentlijke *huismacht* hadden, van waar zij even als de fransche vorsten het overige rijk tot een koninklijk land konden maken, of wanneer zij al een huismacht hadden dan was die veel te klein om de verschillende hertogen te kunnen beteugelen. Met behulp van hun huismacht konden noch de Koenraads noch Hendrik I en zijn zoon de fiere Beijeren en

---

[1] Zie Roth v. Schreckenstein, p. 214.

Schwaben onderwerpen: en daarbij was de hertogelijke macht die de koningen dan over hun eigen grondgebied hadden, geen macht steunende op het territoriaal bezit als bij de Franschen maar een op den goeden wil des volks en de trouw der grooten rustende heerschappij [1]. — Wij herinneren verder hoe de Duitsche koningen een gewichtigen factor van centralisatie voor Duitschland lieten verloren gaan door niet er voor te waken dat er een algemeene duitsche *hoofdstad* ontstond. Ook het telkens verwisselen van dynastie werkte dit tegen: de duitsche geest die wel het nevens elkander plaatsen maar niet het onder elkander ordenen der verschillende elementen gedoogt, en die nimmer alle andere steden als in Frankrijk tot bloote copieën van één hoofdstad had doen worden, was aan het vestigen van zulk een centralisatiepunt evenmin bevorderlijk, maar juist daarin had de groote blik van een staatsman bestaan om tegen alle vooroordeelen in een gedachte te verwezentlijken, wier niet vervulling Leibnitz als een der grootste rampen van zijn vaderland betreurde. — Wij hebben er reeds op gedrukt hoe de duitsche koningen het verwaarloosden om even als de Fransche vorsten de beweging der steden tot hun voordeel te gebruiken, wij slaan dus dit hier over, men vergunne ons slechts nog één opmerking. Ze is deze. De duitsche koningen hadden geen vaste regeringstraditie, geen bepaald doel. Wij kennen de geschiedenis van Augustus door Tacitus ons bericht hoe de keizer bij zijn sterven, wat de Romeinsche schrijver zoo juist uitdrukt, de *arcana imperii* van zijn huis aan Tiberius mededeelt. Ieder vorstenhuis moet zulke bepaalde regelen hebben, en die juist hadden de duitsche koningen niet. Zij hadden geen vaste middelen, zij wisten niet hoe zij het veelhoofdige rijksbestuur moesten aanvatten, de één deed het zoo, de ander op een andere wijze, het was telkens een op nieuw beginnen van hetzelfde werk, een Sisyphus arbeid, alle flinkheid ontbrak, en iets onzekers, iets weinig doortastends, iets zwevends kenmerkte zoowel de middelen als het doel dat bereikt moest worden. —

---

[1] Zie Karl Biedermann, "Die Entwickelung des Staatswesens in Deutschland, England und Frankreich," in v. Raumers Taschenbuch 1859, zie aldaar pag. 363 seqq.

Maar de grootste hindernis die den koningen in den weg stond was het wezen der territoriën, zoo als het door de feodaliteit verder ontwikkeld was. Wij willen dit afzonderlijk beschouwen.

III. De territoriën. Wij dienen tot recht verstand der zaak het onderwerp eenigzins hoog op te halen. Sinds de alleroudste tijden was elke volkstam der Germanen, zoodra hij zich eenigzins gevestigd had, verdeeld in gauën, die gauën splitsten zich weder, en naarmate de bevolking en het grondgebied grooter waren geworden was er langzamerhand nog een verdeeling noodig, zoodat tijdens de volksverhuizingen de drieledige indeeling van elken stam in gauën, centénen en boerschappen overal gebruikelijk was bij de Germanen. Elke gau werd bestuurd door een graaf, elke centéna had zoo tot hoofd een schultheiss (vicarius, ook wel centgraaf later genoemd), en elk boerschap stond onder een decanus (tunginus, villicus, ook wel dorpgraaf geheeten). Die magistraten ontleenden hun macht aan de volksgemeenten, en hadden een tweeledige betrekking, in oorlog voerden zij hun gebied aan, in vrede bestuurden zij het gericht, met andere woorden zij hadden den heir- en gerichtsban. Bovendien hadden de meeste stammen elk een koning die boven die verschillende graven van elken stam stond en slechts in wijder kring dezelfde macht, d. i. gerichts- en heirban had, terwijl zij in oorlog nog meestal een tijdelijk opperaanvoerder den hertog kozen [1]. Nadat de breede democratische grondslag waarop de Germaansche staats- en gemeenteinrichting berustte was weggevallen, sinds de Frankische koning naar het voorbeeld der Romeinsche begrippen een opperkoningschap boven alle andere volkstammen had weten te grondvesten, werden al die verschillende graven, waarbij nu ook de markgraven kwamen die de gauën aan de grenzen bestuurden, in plaats van vertegenwoordigers van het volk beambten des konings, en een nieuwe waardigheid ontstond, in het midden staande tusschen

[1] Zie Bethman Hollweg, "Die Germanen vor der Völkerwanderung 1850, pag. 23—59 — G. Waitz, "Deutsche Verfassungsgeschichte 1844, I, pag. 32—52 — Von Sybel. "Entstehung des deutschen Königthums" 1844, pag. 32 seqq. — Wilda, "Das Strafrecht der Germanen" 1842, pag. 116 seqq.

den Frankischen koning en zijn gaugraven, te weten het ambt der hertogen, de plaats innemende der oude volkstamkoningen [1]. Zij vormden een gevaarlijke macht voor het koningschap, die hertogen, zij toch vertegenwoordigden in het groote rijk de aloude stammen der Germanen en streefden dus al van zelf naar onafhankelijkheid, naar losrukking uit den organiseerenden band. Een Karel de Groote had hen echter weten in toom te houden, en hun door middel van zijn missi dominici onderdanigheid in te scherpen, maar naauw was hij gestorven, of "de band der staten sprong": het groote rijk viel uitéén in Duitschland, Frankrijk en Italië, en Duitschland zelf dreigde zich te splitsen in de verschillende hertogdommen. Een omstandigheid was het nu die èn de hertogdommen belette zich tot onafhankelijke rijken te vormen, èn tevens de algemeene ontbinding nog grooter maakte, te weten: de inrichting van 't rijk in gauën en de verandering die in de toestand der gauën zelf voorviel. Men denke zich toch de indeeling van het geheele rijk in gauën, staande onder graven, beambten des konings met den heir- en gerichtsban, en stelle zich nu de verandering voor die in dit centraliserend net van provinciën plaats greep door middel van twee diep ingrijpende feiten — het ontstaan der immuniteiten en het erfelijk worden der ambten zelven .[2] Door de toekenning toch van *immuniteiten* werden enkele rechtsgebieden van hun gewonen rechter den graaf onttrokken, en in hun plaats kwamen bijzondere rechters, die niet meer in naam des konings, maar in naam van hun heer recht spraken. De residentie waar de koning allengs door een paltsgraaf (comes palatii) recht had doen spreken, had 't voorbeeld gegeven voor dergelijke immuniteiten. Meerdere paltsgraven op verschillende plaatsen des rijks waar de koning soms mocht vertoeven volgden, doch vooral waren het de geestelijke stichtingen, die onder het Saksische koningshuis eigen rechtsgebied onafhankelijk van gaugraven verkregen. Het spreekt van zelf dat hierdoor èn de inrichting des rijks van gauën in vastheid en streng-

[1] G. Landau, "Die Territorien" 1854, pag. 298—343.

[2] Zie in 't algemeen Landau, "Die Territorien," pag. 344 seqq.

heid afnam, maar tevens ook de hertogdommen aan gebied werd ontnomen [1]; doch dat alles was niet te vergelijken bij den invloed door de erfelijkheid der ambten veroorzaakt. Tegen het einde der elfde eeuw kon men rekenen dat die erfelijkheid der graafschappen zich voor goed had gevestigd, zoo zelfs dat wij enkele graafschappen in vrouwenhanden vinden, waar dus het denkbeeld van ambt geheel opgehouden had en overgegaan was in het begrip van eigendom. Doch niet alleen de gaugraven, ook de centgraven en verder degenen die de boerschappen bestuurden wisten hun waardigheid erfelijk te maken. Kortom de *Feodaliteit* was gevestigd, alle centralisatie was weggenomen, het land was verdeeld in tallooze soevereiniteiten, die slechts zeer zwak te zamen werden gehouden door de hand eens konings. En let wel op hoe zoodra de gaugraaf in zekeren zin soeverein was geworden, de betrekkingen tusschen een gaugraaf en zijn centenarii geheel op dezelfde wijze zich ontwikkelden, als dit tusschen den koning en zijn gaugraven had plaats gehad. Hadden de centgraven vroeger als vicarii van den gaugraaf gehandeld, thands kregen zij het rechtsgebied allengs uit eigen macht of ontvingen het van den gaugraaf ter leen. De centgraafschappen namen dus allengs de plaats in der gaugraafschappen en de oude gaugraven werden op hun beurt soevereinen en beletten de hertogdommen zich tot onafhankelijke rijken te vormen. — Zien wij hoe die indeeling in hertogdommen met den loop der tijden in Duitschland stand hield of zich vormde [2]. Onder de Saksische en Frankische keizers vinden wij over 't algemeen deze indeeling. Te weten negen hertogdommen: *Saksen, Franken, Schwaben* en *Beijeren* in 't midden, wier hertogen achtereenvolgens de koningskroon droegen: *Friesland* en *Lotharingen* in 't westen: *Thüringen*, *Bohemen* (waartoe Mähren behoorde) en *Kärnthen* ten oosten. Merk verder op hoe ten oosten verscheidene op de Slaven en Bohemen veroverde landen nu als *marken*

[1] Zie ook Roth von Schreckenstein, pag. 144.

[2] Wij volgen hier voor de twee landindeelingen onder de Saksische en Frankische keizers en verder onder het Hohenstaufensche huis, de "Historisch-Geographischer Altas" von Dr. Karl von Spruner. Zweite Auflage 1854. Vooral die dritte und vierte Lieferung.

tegen genoemde volken gericht waren, zoo was met Saksen (dat overigens reeds verdeeld was in drie hertogdommen Westfalen, Engeren en Oostfalen) verbonden de Noordmark, met Thüringen de marken Zeitz, Merseburg en Meissen, en met Beijeren de Oostmark, terwijl Kärnthen de marken Pütten, Krain en de Boven- en Benedenmark had: voeg hierbij hoe overal reeds in de hertogdommen min of meer zelfstandige graafschappen ontstaan waren. — Het doorbreken van die graafschappen had echter geheel plaats onder de Hohenstaufen, en het zijn niet meer de vroegere gaugraven die aldus zich onafhankelijk weten te maken: door de erfelijkheid en de daaruit volgende soevereiniteit was allengs het ware onderscheid tusschen alle graven (zoowel die over gauen als over centenen of decanen het bestuur hadden) verdwenen; de gauen toch waren als hun heer stierf van tijd tot tijd verdeeld, dan weder vereenigd, zoodat alle grenzen verschoven waren: ieder nu was graaf die een eigendom had en daarover vrije jurisdictie uitoefende, de graven waren veranderd in den stand van den hoogen adel, en slechts de meer of mindere macht der graven maakte onderscheid en rang tusschen hen. Onder de Hohenstaufen dan was de toestand in hoofdtrekken de volgende. In de landen *in het Westen* Lotharingen en Friesland waren de volgende veranderingen gekomen: *Lotharingen* was reeds vroeger in twee deelen gesplitst: in Neder-Lotharingen hadden zich nu tot onafhankelijke gebieders gevestigd de hertogen van Brabant, de graven van Luxemburg, de hertogen van Limburg en de graven van Gelre, benevens de geestelijke vorsten van Luik en Keulen, en de graven van Vlaanderen wat hun duitsche bezittingen betreft: in Opper-Lotharingen was het gebied tusschen de hertogen zelven, de graven van Bar en het Metzer hoogstift gedeeld: de bisschoppen van Toul en van Verdun en de graven van Vaudemont hadden er ook bezittingen. In *Friesland* hadden de graven van Holland, en de bisschoppen van Utrecht het grootste grondgebied. — Wat *het Oosten* van Duitschland betreft, de Noordmark van Saksen had zich van Saksen afgescheurd onder den naam van Mark Brandenburg, terwijl Pommeren zich tot een hertogdom verhief; in het land vroeger aan Thüringen behoorende waren nu

de graven van Wettin, de markgraven van Meissen en van de Lausitz, verder nog de bisschoppen van Merseburg, Meissen, Naumburg en anderen. Van Beijeren was de Oostmark afgescheiden sinds 1156 en vormde nu het aartshertogdom Oostenrijk. Carinthien was bijna geheel gesplitst, groote deelen van het rijk kwamen aan het aartsstift Salzburg, en aan de hoogstiften Bamberg, Brixen en Freisig, het bovendeel hadden de graven van Görz als paltsgraven van Carinthien. — Wat de landen in *het midden* van Duitschland betreft, *Franken* en *Schwaben* stonden onder vorsten van het Hohenstaufensche huis, in Franken waren, behalve aan den Rhijn en den Neckar, waar de paltsgraven een niet zeer uitgestrekt rijk hadden, en behalve Hessen, dat zich onder zijn landgraven afgescheurd had, de aartsbisschoppen van Mainz en de graven van Nassau de machtigste heeren, verder in Oost-Franken de bisschoppen van Würzburg en Bamberg en de abt van Fulda, dan de hertogen van Meran, de burggraaf van Neurenberg [1], en de graven van Henneberg en Hohenlohe. In Schwaben had het huis der Zähringen, en de graven van Schelklingen en van Montfoort, en in het zuiden de graven van Hyburg en Lensburg veel macht. In *Saksen* en *Beijeren* had het Welfische huis zich gevestigd totdat Barbarossa de groote macht van Hendrik den Leeuw voor goed brak. Die val bracht een groote splitsing in Saksen te weeg. Brunswijk en Luneburg, beide in Neder-Saksen, bleven aan de Welfen, de landen ten noorden der Elbe kwamen aan de hertogen van Saksen uit het huis van Anhalt, en in het westelijk Saksen, welks titel Ducatus Westfaliae aan den aartsbisschop van Keulen overging vormden zich de landen der graven van Tekelenburg, Arensberg, Mark en Berg. Het hertogdom Beijeren na den val van Hendrik den Leeuw aan het huis van Wittelsbach gekomen, kwam langzamerhand ook geheel aan zijn hertog, de geestelijke vorsten van Passau, Bamberg en Salzburg hadden er echter gedeelten van. — Ondertusschen hadden in het hertogdom Klein Burgundie ten zuiden van

[1] Omstreeks 1170 wordt Koenraad van Hohenzollern burggraaf van Neurenberg — zie Carlyle, Frederick the Great, I, pag. 121.

Schwaben, na het uitsterven van het Zähringsche huis, zich vele graven doen gelden, onder anderen die van Habsburg. — In plaats dus van de macht van enkele hertogen onder wie de gaugraven stonden, was door de toekenning van immuniteiten en door de ontwikkeling van het leenstelsel dat overal soevereiniteiten verdeelde en vestigde, een heerschappij van velen ontstaan, waartoe nu ook de hertogen behoorden, zoo als geen ander rijk die gekend heeft. De macht die elk van die heeren over zijn gebied had noemt men *Landeshoheit* [1]. De privilegien van keizer Frederik II van de jaren 1220 en 1230 hebben die macht binnen vaste perken geregeld. Dien ten gevolge omvatten de bevoegdheden van de landeshoheit de rechtspleging, de voogdij over de in het territorie zich bevindende en bescherming behoevende personen, het recht van heirban, en het finantie- en belastingsrecht, naardien de landheer deels onafhankelijk zijn inkomsten uit zijn domeinen, regalien en boeten trok, deels met bewilliging der landstanden zoogenaamde beden of stiura's verkreeg. De landsheer had zijn hof en hofbeambten zoo als de keizer, hij hield er evenzoo hof- en landdagen, de laatste inzonderheid tot beslissing van allen strijd onder de grooten en tot uitoefening der vrijwillige rechtspleging. De toetreding der grooten was bij elke gewichtige landsaangelegenheid noodzakelijk. Tegenover die landeshoheit die gedurig meer kracht en invloed kreeg, stond dus als van zelf in tweestrijd de macht van den keizer, de Reichshoheit. Het werd allengs een scherpe afscheiding tusschen het "Reichsunmittelbare" en het "Landsässige": men kreeg als 't ware twee machten in Duitschland, van den eenen kant het oorspronkelijke rijk met den keizer, dat overal nog zijn armen wijd en zijd uitstrekte over rijksstiften, rijksadel, de latere rijksridders, rijkssteden en rijksdorpen, en aan den anderen kant de verschillende territoriën die door middel van de landeshoheit hunner vorsten onafhankelijke staten meenden te zullen worden. Hieruit is ook te verklaren — om een voorbeeld te noemen — het wezen van

---

[1] Zie ook Ahrens, "Juristische Encyclopaedie" 1857, pag. 442 seqq. Zoepfl, pag. 155. — Zie ook Perthes, pag. 65 seqq.

het zoogenaamde veemgericht: het waren gerichten op oud-Germaansche wijze ingericht die geen heer boven zich erkenden dan den keizer, zij waren de vrijgerichten tegenover de zoogenaamde landsheerlijke gerichten [1]. Doch voorbeelden te over ontmoeten wij wanneer wij op de standen letten.

IV. De standen. Wij dienen het oog te slaan op de geestelijkheid, den adel, de burgers, en de boeren zoo als zij in het rijk op de verschillende territoriën woonden. Die taak wordt ons echter gemakkelijker gemaakt dan oogenschijnlijk lijkt. Want de geestelijkheid als afzonderlijke stand met eigen bijzondere inwerking op de staatsontwikkeling in tegenoverstelling van den adel is in Duitschland zeer zelden werkzaam geweest. De hooge geestelijkheid vereenzelvigde geheel haar belangen en inrichtingen met die van den adel, den stand die als 't ware de spil was waarom het geheele rijk draaide. En die adel was weder te onderscheiden in twee deelen, den hoogeren en lageren adel. Den hoogen adel hebben wij reeds behandeld. Het waren alle vorsten die op eenigerlei wijze landeshoheit verkregen hadden. Zij stonden onmiddellijk onder den koning, en poogden hoe langer hoe meer zich onafhankelijk in eigen gebied te maken, hetwelk hun volkomen scheen te gelukken toen de Hohenstaufen gevallen waren. Wat den lageren adel betreft zijn vorming had onder eigenaardige omstandigheden plaats gehad. Te weten langen tijd had van elk leger, dat een leenheer aanvoerde, de kern bestaan in de ruiters uit den stand der vrijen, die te paard en in harnas den strijd voerden. De kruistochten hadden die ruiters tot ridders gemaakt door aan hun krijgsleven een zekere godsdienstige wijding te geven, en zoo was het begin gemaakt met hen langzamerhand tot een stand te vormen. Die

---

[1] Zie een goede studie over het veemgericht van Richard John in het "Deutsch Museum" 1857, pag. 279 seqq., een stuk dat de resultaten van Wigand en Wächter in zich opneemt. Het veemgericht door de Carolina voor goed verbroken, daar deze de behoefte aan een goede rechtspleging bevredigde, teerde in Westfalen voort tot op onze eeuw. De laatste vrijstoel werd in 1811 door Napoleon opgeheven, toen het fransche recht daar werd ingevoerd. Enkele vrijschepenen leefden nog tot op onze eeuw. Immermann heeft in zijn roman "Münchhausen" (negende hoofdstuk van het zevende boek) van zulk een vrijstoel in onze eeuw een meesterlijke beschrijving gegeven.

vorming was in de dertiende eeuw geheel volbracht. Van nu af aan was het ridderzijn niet meer afhankelijk van een vrije keus tot een beroep, hier het dienen te paard in de legers, maar een door de geboorte gegeven recht, met andere woorden de Ritterbürtigkeit was verkregen [1]. De tweede stap die nu gedaan werd was dat deze ridders onder den adel van het rijk begrepen werden, hetgeen duidelijk in den Schwabenspiegel uitgesproken was. Van den anderen kant hadden ook onvrije elementen zich tot den ridderstand verheven, het waren de zoogenaamde ministeriales, de hofbedienden en beambten des keizers en der grooten: zij, oorspronkelijk onvrij, hadden hun ambten ook erfelijk weten te maken, en waren reeds in de 11de eeuw allengs waffenfähig verklaard. Hiermede was hun het grootste recht der vrijheid gegeven, en hun streven was van nu af om niet meer naar hofrecht maar naar leenrecht, hetzij eigendom te hebben, hetzij zelve beoordeeld te worden, hetgeen hun dan ook gelukte [2]. — Geheel deze lagere adel of ridderschap had tot op Frederik II geen eigen standspolitiek maar diende zijn heeren, doch gedurende het interregnum begint het bewustzijn te krijgen van een eigen stand te vormen [3], vangt aan eigen belangen na te jagen, om weldra geweldig in te grijpen in de Duitsche geschiedenis.

Zoo wij thands overgaan tot wat men in andere landen den derden stand noemt, dan moeten wij vooreerst de opkomst en den toestand der *steden* beschouwen.

Ten tijde van Tacitus waren er geen steden in Duitschland, de Romeinsche verovering maakte echter dat die zuidelijke overheerschers aan den Rhijn en Donau verscheidene steden bouwden, die als de oudste van Duitschland te beschouwen zijn. Spoedig echter was het aantal steden wegens andere oorzaken vermeerderd: en wel vooral door het stichten der bisschoppelijke zetels: die bisschoppen verwierven voor hun steden immuniteiten, waardoor zij aan de rechtspleging der gaugraven werden

---

[1] Zie Roth von Schreckenstein, pag. 196.
[2] Zie Hillebrand, pag. 375. — Roth von Schreckenstein, pag. 190.
[3] Zie Roth von Schreckenstein, pag. 247 en 306 seqq.

onttrokken en onmiddellijk onder het rijk kwamen [1]. Twee andere beweegredenen bevorderden nog het opkomen van steden, vooreerst werden uit militaire oogpunten — het meest onder Hendrik den Vogelaar — bevestigde plaatsen overal opgericht tegen het indringen der Denen, Slaven en Hongaren, en dan ontstonden van zelf op voor handel en verkeer gunstige plaatsen buurten, die weldra vergroot, door den keizer tot steden werden verheven. De vormende staatskracht in alle steden was het beginsel van het gildenwezen, de vrije vereenigingsgeest tot een bepaald doel: het was uit het oogpunt van het leenrecht een bepaald revolutionnair beginsel, en reeds Karel de Groote had bepaald het gildenwezen, op wat wijze het zich ook uitte, verboden: toch kon het niet verstikt worden, al kwam het ook in de steden niet dadelijk tot zijn volle recht. — Men kan zonder beeldspraak in het algemeen zeggen dat sinds het ontstaan van de feodaliteit de vrijheid naar de steden vluchtte, in dien zin dat alle vrije mannen die geen grondeigendom hadden, en die dus in het op eigendom gebouwde systeem der feodaliteit geen plaats vonden en noodzakelijk hun vrijheid hadden moeten verliezen, naar de steden vluchtten. Ook bestonden de menschen in die steden dan ook eerst uit de drie klassen van ministerialen, van vrijen zonder grondeigendom die zich nu tot königsleute maakten, en van de bepaalde hoorigen. Tot op het Salische keizershuis waren de meeste steden bisschoppelijk en leefden onder het zoogenaamde Weichbildrecht [2], hetgeen op een niet zeer bindend hofrecht, zoo als dat voor de königsleute gemaakt was, berustte. Door middel van het schependom hadden echter de burgers onder voorzitting van den vertegenwoordiger van den rijksheer reeds aandeel in het bestuur. Doch onder het Salische en Hohenstaufsche huis namen de steden een hooger vlucht: onder Hendrik IV en V was het vooral de hooge bloei der steden in Vlaanderen die van het noorden uit den stoot gaf tot vrijere ontwikkeling [3], — wij hebben reeds gezien hoe onder Hendrik IV

[1] Zie F. W. Barthold, "Geschichte der deutschen Städte" 1850, I, pag. 77 en 86.
[2] Zie Barthold, I, pag. 143 en 147.
[3] Zie Barthold, I, pag. 219.

de steden een plotselinge rol gingen spelen, — en onder Barbarossa begon de groote stedenbeweging van uit het zuiden, namelijk uit Italië, haar invloed in Duitschland overal te doen gelden [1]. Het was een treurig feit dat Barbarossa in kamp kwam met die Italiaansche steden, daardoor begonnen van zelf de duitsche steden ook Barbarossa te wantrouwen, en hoewel de keizer den steden niet ongunstig was, kon of wilde hij zich niet op haar steunen, hij bleef te veel ridder. De steden moesten dan ook haar eigen weg gaan, nadat Barbarossa bij den vrede van Constanz de Italiaansche steden en dus ook de stelling der Duitsche, bevestigd had. En zij waren haar weg gegaan. Meest allen op welke wijze dan ook ontstaan, hadden zij reeds een eigen stadsraad, vertegenwoordigende de meest invloedrijke geslachten, de zoogenaamde oud-burgers of patriciërs, waarmede langzamerhand de ministerialen in de steden zamensmolten, welke stadsraad eigen voorzitters had, de burgemeesters, die dan als van zelf tegenover de voogden (vertegenwoordigers van den heer of bisschop) stonden. Verder zochten zij buiten haar muren overal haar invloed te versterken door de opname van zoogenoemde Pfalburgers, dat zijn burgers die toch buiten de steden bleven, en de macht der steden dus op het land verhoogden [2]. Over het algemeen was Hendrik VI de steden gunstig, zoo ook Philips van Schwaben, maar met de regering van Frederik II begon er weder reactie tegen de steden [3], of liever de naar de behoefte van het oogenblik gerichte politiek van Frederik II begunstigde de steden wel, als de keizer ze noodig had, maar liet ze telkens weder te meer slechts over aan den willekeur van den adel, wanneer hij ze niet meer behoefde. Het was geen vaste politiek rustende op het gevoel van de macht in de steden [4]. Toch was het een groote zaak geweest indien eenig duitsch vorst dat begrepen had. In de treurige dagen van het interregnum toen alles in chaötische verwarring was en het vuistrecht geheel scheen te heerschen, vertegenwoordigden

[1] Zie Barthold, I, pag. 251.
[2] Zie Eichhorn, II, pag. 152 seqq.
[3] Zie Barthold, II, pag. 67 seqq.
[4] Zie Barthold, II, pag. 98 en 135.

de steden de beginselen van orde en staatsbegrip. Het is uit dat oogpunt dat wij de twee groote steden-verbonden moeten beschouwen, te dier tijde in het midden en noorden van Duitschland ontstaan, het Rhijnverbond en Hanseverbond. Vooreerst het *Rhijnverbond* [1]. Reeds vroeger waren er dergelijke verbonden voorgekomen ter onderlinge verdediging en bescherming, de heeren met de vorsten hadden ze meestal verboden, maar in 1254 gingen de steden Mainz en Worms een nieuw verbond aan, waaraan nog in hetzelfde jaar de meeste steden aan den Rhijn deel namen. De vereeniging had een geheel conservatief karakter. Wat de rijksvorsten niet deden, zouden de steden doen, het doel was de instandhouding van het rijk: het waren dan ook vooral de steden in Schwaben en Franken, waar sinds den val der Hohenstaufen geen vorst zich had kunnen vestigen. De bond, van het denkbeeld om het rijk in stand te houden uitgaande, nam dan ook alle elementen in zich op. Voor de boeren scheen zij te willen zorgen en de vorsten en de adel werden er in opgenomen. Doch deze aansluiting was juist de politieke fout, als verbond van steden machtig, daar allen hetzelfde belang van hadden, ging de bond te niet, zoodra de adel er bij kwam. De duitsche adel had geen begrip van de eenigzins republikeinsche denkbeelden in de steden, beider beginselen sloten zich uit, en de bond hoewel door koning Willem bevestigd [2], heeft geen grooten invloed gehad op de staatsaangelegenheden. — Grooter macht kreeg de tweede bond, namelijk de zoogenaamde *Hanse*. In het noorden ontstaan, op de grenzen en in die landen waar de Slaven door Duitschland zich jaar op jaar het grondgebied zagen ontnemen, naar het voorbeeld van de Vlaamsche Stedenbeweging zich richtende, had dat verbond niet de bescherming van het rijk, maar het verdedigen van eigen handel zich ten doel gesteld. Nadat reeds enkele stedenverbindtenissen in het noorden vroeger waren tot stand gebracht, sloten in 1241 de steden Hamburg en Lubeck het verbond, dat men wel als den grondslag van de duitsche hansa mag beschouwen.

---

[1] Zie Barthold, II, pag. 196 seqq.
[2] Zie Barthold, II, pag. 222.

Het eigenaardige en duurzame van dat verbond lag in het vaste doel dat omschreven werd. Het was wel voornamelijk tegen Denemarken gericht, en had de strekking dat oorlogschepen en manschappen de landstreek tusschen de Elbe en de Trave, en de rivierweg der Elbe van Hamburg tot aan haar mond, zouden veilig houden: verder zou men te zamen tot zekerheid en beveiliging van den handel waken, en met gemeenschappelijke krachten elks vrijheden en rechten verdedigen. In de dertiende eeuw was echter het verbond nog niet zeer groot, eerst in de veertiende eeuw bereikte het de groote hoogte, en wij komen er dus later op terug. — Over het algemeen is het resultaat omtrent Duitschlands steden dit: dat de steden oorspronkelijk allen rijkssteden, als onmiddellijk van den keizer haar privilegie krijgende, weldra door verdrag, verpanding of door de eenvoudige werking der landeshoheit in rijkssteden, bisschoppelijke en vorstelijke steden waren verdeeld, voorts dat in allen een aristocratische partij van geslachten regeert; wij zullen in de veertiende eeuw den strijd tusschen die aristocratie en de uit den stand der hoorigen voortgesproten handwerkers zien ontstaan.

Zoo was de toestand der steden, wij hebben thands het oog te vestigen op degenen die het land bewoonden, doch niet tot den adel behoorden, namelijk op de *boeren* [1]. Hun toestand was echter nog zeer ongelukkig, het leenrecht dat de hoorigheid der personen ook op de landerijen waarop die onvrijen woonden, had toegepast, had de ontwikkeling van het zoogenaamde hofrecht zeer in de hand gewerkt. Hoe meer privilegiën de andere standen verkregen, des te meer lasten en lijden drukten den vierden stand. Het scheen alsof de hoorigheid slechts te meer toenam, alsof de feodaliteit noodzakelijk moest rusten op de breede basis der onvrijheid, en de landeshoheit der vorsten deed al het mogelijke om de overblijfsels van den vrijen boerenstand te vernietigen; als dieren werden de hoorigen verkocht, in tijd van oorlog en veete moest deze stand het

---

[1] Zie Johannes Scherr, "Deutsche Cultur- und Sittengeschichte," 1858, pag 210 seqq.

als van zelf misgelden, daar alle oogst dan verwoest werd. Hongersnood was dan het eerste gevolg, en de "arme lieden" stierven bij menigte. Alle rechten die de adel over de boeren had op te tellen, is onmogelijk, en die rechten verminderden bijna niet wanneer de boeren zich uit de lijfeigenschap loskochten. Werd hun rechtstoestand beter, hun sociale toestand veranderde niet. Een van de rechten die in de middeleeuwen meestal als afkoop·golden, was de zoogenaamde keurmedigheid, de heer had het recht bij versterf het een of ander onder den naam van 't beste hoofd of pand, ook wel doode hand geheeten (main morte), uit den boedel zich te kiezen [1]. Men begrijpt van zelf hoe drukkend deze last was. De cijns of thins die opgebracht moest worden, de vroondiensten die door hem moesten worden geleverd, beletten alle groote ontwikkeling van den landbouw; ja als in tegenoverstelling van de gewoonte dat wie in een stad jaar en dag bleef, vrij was, het beginsel uitgedrukt in de woorden de lucht maakt vrij, gold in enkele streken het principe dat nederzetting onder onvrijen den vrijen ook onvrij maakte, de lucht maakt eigen heette dat, en het recht zelf droeg den naam van wildvangsrecht, of ook later droit d'aubaine [2]. Hier en daar echter hadden zich als uitzonderingen vrije boerschappen weten te handhaven, vooral aan de noordelijke en zuidelijke grensmarken van het rijk. Het waren vooral de Friezen, de Ditmarsen en de Stedingers in het noorden. Wel poogden adel en geestelijkheid als om strijd ook hier hun juk neder te leggen, maar het gelukte niet altijd. De Ditmarsen vroeger door Hendrik den Leeuw overwonnen, hadden nog in 1227 volkomen vrijheid van den adel zich bekampt [3], daarentegen waren de Stedingers door een zoogenaamden

---

[1] Zie Grimm, "Rechtsalterthümer," pag. 364, zie ook Noordewier, pag. 129. Arntzenius, "Institutiones," I, pag. 112 en 178.

[2] Zie Grimm, "Rechtsalterthümer," pag. 327. Noordewier, pag. 132. Door huwelijk werd vooral iemand hoorig, het is de oude rechtspreuk: "trittst du meine henne, so wirst du mein hahn," Op. lex Salica, XIII, 5. Editie Merkel, pag. 9.

[3] Men weet dat bij de Ditmarsen in Sleeswijk Holstein 't gentilicisch wezen het langst heeft stand gehouden. Herhaalde malen is op de belangrijkheid van hun staatswezen gewezen, sinds dat Niebühr de regeling te Rome er mede ophelderde, en Dahlmann de Chroniek der Ditmarsen van Neocorus, 1827 uitgaf.

kruistocht in 1234 geheel vernietigd. Hoe later de vrije boeren in Zwitserland tegen het feudalisme optreden, zullen wij ter plaatse zien.

Wij hebben den toestand der vier standen: geestelijkheid, adel, burgers en boeren elk afzonderlijk beschouwd, zien wij nu hoe zij eenigzins medewerkten tot het bestuur van het rijk, en in welken zin er misschien zamenwerking tusschen hen bestond. Vooraf echter ééne opmerking. Wanneer wij een staatsrechtgeleerde der dertiende eeuw naar de standen gevraagd hadden, hij had ons gewezen op het systeem der heirschilden. Wij dienen dat systeem, waarin het resultaat van de feodaliteit een soort van geordend ligchaam had gekregen, even in te zien. Heirschild beteekende oorspronkelijk het schild dat opgehangen werd ten teeken dat de leenheer zijn vasallen opvorderde, later kreeg het de beteekenis van oproeping zelve, en daar naar die oproeping de standen bepaald werden, zoo drukte het woord heirschild het begrip van rang en stand uit [1]. In het eerste heirschild stond de koning, in het tweede stonden oorspronkelijk alle vorsten die het rijksleen onmiddellijk van den koning hadden, weldra echter splitste zich dat schild en in het tweede stonden nu de geestelijke vorsten, die een scepter-lehn, in het derde de wereldlijke vorsten die een fahn-lehn hadden. In het vierde stonden de vrije heeren, die uit de handen der vorsten hun leen hadden. In het vijfde schild stonden nu de vasallen of mannen dier hoogstvrijen. In het zesde schild stonden volgens den Schwabenspiegel de dienstmannen, volgens den Saksenspiegel de achtervasallen der vasallen in het vijfde schild. In het zevende schild stond ieder vrij-man uit een wettig huwelijk gesproten. Wij zien uit deze optelling hoe het geheel naar de feodaliteit was ingericht en hoe de opkomende burgerstand weldra een einde zou maken aan de waarheid dezer indeeling, ten minste aan de evenredigheid der standen, zoo als het systeem der zeven heirschilden die uitdrukte. — Van zelf worden wij zoo gebracht op de zamenwerking der standen. In hoeverre kan men rekenen dat die bestond? Wij hebben daartoe slechts te

---

[1] Zie Zoepfl, pag. 331 seqq.

letten op de inrichting van het duitsche rijk [1]. De rijksvergaderingen toch die de Karolingsche keizers nog hadden gehouden, waren sinds lang in onbruik geraakt, bij gewichtige omstandigheden werden nu slechts door den keizer de rijksstanden opgeroepen, en de besluiten dan te zamen genomen, droegen óf het karakter van een door den keizer met de rijksstanden bezworen verdrag, óf ook wel dat van een door de vorsten gegeven oordeel, vastgesteld recht. Nu waren het echter alleen de wereldlijke en geestelijke grooten, welke die rijksstanden vormden, de andere standen konden dus in 't algemeen aan 't rijksbestuur niet medewerken: in het midden van de dertiende eeuw was men echter begonnen ook de rijkssteden tot de rijksvergaderingen te ontbieden, een recht waarvan zij sinds de regering van Rudolf van Habsburg onbetwistbaar gebruik maakten. Een nieuw verschiet dat zamenwerking beloofde, opende zich dus.

V. *Land en lieden.* Voordat wij enkele trekken van de volksindividualiteit zullen pogen te schetsen, is het om meer dan ééne reden niet onbelangrijk, dat wij ons helder maken welke landstreek van Duitschland voor het staatkundige in de middeleeuwen het meest gold, en voorts welke volken Duitschland onmiddellijk omringden en daardoor als in vasallentoestand werden gehouden. Terwijl toch tegenwoordig het noorden en zuiden van Duitschland uit het oogpunt der politiek den grootsten invloed hebben, terwijl Pruissen en Oostenrijk verreweg den boventoon voeren, lag het zwaartepunt van Duitschland's macht in de middeleeuwen in het midden, en wel zoo, dat men als 't ware een driehoek moet beschrijven, waarvan de Rhijn de basis met de uiteinden bij Aken en aan de Bodensee zou zijn, en het toppunt in Silesië zou liggen. Riehl heeft in den tegenwoordigen tijd op die indeeling van Duitschland telkens en telkens gewezen [2]: hij heeft aangetoond hoezeer ethnografisch dat middel Duitschland (zoo wij het aldus mogen noemen) van noordelijk en zuidelijk Duitschland verschillend is. Afge-

[1] Zie F. Walter, "Deutsche Rechtsgeschichte," 1853, pag. 267.
[2] Zie Riehl, "Land und Leute," 1857, pag. 119—157.

scheiden van Middel-Duitschland door de groote bergketen, die van het Karpathengebergte bij de bronnen van den Oder tot aan de Ardennen onder velerlei vorming en benaming zich uitstrekt, breidt zich het noordelijk laag-land aan de kusten uit; groote bijna paralel loopende waterwegen, de Beneden-Rhijn, de Eems, Weser, Elbe, Oder en Weichsel stroomen tot diep in het land, concentreeren overal, en doen scheepvaart en handel er gelukken. Daartegenover toont Middel-Duitschland, beginnende waar de grond door het gebergte rijst, nergens concentratie, maar overal verbrokkeling door talloos zonder plan zich kruisende rivieren en dalen. Daar vindt men ook nu die bergen waarvan men in acht staten kan zien, het was en is de zetel van het individualisme, geen eenheid deed zich gevoelen, schakeering en veelkleurige rijkdom kenmerkten die landgroep, goeds en slechts, vreemds en eigenaardigs mengt zich dooréén, en alles spreidt de grootste veelzijdigheid ten toon. Het zuiden van Duitschland daarentegen hoewel even hoog liggend als het midden, is echter weder geheel daarvan verschillend. Het gelijkt veel meer op het noorden, er is één groote handelsweg de Donau, haast paralel vlieten hem de Alpenstroomen toe, groote vlakten strekken zich uit, alles heeft een neiging tot concentratie. Deze indeeling in drie streken doet zich overal gevoelen. Het klimaat in het noorden kenmerkt zich door een vochtige zware lucht, in het zuiden door een dunne lucht, het midden vormt den overgang. Veel onbebouwde woeste streken worden ook nu nog in het noorden en zuiden gevonden, duinen, heiden en moerassen strekken er zich uit: in het midden is alles bebouwd, en worden niet zulke groote wouden gevonden als ten noorden en zuiden. Zonder nu te willen beweren dat de geschiedenis van Duitschland geheel en al bepaald is geworden door die drieledige verscheidenheid die grond en klimaat aanboden, willen wij er slechts op wijzen hoe een wederzijdsche inwerking van de natuur op den menschelijken geest, en omgekeerd, heeft plaats gehad; want geschiedkundig heeft deze indeeling vooral de grootste belangrijkheid. Het westelijk Middel-Duitschland was door Karel den Groote tot den stoel van zijn wereldmacht gemaakt, de Rhijn was door hem tot ko-

ning der duitsche stroomen verheven. Van dien tijd af tot aan den val der Hohenstaufen, blijft dat midden van Duitschland op de basis van den Rhijn, het wezentlijk staatkundig middelpunt. De stam der duitsche Franken neemt als 't ware de leiding op zich: terwijl in het noorden en aan het zuidoosten de duitsche stammen slechts te kampen hebben tegen barbaren, neemt het midden de romaansche begrippen van over den Rhijn in zich op, en de bouwkunst richt, als teeken van die vereeniging der denkbeelden, de heerlijkste cathedralen op aan den breeden stroom. Alles individualiseert zich daar totdat de hoogste bloei ten tijde der Hohenstaufen is bereikt, en met Rudolf van Habsburg de noordelijke en zuidelijke gedeelten haar recht beginnen te handhaven: de Hansa in het noorden, Oostenrijk en het zuiden doen zich gelden. Het midden verbrokkelde zich hoe langer hoe meer, en terwijl het noorden en zuiden overwinnend binnendringt in de landen der Slaven, moet allengs het westen geheele streken prijsgeven aan het centraliserende Frankrijk.

Wij hebben nu nog het oog te vestigen op de omringende volken, wier geschiedenis als 't ware met die van Duitschland is zamengeweven, en die steeds in een ondergeschikte betrekking tot Duitschland stonden: te weten de Slaven, de Maghyaren of Hongaren, en de Italianen.

De Slaven [1]. Sedert den tijd van Karel den Groote was de Elbe de grensscheiding tusschen de Germaansche en Slavonische volksstammen. De Slaven worden daarom ook wel Nordalbingii genoemd. Slechts waar de Saal zich van de Elbe afscheidt hadden zich tusschen die twee stroomen ook Slaven gevestigd, zoo de Sorben, en verder meer in het zuiden de Cechen in Bohemen, en daaronder de Mähren. De oorlog door Karel den Groote tegen de Slaven ondernomen, was door Hendrik den Vogelaar op glorierijke wijze voortgezet. Men weet hoe de geschiedenis van Noord-Duitschland één kruistocht is tegen de

---

[1] Zie F. Palacky, "Geschichte von Böhmen," 1336, passim, en een stuk van Dr. Henry Riehm. Uit Bohemen. Gids 1848, II, pag. 633 seqq. en Gids 1849, I, pag. 35—78.

volken van de Elbe, met het doel om daar duitsche koloniën te stichten, en het gelukte den Germaansche Stammen uitnemend, de eene mark na de andere werd den Slaven ontnomen. In de twaalfde eeuw was het vooral Hendrik de Leeuw, die de duitsche steden verder in het noorden deed voorwaards dringen, het markgraafschap Brandenburg werd voor goed gevestigd, — en in de dertiende eeuw trokken ten jare 1230 de duitsche ridders over den Weichsel, toen Herman von Salsa hun grootmeester was. Deze bekeerden daar alles tot Christenen met de scherpte van het zwaard. Na ongeveer vijftig jaar kampens was het gansche Pruissen aan die ridders onderworpen, en de geestelijke orde beheerschte het uitgestrekte bezit. Ondertusschen was het den Slaven in het zuiden eenigzins voorspoediger gegaan. Sorben hadden zij wel is waar verloren, maar er waren ten minste twee rijken, Bohemen en Mähren, onder één vorstenhuis gevestigd. Doch reeds onder Hendrik den Vogelaar moest hun hertog den duitschen koning tot leenheer erkennen: Mähren viel uitéén, en het Cechenrijk bepaalde zich nu tot Bohemen onder de regering van Wenzel, die het Christendom had omhelsd, en in 935 door zijn broeder Boleslaus werd vermoord en opgevolgd. Als aan Duitschland verbonden hertogen regeerden nu de Boheemsche hertogen wier troonsopvolging (niet voor goed geregeld) altijd tot onlusten aanleiding gaf. In 1158 kreeg hertog Wladislaus II voor trouwe dienst van Barbarossa den koningstitel: en sinds 1197 vormde dan ook Bohemen een erfelijk koningrijk onder den stam der Premysliden. Het was dan ook zóó, dat in 1270 Ottokar II den troon beklom, wiens inmengen in de Duitsche keizerskeuze wij weldra zullen zien.

Wat de *Maghyaren of Hongaren* betreft [1], het was een Aziatische stam, die in de negende eeuw door Rusland en Polen over de Karpathen in het tegenwoordig Hongarije binnendrong. Van daar spreidden zij verwoesting overal uit. Arnulf de duitsche koning had hen zelf binnengeroepen tegen de Slaven, en

---

[1] Zie een goede studie van Mr. W. R. Boer, "Hongarije en de Hongaren" in de Gids, 1849, II, pag. 396—436.

het was eerst Hendrik de Vogelaar die hen bij Merseburg in 926, en Otto die hen bij Augsburg in 955 geheel overwon en hun overmacht breidelde. Hun vorst Geysa zocht van nu af de inwendige sterkte van het volk meer te regelen, hij nam zelf het Christendom aan, voerde de nieuwe godsdienst in, en zijn zoon gehuwd met Gisela, zuster van Otto III, verkreeg omstreeks 't jaar 1000 van paus Silvester II de koningskroon. Van dien tijd af doen zich twee inwerkingen in Hongarije gevoelen, van Duitschland en van het Byzantijnsch keizerrijk. Reeds had koning Peter, verjaagd doch met Duitschen invloed hersteld, in 1044 aan Hendrik III zijn rijk in leen gegeven, doch de Hongaren hadden verontwaardigd hem weder verdreven en Andreas uit den Arpadischen stam nu gekozen, welk vorstenhuis tot 1301 over Hongarije heerschte. Goede vorsten waren het. Vooral Ladislaus I (1077—1095) was een wijs vorst, die ook van de kruisvaarders partij wist te trekken, doch sinds die kruistochten werd ook de Grieksche inmenging duidelijker. Van Andreas I (1205—1235) wisten de grooten de bekrachtiging hunner voorrechten te erlangen in de zoogenaamde bulla aurea, welke wet even als de Magna Charta van Engeland nog tot heden de grondwet is van het land. In 1291 moest Hongarije een vreeselijken aanval der Mongolen weerstaan, en ook de inmenging van Ladislaus II (1272—1298) in de duitsche zaken, bevoordeelde Hongarije niet. Toen toch Ladislaus gestorven was, verklaarde Rudolf van Habsburg Hongarije voor een rijksleen, waarmede hij zijn zoon Albrecht beleende. De Hongaren sloegen hem echter af, en Andreas III werd koning; toen deze stierf in 1301, was ook de mannelijke stam van het Arpadische huis uitgestorven en vreemde vorsten beklommen van nu af aan den troon.

Ons rest thands kortelijk den toestand van *Noord-Italië* na te gaan [1]. Zonderling is het dat geen koningrijk in het noor-

[1] Over Italië volgen wij altijd liefst de beschouwingswijze van Ferrári, les Revolutions d'Italie. 4 vol. — vergelijk ook de kritiek van dat werk door Ernest Renan, "Essais de Morale et de critique," 1859, pag. 243—268. — Zie verder over Italie Edgar Quinet, "Les Revolutions d'Italie," 1857. "Oeuvres complètes, tom. IV,

den van Italië zich had kunnen vestigen, eerst het verdrag van Karel den Groote met den paus bepaalde de toekomst van het schiereiland: en als teeken van dat verdrag werd Italië verdeeld, zoodat het noorden aan der Franken keizer kwam. Otto I vernieuwde in 962 dat verdrag. Italië en Duitschland waren van dien tijd af verbonden, paus en keizer waren de begrippen die Italië beheerschten. Met opzet kiezen wij het woord begrippen. Want het was misschien dat zwevende onbepaalde bestuur door die twee groote woorden aangeduid, dat de gemoederen zoo aantrok en eigen landsheer deed verstooten, om hier een afwezigen, daar een min of meer ontwapenden vorst te gehoorzamen. Zooveel is ten minste zeker, dat sedert 't jaar 1000 zich als 't ware niet bekommerend om paus of keizer, de *stadsgemeenten* zich een eigen weg pogen te banen, vooruit was de leus, weg met den graaf, als laatste overblijfsel van de het koningschap ondersteunende edelen, en de bisschoppen zetten zich aan het hoofd van die beweging. Beide paus en keizer moeten zich wel tegen die beweging aankanten, maar het volk gebruik makende van den twist tusschen paus en keizer bestrijdt nu den een door middel van den ander; de landen toebehoorende aan den paus worden dus de partij van den keizer, de landen toebehoorende aan den keizer worden pauselijk [1]. Zoo was het in de 12de eeuw, toen de steden een hooger vlucht namen, onder eigen gekozen hoofden, consuls, voorwaards streefden, en onderling om den voorrang kampten. Het was toen dat Barbarossa zijn vernielende tochten in Italië hield, tochten die eindigden in 1183 met den vrede van Constanz, waarbij aan de Italiaansche steden hun consul, hun vrijheid, hun vooruitgang was verzekerd; en Barbarossa door het huwelijk van zijn zoon zich nu ook den steun van Beneden-Italie verwervend, was van nu af aan il buon Federico, waarvan Dante spreekt. Sedert dien tijd verplaatst zich de inwendige kamp van Italië, de twee partijen van Guelfen en Ghibellynen, die tot nu toe als van

---

pag. 25 seqq. en Eugène Rendu, l'Italie et l'Empire d'Allemagne" seconde Edition 1859, pag. 20 seqq.

[1] Zie Ferrari, "Les Revolutions d'Italie," I, pag. 413.

stad tot stad gestreden hadden, vatten wortel binnen elke stad zelve [1]; in iedere stad zijn van nu af twee kampen. Om eindelijk rust te hebben, denkt men om een magistraat, die tegelijk rechter en bovenal dictator zou zijn, jaarlijks zou hij zijn ambt neêrleggen, en uit den vreemde geheel alleen staan zonder vriend, zonder bloedverwant. Deze zou zich boven de partijen kunnen verheffen; kortom de *podestaat* werd in iedere stad aangesteld. Innocentius III, de groote paus, had dit alles aangezien en van alles partij getrokken, en de keizer Frederik II wilde wel overal eenheid brengen, maar kon het niet; in 't zuiden overal gevierd, vermag hij 't noorden niet te doen buigen, al ondersteunt hem daar ook de podestaat van Verona, Ezzelino di Romano, het schrikkelijk beeld van dien tijd. Maar het ambt van podestaat wordt van zelf afhankelijk aan een der beide partijen, in elke stad komt dus een partij-regering, en elke partijregering loopt uit op tirannij, zoo ook hier, omstreeks het jaar 1280 ziet men ze overal verschijnen: de Torriani en de Visconti te Milaan, de Malatesti te Rimini, de Manfredi te Faenza, de d'Estes te Ferrara, Ugolino te Pisa, de Doria's en de Spinola's in Genua, de della Scala's te Verona, en zoovele anderen zijn genoeg bekend, al was het alleen uit de wijze waarop Dante hen in zijn divina Comedia brandmerkt. Het zijn deze geslachten die in waarheid in Italië heerschen, nu Rudolf van Habsburg keizer wordt.

Dus was de toestand van Duitschland met zijn omringende leenroerige landen, eindigen wij met ons in enkele trekken het karakter van het duitsche volk, vooral met betrekking tot het staatsleven, voor te stellen.

Nadat Goethe den Hamlet van Shakspere verklaard heeft, is allen denkers opgevallen de treffende overeenkomst tusschen den Hamlet en het duitsche karakter [2]. Gervinus heeft telkens op de verrassende punten van vergelijking gewezen, en in waarheid kan Hamlet maar nimmer het besluit nemen om de groote daad te volvoeren die hij op zich had genomen, ook Duitschland stelt

---

[1] Zie Ferrari, "Les Revolutions d'Italie," II, pag. 256.

[2] Zie G. G. Gervinus, "Shakespeare." Ed. 1849, III, pag. 286.

op het staatkundig leven de vreeselijke klove voor tusschen inzicht en besluit, tusschen voornemen en handeling, tusschen wil en daad. Duitschland's politiek bestaan toont ons maar al te duidelijk hoe de diepste en fijnste cultuur van den geest nutteloos is voor het practisch handelen, wanneer de wilskracht ontbreekt of liever wanneer de wil niet geoefend is [1]. En waarom ontbreekt die wilskracht, waarom kan de hand maar nimmer aan den ploeg worden geslagen, en wendt het hoofd zich telkens achterwaards? Is het lichtzinnigheid, is het te groote bewegelijkheid van zin en gemoed? Weder geeft de Hamlet het antwoord: de eenzijdige vorming van den geest heeft de natuur verlamd en gebonden, de uitsluitende omgang met een wereld die men zich eerst heeft moeten scheppen, heeft aan schimmen een bestaan gegeven, en over de werkelijkheid een nevel getrokken,

And thus the native hue of resolution
Is sicklied o'er with the *pale cast* of thought,
And enterprises of great pith and moment
With this regard, their currents turn awry
And lose the name of action. —

De Duitscher kon al wat groot is begrijpen en zeggen — en zelden het uitvoeren, met woorden en groote heldengedachten zich verheugen, in plaats van stil en gezet zich voor te bereiden tot het ernstige werk van een staat te ontwikkelen, om dán stout in te grijpen wanneer de gelegenheid zich aanbood: hoe absoluut de Duitschers ook mogen wezen, resoluut zijn zij nimmer [2]. En omdat zij dit niet alles verstonden, werd gedurig schrikverwekkend grooter de afstand tusschen de werkelijkheid en het eens gedroomde ideaal. Welnu dan eindelijk aan het werk! De zin tot hervormingen ontwaakt overal, er *moet* veranderd worden, snel wordt wetenschappelijk en doordacht plan op plan geleverd; men bewerkt alles, men beraad-

[1] Dat alles is met andere woorden goed gezegd door Mad. de Stael, "l'Allemagne," livre I, chap. 2: L'esprit des allemands et leur caractère paraissent n'avoir aucune communication ensemble.

[2] Men herinnere zich het gezegde van Berryer op Montalembert, toen hij dezen voor 't eerst had hooren spreken: c'est un homme non absolu mais résolu.

slaagt, men acht geen moeite te veel; de diepte van geest van den Duitscher, in wien allerlei krachten tot veelzijdige ontwikkeling sluimeren, kan zich eindelijk eens uiten, een overvloed van richtingen doet zich aan zijn blik voor: de wil krijgt zoo uitgebreid een sfeer, dat hij niet weet waarheen zich te wenden — en men vergeet dat ook hier weder zoo waar is het gezegde: "le mieux est l'ennemi du bien." Ziet de gelegenheid is weder voorbij, niet dat het beste gedaan werd, maar dat *iets* gedaan zou worden, had de leus moeten wezen. En de Duitscher begint op het laatst sceptisch te wanhopen, en ironisch glimlagchend over zijn eigen vroegere hoop zich in zich zelven terug te trekken.

Toch is het gemoed van geen enkele natiė zoo vol liefde als dat eens Duitschers, hij heeft behoefte sympathie uit te storten, behoefte om iets te beminnen, met iets desnoods te dweepen: bij veel hards en kantigs is er in den duitschen aard meer dan bij Engelschen of Franschen, veel zachts tot het weeke toe, gelijk ook de duitsche boom bij uitnemendheid nog meer dan de eik de linde is, de breedgetakte zachte boom wiens bloesem wijd en zijd geuren verspreidt [1]: heeft men niet wat men zou kunnen liefhebben, dan moet men zich tevreden stellen met wat men heeft, is een oud spreekwoord: en de Duitscher, wien het ontzegd werd een rol te spelen op het staatstooneel, die geen breeden horizont van het politieke leven kent, voelt zich op het laatst te meer slechts t'huis in de kringen waarin hij zich mag bewegen. Hij is, zegt Riehl [2], haast nog meer gehecht aan zijn familie dan aan zijn vaderland. Dit is slechts een van die uitingen van het verwonderlijk *particularisme* dat hem zoo eigen is geworden [3]. Ieder vormt een leven en kring afzonderlijk voor zich, en kan later als uit dien kring niet uitkomen. Weet een Engelschman waar hij ook komt, overal den stempel van

---

[1] Zie Grimm, "Rechtsalterthümer," pag. 796, van den Bergh, "Mythologisch Woordenboek," pag. 385, zie ook Horae Belgicae, II, pag. 101 en 104.

[2] Zie Riehl, "die Familie." 5ter Abdruck, 1858, pag. 208.

[3] Zie Riehl, "die bürgerliche Gesellschaft." 5ter Abdr. 1858, pag. 26, en Riehl, "Culturstudien aus drei Jahrhunderten," 1859, pag. 11, waar het op de duitsche atlassen van Homann wordt toegepast.

zijn persoonlijkheid op af te drukken, een Duitscher stelt zich in zoo innige betrekking met het hem omringende, dat het alles om hem heen een stuk van zijn leven en bestaan wordt. Vandaar op het staatkundige aan den eenen kant overal splitsing en afscheiding, daar er als 't ware geen uitgang is uit de klasse waarin men zich eenmaal geplaatst heeft, geen brug die tot de buitenwereld voert — maar aan den anderen kant een slaafsche eerbied voor wat men eenmaal boven zich heeft geplaatst. Het woord van vorst heeft een tooverkracht in Duitschland gehad. Van het goede begrip van trouw uitgaande, op dat begrip de betrekking van onderdaan willende vestigen, werden nimmer waarborgen bedongen, gaf men zich met zijn persoonlijkheid geheel over aan den vorst. Geen papieren constituties, was nog later de kreet, neen organische ontwikkeling. Maar het einde was dat wat Friedrich Karl Moser "die Hundedemuth" noemde [1], en wat Schlözer "Staatslakaiengesinnung" heette. En wil men weten hoe dat practisch werkte, men lette op het volgende antwoord dóor een minister des keizers aan Moser gegeven, toen deze laatste eenige opmerkingen over staatsbestuur voordroeg: "Wenn nun aber ihr Herr," zoo sprak de minister, "das Land hat ruiniren wollen, was hat das Sie angegangen, das Land war ja nicht Ihnen" [2]. — Zoo diep kon Duitschland zinken, zoodanig is het resultaat geweest van dien ongelukkigen tweestrijd tusschen voornemen en daad. Thands in de middeleeuwen is men nog altijd aan het beproeven, het klagelijk einde is nog niet bereikt, men is nog aan het vallen en opstaan, men is in 't midden der worsteling tusschen te groote gedachten en te weinig practischen zin, men laat zich steeds medeslepen tot een streven naar het beste wanneer *iets* gedaan moet worden. — Wij willen onze meening nog op eene andere wijze duidelijk maken door een tegenstelling met Frankrijk en Engeland. Passen wij daarvoor het beeld van een voortrollenden wagen op de staatsbeweging en ontwikkeling toe. Dan kan

---

[1] Zie Robert von Mohl, "Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften," B. II, pag. 415.

[2] Zie Robert von Mohl, II, pag. 420.

men van Frankrijk zeggen, dat de paarden voor den wagen nu eens loom neder gaan liggen om dan weder steigerend op te stuiven en in galop alles voorbij te snellen: van Engeland zou kunnen beweerd worden dat de paarden fiksch draven maar goed naar de teugels hooren om als 't noodig is sneller voort te rennen — terwijl Duitschland gelijkt aan den wagen waarvan Plato [1] spreekt, een hemelsch en een aardsch paard zijn er voor gespannen, wel wil het eene paard opstijgen, maar het andere houdt des te sterker de vaart tegen, en — geen vooruitgang is mogelijk.

Nu wij alzoo de elementen uitvoerig hebben aangewezen waarmede een keizer moest werken, wilde hij weder eenheid brengen in die chaötische verwarring en splitsing van alle bestanddeelen, kunnen wij veiliger overgaan tot de regering van Rudolf von Habsburg. Wij hebben den knoop slechts toe te halen van vroeger betoog. Het was een *volledige reconstructie van het rijk* die hij moest beproeven [2], en wel waren er twee omstandigheden die niet meer ter zijde konden worden geschoven, vooreerst, de paus had overwonnen over den keizer, en ten anderen het rijk was in tweeën gesplitst, in het rijksonmiddelbare en in het aan de landsheeren door middel van de landeshoheit onderworpen gedeelte dat verreweg het belangrijkste was. Nadat dan ten jare 1273 voor het eerst in de Duitsche geschiedenis zeven keurvorsten zich het recht aanmatigden den keizer te benoemen, en Rudolf gekozen was, waren er *vier* door de omstandigheden als aangewezen maatregelen die de nieuwe vorst moest nemen. Hij moest voor goed met den paus vrede maken en van zijn onderdanigheid aan den geestelijken opperheer doen blijken; hij moest er van af zien een tocht naar Italië te doen, daar hij de macht niet had zich daar te doen gelden; hij moest beloven voortaan niets zonder de bewilliging der rijksvorsten te volvoeren; hij moest den machtigsten der duitsche

---

[1] Zie Phaedrus, caput 25 (246).

[2] Zie J. G. Droysen, "Geschichte der Preussischen Politik" 1855, I, pag. 132.

vorsten Ottokar, koning van Bohemen, fnuiken. Alle deze dingen deed hij. Ottokar de keurvorst die Rudolf niet had willen eerbiedigen werd eerst van zijn overwonnen landen Oostenrijk, Stiermarken, Carinthiën en Crain beroofd, daarna toen hij nog eens den krijg waagde op het Marchveld volkomen geslagen en afgezet en zijn onmondige zoon tot koning van Bohemen verklaard [1]. Thands eerst kon de keizer een eigen politiek gaan volgen: *drie zaken* waren het die hem daarin ter harte gingen, en wel vooreerst moest hij langs alle middelen trachten een eigen huismacht te hebben: hij gaf daarom aan zijn zoon Albrecht de hertogdommen Oostenrijk en Stiermarken, en aan zijn zoon Rudolf Schwaben; voorts moest hem er alles aan gelegen zijn *één* gedachte altijd te vervolgen en dat wel deze, om het complex van al de onmiddelbaar aan keizer en rijk behoorende landerijen en gebieden tot een geheel te vereenigen, eindelijk moest hij een algemeenen landvrede maken. Bij de beoordeeling van de vraag hoe hem dit alles in zijn achttienjarige regering gelukt is, dienen wij wel in 't oog te houden in wat toestand hij het rijk ontving, en ons oordeel over Rudolf zal over 't algemeen minder ongunstig zijn. Letten wij er daarom nog eens goed op hoe hij, terwijl hij overal den landvrede zocht te herstellen, met de verschillende standen in zijn rijk omging. Wat de *groote vorsten* aanging hij zocht hen door huwelijken aan zich te verbinden, vijf van zijn dochters huwde hij aan duitsche vorsten uit, Mechteld aan Ludwig van Pfalzbeijeren, Hedwig aan Otto van Brandenburg, Agnes aan Albrecht van Saksen, Katharina aan Hendrik van Beijeren, Gutta aan Wensel, den onmondigen koning van Bohemen, wien hij bovendien zijn schoonzoon Otto van Brandenburg reeds tot voogd had gegeven, dus maakte hij zich ten minste een stelling waardoor hij niet meer onder een aristocratie van vorsten stond. Wat den *lageren adel* betreft hier waren enkele gegevens die Rudolf beter had moeten begrijpen en die hij niet geheel als staatsman gebruikte. Tot den lageren

---

[1] Zie Wolfgang Menzel, "Geschichte der Deutschen" in einem Bande, 1843, pag. 409. — Rudolf vom Rhein stortte onder de vijanden met dit verheffend krijgsgezang: Sancta Maria Mutter und Magd, All unsre Noth sei dir geklagt. Cfr. Roth von Schreckenstein, pag. 305.

adel behoorden namelijk bijna al die roofridders die in het interregnum zoo wild een verwoesting hadden te weeg-gebracht; daarbij had zich in de laatste tijden een beginsel kenbaar gemaakt onder die ridders dat een geheele omkeer in hun toestand beloofde. Het wezen toch van den adelstand is, dat elk lid op zich zelf een persoonlijkheid is, die uit zich zelve alles ontleent, en op zich zelve staande alle hulpmiddelen in zich zelve vindt. Door het opkomen der vorsten als hoogere adel was dit beginsel van den adel voor een goed deel verstoord: de ridders konden zich toch slechts moeijelijk voegen als onderdanen van den landheer, en het middel om die macht te weerstaan was hetzelfde dat zich bij de steden had voorgedaan: de associatie-geest. Na te wijzen is het hoe die vereenigingszucht het eerst bij het in zekeren zin onvrije element der ridderschap de ministerialen is ontstaan [1]. Welnu over het geheele rijk was de lagere adel in tweeën gesplitst. Een deel voegde zich in de territoriën en werd landsässig, een ander deel bekampte zich door vereenigingen en andersinds het recht om rijksonmiddelbaar te zijn. De politiek van den keizer had nu moeten strekken om dit laatste gedeelte een organisatie te geven en het aan zich te verbinden. Dit deed hij niet krachtdadig genoeg, wel verbond hij vele ridders aan zich, maar hij maakte geen ligchaam uit al die ridders, en misschien deden de omstandigheden hem wel al het nadeel zien dat de ridders veroorzaakten, en niet al het voordeel opmerken dat er mede te bereiken viel. Zoo had hij zich op zijn rondreizen genoodzaakt gezien in Thüringen 66 roofsloten te vernietigen, en in 1290 liet hij te Ilmenau 29 roofridders ophangen [2]. Wat *de steden* betreft, hij begunstigde ze op allerlei wijze omdat hij ze ook op allerlei wijze noodig had, van twee zaken voorzagen zij hem altijd, en wel vooreerst van geld, nergens was bijna kapitaal dan bij haar, en dan leverden zij hem krijgsknechten, want in den langzamerhand zich vervormenden toestand van Europa, begon de krijgsmacht de feodaliteit ook te verminderen. — Rudolf was een individualiteit, tal-

---

[1] Zie Roth von Schreckenstein, pag. 309.
[2] Menzel, pag. 400.

looze geschiedenissen wist het volk van hem te verhalen, hij had gedaan wat hij kon, toch was er niet genoeg eenheid: de Hansa zich niet bekommerende om het rijk ging haar eigen weg, in 1285 sloot zij na een heftigen strijd een vrede met koning Eric van Noorwegen te Colmar, waardoor haar de alleenhandel werd verzekerd. Ook bleven overal de veeten nog voortwoeden, een slag als die bij Woeringen was mogelijk, en tot groot ongeluk voor Duitschland werd bij zijn dood in 1291 zijn zoon niet tot keizer verkozen: de eenheid in het streven der keizers werd daardoor al weder verbroken. Maar de duitsche keurvorsten begrepen zeer goed dat met het vestigen van een erfmonarchie hun macht gebroken was, zij kozen dus een ridder, die de speelbal kon wezen van de aristocratie der vorsten, Adolf van Nassau.

Zijn regering moet als een korte reactie tegen die van Rudolf worden opgevat: hij was een ridder in den waren zin des woords, dapper in den krijg, onnadenkend en zonder regeringsplannen: overal werd het rijk dan ook verzwakt en heerschte er verwildering. Wel poogde Adolf zich te versterken om dan krachtiger te kunnen werken, maar de middelen die hij daartoe gebruikte waren niet altijd even edel. Hij nam geld aan van Eduard I om Engeland tegen den koning van Frankrijk te helpen, maar gebruikte dat geld om zich zelven van het landschap Meissen te verzekeren [1]. De gruwelen door zijn soldaten in Meissen en Thüringen bedreven verbitterden aller harten, men wendde de oogen naar Albrecht Rudolf van Habsburg's zoon. Deze had te kampen gehad met de Hongaren, met zijn zwager den Boheemschen koning Wensel, en met de Zwitsers. In het laatste land dat zich zelf rijksonmiddelbaar verklaarde had het huis Habsburg landsheerlijke rechten, doch om die te weerstaan verbonden zich kort na Rudolf's dood Uri, Schwytz en Unterwalden. — De duitsche keurvorsten dan en vooral Gerhard van Mainz, die Adolf eerst had benoemd, verbonden zich weder, en zoo groot was reeds de macht dier keurvorsten, dat zij den keizer Adolf wegens onbekwaamheid afzetten, en Albrecht kozen. Een strijd

[1] Zie Hillebrand, pag. 418.

begon. Adolf steunde vooral op de Pfalz en ook op de steden, want de steden toch hielden in naam zich aan Adolf, omdat deze haar eigen weg haar liet gaan. Bij den revolutiegeest die overal heerschte waren de steden geheel onafhankelijk geworden, zoo zij slechts de rijksbelasting betaalden; in haar midden begon reeds de strijd tusschen de regerende geslachten en de gilden der handwerkers. Ook op het platteland poogden de hoorigen zich meer en meer vrij te maken. Er moest een einde aan alles komen. Adolf verhaastte zijn val door zelf zijn tegenstander bij Gollheim aan te vallen doch sneuvelde in den slag. — Albrecht nu zette de traditie van zijn vader weder voort en ontwikkelde verder diens beginselen: hij liet zich eerst nog eens kiezen door de keurvorsten en sloot toen een verbond met Frankrijk's koning. Dat verbond hetwelk hoofdzakelijk tegen Bonifacius VIII den paus gemaakt was duurde echter niet lang. Albrecht verzocht en verkreeg de goedkeuring als keizer van den paus, doch in zooverre was die toenadering tot Frankrijk beteekenisvol geweest, dat het meer en meer bleek hoe de Habsburgers geheel en al de fransche koningen zich tot voorbeeld namen [1]. De politiek van Albrecht was dan ook de macht der groote standen te breken, zich op de steden en ridders te steunen. Hij begon de tollen op den Rhijn af te schaffen: doch nu ontbrandde de krijg tusschen de vorsten aan den Rhijn en den aartsbisschop van Mainz tegen Albrecht. De keizer versloeg ze. Hij vergrootte zich weldra overal. Aan alle kanten zocht hij weder de rijkseenheid te herstellen, hij kocht overal het land op, en benoemde op elke plaats waar hij macht had rijksvoogden. Eberhart van Wurtemberg tegen wien reeds zijn vader gestreden had bekampte ook hij, en zijn macht in Schwaben poogde hij te vermeerderen om die tegenover Zwitserland te stellen. Zijn plannen om ook Thüringen en Meissen alsmede Bohemen, waar Wensel's zoon, de laatste uit het huis der Premysliden, gestorven was te verkrijgen, mislukte echter. Dit neemt niet weg dat het doel van Albrecht even duidelijk blijkt, zelfs wenschte ook hij de keizerskroon erfelijk te maken, en

---

[1] Zie Menzel, pag. 419.

toen dit mislukte wilde hij op het voorbeeld der fransche koningen zijn huismacht niet breken, hij gaf dus het apanage niet aan zijn neef. — Dit was de oorzaak van zijn dood, hij werd in 1308 vermoord. Niet te loochenen is het dat 't werk der *beide eerste Habsburgers* geen vruchteloos werk is geweest, hoe hardvochtig een karakter ook de laatste mogen gehad hebben, zijn doel om even als zijn vader weder eenheid te brengen in de groote splitsing was hem ten minste eenigzins gelukt [1].

Wij zullen thands een ander huis dat *van Luxemburg* hetzelfde zien beproeven. De eerste echter Hendrik VII deed het op geheel andere wijze dan de eerste Habsburgers, huldigde hij ook al meer dan zij gedaan hadden de fransche vormen in zijn omgeving, het idee van koningschap werkte hij op minder fransche wijze uit, dan zij in hun daden bleken te doen. Veelmeer stelde hij zich Karel den Groote en Barbarossa ten voorbeeld, met andere woorden hij was meer keizer dan koning, de Habsburgers meer koningen dan keizers. Welker opvatting voor het vervolg zegenrijker kon wezen wagen wij hier niet te beslissen, zeker is het dat Hendrik VII, hoe edel en ridderlijk ook zijn karakter, hoe fier zijn gemoed ook moge geweest zijn, in zijn pogingen door een te vroegen dood geheel werd te-leurgesteld. De keurvorsten hadden hem gekozen om weder een niet al te machtigen keizer te hebben; hoe de paus ook de keus van Hendrik van Luxemburg bevorderde ten einde den invloed van den franschen koning, die zijn broeder tot duitsch koning wilde laten verkiezen, niet oppermachtig te maken, hebben wij vroeger aangewezen. Twee belangrijke zaken wist Hendrik VII te volvoeren. Vooreerst regelde hij de opvolging in Bohemen. Na het uitsterven van den laatste uit 't geslacht Premysl was eerst Rudolf Albrecht's zoon, daarna Hendrik van Carinthië en Tirol, vader van de later zoo befaamde Margaretha Maultasch en schoonzoon van den vroegeren koning Wensel II, koning aldaar geweest. Deze Hendrik was echter weggejaagd om zijn willekeur, de keizer stond den Bohemers nu op hun bede zijn zoon Johan ten

[1] Zie Roth von Schreckenstein, pag. 351, en Droysen, "Preussische Politik", I, pag. 138—142.

jare 1310 tot koning toe. Toen dit geregeld was, en de keizer zich op een rijksdag te Spiers van de goede verstandhouding met de Habsburgers verzekerd had begon hij voorbereidingen te maken om een tocht naar Italië te ondernemen, ten einde daar het geschokte keizergezag te herstellen. Het verlangen was daar ook overal luide geworden naar een keizer sinds de paus te Avignon zijn zetel hield. Toch gelooven wij met Ferrari [1] dat Hendrik VII in Italië een verkeerde rol ging spelen. In plaats van te beantwoorden aan het ideaal dat Dante zich van hem gevormd had, komt hij overal als bemiddelaar tusschen de twee partijen: men had een Ghibellynschen opperheer verwacht en een keizer nadert, van wiens lippen men altijd de woorden slechts hoorde: ik ben gekomen voor het geheel en niet voor de deelen. Vandaar het droeve lot dat aan den heldhaftigen man te beurt viel, men begreep die onverschilligheid voor het partijleven nog niet. Niettegenstaande wonderen van dapperheid mislukte de tocht geheel, en na zijn broeder te Brescia, zijn vrouw te Genua, zijn vrienden in Rome's straten, en zijn soldaten overal verloren te hebben, trekt hij voor het laatst op tegen Robbert den koning van Napels, den vriend der letteren en der poësie, en stedehouder van den paus, — maar sterft waarschijnlijk vergiftigd reeds te Buon-Convento (1313). — In Duitschland was intusschen alles zijn eigen weg gegaan. Tegen Eberhart van Wurtemberg was reeds te Spiers een rijkstocht besloten, en aan Koenraad van Weinsberg, den opperbevelhebber in den oorlog, sloten zich nu alle steden van Schwaben aan. Het is de eerste merkwaardige stedenoorlog die in Duitschland gevoerd is. De steden hadden zich vast verbonden, en Eberhart's macht werd geheel gebroken. In 't algemeen was de koning, hoewel hij zich de vorsten te vriend had weten te houden, de overige standen niet ongunstig geweest. De Hansa had zich om niets bekommerd wat het rijk aanging en was in heftigen strijd geweest met Waldemar, markgraaf van Brandenburg. — Had de keizer slechts langer geleefd! maar zijn vroege dood belette elke duurzame inwerking.

[1] Zie Ferrari, III, pag. 89—119.

Na Hendriks sterven poogden de Habsburgers, zoo als natuurlijk was, weder de kroon te verkrijgen, de zoon van Albrecht hertog Frederik liet zich kroonen, bijgestaan door zijn dapperen broeder hertog Leopold, Keulen, Brandenburg, Saksen en de paltzgraaf aan den Rhijn verklaarden zich voor hem: maar de Luxemburgsche partij zat niet stil, en daar Jan van Bohemen te jong was viel haar keus op hertog Lodewijk van Opperbeijeren. Het in 't vervolg zoo belangrijke geslacht der *Wittelsbachers* (met de vorstenhuizen van Habsburg en Hohenzollern heeft 't toch den meesten invloed op Duitschland gehad) komt zoodoende tot de keizerskroon. Wij hebben vroeger opgemerkt hoe in 1180 Otto van Wittelsbach het door Hendrik den Leeuw verbeurde hertogdom Beijeren kreeg. In het jaar 1214 was de hertog van Beijeren ook met het paltzgraafschap aan den Rhijn beleend [1], en toen in 1255 het hertogdom Beijeren in twee deelen werd gesplitst bleef de Rhijn-Paltz aan de Opperbeijersche linie. Hertog Lodewijk nu die naar de keizerskroon stond had met zijn oudsten broeder moeten deelen, deze Rudolf geheeten hield zich in de Pfalz op en hield dus de keurstem; de beide broeders waren echter gedurig in oneenigheid. De Nederbeijersche linie had toen ter tijde slechts onmondige leden en tot voogd was hertog Lodewijk van Opperbeijeren gekozen. De adel in Nederbeijeren betwistte hem die voogdij en ten jare 1313 had hij zich met behulp van de steden bij Gammelsdorf het recht op de voogdij met de wapens veroverd. Toen zoo de aandacht op hem was gevestigd als bondgenoot der steden werd hij tot Duitsch koning verkozen, en zoo had men in 1314 in Duitschland twee tegenkoningen. Wij behoeven er niet op te drukken hoe alle eenheid alzoo weder werd verbroken, hoe het werk met zooveel moeite door de Habsburgers en door Hendrik VII tot stand gebracht vruchteloos werd vernietigd, hoe weder de elementen in den Duitschen staat hun eigen weg moesten gaan, daar een leider ontbrak die den koers hun aanwees. — Acht jaren duurde de strijd tusschen de twee keizers: woedende oneenigheden kenmerkten dien strijd, daar het tevens een kamp der *partijen*

---

[1] Zie F. Walter, "Deutsche Rechtsgeschichte", pag. 164.

werd. — Vooreerst toch teekenden zich langzamerhand duidelijker de twee tegenover elkander gestelde machten van *adel en steden.* Over het algemeen doch niet als vaste regel is te stellen dat de adel voor de Habsburgers en de steden voor den Wittelsbacher waren. Vooral in den oorlog dien hertog Leopold tegen de reeds door Hendrik VII erkende Zwitsersche eedgenooten voerde om de macht der Habsburgers dáár te herstellen, had de adelspartij ten jare 1315 bij Morgarten een gevoeligen slag geleden, waarvan Lodewijk handig partij trok. Doch ook in de steden zelve begon een strijd tusschen het meer aristocratische en het democratische element. Het waren *de gilden der handwerkers* die overal verlangden dat de zoogenaamde patricische geslachten die tot nu toe het bestuur der steden hadden geleid ook hun een deel in de regering zouden geven [1]. Weder kan men stellen dat de hertog van Beijeren aan die democratische pogingen niet ongunstig was, in allen gevalle vertegenwoordigden de Habsburgers ook hier het aristocratische belang. Bij Mühldorf in 1322 had eindelijk een beslissende slag plaats: hertog Frederik werd geheel geslagen en zelfs gevangen genomen. Lodewijk was nu ook werkelijk keizer en had zijn zege vooral te danken aan het beleid van zijn opperbevelhebber, die als ten teeken van de macht van den derden stand een eenvoudig burger uit Neurenberg Siegfried Schwepperman was. De kracht van den adel in de legers zonk bij het vallen der feodaliteit: en de ridders moesten het aanzien en toejuichen toen aan de keizerlijke tafel na den veldslag de keizer de weinig voorhanden zijnde spijs verdeelde met deze woorden: Jedem ein Ei, dem frommen Schwepperman zwei [2]. Wel was Lodewijk nu keizer maar de strijd der partijen hield daarom niet dadelijk op; hertog Leopold had zich ook niet onderworpen, en als ware het om dien tweedubbelen kamp, van adel tegen steden en van aristocratie tegen democratie in de steden zelve, nog meer te verwarren begon koning Lodewijk den heftigen strijd met *den paus.* De vijanden van Lodewijk waren dus nu de volgende: vooreerst de paus, dan

[1] Zie Droysen, "Preussische Politik", pag. 162.
[2] Zie W. Menzel, pag. 439.

de partij van Leopold die zich naauw aan Frankrijk aansloot, en bovendien kon de keizer nooit geheel rekenen op den avontuurlijken koning Jan van Bohemen. Elk van deze bediende zich van de middelen die hem ten dienste stonden. De paus deed Lodewijk in den ban — en een machtig teeken des tijds was het dat zoo weinigen zich om die excommunicatie bekommerden. Hertog Leopold verstond zich met den franschen koning om dien tot keizer te doen kroonen, hetwelk alleen verhinderd werd door de vaderlandslievende taal van den commandeur der duitsche orde Berthold von Bucheck: en Jan van Bohemen was nu geheel tegen Lodewijk sinds dat de keizer Brandenburg, waar in 1320 het vorstenhuis der Ascaniers was uitgestorven [1], aan zijn eigen zoon had gegeven. Krachtige bondgenooten voor den keizer waren de steden en vooral de Franciscanen die overal rondgingen om tegen den paus en diens aanmatigingen te prediken. Doch geen wonder is het dat de keizer tot allerlei hulpmiddelen zijn toevlucht moest nemen, verpanding op verpanding van het rijksgoed volgde, en misschien wel ook door die omstandigheden gedwongen ontsloeg hij in 1325 Frederik uit de gevangenis, ja na een onderhandeling die Frederik met zijn broeder Leopold moest beginnen en na welker vruchtelooze afloop hij zich weder gevangen stelde, maakte de keizer een verdrag met hem volgens hetwelk zij te zamen zouden regeren, welk plan zoo het ten uitvoer was gebracht, het idee van het middeleeuwsche keizerrijk wel het ergst zou miskend hebben. Doch van dien tijd af was Lodewijk gelukkiger. In 1326 werd hij van zijn ergsten vijand verlost, te weten Leopold stierf. Nu kon hij om zijn tweeden vijand des te meer afbreuk te doen in 1327 een tocht naar Italië ondernemen. Die tocht in Italie was echter een der ongelukkigste van allen die volvoerd werden [2]. De Ghibellynsche partij anders had zich dáár weder krachtiger doen gelden sinds paus Johannes XXII zijn zoon Bernard du Poyet afgezonden had om de belangen der Guelfen te bevorderen. De reactie tegen den paus

[1] Zie Carlyle, "Frederick the Great", I, p. 180.
[2] Zie Ferrari, III, pag. 234—255.

concentreerde zich vooral om de Visconti te Milaan, om Can grande della Scala te Verona, en Castruccio Castracani te Lucca en Pisa [1]. De keizer nu vervreemdde reeds dadelijk van zich zijne natuurlijke bondgenooten de Visconti, Castruccio scheen hem niet te vertrouwen, en na strijd op strijd, zelfs na de benoeming van een tegenpaus, was zijn nederlaag, toen hij Italië verliet, volkomen. In Italië was langzamerhand ook geene heerschappij voor een keizer meer te verkrijgen; de veertiende eeuw was de tijd dat Italië het scheen te begrijpen dat men zich geheel van den invloed des keizers moest vrijwaren, en zich meer en meer scharen om de zich opgeworpen hebbende vorstenfamilies in de steden, de partijen vermengden zich langzamerhand; door het tragische floers heen heeft Shakspere ons doen zien hoe te Verona de Montecchii en de Capuletti zich boven het graf van Romeo en Julia verzoenen, "o brother Montague give me thy hand," en de rechtsgeleerde Bartolus vernietigt juridisch het onderscheid tusschen de twee secten: men kan guelf in de eene stad en ghibellyn in de andere zijn, dat is de uitspraak van zijn tractaat "de Guelfis et de Ghibellinis" [2]. Jan van Bohemen om wien de Ghibellynsche partij na den ongelukkigen afloop van Lodewijk's tocht zich schaarde, kan ook niets volvoeren, hij komt en verdwijnt als een komeet, en Italië is voorbereid tot het groote feit dat weldra in Duitschland zou volvoerd worden. Toen Lodewijk toch was teruggekomen, begon eindelijk als 't ware Duitschland het in te zien dat het, zoo 't niet geheel te gronde wilde gaan, zijn keizer tegen den paus moest bijstaan; Jan van Bohemen bewerkte, toen Frederik van Oostenrijk in 1330 stierf, een volkomen zoen tusschen den keizer en de Habsburgers, en toen nu de paus Johannes XXII was gestorven en opgevolgd in 1334 door Benedictus XII, die alleen door Frankrijk werd verhinderd in zijn voornemen om Lodewijk van den ban te ontslaan, sloten de keurvorsten in het jaar 1338 het beroemde *keurverdrag te Rense* [3], waar het kei-

[1] Deze laatste is genoeg bekend door de levensbeschrijving die Machiavelli van hem gegeven heeft.

[2] Zie Ferrari, III, pag. 185 en 104.

[3] Zie Hillebrand, pag. 430 en Eichhorn, II, p. 22 en 23.

zerlijk gezag onafhankelijk van de krooning des pausen werd verklaard. Zoo was dan ten voordeele van Duitschland met de traditie der middeleeuwen gebroken, het verdrag tusschen keizer en paus dat weleer de wereldgebeurtenissen aaneensnoerde, werd verscheurd, het idee van het *duitsche keizerrijk* werd nu ook in woorden opgegeven gelijk het reeds zoo lang inderdaad had opgehouden te bestaan, en de keizer kon van nu af aan Duitschland een eigen ontwikkeling, zoo als de overige landen die hadden, een eigen vorming laten najagen, nu de hersenschim van het duitsche algemeene door den paus gewijde keizerschap was weggenomen. — Het scheen dan ook alsof Lodewijk na dien tijd geheel met de middeleeuwen wilde breken, na nog eenige vruchtelooze pogingen, om zich met den paus te verstaan, vervreemdde hij van zich meer en meer de hooge aristocratie om zich geheel op de steden te steunen [1]. Wel verbood hij in 1341 het openen der Pfalburgers, en bracht oogenblikkelijk dus den steden nadeel toe, maar voorrecht op voorrecht volgde als teeken van 's keizers gunst. Zich in zijn toestemming verheugende, verbonden zich de steden telkens tot federaties tegen den adel, op de rijksvergaderingen hielpen zij hem, staande tegenover zijn vijanden. en hun woordvoerder sprak de merkwaardige woorden: "de steden staan of vallen met het rijk." De vorsten werden ontevreden, vooral ook toen hij het huwelijk wettigde van zijn zoon Lodewijk (aan wien hij Brandenburg reeds gegeven had) met Margaretha Maultasch, weggeloopen echtgenoote van den oudsten zoon van Jan van Bohemen, en welke Tirol, Carinthië, Stiermarken en andere bezittingen meêbracht. De paus kon veld winnen, en een tegenkoning werd benoemd; de tweede zoon van Jan van Bohemen, Karel IV, doch plotseling stierf Lodewijk zonder eenig wezentlijk resultaat voor Duitschland verkregen te hebben. Twee geduchte stroomingen hadden in 't rijk evenwijdig geloopen, de een tegen den paus, de andere voor de democratie; zich van de eene bedienende. geleid als ze werd door de schrijvers Willem van Occam, Marsilius van Padua, Leopold van Bebenburg en anderen, had

[1] Zie Roth van Schreckenstein, pag. 391.

de keizer de tweede strooming niet kunnen tegenhouden, had in zijn laatste dagen zich zelfs geheel aan de laatste willen toevertrouwen, en had aldus onvoorzichtig een geweldige reactie van den adel opgeroepen: de kamp tusschen de twee elementen, steden en adel, had zich nu gezet, het was de taak van zijn opvolger om hier eenheid te brengen. — Het was overigens een wilde ontzettende tijd, ook de natuur scheen slechts verschrikking te kunnen baren, kometen waren reeds de voorboden geweest, aardbevingen waren gevolgd, en in 1347 kwam de zwarte dood [1], en alle heftige hartstochten werden bij het angstige volk opgewekt. De flagellanten zwierven rond, de Joden werden vermoord, en ondertusschen stierf het volk bij hoopen en werden de straten der steden hol en eenzaam, te Basel stierven 14,000, te Straatsburg als ook te Erfurt 16,000 menschen. —

Karel van Bohemen werd in zulk een tijd na Lodewijks dood keizer, en het *Luxemburgsche* huis kon zich weder vestigen. De tradities van Hendrik VII werden echter door hem niet opgenomen. Integendeel. Waren er in den toenmaligen stand van zaken als van zelf twee huizen die mede in aanmerking kwamen voor de keizerskroon, de Habsburgers en Wittelsbachers, en werd het allengs duidelijker dat daarvan de eerste (zich eenigzins vervormende) meer en meer aan de oude steunpilaren van het vroegere keizerrijk den adel en de kerk zich aansloten, terwijl de Wittelsbachers huns ondanks misschien de democratische neigingen met hoop vervulden, het zou Karels werk zijn om bovenal te trachten *staatsman* te zijn, en met de elementen die er waren, te werken; de politiek der eerste Habsburgers vooral van Albrecht, nam hij op, maar waar deze met geweld en kracht optrad, berekende Karel naauwkeurig het gevolg van elken sluwen gang dien hij ondernam. Veel meer dan Albrecht werkte hij naar het voorbeeld der Fransche koningen. Voor alles moest hij zijn *eigen stelling* als keizer bevestigen. De Wittelsbachers die over Brandenburg, den Pfalz, Opper- en Neder-Beijeren en Holland heerschten, werden op allerlei wijze

---

[1] Zie de Limburgsche Chroniek (wij hebben haar in den Prodromus historiae Trevirensis, anno 1757, pars posterior, pag. 1082 seqq.)

geknakt, de valsche Waldemar — vermeende afstammeling van het laatste vorstenhuis de Ascaniers — werd in Brandenburg tegen hem ondersteund [1], en daar geen kloek regent onder hen gevonden werd, trof ongeluk op ongeluk hun huis: de Habsburgers, die Oostenrijk en een deel van Schwaben, benevens na den dood van Margaretha Maultasch volgens hare beschikking ook Tirol, Carinthië en Stiermarken hadden, werden tot 's keizers partij overgehaald, en een huwelijk gesloten tusschen Karels dochter en Rudolf van Habsburg. De tegenkeizers door de Beijersche partij tegenover Karel gesteld, werden zonder veel moeite ter zijde geplaatst, Eduard III trok reeds door zijn parlement gedwongen terug, Frederik van Meissen werd afgekocht, en ook Günther van Schwartzbergs macht verliep als van zelf. Zoo stond dan de keizer alleen en vast. De tweede zaak die Karel deed, was zijn handige politiek *met den paus*; hij moest toch Duitschland met den paus verzoenen, en tevens beproeven dezen van Frankrijks invloed los te maken. Dit gelukte hem in beide opzichten; een schijntocht naar Rome moest en Duitschland en den paus genoegen geven, en hij kon zich nu aan Duitschland wijden. Wat hem daar te doen stond was duidelijk, hij moest het *evenwicht* tusschen de beide partijen, den adel en de steden, herstellen, en beide weder aan gehoorzaamheid gewennen. Om de geweldige macht, die de steden onder Lodewijk hadden verkregen, neigde hij 't eerst wel eenigzins tot den adel, zoo als het ook onder hem was, dat de lagere adel bepaald onder den adel werd opgenomen en de titels kreeg die hij reeds lang feitelijk had gehad [2]. Zelfs hielp de keizer de Habsburgers tegen de Zwitsers, doch deed dit laatste meer in schijn dan metterdaad, en werkte ook niets uit, dan dit ééne, dat de Zwitsers zich nog vaster — nu reeds acht kantons tot het verbond waren toegetreden — bevestigden. Maar het meeste heil voor Duitschland verwachtte de keizer van zijn *eigen erflanden*. Die wilde hij krachtig regeren, tot een vast bolwerk maken, ten einde dan de andere duitsche landen er om te groe-

[1] Zie Carlyle, "Frederick the Great," I, pag. 187—190.

[2] Zie Roth van Schreckenstein, pag. 402.

peren. Hij zelf had Bohemen, zijn beide broeders Mähren en Luxemburg. Zoo werd dan Bohemen inderdaad een land dat tot voorbeeld voor alle andere kon strekken. Nog altijd in deze 19de eeuw is zijn naam een tooverwoord voor het volk en blijft hij de groote koning naar wien men terugziet. Niet te vergeefs was hij in zijn jeugd in Frankrijk geweest om niet in te zien dat, volgens de middeleeuwsche ontwikkeling met haar onbeholpen finantiesysteem, geen materieel welzijn mogelijk was. Het eerst wat hij dus ook deed, was een geheel fransche administratie der gelden in te voeren [1], en 't verkeer voor den handel zeker te maken door een vast muntstelsel. Bohemen leverde hem zoo doende schatten op, en hij was de eenige vorst die altijd over geldmiddelen te beschikken had. Meer nog getuigt het voor zijn staatsmansblik, dat hij het voordeel van een concentreerende hoofdstad begreep, de stad Praag [2] werd door hem inderdaad het middelpunt van de Duitsch Boheemsche beschaving, aan de overzijde van de rivier de Moldau bouwde hij de nieuwe stad, die hij met de oude door een brug verbond, aan alle kanten werd de stad uitgebreid en verfraaid, en om haar ook het waardig middelpunt der geestesbeschaving te doen zijn, stichtte Karel er de eerste hoogeschool van Duitschland. Bohemen werd aldus een staat in den modernen zin, met een hoofdstad die misschien hoofdstad van Duitschland kon worden. Op zulk een vaste basis kunnende steunen, poogde Karel voor Duitschland werkzaam te zijn. Is het aan de omstandigheden te wijten of aan Karel IV zelven, dat die werkzaamheid niet krachtiger, niet meer proefhoudend bleek te zijn. Wij gelooven dat beide en de tijd en de keizer de schuld hiervan dragen. De keizer greep niet als een Barbarossa of als een Hendrik VII, in de kern der moeijelijkheden in, maar ging voorzichtig stap voor stap voorwaards; wel had hij, meenen wij, het ideaal steeds voor oogen, maar de tijd was een buitengewone en vorderde misschien "een reddende daad." — Sinds dat

---

[1] Zie Droysen, pag. 196 seqq.

[2] Zie over Praag behalve Riehm ook (Bakhuizen van den Brink) "Gids" 1846 II, pag. 290 seqq.

te Rense eindelijk het idee van het Duitsche keizerrijk was opgegeven, was er als 't ware een nieuwe rijksgrondwet noodig, Karel bewerkte die, en de *gouden bul,* die van nu af de toestanden zou regelen, kwam in 1356 tot stand [1]. En wat was het resultaat dat de gouden bul voor Duitschland had, zooals die neergeschreven wet het meêbracht? Vooreerst dit. Twee staatsvormende beginselen waren over: het duitsche koningschap en de territoriën, het eerste het beginsel der eenheid, het laatste dat der splitsing vertegenwoordigende, welnu, terwijl het de tijd zou geweest zijn om het eerste te bevestigen en te versterken, werd het bijna opgegeven, en het systeem der territoriën zegevierde. Een keurvorstelijke oligarchie met een keizer in het midden als eminent hoofd, zou Duitschland regeren. Want die zeven keurvorstendommen kregen de kracht om zich geheel tot onafhankelijke staten te vormen, daar hun het jus de non evocando werd gegeven. Het waren de geestelijke keurvorsten Mainz, Keulen, Trier, en de wereldlijke Bohemen, de Rijnpaltz, Saksen en Brandenburg. Wel had de slimme keizer gezorgd dat Bohemen den meesten invloed had, en zelfs had hij de machtigste territoriën van Duitschland, te weten Oostenrijk, Beijeren en het geslacht der Wettins geen keurstem gegeven, doch dit juist maakte de anomalie nog grooter, daar hij allengs de overige rechten der keurvorstendommen toch als van zelf aan deze buitengeslotenen moest geven. En toen later Karel IV in 1373 het keurvorstendom Brandenburg, waar achtereenvolgens de drie zonen van keizer Lodewijk geregeerd hadden, van den laatsten dezer zonen kocht [2], om zoo doende zijn huis en het duitsche koningschap te versterken, was dit een gewelddadige maatregel nu eenmaal de aurea bulla was vastgesteld. Bovendien, hoe was er voor dat gedeelte van den adel, dat

---

[1] Zie de studie van Paul Jacoby in het "Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft," 1857, pag. 142—164.

[2] Hij gaf Brandenburg aan zijn oudsten zoon Wenzel. Na dezen kwam het aan Sigismund, die het eerst verpandde aan zijn neef Jobst von Mähren (zoon van Maultasch) toen aan anderen, en het eindelijk verkocht aan Frederik VI van Hohenzollern, burggraaf van Neurenberg, aan wiens geslacht het verbleef. Zie Carlyle, "Frederick the Great," I, pag. 202 en 222.

zich niet tot den vorstenstand had kunnen verheffen, en voor de steden gezorgd? beiden werd het verboden om op zich zelve verbindtenissen te maken zoo als weleer [1], en dat terwijl grooter dan ooit het gevaar werd, dat die adel in plaats van een rijksadel een adel onderhoorig aan de vorsten der territoriën werd, en de steden ook landsässig dreigden te worden: het zich verbinden van steden met den adel was alleen geoorloofd, maar dat verbood de tijd, en om dat voor te bereiden had het bestuur der keizers te weinig gedaan, van zelf sprak het, dat de onweêrswolken zich weldra zouden zamenpakken.

Op het einde van Karels leeftijd en onder de regering van zijn zoon Wenzel stortten de buijen neer.

Toen toch de keizer de verschillende elementen van het rijk aan hun lot overliet, aan de vorsten het recht gevende om zich in hun territorie tot onafhankelijke landsheeren, en hun onderhoorigheden tot staten te vormen, moesten de verschillende rijkselementen, zoo zij zich niet alle zelfstandigheid door de vorsten wilden laten ontnemen, hun eigen weg gaan, en uit eigen krachten verdediging zoeken. Reeds vroeger hebben wij aangetoond, hoé dat verdedigingsmiddel bij de Duitschers altijd het associatiewezen was. De steden hadden zich reeds overal verbonden tegen den adel. Maar nu dat gedeelte van den adel, dat niet tot den vorstenstand behoorde, in zijn rechten werd bedreigd, bleef voor de ridders, die niet aan de vorsten der territoriën zich wilden onderwerpen, niets anders over, dan om hetzelfde middel te gebruiken dat de steden hadden gebezigd, zich ook onderling tot ridderbonden te vereenigen [1]. Zoo had men nu stedenverbonden tegen de ridders en vorsten, maar bovendien ridderverbonden, welke wel is waar tegen de vorsten waren opgericht, maar nadat zij eenmaal tegenover de vorsten hun positie hadden gehandhaafd, te zamen met de vorsten de steden gingen beoorlogen, want vergeten wij 't niet, de haat tegen de steden was altijd nog grooter dan tegen de vorsten. Die

[1] Zie cap. XV van de aurea bulla: de conspiratoribus (pag. 238 van de Editie le droit public Germanique, 1749, tom. II.)

[2] Zie Roth von Schreckenstein, pag. 447 en 454.

ridderbonden, allen het in stand houden van de vrede tot leus voerende, waren de elementen, die het verleden vooral vertegenwoordigden; vooreerst hadden zij krachtig het bewustzijn van tot het heilige duitsche rijk te behooren, en dan waren zij het, die de traditiën van de feodaliteit wilden opwakkeren, zoo als weleer de provinciale ligues in Frankrijk, tegenover de hand over hand toenemende minachting der kerk en de democratische woelingen in de steden. Niet te miskennen is het, dat deze ridderbonden in den nu eenmaal gegeven toestand van Duitschland zeer veel kwaad deden, een staatsvormende kracht was er in hen niet, zij beletten de steden zich zelfstandig te vestigen, maar verhinderden ook de territoriën in 't begin zich af te zonderen en tot staten te vormen. De onlusten namen het eerst een aanvang in Schwaben. Graaf Everhard der Greiner van Wurtemberg begon den strijd tegen den ridderbond der Martinsvögel, welke strijd na eenigen tijd werd bijgelegd door den keizer, en waarin de steden den onrustigen graaf geholpen hadden. In Hessen deed de ridderbond vom Stern weldra zijn invloed gevoelen, en deed het land geweldig nadeel; ook ontstond daar de bond von der alten Minne. Verder ontmoeten wij tegen 1370 in Schwaben een ridderbond mit dem Schwerte, en een von der Krone in 1372, alsmede een mit dem Wolfen; doch in hetzelfde jaar begon Everhard van Wurtemberg zijn strijd tegen de steden, die hij bij Altheim volkomen versloeg. Het was een ontzettende tijd voor geheel Duitschland, keizer Karel verpandde rijksstad bij rijksstad om geld te verkrijgen, ten einde Brandenburg te kunnen koopen, en daarbij stortten zich de Engelsche compagniën al roovende in Duitschland. Wat wonder was het, dat de steden in 't zuiden, nu de adel en de vorsten tegen de compagniën bijna niets gedaan hadden, zich vaster verbonden en verder van geen vorsten en adel wilden weten. Veertien steden kwamen in Juli 1376 te zamen. Naauw was hun bond bevestigd, of keizer Karel in verbond met den graaf van Wurtemberg en den adel ging ze beoorlogen: voor het eerst werd in dien krijg 't buskruid gebruikt, bij Reutlingen wonnen de steden het, en Wenzel sloot in naam zijns vaders 29 September 1377 een voor de steden zeer voordeeligen vrede. De

eerste phase van den stedenkrijg eindigde dus geheel ten nadeele der vorsten en van den adel, doch was oorzaak tevens van een nadere aansluiting der vorsten en der ridders, en bij den dood des keizers in 1378 stonden de adel en de steden wel toegerust ten strijde tegenover elkander.

Dit had in 't zuiden plaats, terwijl in het noorden zich evenmin bekommerende om keizer en rijk, de Hansa haar grooten werkkring steeds had uitgebreid; nadat de steden die dat verbond uitmaakten reeds in 1361 met koning Waldemar III van Denemarken den krijg hadden gevoerd zetten zij dien in 1367 door. Hun aantal bedroeg thands 77 steden en zonder zich te storen aan de banverklaring van Karel IV en van de kerk, sloegen zij den Deenschen koning volkomen en sloten in 1370 een vrede waarbij bepaald werd, dat niemand den troon van Denemarken kon beklimmen zonder hun toestemming.

Den steden zoowel in het noorden als in het zuiden scheen het lot gunstig te zijn, terwijl het rijk den keizer was ontglipt. Ja het geheele rijk ging zijn eigen vaart, van een politiek van koning Wenzel, Karels opvolger, is bijna niet meer te spreken. In Schwaben begon heftiger de strijd tusschen den adel en de steden, van alle kanten ontstonden nieuwe ridderbonden, waarvan de grootste en invloedrijkste de Leeuwenbond was. Ook de steden aldaar verbonden zich naauwer. Wat al plannen beraamd en ook uitgevoerd werden, die vereeniging tusschen den adel en de steden bedoelden, niets baatte, de wilde elementen lieten zich niet in 't gareel brengen. Bij Sempach verloor eindelijk de adel een beslissenden slag tegen de Zwitsers, doch bij Döffingen, niet ver van Weil, werden de vereenigde Schwabische steden door den adel onder den graaf Everhard van Wurtemberg voor goed geslagen. De landvrede van Éger daarop gesloten was den steden zeer ongunstig, de adel maakte van die gelegenheid gebruik om telkens nieuwe verbindtenissen te vormen, de keurvorsten zetten daarop wegens groote ongeschiktheid den keizer Wenzel af, en alles woelde wild dooreen zonder leider, zonder hoofd.

In zulke stormen ging de veertiende eeuw voor Duitschland onder: het zal wel niet noodig zijn aan te wijzen tot hoe weinig bevredigend een resultaat de reconstructie van het rijk sinds

Rudolf van Habsburg gevoerd had. Van de drie begrippen 't keizerschap, 't koningschap en het idee dat aan de territoriën ten grondslag lag had alleen het laatste gezegevierd, de duitsche keizers hadden 't misschien kunnen verhoeden, maar hadden bijna niets daartegen gedaan, de hooge aristocratie was hun te machtig geweest, en keizer Karel IV had eindelijk niets beter geweten dan nu ook maar zelf zijn erflanden af te ronden, en voor goed het systeem, dat de overwinning wegdroeg, in de aurea bulla als wetsvoorschrift te boeken. Weldra zou het keizerschap worden opgenomen door den stam die zich in het zuiden een vorstelijk gebied had geschapen, dien der Habsburgers — in het noorden zou een territorie, dat de Hohenzollern zich gekocht hadden, het steunpunt van menigerlei verwachting worden, en de Wittelsbachers benevens zoo vele andere huizen zouden elk een kring om hun eigen belang trekken en die sfeer pogen te vergrooten; terwijl het rijk zou vertegenwoordigd worden door twee steden Wetzlar en Regensburg, waarnaar de reiziger thands nog zijn stappen richt, om daar te mijmeren hoe grootsch een ideaal dat rijk eenmaal is geweest, wat trotsche aanmatigingen het immer deed gelden, wat beloften het deed hooren, wat harten het fierder deed kloppen, en wat droeve te-leurstelling het steeds heeft gewrocht: en boven de gebouwen die in elk dezer twee steden die denkbeelden bij hem opwekken zou de reiziger geneigd zijn het devies neder te schrijven "plus deuil que joie." — Want naarmate grootscher het ideaal geweest is waarnaar werd gestreefd, naarmate ook de krachten die in de natie zich openbaarden meer toereikend waren om de opgevatte gedachte te verwezentlijken, naar die mate wordt ook de droefheid te grooter, wanneer bij het aanzijn èn van doel èn van krachten alle middelen die beproefd worden verkeerd blijken te wezen, alle wegen die ingeslagen worden zijwegen zijn die tot geen uitgang leiden. — Heeft men ooit steden gehad die krachtig bloeiden, en waar het gemeentebewustzijn zich stout uitsprak, in wie de plicht van 't staatsburgerschap tot misbruik toe werd begrepen en uitgeoefend, het zijn de duitsche steden geweest: wel mochten zij fier zijn op haar raadhuis dat midden op het marktplein zich verhief met 't prachtvolle front dat met kunstig weelderig aan-

gebrachte sieraden en levensgroote keizerstandbeelden prijkte, met den toren wijd en zijd boven huis en muren uitstekend, — want van uit dat raadhuis werden de besluiten genomen door de leiders van een bevolking, die met zoo noesten vlijt arbeidde, zoo vroed elk handelsvoordeel bespiedde en najoeg, zoo jubelend in haar voorspoed in meestergezang en volkslied de herinnering van haar blijde welvaart heeft nagelaten. — Is er ooit een adel geweest die behoorlijk geleid wonderen van godsvrucht en edelen zin heeft volvoerd, maar die aan zijn eigen lot overgelaten, geen enkel element, geen enkele werking naast zich kon dulden, en alles om zich heen vernietigde, om zelf alleen alles te zijn, het is de Duitsche adel geweest. Doch terwijl dat waarvoor zij konden werken, het rijk, hun werd ontnomen, sloten zij zich welhaast op in hun kasteelen aan Rijn en Donau, en oorlog tegen allen werd de toestand dien zij schiepen, geen staatsbelang kon hen meer tot zelfopoffering roepen, jaloersch op al het andere om hen heen streden zij eeuwig om rechten, dachten nimmer aan plichten, en het vaderland eindelijk bijna ten val gebracht vervloekte zijn adel, al was ook de afstammeling der oude rijksridders [1], en die op die afstamming zich beroemde, de vrijheer von Stein de redder van Duitschland.

En omdat al die middelen die in het duitsche volk waren, niet gebruikt zijn omdat de weg die afgelegd moest worden nooit scherp geteekend is, is Duitschland in der staten rei altijd grooter geweest door wat het *vertegenwoordigt*, dan door dat wat het *doet*. Geduld, hoop en concentratie van krachten zijn noodig tot elk goed gevolg in het leven, daarvan heeft de laatste eigenschap, wat de Italianen zoo goed noemen het il più nell' uno altijd aan de Duitschers ontbroken. Langen tijd hebben zij doorgebracht in de salle des pas perdus, altijd op hun ster wachtende, naar den blaauwen hemel ziende, hebben zij het licht, dat zij in de hand hadden, uitgedaan, totdat het al duister om hen is geworden. Toen hebben zij het begrepen dat noch het wachten op de toekomst, noch vooral het terugzien op het ver-

---

[1] Zie E. M. Arndt, "Meine Wanderungen und Wandelungen mit Stein" 1858, pag. 194.

leden iets baatten, dat voor alles een klaar inzicht in den tegenwoordigen toestand moest verkregen worden, en dat zij het verleden verleden moesten laten zijn: toen hebben zij het gevoeld dat hun groote wijsgeer Johann Gottlieb Fichte een beeld voor altijd van hen teekende in zijn rede an die deutsche Nation [1]: "Het Duitsche volk van mijn tijd, sprak hij, schijnt mij toe een geest te wezen, die over zijn lijk, waaruit zoo even een heirleger van ziekten hem verdreven hebben, staat en jammert, en zijn blik niet losrukken kan van het eens zoo geliefde omhulsel, en vertwijfelend alle middelen beproeft om weder in die woonplaats der krankten binnen te komen. Wel is waar hebben reeds de levenwekkende adems der nieuwere wereld, waarin de afgestorvene is ingetreden, hem tot zich opgenomen, en omgeven zij hem met warme liefdestochten, wel begroeten hem reeds blijde nog heimlijke stemmen der broederen, en heeten hem welkom — wel beweegt het zich reeds in zijn borst, en neigt het in zijn gemoed naar alle richtingen heen om de veel heerlijker gestalte waartoe hij moet opwassen, te ontwikkelen — maar nog heeft hij geen gevoel voor die adems, geen gehoor voor die stemmen, of wanneer hij 't al had, zoo is hij geheel als opgegaan in zijn smart over het verlies dat hij geleden heeft, en waarmede hij tegelijk zich zelven gelooft te hebben verloren. Wat is er met hem te doen?"

Wij eindigen onze beschouwing van Duitschland het liefst met een vraag.

---

[1] Zie de uitgave van den jongeren Fichte 1859, pag. 16.

VI.

TOT BESLUIT.

Wij hebben gezien hoe de drie groote beginselen in wier zamenwerking men het hoogste ideaal van het middeleeuwsche staatsbegrip zag, in de veertiende eeuw als opgegeven werden: aan *het algemeen Christelijk Godsrijk* op aarde werd niet meer geloofd, elke staat begon op eigenaardig menschelijke wijze zijn bestaan te waarborgen en zijn ontwikkeling te bevorderen: het *opperbestuur van keizer en paus* werd niet meer geëerbiedigd, de keizer zag zijn beheer tot Duitschland bepalen, de paus werd als het ware genoodzaakt van zijn verkregen macht afstand te doen, en hoorde het immer dreigender geroep dat hem gebood voortaan alleen het geestelijke te beheerschen en een aanvang te maken met de feitelijke afscheiding van kerk en staat: de *feodaliteit* was geknakt en wetten en verordeningen vervingen de plaats van eigenmachtig rechtssprekend en rechtsbedeelend goeddunken. De drie groote beginselen zijn gevallen, onze gansche studie heeft, zoo ze niet ten eenemale mislukt is, daarvan den indruk moeten geven: om echter zich een klaar denkbeeld van het middeleeuwsche staatswezen te maken, zoo als het bloeide in de dertiende, zoo als het viel in de veertiende eeuw, is het niet genoeg alleen de groote trekken zich voor oogen te stellen: met het aangeven van de beginselen is het werk niet afgedaan, er blijft dan nog over, het geheim van het speciale en geheel eigenaardige leven te bespieden. Gelijk het karakter van den ontwikkelden mensch zich wel 't best uit in 't éénc doel dat hij immer najaagt, in den éénen hartstocht dien

hij òf beheerscht òf waarvan hij 't slachtoffer kan zijn — men denke aan den Hamlet, aan den Othello — maar nimmer de rijke natuur van den mensch in haar oneindige schakeering ons duidelijk voor oogen zal staan, zoo wij niet vele aandoeningen van zijn gemoedsleven, treffende en kenmerkende omstandigheden van zijn wezen en werken, alle gangen van zijn talent kennen, zoodat al het verhevene en alledaagsche, al het geweldige en buigzame, het beurtelings afstootende en verleidelijke van een veelomvattende natuur door ons begrepen wordt, zoo is het ook met 't weergeven van 't staatswezen in een bepaalden tijdkring; en het zij dus hier onze taak om enkele trekken op te noemen die meer kleur en verheffing aan het algemeen voorgestelde middeleeuwsche staatsbegrip kunnen geven. — Wij doen dit het best door op die eigenaardigheden te drukken die het middeleeuwsche staatsbegrip van het moderne onderscheiden: zoo zal tevens ons besluit een weerslag bieden op onze inleiding, hier zal op de toekomst gewezen worden, daar werd op het verleden voor de veertiende eeuw vooral het oog gevestigd.

I. Wij willen daartoe op vier eigenaardige trekken 't oog vestigen en wel vooreerst op de verhouding tusschen *staat en maatschappij*, en onze stelling is in 't algemeen deze, dat in de middeleeuwen en dus ook nog in de veertiende eeuw de maatschappij den staat overheerschte, terwijl thands de staat de maatschappij zoekt te omvatten en te overmeesteren. Mochten er ook al zijn die het niet geheel toegeven een bijzondere en nieuwe wetenschap te willen vestigen, die de verschijnselen der maatschappij zou behandelen in tegenoverstelling van de staatswetenschap, zeker zal zoo al niet de afscheiding dan toch gewis de onderscheiding van staat en maatschappij meer en meer de grondslag van elke volksbeschouwing moeten worden. Tusschen den staat en het individu is een rijke verscheidenheid van toestanden en groepeeringen die òf geheel buiten het staatswezen vallen òf slechts ter naauwernood onder haar bereik zich bevinden. De mensch toch is niet alleen lid van een bepaalden staat, daarmede is zijn toestand niet geheel aangegeven, hij is ook lid van een volksstam, heeft geslachtsbetrekkingen, is rijk of arm, behoort tot dezen of genen stand, gelooft wat zijn godsdienst

betreft dit of dat, weet niets of is in kennis ontwikkeld, verbindt zich eindelijk tot honderdvoudige doeleinden met zijn medemenschen. Hieruit ontstaan tallooze betrekkingen en vormen zich gegevens die het volk nu eens in zijn stam-, dan in zijn geslachts-, dan weder in zijn economisch verband doen beschouwen, die verder het volk in zijn standen-, geloofs-, kennis- en associatie-verband ons voor oogen stellen. Verschillende crystalliseeringen van een volk dat zich in een staatsorganisatie plaatst of heeft geplaatst. Zijn nu deze maatschappelijke toestanden de grondslagen van een wordenden staat, of moeten zij als buiten den staat worden gedacht, wij willen het wetenschappelijk pleit hier niet beslissen, al hellen wij tot het eerste over, zeker is het dat in de middeleeuwen de natuurlijke ordening van het volk zich onttrok aan de min of meer kunstige begrenzing van den staat, ja dat de toestanden der maatschappij den staat beheerschten: de staat ging op in de maatschappij, terwijl wij in moderne tijden het tegenovergestelde uiterste huldigen, en het abstracte staatsalvermogen over alle maatschappelijke onderscheidingen en particuliere rechten laten gebieden. En eigenaardig is dan ook 't verschijnsel dat zoodra in de veertiende eeuw het begrip van staat wat machtiger wordt, de staat opgevat als geordende éénheid tot onafhankelijkheid naar buiten tot zekerheid naar binnen, de staat de maatschappij reeds eenigzins, al is 't nog luttel, begint te fatsoeneeren. Wij wijzen als voorbeeld hiervan er op, hoe in Frankrijk de gemeenten tot nu toe als van zelve waren ontstaan, maar naauw begon het staatsidee machtiger te worden of de oude fransche legisten verdedigden en dreven door de stelling dat gemeenten slechts met toestemming van den staat konden gegrondvest worden. Overigens spreidde de middeleeuwsche maatschappij in haar rijken bloei zich overal onbelemmerd uit. Als de gewassen in de natuur wies elke inrichting, elke vereeniging voort, de staat was nog niet zoo als in nieuwere tijden er immer bij om elk instituut naar zijn reden en doel te vragen, en dan eerst zijn bestaan te waarborgen. Welig tierde alles op in wonderbaar duizendvoudig verscheiden vormen uitschietend. De standen konden zich vrij bewegen, het waren nog niet de politieke partijen onzer dagen:

de kerk werkte overal en wist zelfs een treuga Dei tot stand te brengen toen de staat nog niet machtig genoeg was innerlijken vrede te kunnen handhaven: de economische ongelijkheid onder de menschen riep telkens nieuwe toestanden in het leven, en nimmer kan men er genoeg op drukken hoe het opkomen van het kapitaal en 't toenemen van den handel, in één woord hoe het verkeer, de krachtigste bevordering is geweest ter invoering van het Romeinsche recht. De familie werd geëerbiedigd en gewaardeerd, 't erfrecht bij versterf was overheerschend en bastaarden waren steeds eerloos: men heeft opgemerkt hoe in latijnsche rechtsboeken der middeleeuwen, de vrijman die anders homo liber wordt genoemd, in betrekking tot zijn vrouw *baro* wordt geheeten: dat duidt van zelf de meerdere eer en de groote huismacht aan die een huisvader had. Het familieleven was zeer krachtig [1] en dat symboliseerde zich in 't begrip van *'t huis*, het vriendelijk gemoedelijk huis dat niet alleen de natuurlijke leden maar allen die in den kring medewerkten, het duitsche ingesinde, insloot. Ook voor de volksopvoeding zorgde toen niet de staat zoo als nu, de groote inrichtingen van onderwijs waren vrije zelfstandige corporaties, geen machtiging had een Abailard noodig om rondom zich op den berg Sainte Geneviève de scharen te verzamelen. — Wij beweren niet dat dit alle zoo vele voordeelen zijn die onze maatschappij mist, neen, wij wijzen alleen op de verschilpunten.

II. Wij vestigen thands het oog op een tweeden trek in het middeleeuwsche staatsbegrip, namelijk op de verhouding tusschen *staat en individu:* en onze stelling is deze, dat in 't algemeen de middeleeuwen de waarde van 't individu verhoogden ja op de spits dreven, terwijl ons modern staatsbegrip door zijn centralisatie misschien aan het individu een te geringen werkkring geeft. De feodaliteit bewerkte dit natuurlijk voor haar leden, de mensch was nog geen abstractie, een cijfer opgaande in het groote staatswezen. Die in de wel wat losse organisatie van het leenrecht geplaatst was trok zich terug op het land, bouwde

---

[1] Men herinnere zich hier ook de klacht van S. de Sacy: l'esprit de famille, hélas, serait il au nombre des vieilleries féodales que nous avons abolies!

zich een sterk kasteel, en aan den voet van dat kasteel groepeerden zich de onderhoorigen, vormde zich meestal een dorp. Als heer en meester beval hij daar, de minste wenk werd gehoorzaamd, leven en dood waren in zijn macht, en dat niet uit kracht van een ambt van eenige magistratuur, maar omdat hij edelman was, alle rechten waren rechten aan zijn persoonlijkheid verknocht, sidderend zagen de onderhoorigen tot hem op, vol angst spellend of soms een toornige gloed zijn oogen deed fonkelen, of soms een wilde lust hem om de lippen speelde. Dat wekte een machtsgevoel in dien man op zoo als nooit de beschaving weder heeft gezien, wat was bij dat stoute zelfbewustzijn dat door wapenhandel en paardenrid altijd nog meer werd opgewekt, de deftige waardigheid van den Romeinschen patriciër die van zijn ambt zijn klem ontleende! En zoo de feodale ridder andere leenheeren boven zich had die hij moest eerbiedigen, dan nog vormde zelfs die schijnbare dienstplicht evenzeer zijn karakter tot zelfstandigheid: immers zijn dienst was vooreerst persoonlijk, van persoon tot persoon, en dan had ook de leenheer hem plichten te vervullen, een wederkeerige overeenkomst ontstond waarvan hij zelf de rechter was. Alles gaat dan ook van zelf van dat individu uit, zonder dat de staat er zich mede bemoeit. Moet er een weg gemaakt worden die den toegang tot het kasteel baant, de corvée wordt aangezegd; moet hij door zijn leenheer opgeroepen ten strijde gaan, veertig dagen moeten zijn vasallen hem volgen; heeft hij grieven tegen den naburigen baron, een privaatoorlog wordt hem verklaard: transactie over alle mogelijke misdaden is toegelaten, eerst in onze veertiende eeuw — en ziehier reeds het beheerschen van 't individu door den staat — wordt dat laatste door een ordonnantie van 't jaar 1350 in Frankrijk verboden. Al deze bevoegdheden en nog vele andere wekten gedurig levendiger dat fiere en machtige gevoel van eigen vrijheid op. Gelijk hij afgezonderd en alleen woonde en — wonderlijk verschijnsel in de beschaving — bijna niets te doen had, ontwikkelde zich in hem de reeds aangeboren neiging tot avonturen, niets was hem te groot, niets was hem te stout, en naar buiten gegaan gaf hij krampachtig maar toch vastbesloten 't ros de sporen en rende naar 't

verre Oosten om 't graf des Heeren te bevrijden. Ja het waren menschen van wilden moed en wilden aard, wier gevoel van geen verweekelijken wist, maar voor wie de schoone begrippen, waarvoor de menschheid nog altijd warm kan worden, geen ijdele klanken waren maar woorden uit 't diepst der ziele voortgesproten. Weinig waren die ideeën, maar hoe minder in aantal des te dieper gevoeld; luttel was de zelfbeheersching, en de toorn eens in 't hart ontstoken deed de oogen wild rollen, de lippen heftig trillen, en de hand *altijd* grijpen naar 't gevest van 't zwaard. Maar juist daarom omdat de individualiteit toen het sterkst ontwikkeld was, blijft de feodaliteit de heroïsche tijd der geschiedenis sinds den val der oude wereld, en steeds zal 't hart en de verbeelding het liefst vluchten naar die jaren, altijd zal een onwillekeurige betoovering een geheimzinnige sympathie ons aan de verschijnselen dier dagen hechten, al verzet zich soms ons verstand, al weten wij op honderd verwijtende vragen van tegenstanders geen enkel antwoord te geven.

III. Een derde trek van het middeleeuwsche staatsbegrip is dat de politieke vorm der middeleeuwen *de aristocratische* was. Alleen in de hooge standen was al die eer en die onafhankelijkheid die wij zoo even geschilderd hebben. Elke baron kon zich beroepen op de bekendheid van zijn geslacht en op het langdurig bezit van zijn toestand, de beide voorwaarden die een vrije beweging van een machtige persoonlijkheid gedoogen, die een adel vormen [1]. Dat zich dadelijk geplaatst vinden in een stelling door de maatschappij reeds voor hem gemaakt, die hij niet eerst behoefde te veroveren, een stelling waarin hij niet behoefde te arbeiden, maar slechts zijn persoonlijkheid moest ontwikkelen, dat alles doen afhangen van geboorte en voorrecht — maakte het voor den edelman mogelijk om waardigheid, edelen zin, eerbied voor eigen meeningen, standvastigheid

[1] Op de algemeene bekendheid, die zoowel door 't ten toon spreiden van een krachtige persoonlijkheid uitgelokt wordt, als later de uiting van de individualiteit ontwikkelt, komt het vooral aan: daarom maakt de krijg ook nu nog meestal den adel en Courier kon naar waarheid zeggen: Rien n'est si propre que la gloire militaire à vieillir une race, et la fumée du canon noircit les parchemins aussi bien que le ferait la poussière du siècle.

tegen verleiding van rijkdom en macht ten toon te spreiden, om een karakter te toonen. Ontwikkelen wij dat verder door op het verschil van de aristocratie der middeleeuwen en der moderne tijden te drukken. Vatten wij dat verschil in twee scherpe punten te zamen dan kunnen wij het aldus omschrijven: vooreerst had de aristocratie toen in waarheid de leiding van staat en maatschappij, terwijl ze nu slechts een kracht van weêrstand is, ten tweede legde de adel toen lasten op (noblesse oblige), terwijl ze thands slechts er van bevrijdt (noblesse exempte). De adel is thands slechts een kracht van weêrstand: hij onderstelt van zelf iets duurzaams, hier in een familie door traditics bewaard, het is de indruk van 't verleden die een toekomst zal beheerschen, hij verbindt het tegenwoordige aan de ontwikkeling van vorige tijden, geeft daardoor klem aan alle verschijnselen. Reeds dit doet duidelijk zijn hooge plaats ook in onze tegenwoordige maatschappij gevoelen; juist thands nu alles zoo snel wisselt en men soms geen rustpunt weet te vinden, heeft de edelman dit vooruit dat hij in al zijn denkwijzen en handelingen een vaste steun in vroegere tradities heeft. Anderen zijn wat hun daden, hun levensarbeid en levensstrijd betreft, hun eigen begin, hun eigen midden, hun eigen einde: zij hebben slechts hun geïsoleerd geweten om tegen alle moeijelijkheden en verleidingen te kampen: de edelman heeft voor zich het gansch verleden van zijn geschiedenis. In onze tijden van immer begrijpen en schiften en verwerpen en ontkennen en twijfelen en dobberen, heeft hij of kan hij ten minste hebben een vast geloof aan enkele waarheden. Daarom heeft een adel veel voor zich, hij draagt in onze vijandelijke maatschappij de belofte in zich van iets stabiels te wezen, daar geen regering iets aan kan doen. Maar daarom ook heeft de moderne staat aan den adel geen meer bijzondere macht en werkkring boven anderen willen geven: de adel *vertegenwoordigt* iets, dat is reeds veel boven allen vooruit, wat het *doen* betreft, staat hij met allen gelijk. En beroept hij er zich op de behoudende macht in den staat te zijn, en daarom aanspraak te hebben op meer onderscheiding, men kan hem tegenwerpen dat er tegenwoordig nog andere conservatieve krachten zijn die dan evenzeer bevoordeeld moesten

worden. Geen voorrecht dus voor de aristocratie, voor haar staan even als voor allen alle gelegenheden open, haar weg is haar meer voorgeteekend door een verleden, en tegen ieder edelman, die nu iets meer zou begeeren, nog meer gemakkelijkheid wenscht, kan de moderne staat het strenge woord van Lafayette richten, die toen op een audientie iemand om een post aandrong, zich beroepende op zijn titels, antwoordde: "Monsieur cela n'est pas un obstacle." — Dat echter wijst op het tweede punt van verschil tusschen de middeleeuwen en moderne aristocratie: had in de middeleeuwen de adel ook werkelijk de plicht om lasten van den staat te dragen, moest hij in den krijg het vaderland verdedigen, later trad hij slechts op met den eisch om altijd voorrechten te hebben, maar juist dat heeft hem ten val gebracht, heeft hem doen vergeten dat hij een werkkring had te vervullen, een stand op te houden: heeft hem in Frankrijk tot een decoratie voor een troonzaal doen worden, heeft hem in Duitschland den algemeenen haat prijsgegeven, terwijl in Engeland waar hij het begreep dat hij allereerst plichten had te vervullen, hij stand kon houden. Daar kon een aristocratie blijven, al wordt ook meer en meer Goethe's woord waarheid, dat het niet zoo zeer de strekking der tijden is de aristocratie weg te nemen, als wel dat de aristocratie al het andere tot zich opheft, dat *alles* aristocratie wordt: al beamen wij ook ten volle de woorden van Vico: "De regeringen die op het volk berusten of monarchaal van vorm zijn, passen beide even goed aan de tijden der beschaving, en kunnen gemakkelijk de een voor de ander zich verwisselen, maar terugkeeren tot de aristocratie is onvereenigbaar met de menschelijke natuur.

IV. De vierde en laatste trek dien wij willen opmerken in het middeleeuwsche staatsbegrip, in vergelijking met het moderne, is deze: in de middeleeuwen waren *alle staatsrechten privaatrechten*, terwijl thands de scheiding tusschen publiek en privaatrecht geheel doorgevoerd is. De staatsambten werden met 't grondbezit verbonden, en gelijk dat grondeigendom aan den leenman behoorde, op dezelfde wijze behoorde hem ook zijn macht, gelijk dat grondeigendom erfelijk aan zijn zoon overging, zoo kreeg deze ook zijn ambt. Elk recht dat hij

alzoo krachtens zijn ambt bezat, werd door den leenman niet met 't oog op 't algemeen belang, maar alleen uit 't oogpunt van eigen vrije wilsuiting uitgevoerd. Gelijk hij met zijn grondeigendom doen kon wat hij wilde, zonder dat hij iemand rekenschap daarvan verschuldigd was, zoo kon hij ook handelen met zijn macht. Hij had ze verkregen voor zich, niet voor zijn onderhoorigen. Gelijk men het ook heeft uitgedrukt, droit en droiture waren voor hem woorden van gelijke beteekenis geworden. Er was maar een recht in dien zin: het eigendom, en dat eigendom behoorde aan een klasse, den adel. Van daar het perpetueele karakter dat al de wetten der middeleeuwen dragen, het is geen wet die men voor dezen of genen toestand der maatschappij maakt, wet die haar kracht verliest zoodra de toestand, die haar in 't leven heeft geroepen, opgehouden heeft, maar het is een gift aan iemand, die ze voor altijd heeft, en die er mede handelen kan zoo.als hem goeddunkt. Of liever de titel van zijn eigendom was nog meer een contract dan wel de bepaalde gift, het was 't romeinsche do ut des facio ut facias, dat het middel van eigendomsverkrijging geweest was. Op de basis van de overeenkomst was het geheele staatswezen ingericht, alles was privaatbelang, alles was conventioneel. Het was de vrije wil van den mensch die hier werkte: het hooge begrip van onderwerping van den individueelen wil aan een beginsel van orde, zoo als de wet, aan een middel van orde, zoo als de magistratuur, moest eerst later in 't leven treden. — Daarom was ook in volle kracht de erfelijkheid der ambten, zoo men 't woord ambt mag bezigen van een begrip dat er bijna niets van heeft. De erfelijkheid op 't staatsrecht overgebracht, ziedaar wel op zich zelf beschouwd de meest volslagen ontkenning van het beginsel der volkssoevereiniteit zoo als de ouden het zich dachten, elke macht opgevat als een eigendom, met dien verstande, dat als men iemand iets van zijn macht berooft, men hem een onrechtvaardigheid aandoet, ziedaar een begrip waartoe de ouden uit 't idee van den absoluten staat uitgaande, nooit hadden kunnen komen. Toch is dat begrip, toen het allengs alleen tot de hoogste macht in den staat beperkt werd en aan de andere werd ontnomen, misschien het meest vrucht-

dragende der middeleeuwen geweest. Het heeft het moderne koningschap gegrondvest. Een koningschap te hoog voor aller eerzucht en dus ontrukt aan de woelingen van partijschappen, omdat het erfelijk is — een koningschap opgevat als een persoonlijk recht en dus vrij van eeuwigdurend verwisselen, dewijl niemand 't recht heeft het den vorst te ontnemen — een koningschap zich bindende door chartes, en hoewel persoonlijk eigendom, toch verkregen als door contract met 't volk, gelijk de feodaliteit dit leerde. — Die instelling tot nog toe (hoe lange nog!) het steunpunt van het Europeesche staatswezen, is de vrucht der middeleeuwen; maar in de middeleeuwen was men verder gegaan, en had datzelfde op alle machten toegepast, alle macht in den staat was privaatrechtelijk.

Hebben wij tot dusverre getracht het karakter van het middeleeuwsche staatswezen wat duidelijker te treffen, hebben wij de gestalten van de schilderij die wij ophingen, wat meer persoonlijkheid, wat meer figuur gegeven, soms ook de achtergrond wat donkerder makende, opdat de beelden te helderder ons zouden toelichten: wij kunnen niet besluiten, zonder de vraag even op te werpen, of de middeleeuwsche ideeënkring, voor zoover hij tot het staatswezen betrekking heeft, ook nog voor onzen tijd belangrijk is, of er ook nog ideeën van zijn over te nemen?

Wij willen hier die vraag niet in bijzonderheden beantwoorden, de vier punten van tegenoverstelling die wij opnoemden, zouden tot een gansche verhandeling uitdijen, doch wij willen alleen zeer algemeen een enkele opmerking wagen.

De strijd over "de aanwinst der middeleeuwen", waarmede de restauratie in onze eeuw haar werkkring begon, is gelukkig in ons land niet op de politiek overgebracht, op litterair gebied alleen is hier de kamp gevoerd, sinds onze uitstekende Potgieter stooten wisselde met den hem waardigen Alberdingk Thijm [1]. Wij kunnen des te veiliger de sfeer der middeleeuwen op zich zelve als een afgeslotene beschouwen, om de hoofd-

[1] Zie bijv. een formuleering der twistpunten "Gids," 1844, deel I, pag. 592—600.

begrippen die toen de menschelijke zamenleving verbonden, tegenover de leidende denkbeelden van onzen tijd te stellen.

Wij gelooven niet geheel de waarheid te miskennen, zoo wij zeggen dat te midden van de rijke verscheidenheid van staats- en maatschappelijke toestanden, twee denkbeelden in de middeleeuwen altijd tot eenheid riepen, namelijk de geloovig godsdienstige zin en de krijgshaftige aard. *Godsdienst* en *krijg* waren de twee eenheidwekkende begrippen. Wij willen niet voorbij zien hoe wonderbaar (in dubbelen zin) die godsdienst werd opgevat, hoe die oorlogstoestand gruwzaam het mindere volk teisterde, maar toch zal men het ons toegeven wanneer wij die twee begrippen eerbiedwekkende gedachten noemen. De godsdienst alles aan zich onderwerpend (hoe uiterlijk soms ook), zoodat, om een treffend voorbeeld te noemen, zelfs een Rogier Bacon, hij die zich onder de middeleeuwsche wijzen het meest ter zijde plaatste, slechts daartoe al zijn wetenschappelijke uitvindingen laat strekken: wanneer hij de eigenschap der bolronde glazen ontdekt, komt slechts die toepassing hem voor den geest, dat men zoo doende brillen zal kunnen maken, die het lezen der kerkvaders gemakkelijker doet worden — wanneer hij sterrekundige waarnemingen vindt, ziet hij daarin slechts een middel om den tijd te bepalen waarop de veranderlijke Christelijke feestdagen zullen gevierd worden. Even als de schepeling die van den achtersteven slechts staart naar het rijzen der morgenster, zoo aanbad in elke gedachte die gevonden werd, de wijsgeer toen den eenmaal volkomen geopenbaarden God. — Voeg bij die gezindheid in de middeleeuwen den krijgsaard die zoowel het ware eergevoel doet opwakkeren in ieders borst, als gehoorzaamheid wekt aan hooger plicht en hooger bevel. Een gehoorzaamheid die niet mechanisch kon worden, wijl het beginsel der trouw haar spil was [1]; voortdurende krijg had een

[1] Dat de bloot mechanische gehoorzaamheid het gevaarlijke element der staande legers is, zoodat iemand met een leger achter zich tegenwoordig alles kan doen, hebben de Franschen misschien gevoeld, en zoeken te verhelpen door de oprichting der gardes nationaux. De zeer imperialistische Prosper Mérimée noemt als kenmerken van die gardes nationaux, qu'ils raisonnaient beaucoup, et que leurs officiers avaient à discuter avec leurs soldats avant d'en être obeis. Zie Mérimée

aristocratie doen ontstaan, een stand die niet arbeidde, een stand waarin misschien juist wegens dat niet arbeiden van den man voor het eerst ter wereld de vrouw een werkelijke rol ging spelen. — Die begrippen dan van godsdienst en krijg waren vooral krachtig, bevalen en redeneerden niet, waren steunsels van elk gezag, bogen de eeuwen onder hun macht, werkten éénheid.

Onze tijd daarentegen vooral voordat de revolutie van 1848 hem wakker schudde, had twee andere heerschende gedachten die ook eenheid vermeenden te scheppen, de *wetenschap* en de *industrie*. Die beide gedachten zijn al dadelijk zoo niet te grijpen voor het ontvlambare gemoed, het zijn geen begrippen, waaraan men zich slechts heeft over te geven, om dadelijk er hetzij meester zich van te gevoelen of door beheerscht te worden, neen beide deze moderne gedachten zijn droeviger, ze onderstellen arbeid, een eeuwigdurend beginnen en zoeken en weder opnemen van dezelfde taak, ze baren twijfeling, laten lichtstralen van hoop flikkeren, doch vernietigen voor het grootste deel dat naieve gevoel van kracht, laat ons zeggen van hoogmoed, dat de middeleeuwen kenden. De wetenschap — maar het is onnoodig haar kracht te beschrijven en tevens haar geringheid te doen gevoelen: de industrie — maar wij behoeven er niet op te drukken, hoe een nieuwe godheid, het nuttige, naast de drie groote gedachten van het schoone, goede en ware geplaatst is, hoe een transcendentaal Benthamisme, zoo als men het geestig genoemd heeft, zich overal heeft ingedrongen en heeft gezegevierd. Hoe het geld de ziel van alles dreigt te worden; en hoe de vertelling van Le Sage, waarin hij zijn beide scholieren voorstelt voor een graf met 't opschrift: "hier ligt de ziel van den licenciaat Garcias," waarlijk in der tijden loop haast nog dieper zin heeft gekregen, dan die schrijver er in wilde leggen; niet langer heeft de eene scholier zich alles te verwijten, omdat hij voortloopt zonder na te denken

---

"Mélanges Historiques et littéraires," 1855, pag. 197. Denk ook om de fijne opmerkingen over de gehoorzaamheid in 't leger van A. von Sternberg. "Erinnerungsblätter." Vierter Theil, 1858, pag. 41.

wat het beteekende, maar den anderen treft misschien nog harder straf omdat hij een geldbuidel vindend dien waarlijk gelooft te zijn de ziel van den geleerden licenciaat. De rampen van hen die naar geld moeten zoeken om te leven, die in den molen der maatschappij moeten rondloopen, behoeven wij niet te schilderen; alles moet arbeiden en tot de verbeelding die naar rust soms hijgt, geeft ieder zich wel gedwongen 't antwoord van den ouden Jansenist, als kon hij daarmede een opkomende verleidende gedachte ter neder drukken: rust, rust, heb ik niet een eeuwigheid om in te rusten?

En trotscher werkt men voort, onderzoekt het een na het ander, geen schuilhoek wiens geheimzinnig donker vroeger verschrikte, wordt voorbij gegaan, men ontleedt al de fijnste gewrochten der menschelijke gedachte, ontbindend en weder vereenigend bespiedt men 't levensgeheim overal, geen kracht gevoelt men, of oorzaak en gevolg worden er van bepeinsd: en aan den anderen kant tracht men elke stoffelijke behoefte die opkomt, te bevredigen, alle krachten in de natuur worden dienstbaar gemaakt om de industrie te verbreiden en te ontwikkelen; 't ijzeren werktuig door stoom gedreven, vermenigvuldigt op duizenderlei wijze den vroeger moeitevol volbrachten arbeid, men denkt nu voor altijd de oorlogen te kunnen missen, en den vrede voor goed op vaste grondslagen te hebben gevestigd. En men zingt zich zelven een lied van Excelsior, noch stroomen, noch stormwinden, noch bergen, noch dalen, noch omarmingen van wie het liefst ons zijn, zullen ons op onze reis weerhouden, reeds wordt de berg beklommen, reeds...... Toch voelt men zich bij wijlen niet bevredigd, te koud, te koel wordt het om ons heen [1], de menschelijke rede is wel een goede huishoudster, maar liefdezuster is zij niet, rationeel moge de godsdienst nu geworden zijn, daar is een leegte in ons ontstaan, vroeger misschien gansch opgevuld door de gedachte aan God:

---

[1] Het is dezelfde gedachte die Petrarca zoo keurig uitdrukt in deze woorden:

Conosciuto il mondo
Non cresce, anzi si scema, ed assai più vasto
L'etra sonante, e l'alma terra, e il mare
Al fanciullin, che non al saggio appare.

en de handenarbeid, de industrie die vrede geeft onder de menschen en materieel welzijn belooft, ze verdooft tevens de edelste hartstochten, vernietigt de fierheid van den mensch, en juist onze eeuw heeft daarom misschien de gloeijendste hymne op den krijg geleverd door den mond van Joseph le Maistre.

Ziedaar slechts enkele verschijnselen. Bedriegen wij ons en zijn wij onbillijk, zoo wij gelooven dat soms een levensbad in de groote ideeën der middeleeuwen enkele malen het wel wat moede ligchaam der nieuwere tijden kan verkwikken? Zijn wij misschien ondankbaar, zoo soms de wensch in ons opkomt, dat men zonder daarom op te houden levendig deel te nemen aan de stroomingen van onzen modernen tijd, men ook kunne waardeeren de beginselen die de middeleeuwen hebben beheerscht? Wie weet 't! Misschien heeft onze geheele studie niets anders bewezen dan de waarheid dier oude gedachte, dat nieuwe gebouwen meest altijd zwijgen, terwijl bouwvallen het best tot ons spreken.

T H E S E S.

1.

De quaestie over de onderscheiding (niet afscheiding) van *staat* en *maatschappij*, en over de dien ten gevolge voorgeslagen splitsing in de staatswetenschappen door von Mohl en anderen, wordt volgens ons met juistheid aangewezen in deze woorden van Littré: comme il est certain que l'état est postérieur à la societé, et que c'est la societé qui a fait l'état, et non l'état la societé, il est certain aussi que la societé garde toujours son droit de priorité et sa prérogative créatrice, qu'elle fait valoir aux grandes époques. — L'état suit le mouvement ascentionel de la societé.

2.

Te weinig worden in onzen tijd behartigd de woorden van Mirabeau l'ainé: le difficile est de ne promulguer que des lois nécessaires, de rester à jamais fidèle à ce principe vraiment constitutionnel de la societé, de se mettre en garde contre la fureur de gouverner, la plus funeste maladie des gouvernemens modernes. — Met andere woorden, krachtig moet worden weerstand geboden aan de richting van onzen tijd, nu de *staat* over 't algemeen aan het *individu* een te geringen werkkring laat.

3.

Die Staatsmänner und Staatsbürger sollen als Menschen Gott im Herzen tragen: der Staat bleibt darum doch eine *menschliche* Anstalt und die Gesellschaft zeigt uns den Menschen zuvörderst von seiner wirthschaftlichen, beruflichen, ständischen Seite, nur mittelbar von seiner religiösen. — Wer die Gesellschaft und den Staat fortbilden will, der soll freilich im namen Gottes ans Werk gehen, aber als Politiker an *ein politisches Werk*. — Der Satz dass nur durch *Gottes*

Wort die zerfallende Gesellschaft wieder aufgebaut werden könne ist so allgemein wahr, dass er speciell wieder nichts besagt, und der Staatsmann nichts mit ihm anfangen kann. Er würde zum politischen Quietismus führen, er ist Frauenweisheit im guten und schlimmen Sinne. Eine neue Gliederung der Stände, ein neues Innungsleben, eine Neubelebung tüchtiger Sitten und Gesetze des Hauses schafft man nicht durch Gottes Wort. Gute Christen aber soll aus uns allen Gottes Wort schaffen, damit wir fähig sind gute neue Gesetze und gute alte Sitten zu ertragen und zu üben.

Deze woorden van W. H. Riehl drukken het best de betrekking van de *godsdienst* tot den *staat* uit.

4.

Bij de Germanen is de *gemeente* het eerste en voornaamste: la communauté des hommes libres voilà la règle, voilà aussi le siège de la souveraineté, zegt Klimrath te-recht. Die monarchische Verfassung, dus drukt Gans zich zeer goed uit, ist nur die erweiterte Gemeinde-verfassung.

5.

Het *leenstelsel* hoe voortreffelijk ook de persoonlijkheid van 't individu ontwikkelende, was als maatschappelijk ligchaam niet bij machte een staat te vormen.

6.

Een mandaat kan ook stilzwijgend *gegeven* worden.

7.

Wanneer iemand eens anders zaak tegen diens wil waarneemt, heeft hij *geen* recht om zich de noodzakelijke onkosten te doen vergoeden.

8.

Behouden varen strijdt met de beginselen van 't assurantierecht.

9.

't Duel is een delictum sui generis.

o
a
e
n
o
is
v
p
s(
v·
vérité pure, et ce *fol orgeuil* d'attribuer à son opinion tous les droits de la vérité.

ERRATA.

Bladz. 14	reg.	15 v. o.	*staat:*	de veertiende	*moet*	*zijn:*	de veertiende eeuw
〃 51	〃	15 v. b.	〃	remeinsche	〃	〃	romeinsche
〃 62	〃	12 v. o.	〃	Rologna	〃	〃	Bologna
〃 95	〃	1 v. b.	〃	onbegrijkelijke	〃	〃	onbegrijpelijke
〃 98	〃	12 v. o.	〃	marieele kracht	〃	〃	materieele kracht
〃 131	〃	4 v. o.	〃	ἀμυνεσδαι	〃	〃	ἀμυνεσθαι
〃 133	〃	15 v. b.	〃	dealistisch	〃	〃	idealistisch
〃 137	noot 2	reg. 1	〃	pomme	〃	〃	comme
〃 151	〃	1. r. 3 v. b.	〃	Normanly	〃	〃	Normanby
〃 152	reg.	15 v. b.	〃	niet de commune	〃	〃	niet der commune
〃 154	〃	11 v. b.	〃	der Engelsche	〃	〃	der Engelschen
〃 242	〃	9 v. b.	〃	Villeman	〃	〃	Villemain

